V. KOŽEVNIKOV · ERIŪKSUS

V. KOŽEVNIKOV · ERIŪKSUS

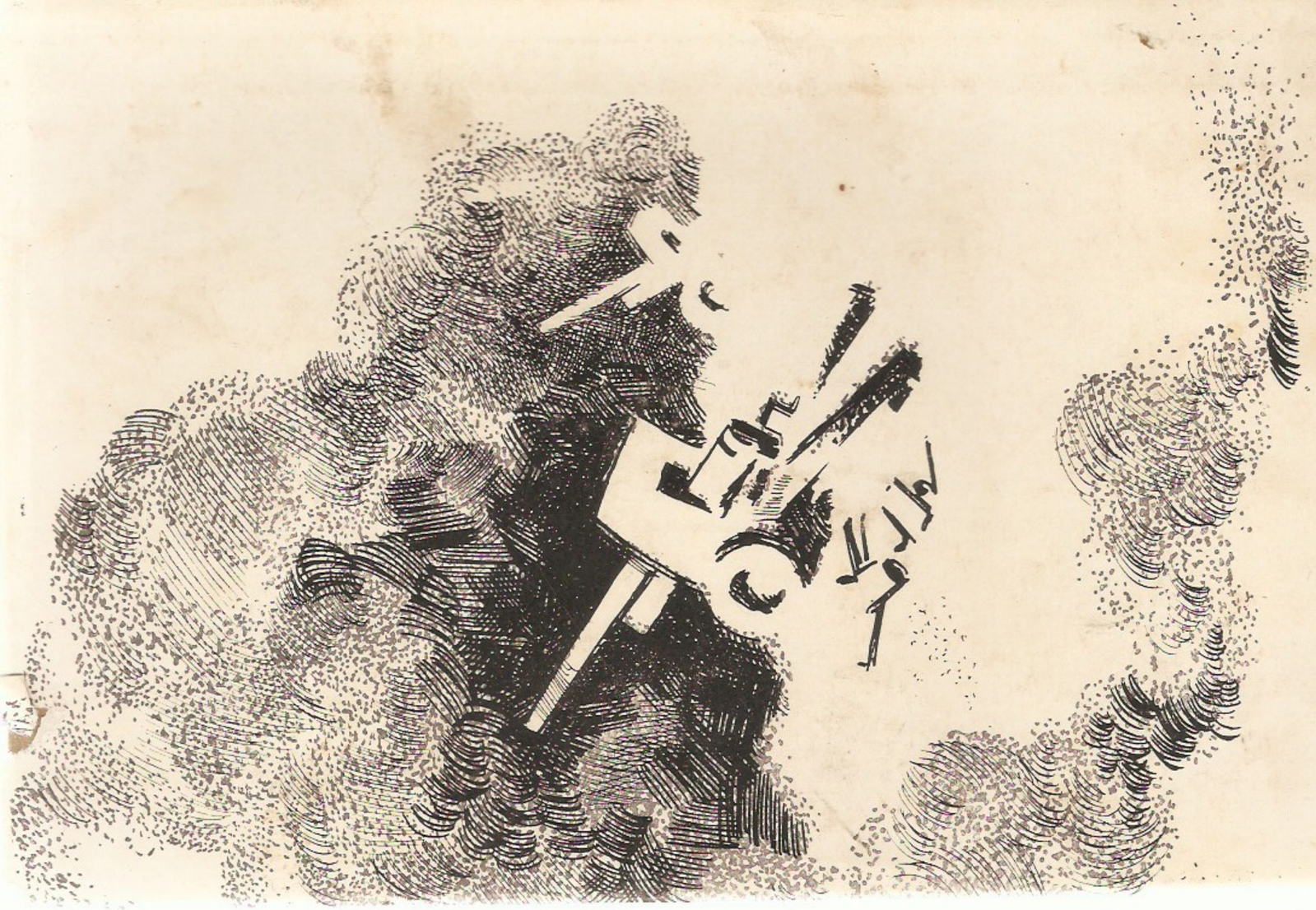

Teos on auhinnatud 1971. aastal NSV Liidu riikliku preemiaga

V. KOŽEVNIKOV • ERIÜKSUS

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“ • TALLINN 1973

V2
K 69

Tõlgitud teosest:
Вадим Кожевников
Особое подразделение
Повести и рассказы
«Советский писатель»
Москва 1971

Tõlkinud *E. Lukats* ja *M. Maksing*

Kunstiliselt kujundanud *V. Solovjov*

7—3—2
133—73

ERIÜKSUS

I

Järskude astangutena maa rüppe langev hiiglasuur süvend meenutas oma arhitektuuriliste piirjoontega muinasrooma areeni.

Sinna oleks võinud mahtuda tömpkoonuseline mägi. Ja kui see süvend oleks uuesti mäega täidetud, laiuks siin taas ühetasane kõrb.

Inimesed võtsid maa seest mäe välja ja mahutasid selle kuhugi ära.

Kallihinnalise maakkeha pinnalt saadud miljonid tonnid kivimit olid nutikalt laiali puistatud lõhedesse, maalohkudesse ja -mõlkidesse.

Inimesed tasandasid kõrbe ära.

Kui need miljonid tonnid kivimassi terrikooniku püramiidi kuhjata, kõrguks see mäeahelikuna ja kotkad pesitseksid hallidel kivilahmakatel nagu kaljudel.

Ägeda kõrbepäikese käes kõrbes see igivana maa tuhaks. Hööguv-kuumas ajuliivas hääbus igasugune eluavaldus . . .

Üks muistend jutustab orjadest, kes olid kunagi siin kulda otsinud, ja kui nad olid sattunud väga rikkale maagisoonele, ajas see leid nende käskijale hirmu peale. Ta kartis, et sellest kuulda saanud, tormavad temast tugevamate khaanide juhtimisel tema riiki julmad halastamatud hordid, ja ta käskis orjad ära tappa, vanad kitsad kaevused täita.

Liiv tuiskas jäljed kinni. Kuiva kõrbemere barhaanide lained matsid enda alla karavanide teed ja rajad.

Kuid muistend elas edasi. See kõlas nukralt rahvalaulikute suus. Muistend äratas arheoloogide huvi. Hiljem jõudsid siia geoloogid, ja nende järel juba mäemehed, ehitajad. Nad rajasid keset kõrbet mäemetallurgiakombinaadi. Siin kaevandatakse ja sulatatakse vaske. Kuld ning teised haruldased metallid on ainult põhitoodangu kõrvalsaadus. Seepärast nimetataksegi seda vasekaevanduseks, kuigi selle maakkehas on ohtralt haruldasi väärismetalle. Rikastamisvabrikute tsehhides eraldatakse need hoolikalt kivimist viimse raasuni.

Vasekaevanduse karjäär sarnanes hiiglatehasega, ainult katus puudus, selle asemel oli taevalaotus. Väge-

vad maagikamakad jahvatati kuulveskites peeneks pulbriks, kuid see polnud enam mäemeeste mure . . .

Stepan Zahharovitš Bukov saabus kõrbesse ilma märkimisväärse pagasita.

Ta oli kõhn, pikakoivaline, suure soliidse nina ja suitsetamisest tuhkjaspruunide vurrudega. Oma tõsise kondise näo ja puuriva vidukil pilguga jättis ta tahtejõulise inimese mulje. Ta riietus oli siinmail sobimatu, kapitaalne: pikk drappmantel, veluurkaabu, tõmbininalised, mikropoorsete taldadega saapad. Käes oli tal uus fiiberkohver, mis kindluse mõttes jämeda nööriga tugevasti kinni seotud.

Bukov päris viisakalt järele, kus on monteerimisplats, ja suundus sinna kiirustamata, väärikal sammul, olles delikaatselt tagasi lükanud ettepaneku jätta esialgu oma kohver kontorisse.

Kõrvetav, lõõskav kuumus, jalge all vajuv liiv ja tuiskavad barhaanid ei äratanud temas küsimusi ilmastiku kohta, mida siin tavaliselt esitasid kõik uustulnukad.

Monteerimisplats oli pakk-kaste tihedalt täis. Tooresest laudadest kastides piinlesid kohmakad rasked masinaosad nagu loomad puuris. Kuumuses sulav määrdeõli lehkas teravalt ja immitses kollase nirena pragude vahelt välja.

Bukov käis monteerimisplatsil ringi, luges kastidelt masinaid tootnud tehaste nimesid. Ja ta näoilme muutus aupaklikuks nagu ikka inimesel, kes kohtab maailmakuulsust.

Tema juurde astus kõvasti habemesse kasvanud vanem mees, berdanka käes. Ta oli nooruslikult riides: trussikud, punane maika ja võimlemissussid. Bukov taipas, et see on valvur. Bukov teretas teda ja küsis:

«Kus monteerijad võiksid olla?»

Valvur oli lahke mees.

«Kus siis mujal kui päevitamas.»

«Tööajal?»

«Aga kas te nendele kraanad tõite? Kas siis sihukest rauda paljaste kätega, ilma tehnikata paigast kangutad? Praegast aetakse habetki elektriga. Niisuke aeg. Inimene ilma tehnikata on puhas null.»

«Tõsi jah,» nõustus Bukov viisakalt. «Leidub koguni masinaid, mis on õppinud malet mängima. Ise kombineerivad.»

«Ja kõige selle juures on tarvis veel vardjat,» ohkas valvur. «Inimesed on veel nii mõistmatud, ei nad saa ilma valveta läbi.»

«Varastavad?»

«Siin on pigem tegu igandiga, omavoliga. Üks jaoskond haarab teise käest ära. Kui ei hoia silma peal, võivad tervele rongitäiele pihta panna. Kui sa siis äkitselt märkad — on pool hoonet üles laotud. Nobe rahvas. Ja igaüks teeb näo nagu õige mees kunagi: et ega ma enda jaoks, kodumaa heaks. Isamaa on meil lahke: teeb noomituse, ja ongi kõik. Mees ületab plaani ja on jälle puhas poiss.»

«Aga sina passi ikkagi peale!»

«Eks ma passingi peale,» kinnitas valvur. «Aga tara pole ju ümber. Igast kandist kaitseta.»

«Sul on sõjariist — berdanka.»

«Ainult raske kobakas käes hoida. Eesrindlikust jaoskonnast tulevad, ületavad kõvasti plaani, ja võtavad nende käest ära, kes on jänni jäänud. Inimestele peab ju kaasa tundma.»

«Oled siis kaasosaline . . . Paras kohtu alla anda.»

«Egas ma vaidlegi vastu. Ma räägiksin kohtus oma viimases sõnas mittekomplektsest varustamisest. Vedasid rasked masinad üksikosadena siia, kraanasid aga teps mitte. Eks ma teeksin süüpingis ruumi, et varustajatel oleks platsi istuda. Selline on minu arvamus.» Heitis umbuskliku pilgu Bukovile: «Ega sa äkki nende killast ole?»

«Ei ole,» lausus Bukov, surus valvuri kätt ja läks juhatatud suunas minema.

Lukksepad-monteerijad mängisid võrkpalli.

Higised kehad, mida napilt katsid üksnes supelpüksid, läikisid nagu mõõgaterad nähtamatute vehklejate käes.

Pidi olema kuumusekindel tervis, et selles põrgulõõmas nii õhinal ja innukalt palli taguda, kuna varjuski oli lämmatavalt palav nagu ahjus.

Bukov võttis kohvril istet ja jälgis üksisilmi mängu.

Ta istus oma kapitaalses riietuses majesteetlikult, liikumatult. Kondine, kuivetu nägu näis kivist välja raiutud. Hiljem tulid mängijad selle ainukese ja nii veidra välimusega pealtvaataja juurde.

Punapäine, jõumehe kauni kehaga noormees, läbi-

paistvais silmis kelmikas pilk, küsis rõhutatult viisakalt, soovides nähtavasti võõra kulul nalja teha:

«Ja missuguseid kriitilisi märkusi teil on, lugupeetav seltsimees?»

«Märkusi on,» tähendas Bukov kuivalt.

«Kas tohib kirja panna?»

«Tohib küll,» nõustus Bukov. «Kõigepealt — sa oled liiga kärsitu! Su närvisüsteem ei ole korras. Servides kissitad silmi. Seetõttu lennutad palli umbropsu. Rammu on, kuid kipud pabistama.»

«Olete ehk treener?» kohmetus noormees.

Bukov muigas.

«Elan avasilmi, oskan kõike lennult haarata.» Lisas heatahtlikult: «Mänginud ma olen muidugi. Sakslast koguni võitsime mõnikord.»

«Kas võtsite rahvusvahelistest osa?»

«Sõpruskohtumistest. Teenisin sõjaväes Saksamaal. Saksa meeskonnaga pidasime lahingut. Mängivad normaalselt. Kokkumäng hästi läbi mõeldud, täpne ja hea tehnika. Annab sulle vindiga palli, võtad vastu, peopesad tulised. Ehkki omad sakslased, sotsialismivennad, aga kui kaotasime, rooduülem muudkui passis, mille kallal saaks norida, et ülemäärane toimkond kaela sokutada. Sport on sport ja prestiiž on prestiiž. Oled kaotanud, võta toimkond vastu. Eks selleski peitub oma mõte.»

«Kas tulite siia tööle?»

«Teil on siin soe, ei külmeta,» kostis Bukov põiklevalt.

«Kas meie kliima ei meeldi?»

«Nii kuum kui ka külm ilm on ainult looduse äärmused. Mina aga olen juba rindel igasuguste ebamugavustega harjunud.»

«Eks siis au sõdurile!»

«Minu sõduriteenistus oli töömehe oma. Tankikorpuse remondipataljonis keerasin mutreid.»

«Kas päriselt sõdida ei tulnudki?»

«Ütlesin, et remondimees. Juhtus muidugi ka kõrvalekaldumist, üldiselt aga nagu tsehhis.»

«Tuleb välja, et vedas?»

«Küllap vist.»

«Ja kes te nüüd olete?»

«Diplomile on kirjutatud: ekskavaatorijuht.»

«Selge,» lausus noormees. «Tulite, et meile peale

hüpata. Aga mis meie sinna parata saame, kui tõstevahendid puuduvad?»

«Miks peale hüpata?» ütles Bukov heatahtlikult. «Egas ma mõni õuekrants või mõistmatu inimene ole. Istun rahulikult tariifitasul senikaua, kui te tööriista mulle kokku panete. Olen harjunud jõuka elujärjega, kuid pole viga, kannatame ära.»

«Osav saamamees!»

«Kuidas siis muidu. Sõjaväes on täielik ülalpidamine. Eraelus teps mitte. Ilma isetegevuseta ei ela ära.»

«Olete lõunat söönud?»

«Pole veel sööklas käinud.»

«Ja polegi tarvis,» kinnitas nooruk tuliselt. «Teeme šašlõkki. Ostsime eile oina. Kostitame!»

Viibinud pool päeva monteerijate seltsis, võitis Bukov nende poolehoiu sellega, et ta sõbralikult ja viisaka tähelepanuga igaühe juttu kuulas. Ta ilmutas huvi ka selle vastu, mis esimesel pilgul näis olevat tühine ja igapäevane.

«See on tore, et teil on täielik keskharidus ja kõigil oma eriala,» seletas Bukov. «Ja telgis elate tipp-topp. Raamatuid on teil siin palju. Raamat annab tunnistust inimese kultuursusest. Pean nagu teiegi kinost lugu. Kuid mille poolest raamatud on etemad? Kui tuleb niisuke tuju, on ta sinu juures, kõige parem kaaslane, kui on hea raamat.»

Bukov kiitis ohtrasõnaliselt šašlõkki ja tähendas:

«Toiduvalmistamine on kunst, sellesse tuleb sisse elada. Söök pole üksnes organismi vajadus, vaid ka mõnu, rõõm. Need, kes söögile vaatavad ainult kui toidusele, on norutajad, verevaesed inimesed. Vaevalt et nad lapsigi saavad.»

Bukov märkas, et tema arvamist laste kohta pandi naeruks, ja ütles rangelt:

«Ja mis selles siis naljakat on? Keskajalehtedes kirjutatakse geenidest, nii palju, kui neid on, antakse neid ka pärandina järglastele edasi. Sellele juhitakse üldsuse tähelepanu. Oma esivanemate eripära järglased ei kaota. Perekonnainimestele on see meeldiv.»

«Ja poissmeestele?»

«Teate mis, poisid, elus ei ole peamine mitte meelelahutuste tagaajamine, vaid õnne otsimine. Ma tunnen üsna palju inimesi, kes on enese ära raisanud, hiljem

tuleb aru pähe, siis märgatakse seda. Eakad orvud. Hingeinvaliidid.»

«Mõistate kõvasti hukka.»

«Eluseaduse järgi.»

«Aga kas lihtsalt niisama ei või?»

«Lombist võib ka janu kustutada.»

«Ja kas te olete alati niisugune positiivne olnud?»

«Ainult elektrotehnikas on kas pluss või miinus. Inimeses aga on kõik läbisegi. Elu jooksul koguneb teerööpmetesse pahna. Kui asjasse süveneda, siis ei pea üksnes riik endale plaani tegema, vaid iga inimene samuti.»

«Kas see tähendab, et teil on teaduslikul alusel väljatöötatud isiklik eluplaan?»

«Sina ära oma hambakomplekti irevile aja. Selles pole midagi naljakat. Ka inimene peab enda üle aru pidama. Ja kõik oleneb tema silmaringist. On inimesi, kes ise oma jalgade otsa komistavad ja kaebavad, et meie planeet ei paku neile küllalt mugavusi.»

«Selgub, et olete kangesti ideeline seltsimees!»

«Normi piires,» muigas Bukov.

«Kuidas sellest aru saada?»

«Vaat niimoodi saagi aru — on usku inimestesse, ja kõik . . .»

Tubli kõhutäie lambaliha söönud, istus Bukov õhtul monteerijate juures telgis ja rääkis:

«Teie, poisid, olete noor põlvkond, selles vanuses, nagu olime meie, kui sõtta läksime. Teil on kõik luud-liikmed terved, olete toredad poisid, lõbusad vembumehed. Aga näe, puudub teil säärane vembuvaim, et ülemuse kirumise asemel teda oma iseseisvuse ja initsiatiiviga üllatada, kuigi teil on praegu õigus teda monteerimisseadmete puudumise eest kiruda.»

«Pressid peale, Stepan Zahharovitš, et saaksid kiiremini hakata kantmeetreid rabama.»

«Ka seda muidugi, kui te masina varsti kokku panete.»

«Sina aga ära püüa meid mõjutada. Oleme niigi üliteadlikud.»

«Ebateadlikud on meie päevil üksnes sulid ja päevavargad. Teie aga olete tavalised poisid, ainult kujutlusvõimest jääb teil vajaka.»

«Kuidas vajaka? Näe, Genka kujutleb, et ta on tenor!»

«Mina, poisid, olen ise ka lõbus inimene,» lausus Bukov sündgelt. «Kuid ühel tuleb lõbus tuju vatsast, teisel aga südamest, see on siis, kui sa saad teisel inimesel tuju tõsta. Näiteks niisugune lugu. Ma sõitsin oma mootorrattal lahinguväljal pihtasaanud tanki juurde. Kähku luugist sisse, vaatasin ringi. Tanki komandör lamas suurtüki mürsusalvel, üleni verest märg. Tankijuht-mehaanik samuti haavatud. Täielik sanpatt. Minu asi aga oli remont. Kõrvaldasin vigastust, nii kuidas oskasin. Aga oli öine aeg. Tulid sakslased puksiirtraktoril, kinnitasid trossi meie tanki külge ja muudkui oma poolele lohistama. Suurtükk torni kinni kiilunud, kuulipildujate laskemoon otsas, granaadid olin juba siis ära pildunud, kui sakslased meie külge trossi sättisid. Missuguseid võimalusi initsiatiiviks? Kas oma sõjariistast tulistada või lähivõitluses fašistidelt relv hankida. Palusin poolsurnud tankiste lõpliku otsuse tegemisega viimse võimaluseni oodata. Ainuke väljavaade — tank ära remontida, taastada selle löögijõud.

Tuhnisin taskulambi valgel, närveerimisest käed higised, mutrid kukkusid maha nagu nööbid. Peale selle remonditingimused kehvad: sakslased lohistasid tanki mööda ebatasast maapinda, raputamisest kõik võbises.

Ma sundisin end ette kujutama, et mingisuguseid sakslasi pole olemas. Nagu kõrvaldaksin riket sellal, kui omad pukseerivad. Koguni suitsu tegin, sellega justkui rõhutasin, et mitte midagi erilist ei ole . . . ja tulin toime. Parandasin ära. Tankijuht lülitas mootori sisse ja põrutas tanki esiotsaga fritsu puksiirtraktori pihta, pöörangul aga rullis veel nende kaeviku üle. Niisugust meelehead on väärt tunda saada.»

«Aga rääkisite, et pole sõdinud, ainult tööd teinud?»

«Aga mis see's sinu arust oli? Oligi ju töö oma erialal. Ükskord tuli mul samuti vastavalt olukorrale tegutseda. Meie remondipataljon ja AMKP asusid MTJ-is. Mis MTJ on, seda mäletate veel. Pole nii vanad, et ära unustada. AMKP aga on rindemeeste tähistuse järgi: avariimasinate kogumise punkt.

Meie remondiallüksuse mehed olid töölisklassist, peamiselt vanemaealised. Kvalifitseeritud, soliidne rahvas, perekonnainimesed. Oma distsipliin nagu tehases. Kõik

pidasid end väärikalt ülal, kõnetasid üksteist ees- ja isanimepidi. Loodus ümberringi kena, tervislik, männid, kased, puhas väike tiik. Ja ka vajalikud seadmed, tööpingipark rahuldav, elektrikeevitus — liikuv sepikoda. Ühesõnaga, korralikud töötingimused. Ja sakslane ei tülitanud meid õhust. Säärane privileeg sai meile osaks.»

Bukov jäi vait, oodates ärevalt, kuidas poisid reageerivad nagu muuseas lendulastud sõna peale «privileeg». Kui nad muigavad, siis, tähendab, lõpp. Pole mõtet neile oma südant puistata. Ta pani nad vaikimisega proovile, ja nägi, et nad jäid vaikseks, oodates kannatlikult jutustuse järge. Ja alles pärast seda jätkas ta:

«Lahingus pihtasaanud tanke toodi meile nagu haavatuid hospidali. Peamiselt vanade mudelite masinaid rikuti koledasti. Soomus oli räbalaiks rebenenud, tagi pudenes nagu kliid, sees kõik üles sulanud, kõrbenud, hangunud. Pidime ise maha matma, mis me mõnest tankist leidsime. Matsime auavaldustega, võimaluste piirides. Sääraseid vanu tanke kasutasime taraanidena mõnel eriti meeleheitlikul silmapilgul.

Meie juurde olid sattunud, nagu ma teile juba rääkisin, eakamad mehed, töölisklassist. Kõvasti rauast ja elust muserdatud. Tõsine rahvas.

Magamata ja puhkamata tuhnisime rauas. Meie TKO oli südametunnistus. Masinaid taastasime nagu tehases. Ja mis see tähendas? Igaüks meist oli omamoodi leiutaja. Töökoda polnud selliseks tööks ette nähtud, me seadmestasime ta omavoliliselt ümber.

Remondipataljoni komandör oli kaadriohvitser. Algul oli ta tujust ära: meil puudus õige sõjameherüht ja me kohtlesime üksteist nagu tsehhis: kes töömehena vilunum, see ka vanem.

Esimestel päevadel korraldas ta meile riviõppusi. Hiljem aga jättis need oma vastutusel ära.

Remonditöödel panid mehed viimse jõuraasu välja, kusjuures nad tegid kõike osavasti ja taibukalt, riviõppustel aga ei saanud nad kõige lihtsamastki käsklusest kohe aru. Kõik mõtted olid töö küljes, sellest ei suutnud end lahti rebida. Kokkusobitamine, lihvimine ja tsentreerimine nõudsid kujuteldamatut mõtteteravust ja juveliiritäpsust. Detailid olid ränkrasked ja suuremõõtmelised. Luud-liikmed ragisesid, kui sa neid tung-

raua asemel oma käte jõuga vinnasid, pingutusest kleepus kõht nagu plaaster selgroo külge kinni.

Ja veel missugune toit? Teine ešelon. Kuivatatud kartulid, hirsikontsentraat. Isegi rahvakomissari normi — sadat grammi — ei olnud ette nähtud, sest me ei viibinud eesliinil, vaid mugavalt tagalas, kus polnud surmaga heitlemist. Meie väljanägemises polnud midagi mehist. Tööriided puudusid, oli ainult sõdurimunder, täis õliplekke, tahmalarakaid, rauatööl katki rebitud. Meie mehi oli rivis häbi vaadata.

Ülem heitis meile pilgu, kahvatas, langes näost ära, kuid ei lausunud sõnagi, ehkki meie väljanägemine oli armee solvamine. Ainult tööajal, ja see kestis meil peaaegu kogu ööpäeva, sai ta hingerahu. Tegime tööd vaikides, väga korralikult ja innukalt. Igaüks oli oma töökohal kindral. Ülikas, kvalifitseeritud rahvas, jumal oma erialal. Kaunilt töötasime, julgelt. Tehases ei söandanud niiviisi, nagu me siin oma töökojas uljalt tegutsesime. Ilmutasime virtuooslikkust, omavolitsesime inseneritöö alal, kahe ööga seadsime hammasrattalõikamise tööpingi korda ja panime ta niisugust tööd tegema, milleks ta oma endise skeemi kohaselt poleks suuteline olnud. Teate, tööinimene õppis sõjas masinate suhtes kõvasti omavoli tarvitama. Nojaa, soodustusi oli muidugi ka — polnud vaja mitmesugustes instantsides kooskõlastada. Raporteerisid rühmaülemale, ta oli erialalt elektrik, tal kargas hing täis. «Rivis,» ütles ta, «oled sa reamees, tööpingi taga aga ise enda ülemjuhataja.»

Mis vaatevinklist sa iga detaili vaagisid? Kas veab tankisti alt või aitab välja?

Tank ei tohtinud ülearu raske olla, aga vastupidavust oleks tahtnud küll lisada. Nagu mudelilukksepp silusid teda, lihvisid, tegid mustkunsti, nühkisid, surusid enda säärasesse mikronskaalasse, mida tehases ei nõuta. Teadlikkus käskis end halastamatult kurnata, et aga iga töödeldud detaili vastupidavus täielikult taastuks ega annaks end masinas pärast remonti tunda.

Remondi tähtaegu ei määranud me tehniliste normide, vaid rindeteadete järgi. Mida halvem seal, seda rohkem olime meie kohustatud andma. Säärane oli meie arusaamine asjast.

Ainult poliitvestlused ei olnud meil just alati vajalikul kõrgusel. Poliitjuht oli meil tugev seltsimees, palju

lugenud, tundis poliitikat, kuid rahvast ei suutnud kaasa tõmmata. Poliitvestlustel libisesime tavalisele tootmisnõupidamisele. Rikkusime instruktsioone. Kuid mis teha? Meil puudus sobiv aeg tootmisküsimuste arutamiseks. Siin aga oli võimalus mõtteid vahetada.

Meie juurde toodi vaenlase vigastatud tank, mitte remontimiseks, vaid et see demonteerida ja ahjus üles sulatada. Midagi ülekohtust selles polnud, et me nende metalli sulatasime koos oma metalliga samas ahjus. See oli isegi tore, et nad meid vanarauaga varustasid. Esimestel sõjakuudel küll napilt, hiljem aga saime säärast vanarauda rongide viisi tagalasse saata. Ja selgus, et nende metall oli meie soomusest margi võrra madalam, manustuste poolest vaesem.

Ja kui me nende tanki suure huviga üksipulgi lahti võtsime, iga selle sõlme, iga pisidetaili tüütuseni läbi arutasime, iga mehhanismi ja materjali ning selle töötlemise metoodikasse tungisime, siis tahtsime teada: kas sakslane on meie töö alal meist ees või mitte. Ja midagi iseäralikku me ei avastanud, näiteks keevituse poolest olid nad meist koguni tublisti maha jäänud, ei saanud KV ega «kolmekümne neljaga» võrrelda . . .»

Ja taas jäi Bukov äraootavalt vait. Silmad vidukil, uuris ta teraselt poisse, valmis andma vastulööki, kui mõni neist ägestudes ütleb, et Bukov alahindab välismaist tehnikat. Talle tuli meelde, kuidas nad Inglise tankide roomikutele ogasid külge keevitasid, sest ilma nende ogadeta jäid tankid pehmesse pinnasesse kinni, kaotasid kiiruse, ja nende kaitsetud meeskonnad hukkusid vaenlase tule all. Ogade keevitamisel oli peale taiplikkuse tarvis veel peent arvestust, kõigi masinakonstruktsiooni iseärasuste silmaspidamist. Töölistest sõdurid aga lahendasid selle ülesande laitmatult, ehkki nad polnud insenerid, vaid ainult tehasetöölised. Kuid Bukovil polnudki vaja sellest rääkida, keegi ei katkestanud teda. Ja pärast pikka pausi jätkas ta jälle rahulikult ja usaldavalt:

«Kui mind parteisse vastu võeti, mida siis tol korral arutati? Seda, missugused uued erialad ma rindel juurde õppisin, missugune on minu tehniline kirjaoskus. Sest viimane on ka su poliitilise kirjaoskuse tõendiks. Märgiti ära: kui ma gaasikeevituslambiga silusin tanki löödud augu muljutud serva, et sellele paik peale

panna, ja kui tankis seiskunud mootorikütuse aurud süttisid, ei kaotanud ma pead, lämmatasin leegid sõduripluusiga. Minu elulugu oli nudi, polnud midagi arutada. Ja ideoloogia, mis seal's ikka, nagu kõikidel teistelgi, samasugune.

Nõnda me siis teenisime täiesti ohutult teises ešelonis ja tõstsime tugevasti oma töökvalifikatsiooni. Kuid mingit ametinimetust selle eest ei saanud. Eesliinil lahingus on võitleja kõikide vaateväljas, töökojas aga ei saa üksikisikuna silma paista: töö on kollektiivne asi, ollakse üksteisest sõltuv.

Ükskord juhtus nii, et sakslased murdsid meie rindelõigust läbi ja nende motomehhaniseeritud väeosa tormas otse meie AMKP ja remonditöökoja peale.

Jätsime tööriistad kus seda ja teist, haarasime vintpüssid, granaadid — ja kaevikusse. Võtsime nagu üks mees fašistid oma laskerelvadest vastu. Kuid meile ei meeldinud kaevikus sõdida. Töölisele passib rohkem raua man olla. Saatsime mehed pihtasaanud tanke traktoriga laiali vedama, nii et iga tank oleks doti eest, lõime ringkaitse. Valisime nendele garnisonid. Mürske leidus, niisiis saime oma suurtükiväe, olime asunud raskele kaitsepositsioonile, nagu öeldakse.

Jaotasime vahetused ära, et ühtaegu sõda pidada ja tootmistööd teha. Sõda sõjaks, kuid remont oli meie otsene ülesanne. Pealegi oli nüüd meile endile liikuvat tanki tarvis.

Sakslased panid suurtükid paika ja kukkusid meid tulistama. Seejärel kutsusid lennukid välja. Tähendab, niisugune olukord, väga paha. Asusime tillukesel, viie kopika suurusel maalapil, aga mürske ja pomme sadas sellele küllaga. Olime lahingutest nii kaua aega eemal olnud, nüüd aga tuli selle hingetõmbeaja eest korraga täispanus anda.

Sõjamehekogemused meil puudusid. Lihtsalt niisama, töömeeste kombel kaklesime kogu ihu ja hingega.

Kui sakslased meid ründasid, vedasime remonditud tanki traktori abil nendele vastu, see tulistas neid šrapnellidega ja kuulipildujaist, traktor aga oli tanki soomuse taga varjul. Hiljem sai meie traktor pihta, jäime veovahendist ilma.

Paar tervemat tanki remontisime kiirmeetodil ära, et aga liikuma saaks.

Töökoda — kaitseta sara. Kuid seal sees olid tööpingid. Detaile tuli tööpingil töödelda. Pommid ja mürsud aina peksid kõike puruks. Mehed kukkusid tööpinkide juurde maha. Üks langes, teine astus asemele, et treimist lõpetada, ja siis vahetas kolmas ta välja. Tapinäru eest andsime mitu elu, vaat mis meile üks tapp maksma läks. Sõlmed tuli paika panna väljaspool tanki. Sääraseie monteerimistööle läksid mehed teadlikult nagu vabatahtlikule mahalaskmisele. Ja pealegi ei tohtinud sellel mahalaskmisel olles närveerida, oli vaja rahulikkust, keskendumist, et kõik õigesti paika panna, tsenttõrkuma, ja kõik.

Monteerimise ajal peab pingsalt mõtlema. Seal tehakse kokkuvõte kõikide töötulemustest. Sobitad midagi kehvasti kokku, tuleb kogu agregaat lahti võtta, viga üles otsida. Ka normaalsetes tingimustes on suur vastutus. Siin aga langesid killud kätele ja kehale. Löökmad, kõige paremad asusid monteerima ja langesid surnult maha. Kes ma olin oma seltsimeeste, töölistest sõdurite kõrval? Suslik. Millega ma läksin sõjaväkke? Justkui torulukksepp, teise kategooriaga. Siin aga olid võimekad masinaehitajad — töölisintelligents. Mis tähes joonise või skeemi lugemisel heitsid vaid ühe pilgu sellele, nagu teie kirjanike raamatuid olete harjunud lugema. Viimase kui tööpingi häälestasid väga täpselt. Nendel töötasid tööpingid ainult kõrgel noodil. Võis mitte näha, kuid kõrvaga sai aru, et tööpingi taga seisab silmapaistev meistermees. Egas neil olnud siin mahti töökangelaslikkusele mõtelda, sest iga vigastatud masin tuli rindele kiiresti tagasi anda, pealegi nagu uhiuus. Tööd tehti meeletult. Silmas peeti vaid ühte: masin peab tankistidele meie tööd nõnda näitama, et nad ei märkaks, et see on remondist tulnud, ega leiaks, et neile on liiga tehtud ja utiil tagasi toodud, vaid et masin oleks otsekui tehasest tulnud. Järelikult pidi sellel ka vastav väljanägemine olema.

Tankist — see on meie sugulashing, nii väljaõppelt kui ka selle poolest, et ta suhtub väga lugupidavalt metallisse. Raud ei salli rohmakust, teda peab hellalt kohtlema, siis on ta sulle igas asjas sõber, ustav ja teenistusvalmis. Kogu oma jõu annab viimse raasuni ära,

midagi enesele jätmata. Ainult sina ära ka koonerda. Mõlemapoolne huvi. Sina talle, tema sulle. Mida rohkem töövaeva sa tema peale kulutad, seda rohkem saad temalt tagasi. See ei ole üksnes tehnikaseadus, vaid ka tehnikasse inimliku suhtumise seadus.

Nagu ma teile juba rääkisin, tulistasid sakslased meie positsiooni suurtükkidest, viskasid lennukitelt pomme. Istusime kaevikuis, tankides ja varjumispaikades, aga kõik pabistasid tööpinkide ja seadmete pärast, need olid ju kaitseta, neid ei saanud kaevikusse viia, tanki peita. Mõni mees läks närvi ja jooksis kaevikust töökotta, et kas või kõige kallimad tööpingid mullakottidega kinni katta. Talitasime muidugi distsiplineerimatult, lahing on lahing, sellel on oma kord. Kuid me polnud veel harjunud eeskirjade järgi sõdima, jooksime töökoja vahet.

Ja mis seal oli! Killud aina peksid, purustasid, nende eest polnud kuhugi pääsu. Kõikidel ei õnnestunud töökojast tagasi roomata, mõni mees jäi sinna surema. Kuid tuleb aru saada! Sõdur ei jäta oma sõjariista maha, isegi kui ta on haavatud. Ja meie, töölistest sõdurite tööriistad olid tööpingid. Olime nende juurde määratud nagu suurtükiväelased oma patareisse. Nemad on ilma suurtükkideta null, meie aga ilma oma tehnikata.

Kui sakslased meid enne rünnakut kaua pommitasid ja tulistasid, ei pidanud meie närvid mõnikord vastu. Vahel tormasime välja. Mitte rünnakule, vaid lihtsalt niisama, jooksime fašistidele vastu, sest ei kärsinud oodata, millal nad ise meie juurde jõuavad.

Fašist tuli meile peale reipalt, enesekindlalt. Ta teadis: tagala töölisväeosa, mitte rindemehed. Tungis peale kindlas lootuses kergele taplusele.

Kes me olime? Olime harjunud rauaga ümber käima, hööveldama, treima, tema tujukat kõvadust alistama. Ja kes seisis meie vastas? Mundris liha. No andsime neile alles säru. Tuletan teile meelde, suurem osa meist olid vanemad mehed — väljateenitud staažiga töölised, mitte kehakultuurlased, ometi sitke rahvas.

Peale oskuse mikrontäpsusega töötada ja ise mõõteriistu teha suutsime oma tehnilise kultuuri tõttu vintpüssist ja kuulipildujast täpselt tulistada. Ja kui mees võis rammimisnuiaga kahel hoobil needi salapäi lüüa, siis jaksas ta ammugi püssipärahoobiga fašistile kiivri õlgadesse virutada.

Tulime kaevikusse tagasi. Kes sidus oma haavu, kes aga, et kaaslasi mitte häirida, kattis näo sineliga ja suri vaikselt raske haava kätte.

Lõime palju fašiste maha. Kuid me ei arutanud seda. Piinlik oli sellest rääkida, kui omad, lähedased inimesed olid hukkunud või vigastatud. Ja kui palju meile endile edaspidiseks eluks aega antud, see oli teadmata.

Oma tööd tehes läheb igaüks targemaks. Töökojas näitasime, et oleme tublid remondimehed. Tankistid olid meiega rahul. Aga sõduritena tuli meil käigu peal tarkust koguda.

Remondipataljoni komandör, kaadriohvitser, võttis meid kõvasti käsile. Õpetas meile sõdurieriala tihendatud kursuse järgi. Meil langes teooria praktikaga ühte. Kuid tal ei õnnestunud kõike vastavalt sõjateadusele õigesti organiseerida lahingupidamiseks piiramisrõngas. Kuul niitis ta maha.

Poliitjuht Guljajev võttis komandörikohustused üle. Kuid kes ta oli? Endine rajoonikomitee instruktor, poliitiliselt kõvasti arenenud, kuid sõjaasjanduses Osoaviahimi piirides.

Hea, et sakslastel siin tanke polnud, olid vaid madala teraskerega roomiksoomustransportöörid. Samuti hädaohtlik värk, ja kiiremad kui tankid. Kuid meie andsime neile valu süütemürskudega. Meil oli lennukikuulipildija, mille lendurid remontida toonud. Parandasime selle ära. Nad jätsid ka lahingumoona, et pärast remonti kuulipildujat proovida. Ja me proovisimegi teda lahinguolukorras.

Peale selle lõikasime soomuslehest kilbid välja, seadsime need jalastele. Kes soovis, võis neid enda ees lükates sakslaste juurde roomata ning granaate pilduda. Töökaitse puudus meil. Ise pidime vaatama, kuidas niisuguse isetegevuse juures traumadest pääseda.»

Ja Bukov jäi uuesti vait, nüüd juba teda äkki haaranud ängistava piinlikkustunde pärast. Kas ta ei jutusta liiga kergelt ja uljalt inimestest, kes tollal kangelastegusid korda saatsid? Bukov mõtles, kui keegi teine niiviisi töökodade kaitsmisest jutustaks, mis mulje siis temal säärasest jutust jääks. Ta oleks vist nii mõnigi kord muianud ja vahest koguni solvunud. Faktiliselt toimuski see kõik niiviisi, kuid ühtlasi ka mitte niiviisi. Kõik oli nagu õige, kummatigi elas iga mees neid sündmusi omamoodi läbi. Ja ka Bukov ise oli kõike teisiti läbi elanud, mitte nii, nagu ta praegu jutustas. Keegi ei arvanud tollal, et teeb midagi erakordset. Teha seda, mida kõik teevad — see oligi igaühe südamekutsumuseks. Ja sellepärast ei pidanudki keegi seda kangelasteoks, kõik tegid lihtsalt seda, mis olukord nõudis. Egas sellest saa aru need, kes pole ise midagi taolist läbi elanud . . .

Bukov silmitses poisse ainiti, rahutult. Nende näod olid justkui kõhnunud, huuled kokku pigistatud. Kuulasid, pinevil ja vagusi. Tähendab, polnud viga. Peamist taipasid. Võis jätkata.

«Meie lähedal paiknes seitsmekümne kuue millimeetriste õhutõrjesuurtükkide patarei, seda teenindas naiskoosseis.

Ja vist sellepärast, et see oli naiste patarei, peeti seda teises ešelonis, tähendab, hoiti.

Rahvas oli meil töökodades elatanud, perekonnainimesed, üksnes mina arvasin tollal, et suren poissmehena. Nii et hoidusime patareist viisakasse kaugusse. Ainult mina käisin aeg-ajalt nende pool. Pärisin, kas mõni suurtükk ei vaja ehk pisiremonti. Kamandas tütarlapsi, ütlen avameelselt, ilustamata, üks värvitud juustega elatanud naisleitnant. Ta valitses nende üle hullemini kui internaadijuhataja. Tungis kõigesse, lausa intiimsetessegi asjadesse. Ja naispoliitjuht oli temaga ühes mestis, kõvasti ideeline, tema eest polnud kuskile pääsu. Läksin kord patareisse ja korjasin tee peal, midagi mõtlemata, lilli. Ja mis see poliitjuht tegi? Pani mind käsklusega «valvel!» seisma, lillekimp käes. Kutsus patarei naised kokku ja ütles:

«Näete, seltsimehed võitlejad, imetlege, missugust relva sõdur endaga sõjas kaasas kannab.»

Ja tonksas saapaninaga mu väljasirutatud käes rippuvat, juba närbunud ja sasitud lillekimpu. Ja kus kukkus mind kõigi juuresolekul kasvatama, loengut pidama: et praegu on kõige tähtsam armastus kodumaa ja mitte mõne üksiku isiku vastu. Nõukogude naine rindel — see on esijoones võitleja ja mitte naine. Ja kuna mina pole rindemees, nemad aga on suurtükiväelased, siis ärgu ma tuiaku siin ühtigi ringi oma tagalameeleoludega.

Kuid mis te mõtlete, vahest oli ta alati sihuke printsipiaalne? Kui tankistid tulid meilt remonditud masinaid ära viima, siis võeti neid naiste patareis iga kord

austavalt vastu. Ja see poliitjuht värvis oma huuli ekstra nende jaoks. Esitles ennast nagu eraelus Zojana ja palus neid jutustada oma kangelastegudest. Ja kõik plikad kuulasid neid ihalevalt, rammestunult. Sõjas, teate, pole ka päriselt õiglust olemas. Noh, olgu pealegi. Patareis ei käinud ma niisama meelelahutuseks, vaid tõsiste mõtetega kindla objekti suhtes.

Ja kogu patarei isikkoosseis teadis seda. Ka meie remondimehed teadsid seda, et seersant Ljuda Gustoval on minu üle võimu. Sõda sõjaks, aga inimtundeid ei suuda ta hävitada.

Kui fašistid meile peale tungisid, olin ma väga mures: kuidas on lood patareis. Sakslased pommitasid patareid, kes meid õhurünnakute eest kaitses.

Jaoülem, viienda kategooria treial-freesija seltsimees Pavlov saatis mind patareisse, et ma järele uuriksin ja talle ette kannaksin, missugune olukord seal pärast pommitamist valitseb.

Ja mis ma seal nägin?

Kui meid, sõdureid-mehi, tapetakse, lepid sellega veel kuidagi. Kui aga tütarlapsi, naisi — siis peab olema üliinimlik jõud, et seda taluda.

Kaks suurtükki olid sodiks lastud, maapind üles songitud, ära kõrvetatud. Ja punkris lamasid ridamisi nende suurtükkide meeskonda kuulunud naised, hoolikalt kammitud ja riided ilusti korras. Ellujäänud kaevasid vaikides hauda. Ei tahtnud kaevikusse matta. Otsustasid, et kaevavad nendele eraldi hauad. Ellujäänute väljanägemine oli aga halvem kui koolnuil. Näod mustad, tahmased, haavatutel räpased sidemed. Pöördusin ettenähtud korra järgi nende poole ja raporteerisin, miks ma nende juurde tulin. Nemad aga, mõistate, olid lahingust kurdistunud, ei kuulnud, mis ma räägin. Heitsid mulle ainult vidukil silmist mõne pilgu, ja kõik.

Surnutele loovutati tervemad vormiriided, mis enda seljast võetud. Mul oli piinlik naisi vaadata. Pigistasin silmad kinni. Kuid nad ei taibanud, miks ma seda teen. Muudkui kaevasid. Mina aga olin nendele kõrvaline, võõras olend, ja kõik.

Raporteerisin oma meestele olukorrast naiste patareis.

Poliitjuht Guljajev küsis: «Kas patareikomandör on elus?» — «Sai pihta, kuid on elus.» — «Lähme siis ja

palume teda, et ta minult juhtimise üle võtaks. Ta on suurtükiväekooli lõpetanud, riviohvitser.»

Läksin koos Guljajeviga uuesti patareisse. Sellal kui ta seda küsimust komandöriga arutas, otsisin ma Ljuda üles. Ta istus rinnatisel, nägu surutud peopesadesse, õlad vabisemas. Ja tema kõrval seisis poliitjuht Zoja. Nägu kahvatum, kui see kõige paksema puudrikihi all saaks olla. Ühe käega silitas ta Ljuda pead, teise käe ümber oli mähitud mustjaspruun niiske side. Zoja oli rahulik, suits hambus, saapad hästi viksitud, munder korras. Seletas Ljudale:

«Ainult luud riivas. Mis sa vesistad?»

Märkas mind, küsis:

«Kas suurtükke käisite vaatamas? Kas neid saab korda teha?»

Ma silmitsesin teda ja vaikisin.

«Va pastel!» ütles ta. «Otsekohe suurtükkide juurde ja silmapilk raporteerida!»

Noh, läksin, vaatasin suurtükid üle: peaaegu kõik peale ühe täitsa sodid. Tulin tagasi.

Nüüd oli olukord säärane: Zoja lamas meelemärkusetult maas, tema juures askeldas Ljuda avatud sanitaarpaunaga, tegi süsti. Zoja virgus, kergitas end pisut, ütles mulle käskivalt:

«Raporteeri!»

Istus ning õõtsutas end kinnisilmi. Avas siis silmad, niisugused, teate, ähmased, vaatas justkui minust läbi. Rääkis niisuguse unise, väsinud häälega:

«Ma ei saa ju nüüd ühe käega last vannitada . . .»

Ja äkki jälle käsklus: «Õhurünnak!»

Naised sööstsid suurtükkide juurde. Nende kohal pikeeriti, heideti pomme. Seisime kahekesi Guljajeviga, tegime vaikides suitsu, kummalgi oma südamevalu.

Ja ma pean teile, poisid, ütlema, et see meie, meessoost vennas, kes naises pole näinud ega näe inimlikkuse tippu, on lojusest hullem. Nad suudavad ju palju rohkem kui meie. Missugused nad olid, need meie õhutõrjenaised! Näiteks, kui nad olid tulistamise lõpetanud, oma ülesanded õhurünnaku ajal täitnud, vere eneselt maha pühkinud, haavad sidunud, küsisid nad Guljajevilt:

«Ehk on teie sõduritele vaja pesu pesta? Olge head. Meil ainult üks suurtükk järel, saame kõikide pesu ära pesta.»

Alles äsja olid neile õhust kallale sööstnud pikeerijad, pomme pildunud; nagu lõhkikärisenud taevast oli kõik see neile kaela kukkunud. Maapind kõrbes laiguliseks, vajus mõlki, püstine suurtükitoru oli üleni kildudest puretud. Nemad aga, äranutetud, räbaldunud, poolkurdid, matsid langenud võitluskaaslased maha, ja pommitamisest ärapiinatud, tõrjusid taas õhurünnaku tagasi, ja näe, olge lahked — teevad ettepaneku oma naisesüdame armulikkusest pesu pesta, olles unustanud, et mitte meie, vaid nemad on kangelased.

Poliitjuht Zoja istus mürsukastil ja püüdis ühe käega tikku läita, et suitsule tuld panna.

Rapsasin välgumihkli põlema. Noogutas, tõmbas suitsu sisse. Ütlesin talle välgumihkli kohta: «Võtke!» Pani selle sõduripluusi küljetaskusse. Küsis siis: «Hakkab ehk kahju?»

Ma kostsin: «See on lihtsalt meene, mälestuseks, tahtsin ammugi teile pakkuda, kuid ei tihanud. Olete ju nii range.»

Tema aga lausus mõtlikult: «Välgumihkleid kingiti mulle rindel, aga, näe, lilli ei toonud keegi.»

«Uskuge, tingimata tuuakse.» See kõlas taktitult, sest ta heitis pilgu kalmukünkale. Ja ma tegin veel ühe väärsammu. «Saapad,» laususin, «on teil väikesed, lastenumber. Mis numbrit te õieti kannate?» Sellega tahtsin tema tähelepanu kõrvale juhtida, et ta käe peale ei mõtleks, et naisele ei ole käe puudumine eriti suur viga.

«Tohman!» ütles ta, pööras näo kõrvale ja hakkas valu pärast keha õõtsutama.

Jõudsime oma meeste juurde tagasi, seal polnud olukord ka mitte kõige parem.

Fašistid olid miinipildujatest tulistanud, olime kaotanud palju mehi.

Leitnant Karpova kutsus meie mehed kokku, korraldas suurtüki käsitsemise õppuse. Rahvas oli meil hakkaja, sai varsti tulistamise selgeks. Kuid lahingumoona oli napilt, hoidsime seda juhuks, kui viimane häda käes. Komandöriabi lahinguvarustuse alal Jevgeni Martõnovitš Solovjov hakkas tarvitatud kahurimürskude kesti uuesti täitma. Tegi mustkunsti, aga midagi ei tulnud välja.

Tal oli täielik inseneriharidus, tehases ta ei olnud töötanud, teenis konstrueerimisbüroos. Oli harjunud seal

lahke kohtlemisega. Tervis nõrgavõitu, hääl vaikne, lagipea paljas, väikesed daamikäed. Kuid parteiline seltsimees. Sõjaolukorras mõjus ta oma rahuliku asjalikkusega ergutavalt. Ja ta osutus oivaliseks laskuriks: pühkis prillid puhtaks, hoidis hinge kinni ja esimese lasuga niitis vaenlase maha.

Ta oli alati delikaatne, tähelepanelik, otsekui oleks iga inimene talle midagi uut. Mõnel piirdub peenetundelisus ainult iseendaga, tema aga sai aru igast inimesest, taipas igaühe meeleolu.

Ükskord, kui ta kaevikus istus, lõi ta nägu äkki õnnest särama ja ta seletas meile:

«Pange tähele, seltsimehed, kuul siriseb välja lennates nagu tilluke ohakalind.» Mehed vaatasid talle hämmastunult otsa: leidis ka, millest rääkida. Ta selgitas oma mõtet: «Sõjaga, seltsimehed, peab harjuma, ei maksa ennast koormata traagiliste tähelepanekutega.» Osutas peaga Vassili Zjomini poole: «Näete, teie olete mulle enesevalitsemise eeskuju. Ja miks eeskuju, küsitakse. Sellepärast, et Zjomin toob kaevikusse raamatuid rooduraamatukogust. Hoiab neid pommitamise eest enda kõrval. Teised tassivad lahingumoona, tema aga raamatuid. Muidugi, raamat on kasulik asi. Tuleb välja niisugune kunsttükk: hakkad lugema, ja äkki kaob kõik, pole sõda, pole sakslast, on vaid normaalne elu, samuti muidugi igasuguste pahandustega, kuid see ei puutu ju sinusse. Oled nagu kaasatundev pealtvaataja, ja mitte midagi muud. Seega hingetõmbehetk, puhkus.»

Remontisime kaks vana tanki ära, ikkagi lahingumasinad, need liikusid veel.

Poliitjuht tõstis parteikoosolekul üles ühe küsimuse. Ja ta esitas selle nii: tankid aitavad meid muidugi tublisti sakslaste rünnakuid tagasi lüüa. Kuid lennuväe suurtükid peksavad need niikuinii jälle puruks. Meil aga on raskesti haavatuid ning liiatigi veel suurtükiväelasteks naised, kes on kogu lahingumoona ära kulutanud. Nendel kahel vanal tankil õnnestub ehk omade juurde läbi murda. Juhid saaksime mootoriremontijate hulgast.

Ja otsustatigi nõnda teha. Mehed asusid kähku koju kirju kirjutama. Öösel alustasime ülbelt pealetungilahingut, ülbelt sellepärast, et meil polnud peaaegu mitte midagi, millega sakslastele peale tungida. Kuid me

juhtisime nende tähelepanu kõrvale. Tankidel õnnestus läbi murda, millest nad meile mõne aja pärast raketiga teatasid. See rakett tõstis meie tuju, valmistas rõõmu, kuigi öölahingus olime kaotanud veel mehi.

Ja mis meeleolu meis siis võimust võttis? Oli üpris selge, et nüüd, kus meie mehed on tankidel minema läinud, jäämegi siia igaveseks. Meile oli jäänud hunnikute viisi igasuguseid purukslastud ratastranspordimasinaid, mis kõlbasid ainult vanarauaks, ning katkisi tanke ja soomusmasinaid, samuti vanaraud. Sellest ei saanud enam midagi mõistlikku teha. Kõlbas ainult barrikaadideks või siis varjekaevikute katmiseks.

Istusime kaevikus, vaikisime, igaüks mõlgutas oma mõtteid. Ja siis astus äkki poliitjuhi juurde sõdur, lukksepp Fetissov, ulatas talle paberi. Võttis valveseisangu:

«Palun mind parteisse vastu võtta surma läbi lahkunud seltsimehe Aleksandr Grigorjevitš Pavlovi asemele.»

Näib, et see on justkui hea, inimene palub end parteisse vastu võtta. Ent samas astus järsult vahele Fjodor Solovjov.

«Miks sind Pavlovi asemele, kui mina olen temaga samast tehasest?»

Fetissov põrutas talle õigusega vastu:

«Eks sa kirjuta sedasama ja anna ka avaldus.»

Solovjov ütles:

«Mina kirjutan küll, sina aga tõmba Pavlov maha.»

Teised sekkusid ka kõnelusse. Poliitjuht aga vaikis. Hiljem hakkas ikkagi rääkima:

«Kui me täna rünnakule läksime, mis käskluse ma andsin? Kommunistid, edasi! Õige?» — «Just nii.» — «Kas keegi jäi kaevikusse?» — «Ei.» — «Tähendab, mis siis välja tuli? Nimelt kõik võitlejad pidasid ennast kommunistideks.» — «Ajutiselt, rünnaku ajaks.» — «Ajutiselt ei saa parteisse kuuluda.» — «Mis siis teha?» — «Eks otsustage ise.»

Noh, mis otsus siin veel sai olla? Poliitjuht rebis oma välivihikust puhtaid lehti, jagas ära. Siis korjas täiskirjutatud lehed kokku, pani kaarditaskusse. «Kui olukord ei luba kõike põhikirja järgi vormistada,» lausus ta, «mis seal's ikka, partei annab mulle andeks. Teen teatavaks, olete kommunistideks vastu võetud.»

Käis kõik mehed läbi, surus igaühe kätt, kaelustas igaühte.

See kõik oli pidulik, ilus. Ja siis meie vanem heldis ja ütles:

«Lubage sel puhul uue varustuse komplektid enne õiget aega välja anda, olgugi et see on eeskirjadest ületamine. Aga mismoodi ma varem mõtlesin? Kui annad enne lahingut kätte, siis määrivad, rikuvad ära. Pärast lahingut on mehed ära piinatud, ei pea sellest lugu. Praegu aga just paras aeg, et tähistada.»

Kaval teine, sai aru, et niikuinii jääb varustuselaost ilma. Ja kuidas serveeris?! Vanema hingemehaanika osutus tugevaks. Sellest sai pidupäev. Ka söögipoolist andis ohtralt.

Missugune on meie inimese hingekonstruktsioon?

Kõigil oli enne seda süda rusikaks kokku tõmbunud, näod hallid, silmad tuhmid — üksainus mõte: osata niiviisi surra, et rohkem fašiste kaasa viia ja vaenlasele sellega hästi palju kahju teha.

Ja mis nüüd lahti läks: mehed ei hoidnud end enam vaos, pinge lõdvenes, nad hakkasid mälestusi heietama, rääkima sellest, kuidas keegi neist oma eraelu oli kasutanud, missuguse eluplaani sõda nurja ajanud. Igaüks oli sihtinud midagi huvitavat.

Zjomin seletas:

«Lev Tolstoi teenis Sevastoopoli kaitsmisel patareis. Teda oleks võidud vabalt, lihtsalt nii nagu keda tahes ära tappa. Ja mitte keegi, ei tema ise ega teised võitlejad, ei teadnud, et Tolstoi on geenius, ja kui ta oleks ära tapetud, poleks meil olnud ei «Sõda ja rahu» ega «Anna Kareninat», isegi mitte «Sevastoopoli jutustusi».»

«Mis sa sellega öelda tahad?» päriti.

«Aga seda,» kostis Zjomin, «et pole välistatud, et ka meie seltsimeeste hulgas on ehk peidus mõni silmapaistev isiksus.»

Keegi seda enesest ei mõtelnud, kuid igaüks silmitses teist lootusega: «Äkki on see võitleja tõepoolest erakordne inimene. Ja järglastele vajalik. Kuidas seda teada saada, kas siis säärases olukorras oskad seda mõistatada?»

Sealjuures heitsid mehed kõige rohkem pilke komandöriabile lahinguvarustuse alal Solovjovile. Egas ta muidu leiutamisega ei tegelnud. Järsku tema ongi nii-

sugune isik! Näitas ennast kõige paremast küljest remonditööl ja ka siis, kui ta miine tegi — pea lõikab kõvasti seltsimehel. Võib-olla tuleb just teda meie hulgast kõige rohkem säästa?

Pöördusin tema poole, küsisin:

«Jevgeni Martõnovitš, mis te arvate, kas pobediit-lõiketera on meie tehnika viimane sõna?»

Ta heitis mulle mõtliku pilgu, silmitses oma sõrmeküüsi.

«Üldiselt ma pooldan keraamilisi lõiketeri: ökonoomsemad ja nende kristallistruktuur on perspektiivsem, kõvaduse poolest teemandile lähedane.»

Ma pilgutasin meestele silma. Nad said muidugi aru. Tähendab, panid tähele, keda meie hulgast tuleb kõige rohkem säästa.

Koidikul tulid fašistid taas meile kallale. Pommitasid, tulistasid suurtükkidest, siis asusid rünnakule. Pidime kaevikutest välja tulema. Võitlesime automaaturitega juba AMKP platsil. See oli meil niisuguseks lahinguks ette valmistatud.

Mõned tankirisud olid meil dottideks kohandatud. Töökodade hooned maha põlenud. Kuid tööpinkide taha sai varjuda, lamasime nende raudkogude taga, tulistasime vastu, heitsime granaate.

Igasugust rauakolu kasutasime tõketeks, varjendina, seda jätkus siin.

Jevgeni Martõnovitši eestvedamisel rajasime mitmest vööndist koosneva juhitava miinivälja. Iga miinipesa peale kuhjasime metallijäätmeid.

Need miinipesad lõhkesid ägedamalt kui pommid. Mutrid, poldid, rauatükid raspeldasid fašiste nii, et neid oli pärast paha vaadata.

Siis panime veel kütteainega vaadid kalduasetatud laudadest alla veerema, laksime need automaadivalanguga läbi ja virutasime süütepudeli neile järele.

Selles rünnakus jäi meil ellu üsna vähe mehi. Kui palju just, ei tea öelda, sest haavatud, kui olid meelemärkusel, püüdsid roomata rauakolu sisse. Lamasid seal, ja kui polnud suremas, tulistasid fašiste.

Nendel rasketel silmapilkudel innustas meid Jevgeni Martõnovitš Solovjov, äratas soovi surematust pälvida.

Ta tõi terveksjäänud gaasiballooni, lõikepõleti ning teraslehe, millest me harilikult tankisoomusele paiku

välja lõikasime, ja hakkas sellele teraslehele kõiki ellujäänuid nimepidi tähestikulises järjekorras tulega kirja panema.

Kirjutas korralikult, ei põletanud lehesse auke, iga tähe sulatas välja selgelt, sügavalt, ja kui ta oli kogu isikkoosseisu üles kirjutanud, peatus ivakeseks ajaks mõtlikult ja maalis siis alumisse serva sõnad: «Hukkusid Nõukogude kodumaa eest», — ka daatumi pani, ainult et homse kuupäeva. Järelikult ei kaotanud optimismi. Ühe ööpäeva peame vastu, oli ta veendunud. Ja see, et meie kõik olime teraslehel kirjas, andis kindlustunnet, tegi heameelt. Kuidas me ka ei püüdnud vaprad olla, kuid jäljetult kaduda, ilma aadressita, oli masendav. Kirjutatakse: teadmata kadunud.

Nüüd aga on kindel dokument. Fakt. Sellel ei kustu midagi ära. Kõik on täpipealt kirja pandud.

Meid ei huvitanud sealjuures muidugi mitte tulevased põlved. See tähendab, teietaolised, nagu te praegu siin olete, illikukupaid.

Me tahtsime ainult vormistada. Et kui meie omad siia tagasi tulevad, kirjutatakse meie nimed teraslehelt paberile ümber ja vormistatakse. Tähendab, mõtlesime asjalikult, tõsiselt.

Terveid võitlejaid meie hulgas enam polnud, igaüks oli pihta saanud, kuigi ei lugenud ennast haavatuks. Üks mees oli päris nupust nikastatud. Pani kruustangide vahele mingi plaadikese ja nühkis seda viiliga. Aga misjaoks? Ei tema ega keegi teine seda teadnud. Ent kui tuli käsk lahingusse minna, läks kuulekalt, ja siis jälle kruustangide juurde. Leevendas vist selle tegevusega oma valu.

Kuid kõigil meie meestel ei tulnud hukkuda, nagu teraslehele kirja pandud. Meie töötellijad, tankistid, ei lasknud seda sündida. Tõsi, tegime nendele liiga, sest ei tundnud neid kohe ära.

Fašistid tulid koidikul, et meile lõpp peale teha. Nagu enne kokku lepitud, ajasime igasuguseid kaltse pikuti hunnikusse, valasime tavoti ja masinaõliga üle, süütasime põlema. Meil oli suitsus võimalik manööverdada, orienteerusime kobamisi, meil oli kergem võidelda suitsuses pimeduses.

Pildusime granaate, tulistasime, õhkisime viimaseid raudrisuga kaetud miinipunkreid. Kaos! Mitte midagi

ei saanud aru. Igaüks otsis endale mõne fašisti märklauaks välja.

Ja äkki kuuleme — tankid.

Ent ikkagi tegi meid uhkeks teadmine, et meile tehakse lõpp peale tankidega, ja mitte lihtsalt automaatidest.

Niipea kui esimene tank hakkas meie rauakolust barrikaadi lükkama, tormas too võitleja, kes oli enne lahingut kruustangide juures oma valu vaigistanud, granaadikimbuga välja, noh, ja rikkuski masina ära.

Teate, algul ei osanud rõõmustadagi, et meid päästeti, aidati hädast välja. Seda'nd muidugi, kes siis ei taha elada, elamine on rõõm. Meil polnud lihtsalt hingejaksu seda rõõmu tunda. Lahing oli niisugune, et keegi ei mõtelnud endaalalhoiule. Ja nüüd, kus lahing läbi, oli kõik see, mis olime tunda saanud, meid nõrgaks, tuimaks teinud. Tankist ronisid välja veidi põrutada saanud tankistid, keda me esimese ähmiga olime tulistanud. Komandör pühkis verd, sõimas:

«Lolliks läind, vigastasite masina, eks parandage nüüd ise ära.» Ta ütles seda sõbralikult, haavumata, meie aga võtsime seda tõsiselt. Polnud meil säärast tervet närvi, et mõista: remondist rääkis ta niisama, jutujätkuks.

Uurisime rikke järele, tõime tööriistad, jaotasime ära, kes mida teeb.

«Mis on, poisid, kas panite pahaks?» Tankikomandör korjas meie oimetutest kätest tööriistad ära. Siis astusid tankistid meie juurde, raputasid, kaelustasid meid, andsid sõduri kombel suud. Ja näod olid neil säärased, justkui poleks meie nende ees süüdi, vaid nemad meie ees.

Valasid kruusi piiritust, pakkusid igaühele.

Kui esimene lonks rüübatud, virgusime, ja siis järsku tundsime piinlikkust, tuli meelde, mida olime teraslehele lõikepõletiga kirjutanud. Pahasti kukub välja, kui tankistid loevad, näevad, et mõni meist on seadusevastaselt nimekirja kantud, sest ta on veel elus. Ja paistab, et arvasime ise ennast nende hulka, keda pole enam ja kes on pälvinud surematuse.

Tahtsime teraslehe ära koristada, kuid ei jaksanud seda tõsta, katsime vaid presendiga. Ja siis vajusime päris kokku — ärajoodud piiritus, kõik läbielatu. Lohistasime end, kes kuhu sai, ja vajusime nagu surmaunne.

Ja mis hiljem oli! Matsime langenud seltsimehed

maha. Soomusterasest lehe sellele kantud langenute nimedega panime püsti rööbastugedele ja elavate nimed sulatasime kinni. Pihtasaanud tanki remontisime ära, siis läksime tagalasse ümberformeerimisele. Anti puhkust. Autasustati neid, kes seda ära olid teeninud. Ja taas remondipataljoni.

Seadmed polnud seal vahest kehvemad kui endises kohas, mehed aga teistsugused. Võib-olla ei lubanud olukord neid ennast õigel kõrgusel näidata. Kuid neid, keda enam polnud, pidasime igas suhtes kõige paremateks inimesteks. Kõige usaldusväärsema nõukogude konstruktsiooniga. Viimse hingetõmbeni — töölisklass. Mind pandi jaoülemaks, käisin tankiväeosaga mitmel pool sakslaste tagalas. Remontisin masinaid olukorras, kus kõik selleks vajalik puudus. Kui remonditööd polnud, usaldati mulle tankijuhi-mehaanikuamet, see kosutas mu hinge.»

Lõpetanud oma pika jutustuse, sirvis Bukov silmadega vaikseks jäänud monteerijaid ja lausus karmilt:

«Aeg on hiline, noortel organismidel on ette nähtud magada.» Tõusis püsti, ringutas. «Mul aga ei tule und, meelerahu läind. Lähen longin siin raasuke ringi. . .»

Lükkas telgihõlma lahti.

«Kuu, vaadake, missugune! Rindel ei pidanud me tast lugu. Valgustusriist. Järelikult oota pommitamist. . .»

Bukovi hingeseisund polnud lihtne. Ühelt poolt oli ta rahul, et noored poisid olid vaikseks, karmtõsiseks muutunud. Oli näha kõige kuuldu tumma kaasaelamist. Teiselt poolt kartis Bukov, et järsku jäi mulje, nagu kiitleks ta oma kangelastegudega. Need poisid ehitavad ju siin kõrbes vasesulatuskombinaati, ja enne seda on juba mitu tehast püstitanud, tema aga, selle asemel et neid kõnelema panna, otsekui õpetas neid oma eeskujuga. Ja Bukov tähendas äkki vabandust paluva tooniga:

«Ma lihtsalt niisama informeerisin teid. Esitlemise mõttes, et mis isik see on, tutvustamiseks.»

Ärevalt ootas ta vastust, ja sai kuulda:

«Seltsimees Bukov, ärge oma masina pärast muretsege. Kui me homme hommikul kraanasid ei saa, monteerime masina eelajaloolisel viisil, ilma kraanata.»

«Ega mul kiiret ole,» kostis Bukov kohmetult köhatades. Pööras näo kõrvale, et poisid selle ilmet ei näeks, lisas siis end pingutades, tõrksalt: «Käsitsi monteerida —

see on eeskirjade rikkumine. Selge?» ja läks telgi juurest minema, südames rõõmus õnnetunne. Mõnikord oli ta saanud rindel seda tunda, kui mehed sõnadeta üksteist mõistsid ja tegid seda, mida nüüd kangelasteoks nimetatakse. Tal oli kange tahtmine telki tagasi minna, et rääkida ka sellest, mis veel ütlemata jäänud. Kuid milleks? Nad olid niikuinii kõige tähtsamast aru saanud. Usaldusväärsed poisid, enesekindlad, ja see on hea, et nad nii iseseisvad on. Bukov kõndis pimeduses, ahmides sisse puhast jahedat õhku. Ta sammus pehmelt tuiskliival, mis kunagi kalju oli olnud ja aegamisi, miljonite aastasadade jooksul, põrmuks oli pudenenud.

Bukov lonkis hallil rudiseval liival, kus paiguti kasvas tsinktraadipundardega sarnanev võserik, ja talle meenus, kuidas juba esimesel sõjakuul teda tehnilise abi autol saadeti sõjaväljal pihtasaanud tanki juurde. Masin oli kaotanud vasaku roomiku. See lame väljaveninud lüliline roomik lebas umbes kahekümne meetri kaugusel tankist.

Bukov jõudis roomiku juurde ja asus selle teraslülide külge puksiirtrossi kinnitama. Ent nüüd avasid sakslased poolteisetonnilise pihta kuulipildujatule; algul nägi ta, kuidas autokasti külgedest lendas pilpaid nagu sulgi, siis hakkasid sisisema ja vajusid lössi läbilastud rattapaarid. Ometi õnnestus tal roomik tanki juurde vedada, ehkki läbilastud paagist voolas juba bensiini ja auto süttis põlema. Ta hüppas sellelt maha, sööstis tanki juurde, vinnas enese avatud luugist sisse ja kükitas metallpõrandale, surunud haavatud käed kaenalde alla.

«Mis on, said pihta?» päris masina sügavusest kähe nõrk hääl.

«Noneh,» kostis Bukov.

«Kõvasti?»

«Mitte eriti.»

«Kas jaksad masinale roomiku peale tõmmata?»

«Üksinda — ei.»

«Mina aga paarimeheks ei kõlba. Jalad lasti puruks.»

«Miks teid siis maha jäeti?»

«Ei jäetud, jäin ise kuulipilduja juurde valvama, et masinat sisse ei vehitaks. Tähendab, ei jaksa?»

«Ütlesin juba, et ei jaksa.»

«Oled parteilane?»

«Milles asi?»

«Asi on selles, et on vaja minu käest parteipilet võtta ja poliitosakonda nagu kord ja kohus ära anda.»

«Noh, olen komnoor.»

«Siis võib küll, võta, — ja kähku tagasi.»

«Ma ei jäta teid säärases olukorras maha.»

«Ja mis kuradi kasu mul sinust on?»

«Noh, ikkagi . . .»

«Kas sa tead, mis lahingukäsu mittetäitmise eest ootab?»

«Ütlesin, ei jäta teid siia üksi.»

«Tead mis,» sõnas tankist anuvalt, «mul on siin salajane ametlik kiri, kiire. Mõistad? See tuleb kohale toimetada.»

«Eks öelnud kohe nii.»

«Kaarditaskus. Sellega koos annadki ära.» Tankist vaikis ivakese, sõnas siis manitsevalt: «Ja võta allkiri. Ilma allkirjata ära sa tagasi tule.»

Tanki juurest minema roomates kuulis Bukov selja taga heledaid resoneerivaid tankikuulipilduja-valanguid vastu soomuskatet. Kui ta oli staapi jõudnud ja valvesõdurile tankisti kaarditasku üle andnud, võttis sõdur sealt välja tsellofaanümbrises parteipileti, kaardi ja kaks kokkukeeratud diviisiajalehte. Ent mingit salajast ametlikku kirja sealt nähtavale ei tulnud. Bukov peeti kinni. Pärast kontrollimist aga selgus, et tankisti nimel mingeid salajasi dokumente polnud. Ja kui Bukov teisel autol tanki juurde tagasi oli jõudnud, põles see juba, saksa suurtükiväelaste poolt puruks lastud. Bukov sai aru, missuguse nõksuga see tankist oli tema elu päästnud. Ja mida teadis Bukov sellest inimesest? Mitte kui midagi. Isegi nägu polnud näinud. Ka tankist ei tundnud teda. Aga näe, päästis elu. Ise hukkus ihuüksi. Ja Bukov oli eluksajaks sellele inimesele võlgu jäänud, ta oli harjunud mõttes talle oma tegudest aru andma, tema ees oma südametunnistust kontrollima. Praegu kaalutles ta, kas ta oli poiste suhtes õigesti talitanud, nad olid ju õhinal valmis olnud ette võtma ränka tööd, hakkama ekskavaatorit käsitsi, ilma tõstemehhanismideta monteerima, selleks polnud õigupoolest nii pakilist vajadust. Kuid selle otsuse läbi olid nad talle lähedaseks saanud nagu ühe polgu poisid.

II

Nagu see kõrbes tavaline, öösel maa jahenes, puhkas päevaleitsakust.

Pilvitu taevas monteerimisplatsi kohal oli nagu hangunud läbipaistev helendav sulam.

Valvur magas välivoodil vatt-teki all.

Ruuge, krussis karvaga, lapsevildisuurune õuekrants, kes oli valvuri jalutsis lamanud, hüppas maha, astus Bukovi juurde, nuusutas ta saapaid ja ajas enese äkki tikksirgelt püsti nagu suslik, kõht õieli ees, ja liputas sõbralikult saba.

Valvur, kes ärkas sellest, et koer oli ta maha jätnud, võttis maast sigaretipaki, pani suitsu ette, hakkas köhima.

Bukov ütles:

«Peni on sul tallalakkuja.»

«Mis sa pobised, vale puha,» haavus valvur. «Kutsu on kultuurne. Harjunud sellega, et teda imetletakse, kiidetakse. Sa tahad vist, et mul oleks saksa lambakoer, kes kiskjana inimestele kallale kargab. Nii tigedaid lojuseid pole meil kogunisti tarvis. Ma teenisin siin esiti geoloogide man. Kõik viimase meheni haritud rahvas. Kõrgem intelligents. Nemad, näe, seadsid ussireole kolmekordse söötmise sisse, andsid alustassist piima. Õpetasid teda kassi asemel neid ümmardama. Selle ussi tõttu polnud toidulaos ühtainumastki hiirt. Boamadude tõugu, ilma mürgita, kummatigi peletis. Nagu soolikas teine, libe. Nemad aga olid lausa liigutatud, kiitsid teda hiirte õgimise eest, silitasid ta nahka. Kui ma neile märkuse tegin, näe, mis seletasid: Egiptimaal olevat ennemuiste ussile selle eest isegi mälestussammas pandud. Vanasti sai katku läbi palju rahvast otsa, närilised kannavad ju nakkust laiali. Nende vastu on madu esimene võitleja. Teaduses oli mu geoloogidel kõik viimse kui pulgani selge. Nad tassisid telki kiviklibusid ja panid happesse. Õpetasin neid: «Laske kivi piirituses tõmmata — ikkagi jook.» Nemad aga näitasid mulle klaasnõud ja pärisid: «Zahhar Semjonovitš, mis teie arust sellest eliksiirist tuleb?»

Olen tõsine inimene, või mul aega nendega jännata, püüdsin neile aru pähe panna:

«Teil pole mõtet siin kõrbes siblida. Egas inimsugu,

kes aastatuhandeid enne teid siin on elanud, asjata kõrbet kõrbeks nimetanud. Mis tähendab kõrb? Tühi maa, kus pole mitte kui midagi. Niisiis ei maksa siin tuhnida, muidu töötasu raisata.»

Nemad aga leierdasid mulle muinaslugusid igasugustest sõdadest ja vallutusretkedest, nagu sünniksid kõrbed sõja läbi.

Sõjaga olen ma tuttav, paremini kui nemad. Olen siin küllalt ratsaväes basmatšide vastu sõdinud. Ja Suures Isamaasõjas teenisin vanaduse tõttu matmiskomandos. Sõja kurjust ma tunnen. Kui me poleks fašiste puruks löönud, oleksid nad kogu planeedi vallutanud. Kuid me tegime neile lõpu peale. Neil ei läinud korda maakerast kõrbet teha.

Geoloogid urgitsesid siin välja iidsed inimluud, ütlesid ise küll, et luud ei ole nende eriala. Ennemuiste sai palju rahvast hukka sõja, taudide ja nälja läbi. Ja kõik see oli luudele jäljed jätnud — kes surnuks raiutud, kes muidu põdemisest ja kõhetumisest nõdruke olnud. Nõnda et teaduslikult ei tule muistse elu üle otsustada mitte hauakambrite, minarettide ja igasuguste metallehteasjade, vaid lihtrahva luude järgi.

Aga sellesamuse kõrbemaa tuleviku suhtes läks nende aimdus täppi. Käisid kõik instantsid läbi. Ja nüüd on see tõsiasi. Rajavad metallurgiakombinaati.

Säh sulle tühja kõrbet! See ütlemine ei pea paika. Kõrb pole ühtigi tühi. Siin on maapõu varandust täis. Nüüd on peaasi — kõik sealt välja koukida ja ümber sulatada. Meie riigil on majanduse alal taipu, oskab võtta, mis tal tarvis.»

«Oled ilmatarkust kokku kraapinud, sind päris põnev kuulata,» lausus Bukov heakskiitvalt.

«Mis tähendab — kokku kraapinud? Egas minu mõistuski kõige viletsam ole. Elan, pean iseendaga aru, nagu kõik inimesed. Ja miks sina ringi tuiad, ei lase teistel puhata?»

«Tulin masinat vaatama.»

«Ekskavaator pole ju mõni püstol, mida võib üksipäini näppude vahel kokku panna ja lahti võtta. Mürakas masinavärk.»

«Justament.»

«Ta on sama mis tank, ainult ilma soomuskatteta. Ja siis veel nool ja kopp. Ühesõnaga, pinnase ammutamise

riistaga tank. Mida rohkem masinaid inimesed endale ahmivad, seda rohkem sõltuvad nad nendest. Kraanad ei jõudnud kohale. Ja raud jäigi rauaks. Ilma tööriistadeta ei pane sa sellest masinat kokku.»

«Noh, kuidas kunagi,» ütles Bukov karmilt. «Kui viimane häda käes, küll siis paned.»

Teki alt väljapugenud valvur lausus:

«Ajasid mul une pealt ära. Kui su kõht on täis, joome õige teed. Mulle on see üpris meelepärane. Tulus jook, uhab soola välja. Pea seda meeles, et meil siin on öö kõige parem tööaeg — jahe. Kohalik rahvas teab seda. Võta arvesse. Palu öövahetusse, see on kõige etem. Kumb sulle rohkem meeldib, kuum või külm ilm?»

«Pidin ükskord poolsurnuks külmuma,» kostis Bukov süngelt. «Mul puudub neli varvast, sanpatis võeti maha.»

«Kus sa's enese nõnda ära külmetada oskasid?»

«Neljakümne teisel aastal oli tarvis Leningradile abiväge kohale toimetada. Saabus tankiväeosa. Rasked masinad: KV-d ja «kolmekümne neljad», jää aga Laadoga järvel nõrk ja pragusid täis. Kõige tugevamates kohtades kannatas kolmkümmend tonni välja. Kuid tank kaalub märksa rohkem.»

«Tõsi jah,» sõnas valvur. «Sihukesele riistapuule ei pea iga maakamargi vastu, siin aga paljas jääkooruke. Pealegi mõranenud, mismoodi sa seda parandad.»

«Parandada saab,» vaidles Bukov vastu. «Meie remontisime jääd, külmutasime, kasvatasime endale teed.»

«Ja sellel tööl saidki külmetada?»

«Minu töö polnud teetegemine, minu asi oli mehaanika. Oli vaja tankide kaalu vähendada. Aga kuidas? Tuli demonteerida. Seadmeid polnud. Ei kraanasid ega plokiülesseadjaid. Nuputasime, kuidas liipripakkudest rakkeid teha, telegraafipostidest meisterdasime talid ja tõstukinooled. Võtsime maha tornid koos suurtükkidega ja mootorite teraskatted ning ladusime kogu selle kraami palkidest kokkuklopsitud regilohistitele.

Pakane üle kolmekümne ja tuul. Polnud, millega end soojendada. Lõket ei saanud teha. Sakslane märkab kohe, hakkab suurtükkidest tulistama või külvab õhust pommidega üle.

Raud on jääst külmem. Raua järel tundub jää soojana. Labakutes saab ainult jämedat tööd teha. Peen töö

nõuab paljast kätt. See on ju masin. Ta tunnistab ainult õrna ümberkäimist. Õli oli masinas kiviks pahtunud. Liikuvad osad nagu kokku tsementeeritud. Sulle visati present peale, liigutasid jootelampi edasi-tagasi, et õli üles sulaks, oli tahtmine ennast selle lambiga kas või üleni ära tahmata, et veidigi sooja saada. Ripsmed kippusid kinni külmuma, pilgutamisel kratsis silmi nagu liivapaber. Kui hakkasid talumatult rasket detaili maha võtma, ragisesid luud-liikmed ja sust pressis higi välja, mis hiljem koorikuna kratsis kogu su nahka, nagu oleks sul riiete asemel plekkrüü seljas. Aukudest puhus tuul sisse. Piiritust ei tohtinud ka palju pruukida. Rohkem kui tervist oli tarvis alles hoida selget pead. Tahtsid veel rüübata, aga lükkasid tagasi. Ja ega see piiritus mõjunudki, põletas, aga seest soojaks ei võtnud. Ikkagi oli külm. Kuid ära külmuda ei tohtinud: senikaua kui sakslane polnud sind välja nuhkinud, sind tabanud, oli vaja töö lõpetada. Kuid selle lõppu polnud veel näha, oli vaid algus.

Alustasime rännakut mööda jääd.

Sättisin enese tankile, see oli pealt lahti, kõik puha lagedal. Tankijuht-mehaanik juhtis masinat püsti seistes; ta oli juhtkange pikendanud raudtorudega. Purgaa möllas. Nähtavus halb. Tuli mis tahes hinnaga edasi liikuda kolmkümmend kaks kilomeetrit otsejoones. Kui sa muidugi teelt ei eksinud.

Jää vajus ja ragises. Pommiaukudest pressis veejugasid välja nagu purskkaevust. Sääraseid auke oli palju, oli näha, kuidas praod neid üksteisega ühendasid, ja me olime iga hetk sisse prantsatamas, peale selle oli tuisk lumemüüre üles ajanud. Kokkumonteeritud tankile oleks nende rammimine tühiasi, siin aga langes sulle kõik lumelaviinina kaela. Kui puhus tugev tormi-iil ja silm midagi enam ei seletanud, ronisid tankist välja, kohmitsesid, kobasid jalgadega teetähiseid. Lumest lagedatel kohtadel polnud parem, tuul oli viimse kui lumeraasu minema pühkinud, ees kiilasjää. Tankil polnud viga, ta ei libisenud, kuid pukseeritavat regilohistit pildus igasse kanti. Ja üks niisugune järsk tõmme rebiski trossi katki. Lohistil aga torn suurtükiga. Tuli minna tagasi seda ära tooma, aga mismoodi sa lähed, kui olime tulles jää täiesti ära rikkunud. Kuid mis on tank ilma tornita? Traktor. Ilma tornita ei sõdi temaga

tuhkagi. Torn maha jätta oleks niisama hea, kui sõdur kaotaks rännakul relva. Võimatu.

Jää kõmises nagu katkenud pillikeel, see paukus mõranedes ja pragudest pressis halli vett välja.

Eks ma siis köitnud vees seistes trossi kokku. Jõudsin masinale järele, kui see juba liikus. Jooksin jalgade põntsudes, sest nad olid jäätunud. Jooksu peal hõõrusin käsi lumega. Pistsin kaenlaaukudesse, et sõrmi alles hoida. Käed on mehaanikule kõik, jalad aga unustasin ära. Oleks pidanud jalad lahti võtma ja neid samuti lumega hõõruma. Kuid mu tähelepanu oli kätele koondunud. Tankijuhi näol oli kõva jäämask, tuiskav lumi, veepritsmed ja räitsakad olid ta üleni kinni mätsinud. Mõlemad käed aga olid juhtkangidega ametis, isegi korraks üle näo pühkida ei saanud. Seisis paigal, kannatas ära.

Ometi jõudsime pärale. Ja seal sama lugu otsast peale, ainult vastupidises järjekorras. Tankid tuli kokku monteerida nendessamades tingimustes, kus puudusid tõstevahendid ja ka kõik muu selleks vajalik. Ja kui olime tankid kokku pannud, läksid need otsekohe lahingusse. Polnud viga, olime oma töö korralikult teinud.

Ja huvitav, kuidas ma üdini läbi ei külmunud! Külmetus läks must mööda. Närvipinge on vägev arstirohi külmetuse vastu. Et aga varbad ära külmusid, see oli mu enda hooletus, ei taibanud lumega hõõruda, olin mõtlematu.»

«Jah, nii see tõesti oli, nagu sa jutustasid,» lausus valvur, veidikese vaikinud. «Ühelt poolt muidugi piin, teiselt poolt aga õige kangelastegu.»

«Ebaõigeid kangelastegusid polegi olemas.»

«Sa oled kaval sell,» sõnas valvur, silmad vidukil, «kangelaslikkusest arutad omamoodi vaatevinklist. Tänapäeval on palju tublisid inimesi siginenud, ei nende eest ole pääsu kuhugi. Üks pressib teisele peale, anna talle jalamaid ruumi, et saaks oma erialal täie vaardiga tegutseda. Ja ka sina oled seda mesti. Et näe, rindel tegime võimatu võimalikuks — hoolitsesime lahingumasinate eest, siin aga tehakse rahu ajal endisele rindemehele liiga.»

«Mulle see ei mõju.»

«Aga teistele pressid peale. Kraanad ei jõudnud kohale, ja nüüd peavad poisid kogu sinu raske agre-

gaadi platvormidelt kätega maha kangutama ja käsitsi kokku panema.»

«Peaasi, kui tahtmist on. Pöördvõlli ja kraanamasti võib meisterdada ka ehituspalkidest.»

«Ma sain sinust punktipealt aru,» ütles valvur enesega rahul olles. «Märkasin kohe, kuidas sa platsil peremehesilmaga sihtides ringi nuuskisid.» Tähendas heakskiitvalt: «Ma pean kangesti lugu iseseisvatest.» Päris: «Kas sa olid kogu sõjaaja lukksepaametis?»

«Neljakümne neljandast alates olin tankijuht-mehaanik. Võeti brigaadi.»

«Seda aastat rindel mäletan hästi,» ütles valvur mõtlikult. «Matmiskomandost määrati mind SAT-i. Lahingumasinaid ilmatu palju, aina voorisid. Kahe ööpäevaga sonkisid mis tahes tee üles. Muudkui rüga, remondi. Maanteid rikuti ilma armuta. Ja mis sinna parata — sõda. Igaühel olid omad huvid. Nendel — kiiremini rindele, meie aga pidime maanteid korras hoidma. Nii et ma olen teiesugustelt vennikestelt, tankistidelt, kõvasti vatti saanud. Pistab pea oma soomusmasinast välja, vahib nagu imperaator ega tee sust väljagi. Sõidab mööda, ja oleks ta siis teeröopagi järele jätnud, järele jäid aga lausa kraavid. Muudkui aja täis, tambi kinni, silu. Uued masinad tulid peale — ja jälle teed lagunenud. Kellega transpordimehed pahandasid? Mitte tankistidega, vaid meie, teeparandajatega. Kas siis meie olime süüdi?»

«Egas midagi, palun vabandust,» lausus Bukov naeratades.

«Taibukas,» muigas valvur. «Said kohe aru, miks ma teie, tankistide üle nõnda nurisen. On kena meelde tuletada, kui palju rauda me rindele toimetasime. Maakamar ei pidanud vastu, rebenes raua rammust õmblustest lahti.» Küsis ärevalt: «Kuule, kas sa käisid ülemust oma isikuga tülitamas või tormasid otsemaid platsile?»

«Homme lähen end parteiorganisatsioonis arvele võtma, seal räägingi oma olukorrast.»

«See on õige koht. Seal leitakse igasuguse totruse vastu rohtu ja, kui tarvis, kirjutatakse arstitäht välja.»

«Ja sina, kas oled parteilane?»

«German Ustinovitš Šaronovile andsin mina kahekümne teisel aastal soovituse. Ja kes ta nüüd on? Meditsiiniteenistuse kindralmajor. Aga tollal? Meie

eskadroni velsker. Lõikas minu kehast öösel rasvalampide valgel kiiruga kuuli välja, midagi ülearust ei riivanud ja õmbles ilusti kinni. Kuid olukord sundis mind uuesti sadulasse istuma, et basmatšid mulle nüüd juba päriselt otsa peale ei teeks. Ja polnud viga, ükski haavaniidike ei katkenud. Nii et kuulun parteisse kaheksateistkümnendast alates ja pension ei ole mul ka ükskõik missugune, vaid parteilase oma. Valvur olen ajutiselt. Kui siin ehitustööd täie hooga käima pannakse, saan omale tööd paslikul erialal. Ainult mu väljanägemine on vana, sees aga veri keeb. Jõudsin siia koos geoloogidega ratsa, kaameli seljas. Mis siin oli? Kõrb. Kasutu liiv, ja kõik. Kuumus selline nagu põhjanabal pakane. Kuid mis mul sest, olen kohalik, päikese käes ei kestenda ega higista. Tuttavad basmatšid pidasid must lugu selle mu kliimakindluse pärast. Kurjale teele eksinud kehvikutega sõbrustasin ma nimme, et mitte jõu, vaid mõistuse abil ümber kasvatada. Ühe naisega nende hulgast heitsin paari. Nüüd on mu eit ühiskonnategelane, hakkaja teine. Aga kuidas me tuttavaks saime? Tormas noaga kallale, äigas mulle vähekese, noh, eks ma pitsitanud teda siis pisut, silmitsesin lähemalt — silmad, nina — kõik omal kohal. Ma olin sooja südamega poiss, meelitasin ta nõusse, istus minu taha ratsule, ja kõik. Vanematele viisin ikkagi kombe kohaselt kalõmmi — grammofoni. Tollal peeti grammofoni imeväärseks riistaks. Nüüd on rahvas ära hellitatud: vaatab televiisorit ega imesta, nagu peakski see nii olema. Tol ajal võis grammofoni kahe hobuse vastu vahetada. Nüüd aga on igal jõmpsikal krapp, käib sellega ringi nagu balalaikaga. Jalgratast ei peeta miskiks, motorolleril kihutavad mööda kõrbet. Aeg tormab, nii et kõike möödunut ei jõua meeleski pidada. Alles hiljaaegu kaevasime siin kangide ja labidatega šurfe. Aga nüüd tulid sina ja, näe, mihuke pirakas ekskavaator. Kopp on tal vagonetisuurune, ühe ropsuga viskab neli kantmeetrit välja. Ja sina pahandad veel, et see sulle lahtivõetult esitati. Ei taha raskustest aru saada.»

«Kord peab olema.»

«Rindeanekdooti korra kohta tead?»

«Tean, lohutuseks mõteldi välja. Mina aga pooldan igas asjas ranget täpsust.»

«Sellega olen nõus. Liga-loga värk — see on varjatud rumalus.» Võttis lõkkelt teekannu, valas teed piaali ja ulatas Bukovile. Sõnas hardalt: «Pruugin ainult number üheksakümmend viit, paremat ei joo ministridki. Tulus jook, kogu organismile kasulik . . .»

Kollane raske kuu rippus taevas. Liivast õhkus jahedust, magedat kivilõhna. Okkalistes tihnikutes ukerdasid sisalikud. Lõkke kohal saalis peenikese vilinaga nahkhiir.

Valvur laotas enesele suure vilditüki maha, välivoodi aga loovutas Bukovile, ent see ei jäänud kuidagi magama. Ilmatu suur ühetasane kõrb ja põhjatu taevalaotus mõjusid masendavalt.

. . . Bukovi silme ette kerkis poliitjuht Zoja, kes hoidis vilkat veretute huulte vahel. Silmi vidutades käsutas ta ülemuslikult:

«Mul pole õigust suurtükki maha jätta. Haakige see tanki konksu külge.»

Ta surus vasaku käega mahajäävatel võitlejatel kätt ja sõnas ametlikul toonil:

«Tänan teid, seltsimehed, õhutõrjeväe juhtkonna nimel.»

Zoja nägu aga oli mullakarva, kõhnunud, väike, hale nagu koolnud lapsel . . .

Ljuda astus Bukovi juurde, lõi silmad maha, ulatas paki puhaste jalanartsudega ja ütles sosinal:

«Säh, võta minu poolt mälestuseks.»

Peened pisarad veeresid põski mööda alla.

Bukov tundis piinlikkust, oli heldinud ja ütles kohmetunult:

«Mis sa töinad? Kas jalanartsudest hakkas kahju?»

Ütles niiviisi sellepärast, et Ljuda ei piinleks teda haletsedes. Kuid ei suutnud seda tooni lõpuni välja pidada, rebis oma pilotka küljest tärni, pistis Ljudale pihku, soovitades hoolitsevalt:

«Kui jõuad väeossa, pane külge, sul on ju kadunud, saad veel karistada.»

Palus hiljem Jeltšenkolt snaiperipüssi, sihtis kaua, jälgis läbi optilise sihiku Ljudat, kes istus tanki soomusel . . .

Varsti pärast seda sai Jeltšenko näost haavata, andis oma püssi päriselt Bukovile ja sõnas:

«Lähen väristan kätt rühmaülema ees, palun endale tankitõrjegranaadi.»

Jeltšenko roomas granaadiga kaevikust välja ja laskis õhku Saksa raskekuulipilduja, ise aga tagasi ei tulnud.

Bukovile meenus, kuidas ta tankilahingu ajal, olles juba tankijuht, põrkas käigu peal kännu otsa, ja masin jäi sinna rippu, roomikud põrisesid abitult, tank seisis paigal. Liikumatu masin oli muutunud märklauaks. Bukov ronis avariiluugist välja, pani kännu alla lõhkeainet, süütas jupi Bickfordi nööri, ronis tanki tagasi ja jäi plahvatust ootama. Kõmakas oli vägev, ei tea, kas juuris kännu välja või viskas tanki sellelt maha. Masin seisis igatahes maapinnal. Ja plahvatusest kurdistunud, viga saanud Bukov juhtis tanki edasi. See oli juhtunud Varssavi all. Kuid linna Bukov ei mäletanud, ei olnud saanud sellega õieti tutvuda. Tema enda väljanägemine oli tollal armetu, oli piinlik ennast säärasena välismaa pealinna rahvale näidata. Üleni sidemeis, nägu täis põletushaavu. Ka Berliini oli ta tol korral vähe näha saanud. Mis vaateväli on läbi tripleksi? Piiratud. Lahinguks piisav, aga et kõigest normaalset pilti saada, ei jätkunud nähtavust. Alles hiljem, kui ta Saksamaal teenis, sai ta ekskursioonidel käies linnaga paremini tutvuda.

Algul häbenes ta saksa eraisikuid. Ajad mõne sõna juttu, inimene aga ütleb äkki: te tapsite sõjas mu sugulase ära. Ja mis sa selle peale kostad: seda ju tuli ette.

Kuid võit ei seisnud mitte ainult fašistlikust Saksamaast jagusaamises, vaid ka inimestele vabaduse andmises, et nad hiljem võiksid igal alal iseseisvalt tegutseda, nii kuidas tahavad.

III

Saksamaal määrati Stepan Zahharovitš Bukov eriüksusse, kelle ülesandeks oli peale kõige muu ka Berliini maa-aluste kommunikatsioonide kaitsmine maaalal, mis kuulus rajoonikomandantuuri pädevusse.

Linna tohutu maa-alune kivisoolestik kulges kavalalt põimunult salapärase labürindina hiiglasuurel maaalal, mahutades oma tunnelitesse kõike seda, milleta tänapäeva linn ei saa normaalselt elada ja töötada.

Muidugi polnud see kõige paslikum amet sõdurile-

võitjale — ronida maa alla kõigi oma ordenite ja medalitega ja seal, mustuses ja õhupuuduses, lukksepatööd teha, et mitte ainult saksa eraisikud, vaid ka need, kes alles hiljaaegu mundrid seljast võtnud, saaksid piisavalt vannis käia, kasutada kõiki sanitaartehnika hüvesid. Ehkki Bukov oma südames mõistis, et tema isikus on mõlemad koos, nii sõjamees kui ka töölisklassi esindaja, ei olnud tema arust mitte ainult ebameeldiv, vaid ka ülekohtune pakkuda oma tööga äsjasele vastasele elumugavusi.

«Fritsudele kommunaalteenustega meelehead valmistada — sihukest vannet ma pole andnud,» ütles Bukov kindlalt kapten Zujevile, oma uuele ülemusele.

«Nii et las tsiviilelanikkond kannatab?»

«Kui palju meie linnu on purustatud! Kodus olen ma mis tahes tööga nõus, siin aga parandagu nad ise kõik ära.»

«Tuleb välja, et sa oled kõikide sakslaste vaenlane?»

«Mitte kõikide, vaid endiste fašistide.»

«Ära siis fašistide kortereid ühenda.»

«Ja kust mina tean, kes nendes elab?»

«Võib-olla peaks sulle andma nimekirja?»

«Oleks soovitav.»

«Ja sina kui võitja hakkad isiklikult karistama selle nimekirja järgi kommunaalteenustest ilmajätmisega. Nõnda või?»

Bukov pomises kohmetult:

«Sellele ma ei tulnud, aga mis siis?»

«Tähendab, tegin selgeks?» küsis kapten Zujev ja nõjatus enesega rahul olles tugitooli korjule.

«Ei teinud,» kostis Bukov tusaselt, «vaid degradeerisite. Niisiis automaat tuleb tagastada ja lukksepatööriistade saamise kohta allkiri anda.»

Kapten naeratas veidi kavalalt.

«Seltsimees Bukov, mina arvan nii, et ülesanne ei ole niivõrd remonditöö alal kui just võitlusülesanne, ja sellepärast ongi meie allüksus komplekteeritud kõige vapramatest meestest.»

«Püüate pilli magusaks teha.»

«Äsja sain ma selle pilli ise.»

«Ja kuda oli?»

«Neelasin alla nagu kord ja kohus.»

Bukov silmitses kaptenit vaenulikult. Tema välimuses

oli vähe meeldivat: vimmas, kitsad längus õlad, kaks sügavat pikikurdu aukuvajunud hallidel põskedel, tursunud soontega meelekohad kõrgelt paljad, väsinud, ebamäärast värvi silmad. Ainult liistakutena kaheksa lahinguordenit, peale selle veel Tööpunalipu orden ja orden «Austuse märk», järelikult oli ta ka tsiviilteenistuses silma paistnud.

«Olgu,» ohkas Bukov, «käsk on käsk.»

«Just nimelt,» kinnitas kapten, ulatas käe ja ütles: «Mind hüütakse Pavel Jefimovitš.»

«Meeldiv,» lausus Bukov, «ainult et oleme juba ammugi tuttavaks saanud, pimedas, kobamisi.»

«Tõsi jah,» oli Zujev päri. «Ma mäletan sinu käsi enda kallal — tangid. Ühte kätt hoidsid mu kõril ja teisega uurisid, missugune pagun mul on, kas Saksa või meie oma.» Kiitis: «Ettevaatlik seltsimees. Mõni teine oleks võinud ka maha lüüa.»

«Jah, muidugi. Istub, kõrvaklapid peas, pilkases pimeduses punkris, nende endises sidesõlmes. Ma olin ju seal ise automaadist kõik puhtaks pühkinud. Kust, mõtlesin, sihuke frits. Kuid miks ma kohtlesin teid õrnalt? Te suitsetasite mahorkat. Tahtsin järele vaadata, kes see niisuke isevärki sakslane on, kellele meie mahorka meeldib.»

«Tõsi küll, olin liiga põnevil,» ohkas Zujev. «Jälgisin nende staapide läbirääkimisi, peas kõrvaklapid, selle tõttu ei kuulnudki kõrvalisi helisid. Ja äkki — sina. Hästi veel, et viisakalt, ainult kõrist kinni.»

«Teie aga mulle jalaga kõhtu,» tuletas Bukov talle meelde.

«Enesekaitserefleks,» seletas Zujev. Lisas naeratades: «Võta arvesse, oleme vennastunud.» Näoilme valjenedes lausus: «Nüüd räägin sulle, missugune on olukord maa-alustes kommunikatsioonides.»

«Odekolonni järele seal ei lõhna,» muigas Bukov.

«On andmeid: nende kommunikatsioonide kaudu käivad veel mahalöömata fašistid liitlassektoritest meie juures, saadavad korda diversiooniakti ja samal kombel tagasi. Istu, istu, miks sa võpatasid? Ja ikkagi vajan ma sind ka kui lukkseppa. Peamiseks aga jääb rahuaja ülesanne, veevärgi ja muu taolise alal. Diversandid lõhuvad mööda minnes torujuhtmeid, kollektoreid ja kaableid. Tuleb kohakaasluse alusel niihästi remonti teha

kui ka varitsuspaigas istuda. Sina aga — automaat tagastada . . .»

«Eksisin, arvasin, et ülesanne seisab üksnes saksa tsiviilelanikkonna teenindamises.»

«Ja see ülesanne jääbki. Esiteks, elu normaliseerida, ja teiseks, sel alusel sõbralikke kontakte luua.»

«Sanitaartehnika alal on mul tulnud üht-teist teha,» pidas nüüd Bukov vajalikuks teatada.

«Ma olin enne sõda kriminaaljälituse operatiivvolinik. Rindel aga luurepataljonis. Ja nüüd kutsus kaadritöötaja mind välja ja määras tööle mu rahuaja erialal.»

«Ega see töö teil eriti rahuaegne olegi,» tähendas Bukov aupaklikult.

«Miks mitte,» vaidles Zujev vastu, «rindel polnud kriminaliste vaja, nüüd aga, olge lahked, asuge tööle.»

«Kas selleks või, et vargaid püüda?»

«Küllap, ainult eri sorti. Tungivad öösel korteritesse, riisuvad ja tapavad, seejärel aga lähevad liitlassektoreisse puhkama.»

«Kuidas, kas oma inimesed oma inimesi?»

«Nad tungivad kallale nendele, kes ei ole hitlerlastega mestis.»

«Kas *Wehrwolf* tegutseb?»

«Näikse nii.»

«Selge,» ütles Bukov. Ta vaatas nüüd juba tänulikult kaptenile silma ja päris ärevalt: «Aga kas ma sobin? Varem pole mul midagi seesugust tulnud teha. Ainult lahingus, kus arvepidamine on lihtne: seal tema, siin mina, kes keda.»

«Õigesti teed, et kahtled,» kiitis Zujev. «Esimene vaenlane meie töös on ülearune enesekindlus.» Küsis murelikult: «Kuidas sul keelega on?»

«Mis, kas on vaja kinni püüda?»

«Osata keelt.»

«Pursin vähekese.»

«Su paarimeheks on seltsimees Dolžikov. Abistab. Kuid sina aita teda ka. Kaadritöötajad olid tema vastu. Mina aga poolt. Miks? Noh, selle eest ma vastutan ise. Võtsin, ja kõik.»

Zujevile meeldis Stepan Bukov, tema rahulik tasakaalukus, vankumatu enesevalitsus ja eneseväärtusetunne, mis on inimesel, kes ei püüa iialgi oma elu kergeks teha siis, kui ta kaasinimestel on raske.

Zujev oli jõudnud juba märgata, et Bukov kõneleb ühtviisi lugupidavalt niihästi tubli sõduri kui ka vanemohvitseriga, sealjuures ei muutu midagi ta näoilmes ega hääletoonis. Ta taipas varsti, et Bukov märkab vaistlikult inimeste headust ja oskab selle üle rõõmu tunda.

Ja ka oma alluvatest rääkis Bukov peenetundeliselt, sisendades Zujevile mõtet, et igaüks neist on eriline isiksus. Tema otsustes oli tunda terast tähelepanuvõimet, annet avastada inimeses kõige olulisem ja väärtuslikum.

Kuid alluvatega suhtlemisel ei reetnud Bukov oma õigeid aimdusi, sest ta arvas, et tal pole õigust nende varjatud iseloomujooni puudutada. Ja see delikaatsus äratas sõdurites Bukovi vastu erilist sõjamehepoolehoidu, teda ei peetud vanemaks üksnes auastme poolest, vaid ka arvestades tema inimväärtust, millele polnud kunagi miski varju heitnud.

Ja Zujevit kohtles Bukov niisama lugupidavalt. Suhtus temasse kui inimesesse, kellele tema tööala ei ole üksnes teenistus, vaid ka kindel koht elus.

Bukov rääkis enesest Zujevile tagasihoidlikult:

«Kes ma õigupoolest olen? Töömees. Kõige kõrgemaks kutseks mis tahes inimtegevuse alal pean ma meistrikutset. Ka sõjaväes: meistrit tulistamises, luures, lahingumasinate juhtimises, ühesõnaga, meistrit kõigil sõjaväeerialadel. Kuid peale meistrite on olemas ka sellid, need, keda on vaja veel järele tõmmata. Mis täidab meistermehe meeli ja mõtteid? See, et võimalikult hästi oma tööülesandeid täita, ükskõik kas eraelus või sõjaväes. Niisugused inimesed teevad meid õnnelikuks. Nende käsud lähevad meile südamesse.»

Ta tuletas vaimustusega meelde:

«Meil oli tankijuht-mehaanik Serjogin, ta tegeles pihtasaanud tankide äratoomisega lahinguväljalt. Teda peeti kartmatuks ja surematuks ta hulljulguse pärast.

Polnud ta ühtigi hulljulge, oli lihtsalt silmapaistev meister omal alal. Ta oli ettevaatlik ja arukas, kaalus enne kõik läbi ning tundis lahingupidamiskunsti niisama hästi kui iga keskmine komandör. Vastase tulesüsteemi ja maastiku iseärasusi silmas pidades jälgis ta lahingu käiku ja valis siis paraja hetke, et oma vedukil sõjatandrile tõtata. Harilikult uuris ta tükk aega lahinguvälja, kaalus oma taktikat. Ta kasutas tanki,

mille torni oli raskemürsk lahingus purustanud. Me remontisime selle ära ja andsime ilma tornita puksiirveokina käiku.

Ükskord märkas tankikorpuse komandör kindral Popov seda tornita tanki. Ta vihastas ja käskis lahingumasina jalamaid korda teha ja sõjatandrile tagasi viia.

Olukord oli raske, lahingumasinate kaotused suured, siin aga oli tankist tehtud veduk pihtasaanud masinate äratoomiseks.

Kindral Popov võttis tavaliselt lahingust ise osa tankil. Ta oli sõda alustanud rühmakomandörina. Teda iseloomustasid vaprus ja äkkviha juhul, kui ta avastas mõne tõsisema eksimuse.

Selle kindrali ees demonstreeriski Serjogin oma rahulikkust, kindlameelsust, julgust, esitades talle kalkulatsiooni, milles tõestas, kui suuri kaotusi me kanname, kui tankid pärast pihtasaamist seisavad lahinguväljal ülearu kaua vastase suurtükitule all. Hiljem aga pole neid enam võimalik taastada või see nõuab liiga palju aega. Serjogin näitas oma arvutustega, kui palju see miinustank rindele teisi tanke tagasi annab. Ta selgitas tõestusmaterjali najal, kui suur võimsus, manööverdamis- ja läbivusvõime on tornita tankil vedukina. Ja ta viitas koguni kaotustele teiste väeosade lahingumasinate evakueerijate hulgas, kes kasutasid traktorvedukeid. Tema oli oma tornita tankil esialgu vaid tühiste haavadega pääsenud, järelikult oli kokkuhoidu ka elavjõus.

Kindral ei sallinud pabereid, liiati veel, kui neid esitas nooremkomandör, kes võttis valveseisangu ja palus tungivalt, et tema raport läbi loetaks.

Räägiti, et Serjogin oli silmi pilgutamata kogu sõimuvalangu ära kuulanud ja vastuseks kindrali vihasele küsimusele: «Kes sa niisugune oled? Kas sa saad ka sellest aru?!» raporteerinud reipalt: «Just nii! Evakueerija seersant Serjogin. Minu arvel on kuusteist rasketanki ja kakskümmend kaheksa keskmist tanki, mis tänu võimsale veovahendile toimetati kohe pärast rivist väljalangemist remondikohta, ilma et need uuesti pihta oleksid saanud.»

Kindral luges raporti läbi, pistis selle vormikuue taskusse ja küsis Serjoginilt:

«Kas autasusid on?»

«On küll,» kostis Serjogin.
«Mida's sa minu käest tahad?»
«Lubage veduk alles jätta.»
«Ma ei või,» vangutas kindral pead. «Praegu pole see mul võimalik. Sul on õigus, kuid ka minul on õigus . . .»
Ja mõne aja möödumisel toimetati evakueerijate juurde Saksa liikumisvõimeline rasketank. See anti kindral Popovi nimel, tema erikäsul üle evakueerija Serjoginile. See tank saadi viimases lahingus, mida kindral ise oli juhatanud.
Lõpetanud veduki loo, seletas Bukov Zujevile:
«Miks ma sellest rääkisin? Meisterlikkus ei sõltu erialast, vaid inimesest, tema omapärast. Igasuguseid erialasid on arutult palju. Kuid mis annab nendele valgusesära? Inimene. Ja inimesele annab seda omakorda tema töö, kui see on ta kutsumus, elu eesmärk.» Bukov lausus ohates: «Masinatest pean kõvasti lugu.» Tunnistas: «Nad tõmbavad mind ligi.»
Ja praegu tööülesandest kõneldes ei tahtnud Zujev ainuüksi käsutoonil Bukovile seletusi anda, sellepärast lubas ta teha kõrvalepõike, otsekui kinnitades Bukovile sellega veel kord, et eriüksuses jätkab ka Zujev seda tööd, mis oli saanud tema kutsumuseks.

IV

Eriüksus paigutati rajoonikomandantuuri kõrvalmajja, mille oli läände põgenenud majaomanik maha jätnud. See oli täis topitud asju, mis kõnelesid tema endiste asukate rikkusest ja hellitatusest.
Kuid kõigisse neisse asjadesse suhtusid allüksuse mehed kuidagi halvustavalt. Magamistuba, kus seisid tohutu suured voodid nagu platvormid, pandi tihedalt puukoikusid täis. Portselanserviise ei kasutatud, söödi sõdurikatelokkidest köögis, mis oligi saanud allüksuse kogunemise paigaks. Ja kui päevnikud olid Bukovilt saanud käsu ruumid ära koristada, tegid nad seda, mida dikteerisid neile nende sõduriharjumused. Nad viisid kõik asjad, nii suured kui väikesed, ühte tuppa kokku ja täitsid selle laeni nagu laoruumi. Ehkki pärast säärast koristamist tulid põrandal igal pool nähtavale prügi

ja tolm äravõetud vaipadest, tähendas Bukov rahulolevalt:
«Vaat nüüd on normaalne!» Ja kurtis: «Aga mis enne oli? Polnud ruumi ennast ringi pööratagi. Ikka jäi midagi jalgu. Kõik kohad olid varandust täis topitud. See mõjus hingele rusuvalt. Ebamugav tunne: ei ole harjunud võõraid asju tarvitama.»
«Aga nemad?»
«Mis nemad?»
«Kuidas nad meid riisusid!»
«Mis sa, Dolžikov, vatrad, kas su pea ei jaga siis?»
Dolžikov, kõhn, pikakoivaline, sissevajunud rinna, kurnatud välimusega poiss, kellel oli lontis munder seljas, seisis, toetudes seljaga vastu seina. Ta vaatas Bukovile ainiti otsa ja ütles:
«Nad asusid meie korterisse. Surmatunnini seisab mul kõik see meeles. Kuni surmatunnini.»
«Noh, nüüd oled sina nende majas . . .»
«Mis teil viga, teie sõdisite ega näinud seda, mida mina sain näha.»
«Eks ta ole, rinne on sõdurile otsekui kuurort, kogu aeg looduse keskel,» tähendas Bukov irooniliselt, «toitlustus normi järgi. Ja kehaline treening lahingus, et ülearu priskeks ei läheks.»
«Mina aga tassisin fašistide ööpotte.»
«Noh, mis kellelegi passib . . .»

Kui Bukov Dolžikovi esimest korda nägi, tundis ta noormehe vastu umbusaldust. Dolžikov osutas omatehtud viltvutlarile, mille ta oli hoolikalt koikule pannud, ja ta esimesed sõnad olid:
«Palun ärge seda puudutage, mul on siin muusikariist.»
«Einoh, ma mõtlesin, et lukksepatööriistad. Balalaika või?»
«Viiul.»
«Mis sa kostad — viiul. Tähendab, viiuli paned koikule nagu nuku, automaadi aga nagu kirve pingi alla? Kena sõdur!» Küsis leplikult:
«Vahest mängid midagi?»
«Ei.»
«Miks siis?»

«Ütlesin, et ei mängi.»
«Kuda on, oled sa igas asjas nii printsipiaalne?»
«Kas tahate juttu ajada?»
«Mind huvitab, mis inimene sa oled.»
«Kas pean oma elulugu jutustama?»
«Näe, kui okkaline!»
Dolžikov tõmbas hellalt käega üle viiulivutlari, päris:
«Kas te tõesti armastate muusikat?»
«Ärritab mind, seda küll.»
«Miks ärritab?»
«Väga lihtsalt, kaotan meelerahu.»
«Miks te siis palusite, et ma mängiksin?»
«Kas hakkad usutlema mind?»
«Mind huvitab, mis inimene te olete . . .»
«Jultunud poiss, ninakas,» otsustas Bukov ja ütles pahuralt:
«Kui sa auastmelt vanema poole pöördud, hoia ennast ikkagi vaos, selge . . .»
Kui Bukov oli lausunud need haavavad sõnad: «Mis kellelegi passib,» hakkas tal piinlik, nähes, kuidas Dolžikov kahvatas, ja ta sõnas kähedalt:
«Noh, ägestusin, tõsi.» Päris osavõtlikult: «Niisiis tuleb välja, et sa elasid okupeeritud territooriumil. Said palju kannatada. Sellepärast oledki nii õrna nahaga. Kustkohast ka ei puuduta, teeb haiget.» Hakkas kohmitsema, ulatas paki saksa sigarette: «Tee suitsu.»
«Ei tee.»
«Mis on, kas minu käest ei taha võtta?»
«Ei, ma lihtsalt ei suitseta.»
«Õige, ja ära suitsetagi. Hoia tervist.»
«Ja misjaoks?»
«Kuidas nii, misjaoks? Et kindlustada endale pikk eluiga.»
«Kas te lahingus ka niisuguseid nõuandeid jagasite?»
«Sõja me lämmatasime nii-öelda tema koldes. Nüüd on ainult üks mure — oma rahvale eluhüved tagasi anda. Ka sulle.»
«Ja miks mulle?»
«Ma olen sõdur, järelikult olen sinu ees süüdi, et lasksin sakslase su kodukohta minna.»
«Asjata räägite nõndaviisi.»
«Kuidas asjata? Sa tunned ennast minu ees süüdlasena, et ei sõdinud, mina aga, et sõdisin saamatult.»

«Tuleb välja, et olete lahke südamega.»
«Igaühe vastu küll mitte. Tead mis, Vitja? Kui sa minust nii mõtled, siis mängi midagi, mis sa ise tahad.»
«Aga ma ei oska ju.»
«Mis tähendab, ei oska?»
«Lihtsalt ei oska, ja kõik.»
«Miks sa siis niisugust ebamugavat habrast asja kaasas tassid?»
«Kas jutustan?»
«Kuidas tahad.»
«Noh, saate aru, aeti inimesi mahalaskmisele. Meie aga jooksime nende kõrval. Mina ja Sonja, otsisime isa. Keegi mees hõikas mulle: «Poiss, püüa!» ja viskas viiuli. Naised viskasid lapsi rahva sekka, et neid päästa, tema aga viiuli. Ja nii see jäigi minu kätte.»
«Ja Sonja, kes see on?»
«Õde.»
«Kus ta praegu on?»
«Ei kuskil, tapeti ära.»
«Mispärast?»
«Lihtsalt niisama. Oli koduteel, nemad aga tapsid ta ära.»
«Kus isa on?»
«Isa ma leidsin üles. Nad ei ajanud kraavi kinni enne, kui see oli ääreni täis. Hiljem teenisin nende juures linnavalitsuses, algul olin käskjalg, seejärel kirjutaja.»
«Miks siis äkki sihuke asi, et läksid neid teenima?»
«Paluti.»
«Nemad?»
«Ei, meie omad. Kuid üks mees reetis meid.»
«Ja kuidas siis sina?»
«Ellu jäin? Üpris lihtsalt: andsin kogu oma normitoidu emale, ise olin väga viletsal toidul, algas midagi düstroofiataolist. Nii et kui mind üle kuulati, peksti, kaotasin ma enne teisi teadvuse, ja siis ei olnudki enam üldse valus. Neid aga, kes minust tugevamad, tehti päris vigaseks, mõni suri vangikambris. Ja kui meid mahalaskmisele viidi, ei suutnud ma käia. Et ma kolonni kinni ei peaks, kästi mind näoli teeäärsesse kraavi heita ja tulistati, näe, siia, näete, kus kuklas juuksed puuduvad.

Noh, ma tulin meelemärkusele, roomasin eemale. Haav kasvas kinni, nägemisega aga oli asi sant. Kuid selle defektiga töötasin ma siiski radistina, ja, teate, väga hästi. Hiljem aga, kui nägemine oli tagasi tulnud, töötasin halvemini, tähelepanu hajus, hakkasin vigu tegema. Kuid seltsimees Zujev ei kõrvaldanud mind sellelt töölt. Tema arvamust arvestati kõvasti.»

«Kes arvestas?»

«Noh, kes, põrandaalune grupp. Zujev oli sidepidamiseks sinna saadetud. Hiljem aga vabastati mind sellelt kohalt.»

«Miks siis?»

«Distsipliini rikkumise pärast.»

«Kuda sa's nõndaviisi?»

«Tegin eksisammu. Mind kästi ühele mehele raudteejaamas viia raketipüstol ja padrunid, et ta öösel meie lennukitele signaliseeriks, kuhu pomme heita. Ma asusin teele ja kohtasin äkki reeturit. Tundsin teda nägupidi. Ta oli ülekuulamiste juures viibinud. Ja ma tõmbasin talle vastu molu sellest raketipüstolist.»

«Hästi tegid!»

«Ei, ei teinud hästi. Lennukid saabusid, kokkulepitud raketisignaale aga polnud. Jaam oli ešelone täis. Ainult osa pomme tabas neid. Muist pomme läks mööda minu süü läbi.»

«Mina oleksin samuti talle virutanud!» sõnas Bukov tuliselt.

Dolžikov heitis pilgu ordeniliistakutele Bukovi rinnal ja tähendas umbusklikult:

«Vale puha, teie poleks niiviisi teinud.»

«Mis, kas sa arvad, et ma nii tasakaalukas olen?»

«Teie hüppasite ju siin mulle peale minu suhtumise pärast sakslastesse... Ma vihkan neid.»

«Sul on selleks õigus, Vitja.»

«Järelikult olete nüüd päri sellega, mis ma ennist ütlesin?»

«Ei, ei ole päri: kui on olemas niisuguseid poisse nagu sina, siis võivad inimesed meie peale kindlalt loota. Sõda pole meist inimlikkust välja tõrjunud. Ka sinust mitte. Sa võtsid kätte ja jutustasid mulle enesest kõik ära, aga miks?...»

«Ja mis teie arvate, miks?»

«Sul oli minu pärast piinlik, et ma oma teadmatuses sind teiseks inimeseks pidasin.»

«Missuguseks teiseks?»

«Igasuguseid on ju olemas,» pomises Bukov ebalevalt. «Aga näe, missugune sa oled.» Küsis elavalt: «Oled ehk nõus mind oma paarimeheks võtma?»

«No mis te nüüd...»

«Puhtast südamest küsin. Sinusugust paarimeest tahaks igaüks endale.»

Õhtul koikul istudes küsis Dolžikov Bukovilt:

«Kas tahate, ma mängin teile?»

«Tuleb välja, et oskad.»

«Kui ma pime olin, õpetas mind üks seltsimees meie salgast.»

«Ja kuidas sa viiuli alles hoidsid?»

«Egas mina ise, seltsimehed tõid väesalka. Arvasid, et kuna olen pime, siis pean tingimata muusikameheks hakkama.» Muigas: «Peaaegu nagu Korolenkol.»

«Olen lugenud, tean...» ütles Bukov. «Tugev asi.»

«Sentimentaalne värk, ja kõik.»

«Jäta niisugune jutt, otse südamesse läheb.»

«Väljamõeldis. Olen pime olnud, tean seda.»

«Ja ehkki mina pole olnud, olen seda läbi elanud, nagu oleksin ise tõeliselt pime. Noh, olgu, mängi.»

«Ei mängi.»

«Miks?»

«Ei taha, ja kõik.»

«No oled sa aga pähkel okkalises koores.» Ivakese aega vaikinud, teatas Bukov: «Võta arvesse, ma norskan. Kui see segab sind, viska saapaga.»

«Ma vilistan parem.»

«Mina aga ütlen sulle, et saapaga, vilistamist on minu juures proovitud, ei mõju...» Ootas veidikese, küsis siis: «Kas magad?» Tõusis üles, kohendas hoolitsevalt tekki Dolžikovi peal. Too nuuksatas äkki. «Vitja, mis sul viga on?»

Kuna vastust ei tulnud, heitis Bukov uuesti pikali, läitis sigareti, pani käe pea alla ja lamas niiviisi veel tükk aega. Ta tõmbas suitsu sügavalt sisse ja seda välja puhudes keeras pea ära koikust, millel magas Dolžikov.

V

Peale Dolžikovi kuulusid Bukovi gruppi mineerija Kondratjuk, elektrik Sapežnikov, sapöör Dzjuba ja luurepataljoni seersant Lunnikov. Kõik nad olid, nagu Lunnikov väitis, «vabariigi teenelised rindemehed».

Pantelei Kondratjuk, soliidne priske mehemürakas, käitus kindrali väärikusega, pidades ellujäämist oma eriliseks teeneks. Kõik sõja-aastad oli ta välja koukinud ja kahjutuks teinud igasuguseid arvutute konstruktsioonide ja süsteemidega lõhkelõkse, mis olid ülimalt kavalalt kombineeritud. Ta meisterdas samasuguseid sürpriise vastasele, ilmutades sel alal suurt kavalust ja teravmeelsust. Ta ihkas kogu hingest võita vaenlast selles väljamõeldistevõistluses tehnika valdkonnas.

Ja kui tema miinirajatised täitsid oma ülesande ja tekitasid vaenlasele suuri kaotusi, muutus Kondratjuk toretsevalt ülbeks.

Kui ta patareis käis, tähendas ta üleolevalt armulikult:

«Aina torgite oma kahvlitega. Terve pinu kesti hunnikus juba. Vaat kui mina neile korra põrutasin, siis oli kohe — head tervist!»

«Põrutasid! Ja kus sa lahingu ajal olid?»

«Kus? Puhkasin punkris, jõin teed, kuivatasin jalanartse. Minu töö on niisuke — ei mingit askeldamist. Lahingumoona asjata ei raiska. Panen paika sinna, kuhu vaja, sakslane aga laseb ise enese selle peal õhku. Vähe kulu, palju tulu.»

Peaaegu seesama kordus tankitõrjeväelaste juures, kus Kondratjuk niisama üleolevalt kuulutas:

«Püssikobakad on teil kärarikkad, saavutused aga vaiksed. Minu paugutitest ei kosta läbi.»

Tavaliselt käis Kondratjuk enne vaenlase rünnakut suurtükiväe vaatluspunktis. Kui ühenduskäike puhastama tulnud saksa sapöörid avastasid tema pandud miinid, sattus Kondratjuk marru. Ja vahel juhtus, et ta tormas minema, automaat käes, ja roomas eikellegimaale, et seal kaitsta oma miinimajandust. See sõjaeriala oli Kondratjukisse jätnud silmatorkava jälje.

Ta oli umbusklik, liigutused pikaldased ja hiilivad.

«Mida sa siin mulle tõstsid? Kapsasuppi? Hüva, uurime järele.» Ammutas ettevaatlikult suppi, liigutas lusikat enesest eemale, silmitses sisu, lausus mõrnilt:

«Noh, olgu.»

«Hakka larpima, ära piina kõhtu.»

«Ma pole harjunud larpima. Toiduneelamine on tõsine asi.»

Ta sõi pidulikult, auväärselt, kiirustamata, kummardumata kateloki kohale. Kui mõni mees teda kõnetas, ei vastanud ta. Isegi ta keskendunud näoilme ei muutunud sealjuures.

Mis ülesannet talle ka poleks antud, ta andus sellele tervenisti, ja peale selle ülesande ei eksisteerinud tema jaoks mitte midagi.

Allüksuses käitus ta nagu võõras inimene, oli seltsimatu, ja ainult nooremleitnant Zahharkini grupi minööri Akimuškini vastu tundis ta sooja poolehoidu. Temaga vestles ta kaua ja kõnekalt.

«Mina, Prokofjitš, arvan nõnda: lõhkeaine — see on hiiglama jõud, millest pole veel päriselt aru saadud. Ütleme, press! Kallis värk, plaksatab plaks-plaks! Palju etem aga on lõhkeainega töötav agregaat. Kui litsub tuhandetonnise survega, on talle kõige kõvem külm raud sama mis eidele tainas. Või, ütleme, süvend: tuhnivad, kaevavad. Kui aga arukalt mineerida, viskab pinnase kuhu tahad ja kui palju tahad. Võid mäed paigast nihutada, kui on tahtmist ja vajadust. Mida kõike me sõja ajal selle lõhkeainega kokku ei ajanud, ja kõik läks tühja. Demobiliseeritakse — kes te niisugused olete? Minöörid. Pole vaja. On vaja tsiviileriala. Vabandage, vale puha.»

«Ma töötasin ka enne sõda lõhkajana kaevanduses,» katkestas teda Akimuškin. «Mulle ei öelda, kes sa niisugune oled.»

«Sa tõstsid ju nüüd oma kvalifikatsiooni.»

«Õige, mida kõike ma ei kasutanud — nii oma kui ka nende lõhkeainet.»

«Järelikult võid sa, kui sa korraks pilgu peale lööd, välja arvutada lõhkeaine hulga: kui palju, missugust, milleks ja kuidas seda panna. Tuleb välja, et meie sinuga oleme mehed, keda vajatakse esimeses järjekorras, ja ka tsiviilelus võime purustamise kõrval, kui on taipu, lõhkeaine abil täiesti vastupidise tulemuse saavutada . . .»

Sapežnikov, vagune sinisilmne heledapäine poiss, huuled nagu mõnel neiukesel kenasti pruntis, ütles ujedalt:

«Mulle aga oli keegi eile, kui ma kolmandat kvartalit kõrgepingekaabliga ühendasin, vargsi sokutanud montöörikummisaapad.»

«Vargsi sokutanud?» kordas Kondratjuk elavalt. «Järelikult olid need mineeritud.» Otsustas autoriteetselt: «Nende tavaline nõks lõhkepüüniseid tarbeesemeteks maskeerida.»

«Saapad olid harilikud, tühjad.»

«Milleks lõhkeainet tingimata sisse toppida, selle võib sinna lähedusse panna ja ühendada peenikese traadi abil kapsliga, hakkad seda asja võtma, ja medsanpatti polegi midagi viia.»

«Ma töötasin kaabli juures ilma kaitseta,» lausus Sapežnikov vaikselt, «voolu all, ja arusaaja inimene sokutas mulle montöörisaapad. Ise aga ei näidanud ennast.»

«Tuleb välja, et mingi antifašist.»

«Aga mis mõttega ta ennast peitis? Nüüd on nad siin peategelased, kohalik võim.»

«Küllap mõni taibukam elanike hulgast — oleks vool sind vagaseks teinud, oleks jälle tükk aega ilma valgustuseta tulnud läbi ajada. Mitte kaastunne, vaid lihtne arvestus.»

«Ma tulin parajasti transformaatoriboksist välja,» sõnas Sapežnikov mõtlikult, «kui majades tuli põlema lõi. Vaatan: mis see on? Inimesed. Varem peitsid end, nüüd aga otse murdu rahvast.»

«Kui oleksid õige neile kohapeal miitingu korraldanud, seletanud neile meie poliitikat rahumeelse elanikkonna suhtes.»

«Mida's seal seletada, tuli põles, järelikult kõik oli neile nüüd selge.»

«Selge! Aga saapad sokutati salaja.»

«Mind huvitab, kes?»

«Meestenumber, järelikult polnud see mõni daam. Mitte su sinisilmade pärast. Ainult tekib küsimus: miks sa ilma kaitseabinõudeta töötasid, ennast hädaohtu viisid?»

«Niisama, tahtsin kiiremini valmis saada.»

«Vool oleks võinud su vagaseks teha. Leidis ka, anda oma elu fritsude meeleheaks. Oli sõjamehi, kes oma

kehaga ambrasuuri kinni katsid. Kõige kõrgem teadlikkus. Sinul aga oli see vastutuse puudusest.»

«Sõda on läbi, miks siis inimesi pimenduses, pimeduses pidada . . .»

Sapöör Dzjuba, tugev õlakas mees, piinles siin tegevusetuses. Kogu sõja oli ta mööda saatnud kaitsepositsioonidel labida ja kirvega, töötades samamoodi, nagu oli enne sõda mitmesugustel ehitustel töötanud. Ja nüüd, mil sõda lõppenud ja ta eriüksusse määratud, kus tal esialgu mingeid tööülesandeid polnud, painas teda tusatuju.

Sageli võis teda näha kõrvaltänavas, kus kohalike võimude korraldusel meeselanikkond töötas varemete koristamisel.

Dzjuba istus liikumatult mahavarisenud telliskivimüüril purustatud hoone juures, jälgides ainiti ja süngelt, kuidas inimesed rügavad tööd teha lämmatavas tolmus, ja üksnes ta karedad jämedad sõrmed liigahtasid. Ta käis seal iga päev nagu käsu peale.

Tuli tagasi veel süngemana, sõi vastumeelselt.

«Miks sa ei söö? Kas hambad valutavad?»

«Süda ei võta vastu.»

«Aga vats?»

«Ma pole kõhu ori.»

«Sapööride kohta räägitakse: rühm suudab roodu toidunormi kinni keerata. Söömamehed!»

«Aga sina viska ka nii palju mulda välja, nagu sapöör seda teeb, ja vehi samuti kirvega. Ütle siis, kas sa tühja kõhuga jaksad või ei jaksa.»

«Nüüd saad puhata. Võid endale maniküüri teha, ilu mõttes.»

«Kodus on ehitajatest puudus. Kes annab inimestele elumaju? Meie. Mind aga peetakse Berliinis täielikul kroonu ülalpidamisel.»

«Saksamaa pealinnas elame! Niisuguse aadressi eest anti elu.»

«Katusematerjaliks on neil enamasti kivid,» lausus Dzjuba mõtlikult, «talad immutatud, vastupidavad, ja segu tugev, mõrad ei teki vuukides, vaid tellistes, ja needki on oivalised, põletatud, aiva kõlisevad teised.»

«Ja mis sa veel ütled?»

«Nende kohta või? Põhjaveed on siin kõrgel, keldriruumid aga kuivad, järelikult nad kasutavad erilist isolatsioonimaterjali — hüdrofoobset.»

«Kas sa näe, mihukesi sõnu sa tead.» Ja Lunnikov puhkes naerma. «Mina aga mõtlesin, et oled need sõja ajal puha ära unustanud.»

«Aga kes teile dotte ehitas, kus te istusite kuivas ja kaitstud. Poleks sapöör hüdroisolatsiooni arukalt paika pannud, oleksite neis ligunenud nagu drenaažikraavides.»

«Mina sinu dottides kükitanud pole. Niisugust mugavust luurepataljonile polnud ette nähtud.»

Hea kehaehitusega, vilgas, elavate, eredate vasekarva silmadega Lunnikov erines teistest oma lõbusa ja ladusa iseloomu poolest, oskusega kohalike elanikega suhelda.

«Ja mis selles imelikku on? Pole midagi iseäralikku. Harjusin sakslastega sõja jooksul ära. Võtad «keele» kinni, noh, kohaletoimetamise ajal mõistatad, mis isik see on. Kui oled ta kinni nabinud, on ta seaduse järgi sinu vang. Oled kohustatud tema suhtes käituma kui võimu esindaja, et otsemaid teda rabada: meie oleme teistsugused inimesed. Vahel sattusid mulle päris mõistlikud, arvatavasti tööinimeste hulgast. Säärasele andsid suitsugi, koguni terve paki pistsin tasku sõnakuulelikkuse eest. Ka niisuguseid oli, keda ma enne tagalasse saatmist vaatamas käisin. Ütlesin valvesõdurile: «Minu frits on siin teie juures, tulin teda vaatama, hakkasin tema järele igatsust tundma. Olen talle otsekui ristiisa eest.» Eks tõin talle ka toidupaki. Muutus härdaks, jutustas mõnikord niisuguseid asju, millest ülekuulamisel oli vaikinud. «Keelt» peab minema tooma tigeduseta, külma verd säilitades. Egas sa naissanitari saanud välja kutsuda, et «keelt» nagu «kiirabiga» sanpatti viia. Teda tuli niiviisi alistumisele sundida, et ta kõige selle juures ise jalgu suutis liigutada ja et teda polnud vaja oma kukil tassida.»

«Kae, kui õrnatundeline sa nende vastu oled. Ja kui mitu korda sind ennast lohistil nende juurest välja veeti, nõretasid verest ja olid nõrkenud.»

«Juhtus muidugi, et sattusid metsiku peale, temaga tipp-topp toime ei tulnud,» oli Lunnikov kohe nõus. «Kuid minu organismil on topelt tugevus, sanpatis paranes kõik ära. Toit lisanormi järgi, ja naispersonal on südamlik.»

«Sa, Lunnikov, vaata ette, et sa siin selle kandi pealt ei komistaks.»

«Mida sa mõtled?»

«Vaat seda, et see sinu psühhopaat aina passib komandantuuri juures, vahib akendest sisse.»

«Ta pole mingi psühhopaat — kurttumm.»

«Simuleerib.»

«Jäta, ma viisin ta sanitaarväeossa, tehti kindlaks: närvivapustusest.»

«Kas sa näed, kui hoolitsev!»

«Ma leidsin ta, kui me veel ründegrupiga endale teed rajasime. Lamas kokkuvarisenud hoone rusude all. Jäin poistest maha, et järele vaadata, kas ta on elus või surnud. Läksin talle appi, tema aga tormas mulle kallale nagu naisfašist. Kaela kratsis mul üleni katki.»

«Kas *Volkssturm*?»

«Oh ei, erariietes. Kuid siis, saad aru, sattusin tankirusikameeste peale, tulistasin neid automaadist, nemad mind samuti. Mul õnnestus granaat visata. Kõik normaalne. Vaatasin tagasi — mis on lahti? See sakslanna, saad aru, tegi parajasti elektrijuhtmest silmust, laskus põlvili ja ennast pooma.»

«Ideeline hitlerlanna!»

«Jäta juba — hitlerlanna. Siin oli olnud elumaja, mitte riigikantselei. Rebisin silmuse ära, tema aga lamas meelemärkuseta. Noh, vinnasin ta endale selga ja kähku sanpatti. Tee peal sain kergelt pihta. Pidin ise ka raasuke arstiabi kasutama, teetanusevastane süst tehti. Heideti koikule. Mina lärmama. Kuid sanpatis on samuti sõjaväedistsipliin. Mind pandi pikali käsklusega «valvel!». Hiljem teatas mulle sanitar: «Seltsimees seersant, teie sakslanna keeldub toitu vastu võtmast.»

«Tähendab, tal on valus neelata.»

«Ei, põhimõtte pärast.»

«Kutsuge tõlk, las teeb talle selgeks.»

«Käis, püüdis seda teha, kasutu — kurttumm.»

«Nojaa mis see minusse puutub?»

«Teid ehk kuulab. Teie toimetasite ta siia inimese kombel, ta peab ju aru saama.»

Argument. Tõusin üles, läksin sinna, kus ta lamas, teistest telkmantliga eraldatud. Istusin koiku kõrvale,

vaatasin: lamab teine, kõhn ja kahvatu. Silmad lahti, kuid ei pilgu.

Võtsin lusikatäie putru, tõstsin ta suu juurde. Polnud viga, neelas alla. Pool kaussi sõi ära ja alles seejärel raputas pead. Kohvi aga — terve tassitäie. Rahvuslik jook, keedeti ekstra tema jaoks. Ja nii ma käisingi seal, kui toitmine, kutsuti mind välja. Ta paranes. Meid kirjutati koos välja. Sanpati ülem käskis mind teda koju saata.

Seletasin: «Tal ei ole kodu, purustatud.»

Tema aga: «Te kuulute rajoonikomandantuuri, eks hoolitsege siis tema eest.»

Ma võisin ta mis tahes majja elama panna. Kuid ta ei tahtnud. Viis mind tolle kokkuvarisenud maja juurde ja hakkas seal koristama. No mis mul sellest? Polnud võimalik talle midagi selgeks teha, ka saksa keelest ei saanud ta aru, sest oli kurt. Minu ülesanne oli saata koju ja — *auf Wiedersehen*. Kuid hiljem käisin siiski teda vaatamas koos seltsimees Dzjubaga, kes taastas seal kokkuvarisenud telliseseina, krohvis selle ära, pani aknaraami koos ruutudega ette, suhtus südamlikult.»

«Seda ma niisama, igavusest,» lausus Dzjuba ujedalt. «Mis remont see ka oli? Nagu haltuura. Ajutine.»

«Niisiis muretsesite eluaseme. Mida's ta veel iga päev komandantuuri juures käib luuramas?»

«Ei ta luura midagi,» ütles Dzjuba tigedalt. Ja noogutades pead Lunnikovi suunas sõnas: «Näe, teda otsib, ootab. Lunnikov aga on tema vastu nagu mõistmatu puunott.»

«Miks siis nii?»

«Ei taha tema pead segi ajada,» ütles Lunnikov kuivalt. «Ja oma pead ka mitte.»

«Kui ta normaalne oleks, ei põlgaks ühtigi ära.»

«Sideteenistuse näitsikud lähevad korrapealt elevile, niipea kui Lunnikov ennast näitab, hakkavad kohe huuli värvima . . . silmapaistev poiss.»

«Ega see sakslanna temasse nõnda suhtu. Südamlikust tänumeelest,» katkestas teda Dzjuba järsult.

«Mis rahvakihist ta ikkagi on?»

«Olgu missugusest tahes, kui aga Nõukogude sõdur teda ligi tõmbab, järelikult on arusaaja inimene.»

«Jah, naise kombel.»

«Ükskõik mis kombel, oleks tal südames midagi meie vastu, läheks ära mõnesse liitlassektorisse, seal on hitlerlastele varjupaik kindlustatud. Ju siis pole nende killast.»

«Tõsi jah.»

«Miks sa, Lunnikov, vait oled?»

«Ons ta kohustatud sulle raporteerima? Isiklik asi — valutab südant. Nagu kord ja kohus, inimese moodi. See tüdruk häiris nähtavasti samuti ta hingerahu.»

«Ja häiriski,» lausus Lunnikov vihaselt. «Ja mis siis, ma ei salga, häiris küll, ütlen seda otse välja kõikide ees. Ja ongi kõik! Ja punkt . . .»

«Mis ta nimi on, ehk tead?»

«Scharlotte.»

«Kuidas sa temaga juttu ajad?»

«Kirjutan ja tema kirjutab ka.»

«Kas sugulaste järele pärisid? Vigasel inimesel üksi raske. Võib-olla on mõni sugulane alles?»

«Ei ole, ta on üksik.»

«Sant lugu.»

«Kuidas tal toiduga lood?»

«Käin viimas,» ütles Dzjuba.

«Miks sina ja mitte Lunnikov?»

«Tema käest ei võta.»

«Uhke!»

«Tahab vist, et lihtsalt niisama astuks sisse.»

«Aga sinu käest võtab?»

«Vahetab asjade vastu.»

«Ja sina, rästik . . .»

«Tasa,» ütles Dzjuba ähvardavalt. «Tasa.» Ohkas, hingas õhku välja, seletas siis: «Kuidas ma siis temaga õiendama hakkan? Võtan. Enne lahkumist topin saadud asja vargsi kuhugi ära. Mis ülesanne mul on? Et ta söönud oleks.»

«Su taktika on õige, vabanda.»

«Sina, Lunnikov, mõtle ikkagi see olukord läbi. Inimest ära tõugata on kerge. Selleks ei ole mõistust ega südant tarvis. Kui on vaja sind välja vahetada, ütle, muretseme sulle linnaloa.»

Lunnikov polnud iialgi tundnud ujedust inimestega suhtlemisel. Isegi kõrgete ülemustega käitus ta vabalt, veidi liiga sundimatultki. Seda ei pandud talle pahaks, teda ümbritses vahva luuraja kuulsus.

Allüksuses sõbrustas ta kõikidega ega olnud kellessegi eriti kiindunud.

Rindel tunti teda kui muretut, lõbusat selli, sest kui ta oli luurekäigult tervena tagasi jõudnud, vallutas teda kärarikas rõõmutuhin. Ta oli meeste poolehoiu võitnud oma uljuse ja naljasoonega.

Kohalikke sakslasi kohtles ta võluva lihtsusega, sõbralikkusega, olles veendunud selles, et mitte keegi oma meestest ei söanda talle etteheiteid teha, et ta fritsude ees lipitseb. Ta võttis puhtsüdamlikult kuulda sakslaste palveid ja tundis rõõmu, kui sai neid täita. Rõõmustas niisama, nagu oli veel hiljaaegu rõõmustanud väärt «keele» kinnivõtmise või õnnestunud luureoperatsiooni üle sakslaste tagalas.

Lunnikov rääkis Bukovile, kes see sakslanna on ja miks ta iga päev komandantuuri ukse taga käib.

Bukov kuulas Lunnikovi tähelepanelikult ära.

«Ma ei taha su isiklikku ellu tungida,» sõnas ta. «Kui aga sellele kurdile saksa naiskodanikule tänaval, teel komandantuuri, auto otsa sõidab, vastutad sina.»

«Ja mis mina sinna parata saan?»

«Saad toimkonna, ja jutt otsas.»

«Mille eest?»

«Saadad seda kodanikku sõjaväehospidali ja tagasi, ravile, seltsimees Dzjuba raporti alusel.»

«Käis keelt kandmas.»

«Raporteeris vormi järgi, nagu kord ja kohus.» Bukov seletas: «Komandandi instruktsioonis on kirja pandud: süveneda elanikkonna vajadustesse, osutada võimalust mööda abi. Ja ma tegutsengi vastavalt instruktsioonile.»

«Lahke süda on teil, seltsimees nooremleitnant.»

Bukov sai pahaseks.

«Käsk on antud. Miks sa ei raporteeri nii nagu vaja?»

«Vabandust, seltsimees nooremleitnant!»

Lunnikov ajas rinna ette ja tõstis käe erilise elegantse liigutusega mütsi juurde.

Ainitine pilk Lunnikovil, ütles Bukov tusaselt:

«Elu tuli sisse! Ordenite kavaler! Noh, ümberpöörd!»

Ja kui Lunnikov oli ära läinud, nööpis Bukov sõduripluusi lahti ja võttis Ljuda foto tema komsomolipiletist välja, see oli kägardunud, kuivanud verest pruun.

Selle foto oli ta saanud motorist Igumnovilt, kes

oma kirjas teatas, et Ljuda oli juba läbimurde ajal raskesti haavata saanud. Ta oli Ljuda dokumendid enda kätte võtnud. Ise oli ka haavata, tankis põletada saanud, seepärast polnud tal õnnestunud päris täpselt teada saada, kes õhutõrjepatarei naisvõitlejaist olid hukkunud. Seda postskriptumit käsitas Bukov kui sõduri kaastundeavaldust sõdurile.

Kui Dzjuba raporteeris Bukovile kurttummast sakslannast, ütles Bukov pahuralt:

«Lunnikov päästis ta, ja see oli õige tegu. Et aga naine talle nüüd külge kleebib, see tuleb lõpetada.»

«Aga kui ta seda südame sunnil teeb?»

«Sa kaotad valvsuse, seltsimees Dzjuba.»

«Valvsus on mul alles.»

«Miskipärast ma ei märka seda.»

«Eks ma pöörasingi nüüd teie tähelepanu sellele. Kui te ajaksite temaga pisut juttu, seltsimees nooremleitnant.»

«Kurttummaga?»

«Võtke pliiats ja paber appi.»

«Ei sobi. Ülekuulamise moodi tuleb välja.»

Dzjuba puhkes naerma, ütles võidutsedes:

«Just nimelt!»

VI

Samal päeval tegi Zujev Bukovile ülesandeks minna luurekäigule maa-alustesse kommunikatsioonidesse. Terve loengu pidas: «Miiniotsija ei reageeri, seal on kuradima palju metalli. Kõik tuleb visuaalselt välja selgitada. Võlvid läbi koputada, need võivad kokku variseda. Tead isegi, et ülalt sadas nii pomme kui mürske. Kui on kõvasti ummistunud kohti, siis ei pääse meie ega nemad läbi. Gaasitorbikud kontrollida. Suitsetada ei tohi. Kui seal valgustusgaasi peaks leiduma, plahvatab see otsekui trotüül. Umbes iga kahekümne meetri tagant tõmmake kriidiga orienteerumiseks liikumissuunda tähistav nool. Kui märkate mingit hädaohtu, tehke kohe seinale märk, mis laadi see on.

Granaate pole mõtet kaasa võtta. Lööklaine sirutab ka teid pikali, varjekaevikuid sinna ei kaeva ju. Tasku-

lambid peavad kõigil olema, kuid tuld näitab ainult teiste ees sammuv mees. Hoiduge üksteisest teatud kaugusse. Annan eritaskulambid amortisatsioonikestades. Lülitad sisse ja heidad vaenlase pihta, et tabada teda valges. Kõigepealt viskab esimene mees, kui teda muidugi kohe maha ei kõmmutata. Kõik saavad kummeeritud eririietuse. Sinu koht on grupi keskel. Kas küsimusi on? Kas kõik on selge? Kuidas nii, selge, kui mulle endale nii mõnigi asi on tume? Maa-aluste kommunikatsioonide asendi skeemi ei ole. Ja see on niisama hea kui minna lahinguoperatsioonile ilma kaardita. Linna plaan ei vasta täies ulatuses maa-alustele rajatistele, vahest ehk ainult põhijoontes. Ja pärast ei tohi komandantuuri ilmuda, vaid tuleb desinfektsioonipunkti minna. Dokumendid annad ära, nagu luureteenistuses ette nähtud.»

Lõpetanud korralduste tegemise, jutustas kapten Bukovile ühe loo oma teenistuskogemustest.

«Kord juhtusin rahuajal Kiievis üht kriminaalkurjategijat jälitama samasugustes maa-alustes kommunikatsioonides nagu see siin. Ajasin teda taga mööda värskeid jälgi... jõudsin talle järele ja võtsin relva käest ära. Taskulambipatarei aga tegi puh-puh ja läbi. Ma olin kanalisatsioonisüsteemis esimest korda, tema aga tundis seda hästi, oli mõnikord seal redus istunud. Ta oli vigastamata, mul aga verdjooksev haav. Mis tal viga? Istus kivipõrandal, käed minu püksirihmaga kinni seotud, ja vingus: «Kodanik ülemus, kas areteeritul on õigus suitsu teha või mitte?»

Kamandasin: «Edasi!» Läks edasi, mina tema kannul. Tundsin, et olime ära eksinud nagu Tom Sawyer ja Becky Thatcher koobastes. Ta aina vingus: «Kodanik ülemus, teie ei näe mu pisaraid, mina aga nutan teie elu pärast.» Mina talle: «Astu, astu,» ja surusin abaluude vahele nagaanitoru. Tema aga: «Kuhu edasi? Ees on raudvõre.» Kobasin: tõsi, võreuks, ja lukk ees. Tema mulle: «Tõite justkui vangimajja. Ainult et teil ei ole õigust mind siin ära näljutada. Niisukest asja koodeksis pole.»

Ma vaikisin, tema samuti. Sain aru, et ootas, millal ma haava pärast närvid kaotan. Ta heitis seina äärde pikali, mina samuti, tema vastas.

Mõtlesin, et peaksin teda psüühiliselt relvituks

tegema. Ise ei tohi alla vanduda. Aga kuidas? Mul oli halb harjumus, osakonnas ei sallitud seda, niipea kui jäin mõttesse, hakkasin kõige totramat viisi vilistama, ja siin sama lugu. Tema mind paluma: «Kodanik ülemus, vahest aitab närvidel trampimisest.»

Mis sa kostad! Töökaaslased, needki leppisid sellega. Vilistasin edasi. See aitas nii und kui ka mu pessimistlikke mõtteid peletada.

Mõne aja pärast ütles ta mulle:

«Kodanik ülemus, sa oled ju pastel!»

Vaikisin.

Ta lisas:

«Koguni idioot. Ja üldsegi mitte hagijas, vaid lihtsalt kutsikas. Sa ei peaks mitte kriminaaljälituses teenima, vaid endale öövahikoha paluma.»

Vaikisin, ei reageerinud solvangule.

«Pärast naeravad su laiba juures kõik operatiivtöötajad. Hukkus, ütlevad, oma totruse tõttu.»

Ma ei reageerinud. Siis küsis ta:

«Võtsid minu käest kahuri ära, ja mis sa veel ära võtsid? Äh sind, nannipunni!»

Hea, et punastasin pimedas, ta ei näinud seda. Ma olin ju tema käest muukraudade komplekti asitõendina ära võtnud.

Ta tõusis püsti, urgitses muukraudadega lukus, avas võreukse. Noh, mõne aja pärast pääsesime välja. Sõitsin koos temaga voorimehel osakonda. Andsin ta üle. Hiljem viisin talle pakke, kuigi ta kohe esimesel ülekuulamisel uurijale reetis, kui taipamatu suslik ma olin olnud. Ja töökaaslased märkisid tõesti minu juhtumi ära seinalehe huumorinurgas. Milleks ma seda jutustasin? Missuguseks olukord siin ka ei kujune, tuleb kõik võimalused igakülgselt läbi kaaluda. Ja peaasi, luurekäigul peab kõik kohad läbi otsima ja välja selgitama, kas siin on äsja keegi käinud, ning kui võimalik, kindlaks tegema, kas üksi või mitmekesi. Ise aga ei tohi mingeid jälgi jätta.»

«Aga seina peale joonistatud viidad?»

«Tagasiteel maha pühkida. Märkida skeemile sobivad varitsuspaigad. Ja vaat mis veel: võreuste avamiseks tehti autoremondipataljonis minu jooniste järgi muukraudade komplekt. Arvan, et sina kui endine lukksepp kiidad heaks. Ja pea meeles — praegu on rahuaeg,

nüüd ei ole enam tegemist vastase, vaid kurjategijaga. Siin kehtivad meie seadused: tulirelva kasutamine peab olema põhjendatud enesekaitse vajadusega. Seni kuni kohtuorgan pole kohtuotsust langetanud, ei ole kinnivõetu veel tuvastatud, vaid ainult oletatav kurjategija. Ja sa oled kohustatud tema juurdlusorganite kätte toimetama, pidades meeles, et eeskirjade rikkumist karistatakse arestiga.»

Zujev hõõrus oma kortsus otsmikku.

«Minu ülemus kriminaaljälitusest nõudis noorelt operatiivtöötajalt kõigepealt juriidilist kirjaoskust. Esiti pidid sa talle ära seletama kõigist seaduste peentest keerdkäikudest kinnipidamise protseduuri ning seejärel juba menetlusvariandi vastavalt olukorrale. Muidu ei lasknud ta operatsioonile minna. Ja seda tegi ta õigesti. Mis oleks välja tulnud: rikud kurjategija kinnivõtmisel instruktsiooni, tema üle mõistetakse kohut vastavalt seaduse paragrahvile, sulle aga otsitakse välja ametialane. Nii et pea meeles: siin pole rinne, kui sul puuduvad mõttevahedus ja taibukus, siis kangelasteo eest üksi ei esitata sind isegi medali saamiseks.»

Tusanedes andis Zujev käsu:

«Kutsu oma grupp kokku. Ma viin teid ekskursioonile ühte kuriteopaika. Mulle on ülesandeks tehtud seda roima uurida: elajalik mõrv röövimise, sissemurdmise ja tehnika kasutamisega . . .»

See oli kahekorruseline telliskivimaja, mille ümber roheline põetud okaspõõsastest hekk. Avarad aknad nagu vitriinid. Õu klinkriga sillutatud. Elupuud püttides, aiaväraval vaskplaat: «Otto Schulz». Selle all postkastipilu. Garaaži avatud ukse kõrval pappkast, millest konservipurgid välja pudenenud.

«Pange tähele,» ütles Zujev mornilt, «kohalikud elanikud kinnitavad, et nad sündmusest mitte midagi ei tea, kuid isegi tänavalt on näha: toiduained laokil, ja keegi pole midagi võtnud.»

«Võib-olla on nõnda ausad.»

«Me tõime siin ühele antifašistile poolteisetonnisega sütt, loopisime kuuri, järgmisel päeval aga oli viimse raasuni laiali tassitud.» Lisas tigedalt: «Siit järeldus, et nad teavad sellest sündmusest, kuid hoiduvad midagi rääkimast ja kardavad juurdlusorganeid abistada.»

Ta astus betoonastmeid pidi üles, lõi peremehelikult ukse valla:

«Palun!»

Esikus oli väikesel laual miskipärast traatjalamatt, sellel vatitombukesi.

Zujev seletas: «Ma võtsin siit mullaproove analüüsiks. Igaks juhuks. Tavaliselt kurjade kavatsustega sisse tungides jalgu põrandariidel puhtaks ei pühita. Kuid on võimalik ka kõrvalekaldumine. Oletame, et keegi pühkis jalgu puhtautomaatselt.» Zujev võttis vatitombukese, tõstis nina juurde, nuusutas, pani tagasi, siis võttis samamoodi teise tombukese, nuusutas taas nagu lille ja teatas: «Sellest siin tuleb üsna pisut ammoniaagilõhna, keemiline analüüs kinnitas ka, et on ammoniaak.» Ja lisas kohe mõtlikult: «Kuid võis ka niiviisi olla: ta oli käinud üldkasutatavas kohas, mis teatud mõttes sarnaneb maa-aluste kommunikatsioonidega. Kuid esialgu on see vaid oletus . . .» Tegi ettepaneku: «Liigume edasi, sellest uksest sisse. Astuge seina äärde. Ärge pöörake tähelepanu laipadele. Seif on lahti lõhutud pihtidega. Soojusisolatsiooniks seinte vahel asbestpulber. Nuputage nüüd. Millal võttis kurjategija seifist väärtasjad? Kas enne või pärast tapmist? Arvan, et pärast kuriteo sooritamist. Miks? Põrandal on asbestitolmu, laiba alt aga ei leitud sellest raasugi.

Nüüd siis, seltsimehed, vaadake. Pool päeva korjasin ja liimisin neid klaasikillukesi. Kvartsklaas on toode, mida vajatakse tehniliseks otstarbeks. Konfiguratsiooni järgi otsustades kasutati mingi kange, eriti sööbiva aine valmistamisel.

See keemialaboratooriumi nõu on korteriperemehe juuresolekul puruks löödud, võimalik, et ta tegi seda koguni ise — tema püksikäänistest ja hommikumantli riidekarvadelt leiti klaasikillukesi. Välisukse kõrval oli ka klaasikillukesi, need pudenesid vist maha, kui ta ust avas.

Laiba kätel on haavandeid, nähtavasti klaasikildudest. Ent rohtu ta ei kasutanud, ehkki apteegikapp on siinsamas. Tuleb välja, polnud aega või ta oli äärmiselt erutatud.»

«Kes oli see mees?» päris keegi seina ääres seisjaist.

«Insenertehnoloog Berliini tehasest, kus toodeti kvartsklaasi keemiatööstuse ettevõtetele. Enne sõda

kuulus osa aktsiaid Ameerika Dupont'i kompaniile, ka paljudes lääneriikides oli esindusi. Nad varustasid oma toodetega tehaseid, kus valmistati V-1 ja V-2 jaoks kütust, mille koostisse kuuluvad kanged happed ja leelised. Mis inimene ta oli?» Zujev astus paar sammu ja eemaldas lina. Põrandal lamas kägaras naine, nägu üleni musta, juba kuivanud verega koos, väljasirutatud käes kaminaroop. «Vaat kes talle appi tõttas. Koduabiline. Laagrimärk käe peal. Võib oletada, et mees suhtus temasse inimlikult ja koguni kaastundlikult. Koduabilisele kuulunud asjad on viletsad, pole hoopiski kingituste moodi. Oletan, et mingit kurameerimist peremehega polnud. Naise kehal on palju kriimustusi, haavandeid, mis tunnistavad kauakestnud võitlusest roimariga.»

«Tuleb välja, et peremees vaatas pealt, kuidas tema koduabilist vigaseks peksti?»

«Peremeest piinati, talle oli manustatud teatud annus ainet, mida kasutati ülekuulamistel gestaapos ja SD-s isikute juures, kelle välispidine vigastamine polnud soovitav. See aine kutsub esile eriti tugeva valutunde ja ajutegevuse nõrgenemise. Üks detail: huuled ei ole ära puretud, küll aga keel. Võib oletada, et sellega ei püüdnud ohver mitte niivõrd valutunnet leevendada, kuivõrd kõneorgani vigastamisega võtta endalt võimalus midagi salajast roimarile reeta.» Zujev pühkis käed puhtaks, avas kohvri ja võttis sealt välja viis katseklaasi. «Vaadake, siia on pandud see, mis ohvri sõrmeküünte alt saadi, see võib analüüsimisel veel kasulikuks osutuda. Siin karbikestes on koduabilise hammaste mastiksjäljendid, tema suukoopas avastati võõrast verd ja riidekiude. Oletan, et ennast kaitstes hammustas ta roimarit. See on tähtis süütõend. Ja siis veel jäljed . . .»

«Sõrmejäljed?»

«Kinnastest, trikoo- ja nahkkinnastest.»

«Järelikult ei tegutsenud siin üks inimene.»

«Me ütleme — kurjategija! Esialgu meil muid, täpsemaid tõendeid pole,» katkestas Zujev teda karmilt, küsis siis pahaselt: «Miks te, seltsimees Lunnikov, näost nii roheliseks läksite? Nõrgad närvid või?»

«Lubage lahkuda,» pomises Lunnikov kähedalt.

«Minge,» heitis Zujev talle halvustavalt. «Vapper luuraja, siin aga lõi vedelaks. Ja ka teie, seltsimees

Dzjuba, mina näitan teile kuriteopaika, teie aga aina vahite aknast välja.»

«Ma pole varem midagi seesugust . . .» alustas Dzjuba aralt.

«Tehke oma grupile selgeks,» katkestas teda Zujev, pöördudes Bukovi poole, «et tuvastatud kurjategijat suudab iga komandantuuri patrullsõdur kinni võtta. Pange neile südamele, et ma nõuan igaühelt elementaarse juurdlustehnika tundmist.»

«Teen seda,» kinnitas Bukov ja ütles: «Lähme teeme suitsu.»

Nad läksid õue. Zujev juhtis Bukovi tähelepanu katusele.

«Näed sa, ventilatsioonitõmbetoru. Keldris on laboratoorium. Seal prooviti mitmesuguseid klaasisulameid sööbivate ainetega. Kuid tõmbetoru ulatub keldrist allapoole. Tuleb järele uurida.»

«Kas võib täitsa avameelselt?» küsis Bukov.

Zujev noogutas.

«Linnas on veel palju gestaapolasi ja sõjaroimareid redutamas. Meie aga hakkame kriminaalkurjategijaid püüdma, eks ole?»

«Me kanname vastutust elanikkonna julgeoleku eest.»

«Seda muidugi,» nõustus Bukov mornilt. «Ainult ma räägin sellest, et need, kes inimesi gaasikambreis tapsid, elusalt laagrikrematooriumides põletasid, need hulguvad veel vabaduses ringi. Meie aga hoolitseme elu normaliseerimise eest kõigi abinõudega, kaasa arvatud kriminaaljälitus. Meie inimesi hukanud timukad ei ole veel kõik kinni võetud, siin aga tappis sakslane sakslase, röövis paljaks, meie aga, olge lahked, kvalifitseerime rindemehed detektiivideks ümber. Kogu Viktor Dolžikovi perekond tapeti ära. Ja mis tunne tal on, kui ta peab meie rahva ees süüdlaste asemel lihtsalt röövleid jälitama?»

«Mis sa arvad, kas sinu Dolžikovi ei peaks pisut valgustama?»

Bukov lausus põiklevalt:

«Sina oled ehk oma tööalal kuulus ja haritud kohtuuurija. Aga kas sa sõjaajal ka niiviisi, teaduslikult uurisid nende timukatööd, kui me seda vahel avastasime. Sul polnud mahti. Arvan, et meeste meelest on see ülekohtune.»

«Juurdlust me toimetasime. Seda sa asjata. Ja rahvaste kohtulauale pannakse protokollid — on korda saadetud kuritegusid, mis ei puuduta üksnes meid, vaid kogu inimkonda, järelikult ka sakslasi. Ja Dolžikovi eest pole sul vaja rääkida. Ta andis mulle mõne näpunäite. Ta märkas koolnud mehe randmetel käeraudade jälgi. Need gestaapos stantsitud, lihvimata nurkadega, standardsed käerauad on nimme tehtud niiviisi, et need sügavalt lihha lõikuksid. Ma oleksin muidugi ka ise seda märganud. Kuid tähtis on, et just Dolžikov mu tähelepanu sellele juhtis. Mis suunas tema mõte töötas? Kui on mõrvar, tähendab, fašist. Kuigi sellise tegumoega käeraudu kasutavad nii ameeriklased kui ka inglased, ja saksa kriminalistid samuti. Mulle pole see veel mingi asitõend. Aga see valmistas rõõmu, et Dolžikov läks põlema, otsis süütõendeid. Operatiivtöötajale on ülimalt tähtis tunda eneses seda põlemist. Ükski mõrv ei tohi iialgi ja kuskil karistamata jääda.»

«Noh, teadagi.»

«Kui me ütleme inimestele, et oleme suurest fašismist jagu saanud ja nüüd teeme väikesele fašismile lõpu peale, see tähendab jätta muist ütlemata. On tähtis, et inimesed saaksid aru ja peaksid meeles: meie oleme nüüd saksa rahva ja tema julgeoleku kaitsjad. Ja elanike sõbralik abi on meie töös peamine tugi.»

«Kuid esialgu on ta meile selja pööranud.»

«Mis siit järeldub? Et meie komandantuuri eriüksus peab peale kõige muu hoolitsema ka vee, gaasi ja elektriga varustamise eest. Selle kaudu sõbralikud kontaktid. Igale majale meie rajoonis on vaja tagasi anda normaalne elu. Pole kerge ülesanne. Maa-aluste kommunikatsioonide rikkumiseks toimepandud diversiooniaktidega püütakse meid takistada elanikkonda abistamast. Peale kuritööde avastamise on meie ülesandeks ka inimeste silmade avamine. Nad peavad mõistma, et hitlerlased ei saatnud kuritegusid korda üksnes sõjaajal, vaid ka pärast sõda ja et need on ka sakslaste endi vastu sihitud.»

Bukov pani tähele, et siin, kuriteopaigas, oli Zujev ainuke, kes ei olnud rusutud ega tundnud masendavat ängistust, mida ta oli märganud oma meestes. Zujev oli, vastupidi, hästi reibas, elevil ja täis tegutsemisindu.

Zujev pani endale kummipõlle ette ja tõmbas kummikindad elegantse liigutusega kätte. Nagu vilunud arst, uuris ta osavalt laipade suud lameda puupulgaga. Ta andis seletusi niisuguse tooniga, nagu räägiks ta sõduritele õppustel trofeerelva materjalosast.

Pintsetiga, mida kasutavad margikogujad, tõstis ta põrandalt ettevaatliku liigutusega juuksekarva või lõmakslitsutud koni ning asetas igaühe eraldi väikesesse klaaskarpi. Ja karbi küljele tegi sinise vahapliiatsiga märgi. Seejuures oli tal nii rahulolev näoilme, nagu leidnuks ta mingeid väga haruldasi muuseumiesemeid. Ta korjas tolmu ruumi eri paikadest. Seda ammutas ta väikese pritsitaolise pumbaga, milles olid filtriteks paberitükikesed.

Neid filtreid välja võttes hoidis ta hinge kinni. Ta asetas need samuti eraldi karpidesse. Ja kui filter oli tolmuga hästi kattunud, vaatas ta seda nautides, nagu noor loodusesõber imepärase liblika tiiba.

Laipu pildistas ta niisuguse armastuse ja hoolega nagu armee fotokorrespondent kindraleid, lootes portree hiljem ülemusele kinkida, et sellega tema soosingu ära teenida.

Zujev võttis saapad jalast ja lonkis sokkide väel ruumis ringi, kael õieli ja ise kõveras. Ta hoidis käes mustas plastmassraamis suurendusklaasi, äkki hakkas ta nii, nagu kukk nokib, selle kohal pead nõksutama.

Tema käsul pidid mehed läbi selle suurendusklaasi vaatama haava, mis oli, nagu ta kindlalt väitis, löödud pärast ohvri surmamist, millest andis tunnistust üsna kasin verekaotus. See käsk anti sõjameestele, kes olid ise rohkesti haavu löönud. Kuid keegi neist polnud iialgi uurinud, mismoodi vastane pärast seda oli välja näinud.

Ühelgi eriüksuse sõduril polnud juhust olnud nii kaua surnukehi vaadata nagu siin, sellel sündmuspaigal, ja pealegi nii-öelda teaduslikul eesmärgil.

Lahinguväljal mahalöödud vastastega tegeles matmiskomando. Kui aga sõjatandrilt toodi ära ja maeti maha oma mehed, siis ei suutnud isegi surm kustutada sõjakaaslaste südames püsivat eredat mälestust nendest kui elavatest inimestest.

Sellepärast ei tundnud eriüksuse sõdurid siin end

hästi. Igaüks elas omamoodi läbi tema silme ees avanenud hirmsat vaatepilti.

Nad olid varem palju kuulnud Zujevi kangelastegudest sügaval vaenlase tagalas ja olid tema vastu suurt lugupidamist tundnud. Kuid nüüd, kus nad olid oma silmaga näinud, missuguse musta tööga hangitakse Zujevi erialal kuritöö paljastamiseks vajalikke süütõendeid, asendus see kaastundliku haletsusega.

Zujev tõmbas vatitükiga üle laiba huulte ja lõua, nuusutas seda ja teatas:

«Eritustes on selgesti tunda sapilõhna, mis kinnitab oletust mürkaine manustamisest.» Vatitükikest teistele ulatades sõnas ta: «Palun veenduge.»

Mõistmata või, õigemini, soovimata mõista, kuidas meestel süda sellest tema avastusest läigib, põrmugi hoolimata sellest, mis mulje ta oma seltsimeestele jätab, jätkas Zujev oma tööd.

Bukov sai vaevu endas maha suruda heatahtlikku põlgust, mida praegu ka sõdurid tundsid Zujevit vaadates. Sai sellest tundest võitu, märgates kogu Zujevi tegutsemises seda, mida ta igas inimeses üle kõige hindas: innukat kiindumust oma töösse. Zujevit jälgides vaevas Bukovit peale kõige muu igatsus oma töö järele, mis näis nüüd Zujevi tegevusega võrreldes nii kaunis, puhas ja imeväärne. Ja ta käed liikusid iseenesest, igatsedes raua ränka raskust. Tal tuli kange tahtmine nüüd otsekohe rääkida oma tööst, milles on ehk rohkem leidlikkust ja igitarkust kui Zujevi peentes võtetes ja taiplikkuses. Bukovi tähelepanuvõime ei olnud Zujevi omast nõrgem. Ta võis silmapilk, vaadanud korraks toorikule, ütelda, kes valajatest oli selle valanud, kes vormijatest kokilli teinud, missugune valumetalli puhastaja seda viimistlenud. Ta otsustas selle üle tolerantside, puhastaja jäetud vagude ja valuvormist tekkinud korpliku pinna järgi.

Tööriistadest ei maksnud rääkidagi, ilma märgiseta sai ta aru, missugune tööriistameister oli need teinud, kelle järel tuli lõiketera uuesti teritada ja kelle puhul võis kohe ilma vaatamata selle pidemesse pista.

Või näiteks töödeldud detail. Tõeline meister pühib tingimata sellelt kaltsuga emulsiooni ära, mitte sellepärast, et seda tarvis on, vaid et mõnu tunda, seda detaili viivukese soojana käes hoida. Ja ehkki ta ruttab

koju, astub ta ikkagi monteerimistsehhi sisse, kus on kogu tööprotsessi lõppjärk. Ja see tööline, kes seda teeb südamehääle sunnil, ongi see inimene, kelle ustavuses võib alati kindel olla. Niisugused töömehed on igas suhtes kõrgelt arenenud inimesed. Ja koosolekul presiidiumi valimisel hõikas Bukov võimuka häälega nende nimesid. Ega eksinud. Tehase kollektiiv toetas teda peaaegu alati ühel häälel. Ja Bukov, tundes oma südames igatsust oma armastatud töö järele, ütles Zujevile nagu muuseas:

«Pihtidega lõhkusid seifi lahti. Aga oleksid võinud lülitugedel freesidega suure augu välja lõigata. Lihtsam ja kiirem. Trillpuuri külge saaks monteerida. Sakslased, aga ei taibanud. Ja ka pihtide mokad olid üle karastatud — murenesid. Sellepärast oli teraslehe serv katki rebitud. Olgu kang kui pikk tahes, üks mees poleks nende pihtidega toime tulnud. Arvan, et nad surusid kahekesi peale.»

«Sa arutad nagu kriminalist,» rõõmustas Zujev.

«Nagu lukksepp,» ei nõustunud Bukov ja lisas nukralt: «Endine.»

«Me kõik oleme endised. Mina näiteks olen katlatsehhist. Taganrogist. Kutsuti rajoonikomiteesse välja, ja ole lahke, kriminaaljälitusse.» Zujev naeratas: «Tööliisklassist, aga jooksik.» Ta lisas: «Meie vedru on nõnda üles keeratud, et me võime igale tööle jäägitult anduda.»

«Sa oled tugev,» lausus Bukov kadedalt. «Karastatud, aga minul süda ikka veel läigib. Ainult värske õhu käes toibusin.»

Zujev pööras näo kõrvale ja sõnas kohmetult:

«Ma töötasin enne sõda pikki aastaid kriminaaljälituses, ja ikkagi alati pärast säärast juurdlust ainult leiba ja teed. Ja üldse, magan ka halvasti.»

«Tõsi?!» rõõmustas Bukov. «Kas mõjub ikkagi närvidele?»

«Sellega ei saa harjuda. Kui sul aga on treenitud iseloom, on see alati valvel. Ta kamandab sind ega luba sind oma nõrkust näidata.» Küsis: «Kas sa sanpatis oled olnud? Kirurg urgitseb oma arstiriistadega rahulikult sinu sees, ta käed ei värise, kuigi sa kisendad ja tõmbud krampi. Ta ei kaota enesevalitsust ka siis, kui sa käe tema vastu tõstad. Teeb tööd, et sinu elu päästa. Ja mida rohkem see töö teda köidab, seda parem on see

sulle, oled siis pärast hospidali tublima tervisega. Nii peaks igas asjas olema.» Lisas karmilt: «See oli meil rohuks surmahirmu vastu ka lahingus.»

«Õige,» kinnitas Bukov. «Meie remondipataljonile tormasid fašistid äkki peale, tulistasid meid miinipildujaist ja suurtükkidest. Meestel oli parajasti käsil kiire töö — remont. Ühed olid kaevikutes, et kaitsta meie töötamisvõimalusi, teised aga õiendasid tööpinkide taga. Kaevikutes oli õhkkond närviline. Töökodades aga, kus inimesed võisid samuti iga hetk surma saada, närveerimist polnud. Igaüks oli otsekui oma töökoha külge kasvanud, nagu polekski sõda. Surmaeelseid sõnu peetakse kõige tähtsamateks, nagu viimasteks õpetussõnadeks. Aga mis ütles mulle Kuskov, kui ma tema kohale kummardusin? . . . «Keera emulsioonikraan kinni!» Et emulsioon valge vahuna tööpingilt maha voolab, sellest oli tal kahju. Aga et ta ise verest nõretab, sellele ta ei mõtelnud.»

«Meie rahvas näitas ennast sõjas täies suuruses,» ütles Zujev. «Igas suhtes.»

«Mälestus sellest jääb igavesti elama!»

«Ainult hoolitsemine inimeste eest pärast sõda on vaevarikkam,» tähendas Zujev murelikult. «Meie, näe, jagame siin nendele oma viimast leiba, aga keegi oli sokutanud termiitpommid leivaešeloni. Tulin öösel sündmuspaigale, kõik kohad suitsu, kõrbelõhna ja tahma täis.

Meie sõdurid, üleni nõgised, tassisid tulest leivakotte välja, nagu poleks need kotid, vaid elavad inimesed, ei mõtelnud oma naha hoidmisele. Seal, sündmuspaigal, ei leidnud ma mingit pidepunkti. Läksin toiduainete jagamise punkti. Milles on asi? Üsna vähe rahvast. Tuli välja, keegi oli teatanud, et leiba ei anta. Pöördusin siis tagalastaabi poole: aidake. Toodi leiba. Algas väljaandmine. Mõne aja pärast tuli rahvast juurde. Jälgisin inimesi. Ma nägin, kuidas üks mees võttis leivapätsi, nuusutas seda, astus eemale, murdis ühe tüki selle küljest, kehitas õlgu ja, saad sa aru, viskas südametäiega leiva telliskivihunnikusse. Asusin teda jälitama, püsides temast teatud kauguses. Ja kuhu ma lõpuks sattusin läbi kogu linna tema jälil käies? Ta ronis raudteeviaduktile, jõudis paremale poole ja vahtis sinna, kus viaduktist kilomeetri kaugusel oli öösel leivaešelon

põlenud. Kui ta oli seda vaatepilti küllalt nautinud, läks ta asjaliku kõnnakuga edasi, ehkki oli juba kaheksa kilomeetri ringis maha kõmpinud. Viisin ta muidugi komandantuuri.

Otseseid süütõendeid ei olnud. Kuidas tõestada? Omal ajal ei andnud ma käest ära ühtki lõpetamata juhtumit. Olin selle poolest tuntud. Aasta, kaks, kolm tassisin seda oma turjal, ja lahendasin lõpuks ikkagi ära. Siin aga oli antud olukorras tähtis tsiviilelanikkonnale faktide najal tõestada, et, näete, teie hulgast ja tegutseb teie vastu.

Oletame, ma lasen ta süütõendite puudumisel lahti, kuid valvet tema järele sisse ei sea. Läheb ära liitlassektorisse, ja asi tahe. Ja ta sai sellest aru. Teatas: elukoht Inglise sektoris. Mul oligi pidepunkt käes, rõõmustasin. «Tähendab, te saite Nõukogude sektorist ebaseaduslikult toiduaineid,» ütlesin, «see on võrdne kelmuse või vargusega. Selle eest võtangi teid kohtulikule vastutusele.»

Seletasin talle viisakalt, et oma ametikoha tõttu olen ainult kohustatud rangelt kontrollima toiduainete jagamist elukoha järgi.

Ta vingerdas tükk aega, lõpuks andis oma aadressi meie sektoris. Tegin tema juures läbiotsimise, leidsin jopitaskust glasseekindad, avastasin nende nahkpinnasse tunginud peenikesi klaasikillukesi, keemilise lõhkeaine ampullist järelejäänud tükikesi. Noh, veel mõne pisiasja, mis olid siiski süütõendid. Küsisin: «Kas kirjutate läbiotsimisaktile alla?» Oli nõus. Võttis taskust täitesulepea ja — plõks. Torkas endale nõela kaela. Hakkas kähisema ja vajus laua alla. Hospidalis heitsin tema kõrvale lauale, minult võeti talle ülekandmiseks verd. Taheti konserveeritud verd anda, ma ei lubanud, värske on kindlam. Toibus, ärkas ellu. Ja mina olin ka rahul, tuju paranes. Kuulasin teda hiljem üle, koikul. Läks liimist lahti, ülekuulamisele kirjutas alla ohutu pliiatsiga.»

«Ja mis sest mehest nüüd edasi saab?»

«Lõpetan juurdluse ja annan kohtuorganitele üle.»

«Sinu jaoks pole sõda lõppenud. Nad roomavad nagu rästikud igasse kanti laiali, sina muudkui püüa neid.»

Zujev lausus mornilt:

«Täna pole hommikust saadik muud saanud kui ainult

kiiruga klaas teed ja tühja kõhu peale tõmbasin suitsu. Arst käskis pärast vereandmist neli korda päevas süüa. Aga mul pole mahti sööklasse minna. Kohe algab laipade lahkamine. Pean selle juures viibima. Pärast seda ei lähe midagi suust alla. Nõnda on see elu mul.» Viskas koni maha ja läks majja tagasi, astudes lohiseval sammul klinkriga sillutatud jalgrajal.

Zujev oli eriüksuse ühiselamus endale laboratooriumi sisse seadnud. Mõned aparaadid oli tema jooniste järgi Bukov talle valmistanud.

Zujeviga juttu ajades armastas Bukov mälestusi heietada:

«Meil martääntsehhis tassiti samuti proove kiiranalüüsi tegemiseks laboratooriumi, kuid seni, kuni nad seal nõidusid, tegi meister ilma igasuguste teaduslike abivahenditeta värvuse ja murdumise järgi oma diagnoosi niisama täpselt kui laboratoorium. Näiteks arvati nii meil kui ka välismaal, et erilist kaitseotstarbelist kõrgemat sorti terast saab ainult elektriahjudes sulatada. Meil aga sulatasid seda martäänahjutöölised tsehhis. Isegi Kruppi juures ei söandatud, meie omad aga tulid sellega toime. Nad aimasid, et kui mitte täna, siis homme läheb meil tingimata hitlerlastega löömaks, eks nad elanudki siis ahjude juures, koju minemata, iga ebaõnnestunud proovisulatamine röövis hingerahu nagu kaotatud lahing. Meie töölisklass astus fašistide vastu sõtta omamoodi, tööliste kombel.»

Zujev ütles:

«Ma olen kuulnud sellest teie terasest.»

«Kust siis? Ajalehtedes sellest ei kirjutatud. Ribbentropi külaskäik, ta oli siis parajasti ametlikul visiidil, märgiti ära, meid aga mitte.»

«Välisriigi kodanikult, Ribbentropi kaasmaalaselt, varastati kohver. Ma uurisin seda asja. Leidsin kohvri üles. Asusin asjade nimekirja tegema, kui äkki avastasin habemeajamisgarnituuri karbi sametvoodri vahelt metall-laaste. Lasksin analüüsi teha — soomusteras. Kogusin andmeid. Sellist terast tootis teie tehas. Läksin mehaanikatsehhi. Nad vedasid metall-laastud kehvasti tarastatud platsile ja puistasid sinna maha. Noh, tehases anti käskkiri: korjata viimne kui laasturaas kokku ja siinsamas tsehhis pressi alla ning otseteed martäänahju.»

«Õige, oli sihuke instruktsioon. Ja mis sellest välismaalasest sai?»

«Viisin kohvri tema numbrisse hotelli «National». Andsin kõik asjad nimekirja järgi üle. Ja isegi laastud karbis olid paigal.»

«Kuidas nii, tuleb välja, et abistasid spiooni?»

Zujev naeratas kelmikalt.

«Laastud panin tagasi, ainult teist sorti. Neid ei saanud ma meie süsteemist. Nii et fašistile ei tehtud liiga. Korraldasime kõik diplomaatlikult. Kaalu järgi panime niisama palju, kui ennegi oli. Vahe oli üksnes metalli koostises.»

«Aga milleks sulle siin kogu see aparaadistik — vanarauaks? Tehaseid ei ole veel käiku lastud. Ja sõjatehased — neid demonteeritakse.»

«Metallil on aadress olemas. Võtsin surnud koduabilise hammastest plommid välja. Kaks olid vanad, vastavalt analüüsile tollest materjalist, mida sakslased kasutavad. Üks plomm oli uus, analüüs näitis, et samuti saksa plomm. Mis sellest järeldub? Selle plommi oli talle saksa arst pannud. Uue plommi metall on kuus kuud või üks aasta vana. Kui see saksa arst endist laagrivangi ravis, järelikult ei ole tal erilist põhjust läände põgeneda. Võimalik, et ta elabki meie tsoonis. Ja mis edasi? Otsimist võinuks muidugi alustada telefoniraamatu järgi. Aga võis ka lihtsamalt. Otto Schulzi taskuraamatus leidus hambaarsti aadress. Kuid maja, milles arst oli elanud, on pommiga pihta saanud. Püstijäänud majaseinalt leidsin arsti aadressi, oli selle sugulaste jaoks sinna kirjutanud. Niisiis läksin tema juurde. Ajasime juttu. Vanamehel polnud viga, lojaalne.»

«Kas ta midagi olulist ütles?»

«Esialgu mitte.»

«Oleksid võinud talle survet avaldada.»

«Varustasin teda suitsudega. Läksin saksa haiglasse, palusin seal, et nad vanamehe tööle võtaksid. Hiljem lähen teda veel vaatama.»

«Sa ei hooli siis põrmugi oma jalavaevast.»

«Mul on tsikkel.»

«Ja kust sa oma tarkuse hambaasjanduses kokku oled kraapinud?»

«Arutasin neid küsimusi meie hambatehnikuga.

Muretsesin endale saksakeelse raamatu hambaproteesimisest. Sõnastiku abil sain sellest jagu.»

«Mida kõike sa oma kolus ei pea hoidma! Uskumatu!»

«Meil on reegel: kui vähegi kahtled, mine eriteadlase juurde konsultatsioonile. Juurdlusest võtavad vahel sajad inimesed osa, ja nad ei tea seda, et mitte meie, vaid nemad teevad peamise süütõendi kindlaks. Käisin kord ühe spetsialisti juures Leningradis. Kirikust oli vanaaegne ikoon ära varastatud. Metropoliit ise andis kriminaaljälitusosakonda avalduse ja palus pühapildi üles otsida. Tollelt kohalt, kus ikoon oli rippunud, võtsin ettevaatlikult krohvitükikese, et hallitanud pinda mitte rikkuda, ja viisin selle teadlase juurde, kes oli igasuguste seeneliste jõleduste alal spetsialist. Sellele lisasin veel nuustiku kiriku vanempreestri kodust. Nädala pärast helistasin teadlasele. Ta teatas mulle, et hallitus krohvil ja nuustikul on identne ja ütles ka selle ladinakeelse nime.

Pärast viis kriminaaljälitusosakonna ülem sellele teadlasele aukirja koju kätte. Tema aga ütles: «Ma ei ole miilitsa erivolinik ega puutu minusse teie ametikohustused.» Ja ka metropoliidile hüppas peale, kui see tahtis talle telefoni teel pühapildi eest tänu avaldada. Kui aga seda teadlast poleks olnud, puuduks tolles kirikus kõige populaarsem ikoon ega oleks seal kellegi poole eriti palvetada. Ettevõte oleks päris kängu jäänud.»

«Naljakas lugu,» lausus Bukov heatahtlikult.

«Sulle naljakas, meile, kriminaaljälituse meestele, aga ideoloogiline ülesanne. Me näitasime usklikele, et metropoliit ei toonud neile ikooni tagasi mitte issanda jumala, vaid kriminaaljälituse kaasabil, teaduslikul alusel.»

Sama päeva õhtul ajas Zujev habet, ja nagu alati pimesi, käsikaudu, ilma peeglita, ja mitte just rindetava tõttu, vaid nagu ta seletas, juba eraelus väljakujunenud harjumusest. Operatiivtöötaja tööpäev on normeerimata. Kurjategija tagaajamisele kulus mõnikord mitu ööpäeva, mil pidi kiiresti paljudes kohtades ära käima, kasutades mitmesuguseid transpordivahendeid või astudes lihtsalt omal kahel jalal mööda murdmaastikku.

Kultuurse välimuse säilitamiseks tuli habet ajada igasugustes, ka selleks tegevuseks ebasobivates tingimustes. See-eest, kui sa kõige otsustavamal momendil, pärast roimari kurnavat tagaajamist olid lõpuks temaga silm silma vastas, ise sealjuures korrektne ja igati korras, sai too üksnes su väljanägemisest aru, et vastupanu on asjatu.

Pea kuklas, ajades lõua alt karvu maha ja rääkides sealjuures nagu laele, arutles ta:

«Siin, endises fašistlikus hundikoopas, võib igas tänaval kõndijas eksida. Kes sakslastest tunneb end sõjas, kõigis fašistlikes metsikustes esijoones süüdi olevat? Need, kes seda kõige vähem on, need, kellel on südametunnistus olemas. Seda esiteks. Edasi. Nende hirmutunne on loomulik, arvestades kogu fašistlikku agitatsiooni. Goebbels avaldas loosungi: «Võit või Siber!» Üks elatanud sakslane küsis minult: «Kui vanu inimesi te hakkate meilt Siberisse saatma?» Niisuguse nurjatuse peale kostsin talle: «Ainult vastsündinuid, üksnes kõige värskemaid.»

Ta ei taibanud kohe, ja kui taipas, hakkas mu kätt suruma. Järelikult oli see inimene kogu aeg hirmu täis. Ega tema üksi.

Ringi hulkuvaid, kodutuid inimesi on siin küll ja küll. Korteriomanikud kardavad, et nende juurde hakatakse kodutuid majutama. Nii ühed kui teised on rahutud, ärevil ja mures.

Kuid leidub ka jõhkardeid, jultunud inimesi, kes oskavad igas olukorras kohaneda. Tulevad komandantuuri inimeste kohta informatsiooni andma, sageli lihtsalt laim, salakaebused. Ühesõnaga, vaatlusmeetodiga ei saavuta siin juurdluse alal midagi kindlat. Võtame näiteks välimuse. Igaüks püüab kõige viletsamad kodinad selga ajada, et aga kaastunnet äratada. Ja veel selline võte: need, kes pole kunagi töölised olnud, riietuvad nagu töölised. Nutikalt välja mõeldud. Saksa tööline aga, vastupidi, paneb kõige paremad riided selga, näitab, et on kvalifitseeritud, ta käitub väärikalt, tal pole vaja meie ees lipitseda, ta saab aru, et me austame tööinimest, kes on igal pool kõige väärtuslikum inimene.» Raasuke aega vaikinud, lausus ta: «Juurdlust Otto Schulzi asjas on tehnika ja analüüside suhtes vastavalt instruktsioonile teaduslikult toimetatud. Kuid kurja-

tegijat on siin niisama raske otsida nagu näiteks kirpu, kes mitte sind, vaid kedagi teist on hammustanud, see teine aga ei süganudki ennast. Vaat nii nagu Schulzi naabrid: ei ole näinud ega kuulnud midagi, ei tea midagi. Inimeste kaasabita töötavad ju detektiivid ainult romaanides. Ma pole kunagi detektiiv olnud, olen rahva volinikuna tegutsenud. Sellel põhineb ka minu edu. Siinsele kohalikule rahvale olen ma võõrsilt tulnud püstoliga mees, võitja...»

Ta hõõrus oma põski, veendus, et need on siledaks raseeritud, ja nentis heameelega:

«Korras.» Lausus murelikult: «Stepan Zahharovitš, ma otsustasin ise sinuga maa-alustesse kommunikatsioonidesse eelluurele minna.» Selgitas: «Mingeid muutusi olukorras pole. Kuid seal on ju roiskveekanal — kanalisatsioon, ühesõnaga, seltsimeestel võib tekkida vale mulje, et komandör kardab mundrit määrida.» Pritsis odekolonni pihku, tõmbas käega üle näo ja muigas: «Ära sa mõtle, et tahan seda vänget lehka seal tõrjuda, ainult hügieeni mõttes.» Käskis: «Anna komando: valmis olla! On aeg minna!»

VII

Südaöö. Berliin oli pilkaspime ja inimtühi, purustatud hooned seisid nagu kaljumürakad, tänavail ummiktaarna vaikus.

Bukov pistis lühikese kangi kanalisatsiooni vaateava malmkaane alla, nihutas selle kõrvale, laskus roostetanud raudkobasid pidi alla ja pani taskulambi põlema. Elliptilise läbilõikega tunnel oli vooderdatud mustjaspruunide tellistega ja piki müüri kulges ringkäike tegevaile töölistele ettenähtud betoonist teenindusrada. Roiskveed voolasid mööda kallakteed ega ulatunud praegu jalgraja ülemise servani.

Hingemattev, terav hais. Näis, et isegi kivid mädanevad siin ja eritavad nagu liisunud liha hallituslima. Võlvlaest tilkus, piiskade plaksatused kõlasid kumedalt ja vastikult nagu kellegi raiuv, mõõdetud samm.

Lunnikov ütles, kobades jalgega teenindusrada:

«Kuda on? Paslikud ruumid — hauakamber, siia

mahuks kenake hulk rahvast. Ja omatehtud ojake vuliseb. Ilu ja mugavused — ümberringi peldik.»

Dzjuba valgustas seinu ja lausus pettunult:

«Ja mina mõtlesin, et nad kasutavad metlahhplaate kollektori vooderduseks. Ja mis see siis on? Lihtne ehitustellis.»

Kondratjuk päris:

«Milleks niisugune pirakas tunnel? Oleks jätkunud ka tavalisest torust.»

«Ja mis meil praegu on, kas öö või päev? Mõtle siiski järele,» andis Dzjuba manitsevalt nõu. «Öösel inimesed magavad. Hommikul ja päeval on neil vaja end pesta ja muud säärast, lisa sellele pärast vihma äravoolav vesi, näe, siin on veetaseme märk.» Ta juhtis taskulambi valguse maa-aluse kanali seinale. «Näete, kustmaalt ära määritud? Sulle kaelast saadik.»

«Lobisete,» heitis Bukov neile ette.

«Me ainult orienteerumise mõttes peame aru, nuhime veidi ringi.» Lunnikov ütles: «Maikellukeste järele siin vist ei lõhna.»

Dzjuba sõnas tähtsalt:

«Erialases kirjanduses nimetatakse seda fekaalroiskveeks. Meil oli kommunaalmajanduse tehnikumi lõpetanud töödejuhataja. Tema informeeriski meid: inimkonna tsivilisatsiooni algust tuleb lugeda alates kanalisatsioonide ehitamisest. Nii et siin pole midagi irvitada. Tööinimesed on selle ehitanud ning tööinimesed remondivad ja teenindavad seda. Ka meie linnade all on samasugune maa-alune kommunaalmajandus, ja sellega peab tegemist tegema.»

«Õige, seltsimees Dzjuba,» oli Bukov nõus. «Õhk on siin raske, aga ka tankis võib tulistamisel saada püssirohugaasidest vingumürgituse, nii et vahel keerab kõik sees pahupidi.»

«See on ju lahing, lahingus kannatad kõik ära.»

«Noh, aitab, seltsimehed, muljete vahetamisest,» ütles Zujev. «Intervallidega, ühekaupa.»

Teenindusrada oli libe. Zujev sammus grupi eesotsas, uurides hoolikalt jalgealust, võlvistikult allarippuvaid halle kleepuvaid niite ja õlijälgi seintel. Kui ta tunneli sügavust valgustas, hajus taskulambi valgus pimeduses rasvalaiguna. Õhk oli rõske, läpatanud, täis raastunud udu. Pimedus oli niivõrd tihe, et nad tundsid end sel-

lesse sisse müüritud olevat, see pigistas neid pehmelt, kuid tugevasti, pressis neid järjest kõvemini kokku oma mustas, sültjas, nagu hiigelmolluski kehas.

Ja taskulambi tuhm valgusvihk viskles abitult selles pimeduses, suutmata sellest läbi tungida.

Tükk aega oli juba möödunud. Ent midagi kahtlast polnud nad avastanud. Maa-aluse magistraalkanali kõrvalharusid ei lubanud Zujev esialgu uurida. Kui teenindusrada oli lõppenud, tuli kummargil vees kahlata, sest kollektoritunnel oli nüüd märksa madalam. Seejärel jõudsid nad teisele magistraalile, kus olid ruudukujulise läbilõikega avara tunneli sisse müüritud metallpidemed kaablite ja torude jaoks.

«Ahah,» ütles Zujev, «tulime välja Unter den Lindeni alla. Siia rajati enne sõda uus kollektor.»

Dzjuba tähendas heakskiitvalt:

«Raudbetoon — vägev värk.» Pöördus Zujevi poole: «Aga üldiselt pole mõtet siin rajaleidjat mängida, päeval roiskvee tase tõuseb, vee all on kolmveerand läbilõikest, uhab kõik minema. Aga vaat mis on huvitav — harusektoritel on võreuksed ja nendel lukud ees. Harukollektorite seinad on üsna vanad, võreuksed aga on hiljaaegu pandud, rooste ei ole veel läbi söönud.»

Bukov valgustas taskulambiga lukuauku, pistis muukraua sisse, pühkis selle siis puhta paberiga üle, silmitses seda ja teatas:

«See pole mustus, oleks nagu tavott, värvi järgi otsustades värske. Järelikult on keegi lukke õlitanud, nende eest hoolitsenud.»

«Oota, ära tee veel lahti,» palus Zujev. «Vaata enne uksehinged järele.»

Kui Bukov oli need üle vaadanud, seletas ta:

«Liitekohtadelt on rooste maha varisenud, tuleb välja, keegi on siin käinud.»

Nad sisenesid harutunnelisse ja ronisid mööda vaateava šahti kobasid üles. Dzjuba punnitas tükk aega, püüdes selle malmkaant kergitada. Sellest ei tulnud midagi välja. Võimalik, et hoonerusud olid selle kinni vajutanud. Edasi oli käik päris kitsas.

Lühikese kõhkluse järel otsustas Zujev ikkagi seda käiku uurida. Nad liikusid edasi kükakil, valgustades ebalevalt madalat võlvistikku, ja jõudsid siis teise magistraalkanalisse, mis oli kallak. Vool oli siin tugevam, vihmavee kanalisatsiooni külgharusid tihedamini. Ning ka tunnel ise oli laiem, avaram, vaateavade šahtide järgi otsustades palju sügavam kui teised magistraalkanalid. Äkki kerkis nende ette põiki kanalit ehitatud kivivahesein. Roiskvesi voolas siit külgharudesse.

«Kui remondi mõttes, siis on see vahesein liialt kapitaalne,» tähendas Dzjuba mõtlikult.

Kondratjuk koputas lühikese kangiga seina pihta ja küsis:

«Kas tahate? Ma võtsin igaks juhuks tooli kaasa, võin tipp-topp õhku lasta. Harukäigus ootame ära — lööklaine kargab mööda. Kerge puhang, ja ongi kõik.»

«Siin on niigi umbne, sina aga ajad veel haisu oma lõhkeainega.»

«See ei haise, vaid lõhnab,» solvus Kondratjuk.

Dzjuba uuris ikka veel, mismoodi müür on laotud.

«Ülemised telliste read on ilma mördita laotud. Haltuura, ainult moepärast.» Palus Kondratjukki: «Kuule, toeta mind!»

Kui Kondratjuk oli ta oma õlgadel üles upitanud, loopis ta võlvlae alt tellised kiiresti laiali, urahtas, ronis tekkinud müüriaugust läbi ja kadus selle taha.

Talle järgnes Lunnikov, ilma et keegi oleks teda aidanud. Seejärel Bukov.

Dolžikov, kelle Sapežnikov oli üles upitanud, kraapis saabastega seina, suutmata ennast kätel üles vinnata. Ja ta hüppas siis raskelt maha, mitte varvastele, vaid kandadele.

Taskulampide valgel kerkisid pimedusest esile virnadesse laotud ereoranžid terassilindrid. Kõlas Bukovi käsklus:

«Paigale jääda!»

Kondratjuk rahustas neid:

«Need pole ju pommid. Vaadake, vaskventiilid paistavad. Võimalik, et keevitusballoonid. Lihtsalt ladu. Ja lasu plekk-karpe, hautatud liha vist. Sapööripataljoni moon terveks ööpäevaks.»

«Ma tunnen neid plekk-karpe,» lausus Dolžikov. «Nendega mürgitati laagrites, gaas «tsüklon B».»

«Teate mis, vabastage kogu ruum,» käskis äkki ülemuslikult Kondratjuk. «Kõik tagasi ja kiirmarsil kohe esimesest luugist välja.» Ta istus põrandale maha, võt-

tis kähku jalad lahti ja mundri seljast, jäi ainult trussikute väele. Seletas asjalikult: «Riietusin lahti, et tunda, kui ma midagi riivan.»

«Seltsimees Kondratjuk, jätta.»

«Ei tohi jätta, seltsimees Zujev,» ütles Kondratjuk vihaselt ja valgustas taskulambiga virnadevahelist ruumi. «Näete, missugune sasipundar, need on peenikesed juhtmed, ning need siin pole mitte tihendid, vaid lõhkeainepakid.»

«Ärge midagi puudutage!»

«Olgu, mina ei puuduta midagi,» ütles Kondratjuk tusaselt, «aga kas rotid teie sõna samuti kuulavad? Roidavad, riivavad võib-olla traati ja survesütik reageerib.»

Püüdis Zujevit veenda:

«Ehkki mitte kõike, ühe osa teeksin siiski kahjutuks.» Kõhkles veidi ja lisas: «Muidugi, kui mõni poistest tahaks siia jääda mulle tuld näitama, saaksin kahe käega paremini töötada. Arvan, et nad tahtsid vist ainult balloonidelt otsikud maha lüüa, lõhkeainepakid on väikesed ja kõik otsikute alla seatud, ja mis plekk-karbid need on? Plekk! Kui neid pisut kopsad — ja ongi lõhki. Järelikult ei ole plahvatus eriti tugev. Peaasi on gaas. Meil on ju gaasitorbikud kaasas. Mulle on see muidugi ülearune, ainult segab ega aitagi, kui käib põrakas. Teie kõik aga oodake ohutus harukäigus seina taga. Ma ei puuduta esialgu siin midagi, uurin veidi olukorda. Kannan teile sellest ette ja siis teete oma lõppotsuse.»

Bukov jäi kahe taskulambiga Kondratjukile tuld näitama.

Tüse paljas kere valendamas, liikus Kondratjuk kassi nõtkusega balloonide ja plekk-karpide vahel, järsu tooniga kamandas ta, kuhu tuld näidata. Vahel ta pomises, nagu seletades iseendale:

«See vigur on lollide püüdmiseks. Vilets värk. Kas sa näe, hõõrumisel plahvatab! On niiskunud, ei hakka tööle. Ahah, keemilistega kindlustasid ennast. Mõtlesid vist, mul on lõiketangid, et naksan katki.»

Ta tuli tagasi ja pani endale kaela presentkoti tööriistadega. Jätkas urgitsemist, rääkides sealjuures:

«Veel ühe hamba tõmbasin välja, nüüd ei hammusta enam.»

Teatas rõõmsalt:

«Ja näe, siin on see kõige tähtsam soomusnahas rästik. Noh, esialgu on vist kõik.»

Ta astus Bukovi juurde ja raporteeris:

«Plahvatusoht on põhiliselt likvideeritud.» Viivitas veidikese, tammudes paljajalu paigal, ja ütles siis paluvalt: «Ma peaksin siin veel veidi nokitsema, kindluse mõttes. Kas lubate? Muidu ei saa ma rahu.»

«Pange riidesse,» käskis Bukov.

«Lubage siis kapteni poole pöörduda.»

Zujev ütles:

«Oota, Kondratjuk, peame hoopis midagi muud läbi arutama. Kõik mehed ei tohi ära minna. Tuleb valvesse jääda. Siin võib midagi juhtuda.» Heitis pilgu Bukovile: «Teie! Ja kes veel?»

«Seltsimees kapten,» katkestas teda Kondratjuk, «mul on ju siin veel kuradima palju teha.»

«Hästi, Kondratjuk, Lunnikov, Dolžikov . . .»

Ja kui Zujev, Dzjuba ja Sapežnikov olid tunnelipimedusse kadunud, vallutas mahajäänuid talumatu üksindustunne. Mundri selgatõmmanud Kondratjuk ütles:

«Soojendan end pisut ja ronin jälle nuhkima.» Tegi ettepaneku: «Lähme kõrvalkäiku suitsetama, seal pole kardetav, seal tohib.»

Nad laskusid kükakile piki niisket seina ja kustutasid taskulambid, et patareid mitte kulutada. Ainult vilkade tulukesed vilkusid.

Lunnikov küsis:

«Kuda nii, kas fašistid-veervolfid kavatsevad oma elanikkonna gaasiga ära mürgitada?»

«Nad plaanitsevad niisugust jõledust, tahavad lasta gaasi maa-aluseid käike pidi majadesse. Surmakambri tegid valmis.»

Kondratjuk katkestas teda vihaselt:

«Jätke, mis tahtmist on jahvatada sellest, mis on niigi selge.»

«Kas siis juttu ajada ei tohi?»

«Miks ei tohi, võib küll, ainult jutusta midagi meeldivat.»

«Mis jutud sulle meeldivad?»

«Tavalistest asjadest, elust.»

«Mul oli väga tore lapsepõlv,» ütles Dolžikov. «Lihtsalt suurepärane . . .»

«Ka mina olen oma lapsepõlvega rahul,» sõnas Lun-

nikov. «Ainult rindel ei vedanud: tahtsin lennuväkke, aga pandi jalaväkke.»

«Jalaväes on hea,» tähendas Kondratjuk. «Alati maa peal, inimeste seas, mõistust tuleb aina juurde. Igasugu asju saad näha.»

«Sõjaväes on tublid poisid,» seletas Lunnikov. «Igaühel on oma kõrge eesmärk.» Päris Dolžikovilt: «Vitja, millele sina sihid?»

«Nagu isa, õpetajaks. Ainult kooli põletasid fašistid maha.»

«Ehitame üles.»

«Isa oli saksa keele õpetaja,» lausus Dolžikov vaikselt. «Armastas väga saksa klassikuid, nemad aga tapsid ta ära.»

«Fašistid!» täpsustas Kondratjuk.

«Ükskõik — sakslased.»

«Sina, Vitja, mõtle järele,» soovitas talle Bukov leebelt. «Rajoonikomandantuuris oled sa näinud laagritest väljatulnud, piinamisega vigaseks tehtud inimesi, need on samuti sakslased.»

«Need on ju antifašistid, kuid paljukest neid siis on.»

«Ja kui palju bolševikke enne revolutsiooni oli? Käputäis.»

«Aitäh poliitinformatsiooni eest!» ütles Lunnikov nöökavalt. «Ainult ruumid pole õppusteks sobivad — sanitaarsõlme moodi.»

«Ära lõõbi siin ühti,» põrkas talle Kondratjuk kõvasti peale. «Fašistid löödi puruks, ilmne fakt. Jõudsime Berliini ja panime sõjale punkti, ja mis nüüd nendest sakslastest saab?»

«Teeme korra majja, olge kindel,» muigas Lunnikov.

«Tuleb välja, et sa ei ole rahva vabastaja, vaid tema võitja,» tähendas Kondratjuk irooniliselt.

«Norid mu kallal,» solvus Lunnikov. «Kas ma ei saa siis aru, mis olukord praegu on: meie komandanditund on ajutine nähtus. Sakslased peavad endale ise elurežiimi määrama: emb-kumb, kas töötajate võim ja vabadus või kapitalistid kargavad jälle nende kukile. Liitlased on saksa kapitalistidesse nagu oma sugulastesse kiindunud.»

«Õigesti raporteerisid,» ütles Kondratjuk. «Mõtlesin juba, et pean sind kui mahajääjat ideoloogilisele ülalpidamisele võtma.»

«Võtke teatavaks, suitsutund on läbi, tuleb kohtadele asuda,» kuulutas Bukov püsti tõustes. «Kondratjukil on oma töö. Meie oleme lahingujulgestus. Sina, Lunnikov, asud valvepostile esimeses kõrvalharus, pead silmas magistraalkanalit. Ja sina, Dolžikov, lähed vastassuunas, asud samuti kõrvalharu juurde. Mina olen teie reserv. Juhul, kui midagi kahtlast on, kutsuda välja valgussignaaliga, hästi lühikese välgatusega, taskulamp peoga kinni katta, jätta sõrmede vahele peenike pilu.»

Kui Bukov oli vahtkonnaülemana Lunnikovi ja Dolžikovi valvepostidele ära saatnud, jäi ta ise teisele poole seina, mille taga Kondratjuk töötas, kes oli taskulambi püksirihmaga pähe sidunud nagu kaevur ja uuris hoolega kõike enda ümber.

Dzjuba ennustus, et hommikul roiskvee tase tõuseb, osutus õigeks.

Bukov kuulatas ärevalt, kuidas roiskvesi pahiseb, liikudes maa all nagu hiiglasuur pehme roomaja, ja tundis läbi kummeeritud tunkede tema vastikut, kobavat puudutust.

Järjest rohkem matsid hinge hais ja õhupuudus, sest vesi surus õhu tunnelist välja.

Meenutades seda, millest mehed olid suitsutunni ajal rääkinud, märkas Bukov nüüd, et igaüks oli peenetundeliselt hoidunud puudutamast olukorda, millesse nad olid sattunud, nagu poleks erilist põhjust erutuda ja rahutust tunda.

See näitas, mis tähendab hästikasvatatud sõdur: ta laseb paista, et kõik on korras, ning hoidub oma kaaslaste närvidel trampimisest ega tee oletusi ähvardavast hädaohust, ta vaikib oma kartustest ja kui ta nendest räägibki, siis ainult irooniliselt, nöökavalt, nagu naeraks ise enese üle.

Sellepärast öeldigi Kondratjukile:

«Leidsid oma elukutse kohase töö. Oled õnnelik. Sa armastad õhkimissaladusi mõistatada.»

«Ja mis siis?» ütles Kondratjuk moepärast vihaselt. «Jah, armastan küll, teie ei saa sellest minu mõnutundest aru.»

Lunnikov tähendas:

«Siin võib süstal patrullida — niihästi sport kui ka teenistus.»

Ja isegi Dolžikov lausus tema tooni matkides:

«Maa-alune patrull, nööpaugus nahkhiir.»

Bukov ronis üle seina Kondratjuki juurde. Ütles: «Vesi tõuseb!»

Kondratjuk ajas enese pikkamööda ning ettevaatlikult sirgu ja küsis pahuralt:

«Ja mis siis?»

«Meie mehed ei jõua ehk enam siit välja.»

«Ja mida's nad peaksid siin all ringi tatsama? Ronivad kohe esimesest luugist välja, ja ongi kõik.»

«See piirkond on kõvasti purustatud: kõikjal rusuhunnikud, luugikaant ei jaksa üles tõsta.»

«Noh, see on nende mure,» ütles Kondratjuk tusaselt, «minul on siin oma ülesanne. Vaata, see rõngasmähises juhe läheb kaugele, käisin vaatamas, lõppu polnud näha, järelikult on kuskil kaugemas punktis mingi õhkimisvärk. Ja see siin on juhe, selle otsa ei saanud samuti kätte, läheb kõrvalkäiku, järelikult on see garantii mõttes pandud. Ja veel ühe viguri avastasin: poole meetri kõrgusel põrandast on pandud suhkrutükkidest kaitsmetele sütikud. Kui vesi nendeni kerkib, sulab suhkur vees ära ja sütik hakkab tööle. Mereväelastel on niisuke komme panna sütik suhkrutükile. Lihtne ja kindel. Järelikult on siin igakülgselt kõik võimalused läbi mõeldud. Ja näe, leidsin ka veel ühe kellamehhanismi, kuid see pole üles keeratud, seisis lihtsalt niisama siin.» Ta hüüdis vihaselt: «Ja kuidas võib ometi niisuguse ebainimlikkusega hakkama saada! Noh, oleks lõhkeainet pandud teatud objektide alla, et valiku järgi, ainult meid hävitada, kuid kõik — viimane kui üks ära mürgitada — nii omad kui ka meie inimesed, jõle metsikus. Kui palju ma olen igasuguseid nende alatusi kahjutuks teinud: lahinguväljal mineerisid nad meie langenuid! Hospidalideks sobivate ruumide alla panid fašistid viitsütikuga miine. Kõike olen ma näha saanud, aga midagi seesugust nagu siin pole veel juhtunud nägema.»

«Ega nüüd ole enam midagi jäänud, mis võiks plahvatada?» päris Bukov kartlikult.

Kondratjuk lausus üleolevalt:

«Või ma siis seletamisega aega viidaks, kui poleks kõik kõrvaldanud.» Lisas südametäiega: «Nüüd peaks minema piki juhtmestikku ja selle mõlemal otsal jääma varitsema.»

«Praegu ei saa,» vangutas Bukov pead. «Vesi pressib peale. On vaja ära oodata. Lähen vaatan järele, kuidas on lood Dolžikoviga tema valvepostil.»

Dolžikov seisis harukäigus juba rinnust saadik vees.

«Kuidas on?» päris Bukov. «Pole veel päriselt ära uppunud?»

«Mis te nüüd!» sõnas Dolžikov. «Uurisin seinal tasememärke, õlgadest kõrgemale ei tõuse.»

«Aga äkki tõuseb?»

«Ma olen ju valvepostil!» ütles Dolžikov.

«Tõsi jah!» nõustus Bukov. «Valvepostil on lugu nii, et sure kas või maha, kuid lahkuda ei tohi.» Vaikis viivukese millelegi mõteldes, teatas siis kindlalt: «Esialgu võtan sind valvepostilt ära, sest kõrge veeseisu tõttu ei pista vist keegi siia oma nina. Seal, Lunnikovi juures, on kallak järsem ja sellepärast veetase madalam. Määran sind tema paarimeheks.»

Lunnikov kostis selle peale pimedusest nutuselt, ignoreerides ettenähtud sõjaväekorda:

«Ahah, tulite — noh, hästi! Mu närv läks nii mustaks, et pista kas või plagama või vastu seina . . .»

«Kas märkasid midagi?»

«Mitte midagi. Ja üldse pole siin mitte midagi. Seisin ja mõtlesin: ei mind ennast ega üldse mitte midagi pole olemas,» pomises Lunnikov.

«Sa kartsid ehk lihtsalt solgi sisse ära uppuda?» küsis Bukov. «Ilmaasjata, roiskvee tase ei tõuse üle normi, pea jääb ikkagi välja.»

«Ma ei saanud aru, mis kell on, mis kell on,» korrutas Lunnikov pahuralt.

«Kui roiskvesi tõuseb kõrgele, siis on hommik, sellele järgneb päev. Kui aga alaneb, on öö,» seletas Bukov.

«Jääge natukeseks ajaks siia,» palus Lunnikov kaeblikult. «Tõmbaks ühe suitsugi.»

Ta toetus õlaga Bukovi vastu ja püüdis talle oma tundeid ja mõtteid selgitada.

«Inimeste seas olen kõigega harjunud. Lahing on ju samuti inimeste seas, ja ka luures, sakslane on ka inimene. Siin aga — ihuüksi. Ma ei suuda üksi olla, eriti kui mõtlen, et olen igaveseks üksi jäänud.»

Bukov kinnitas:

«Nii see on, meil on sõja ajal tekkinud harjumus teiste seltsi otsida, ükskõik kes need ka poleks, mõtled,

et kaasinimeste hulgas ei ole sureminegi nii hirmus.» Lisas lohutavalt: «Dolžikov jääb sinu juurde, ajutiselt, kuni teiselt poolt vesi alaneb. Sul on siin kuivem. Vesi voolab mööda harukäiku, kus vahesein seda paisutab.»

«Tänan,» lausus Lunnikov.

«Egas ma seda sinu meeleheaks otsustanud, vaid et Dolžikov ära ei upuks. Seisis roiskvees õlgadest saadik ega nurisenud.»

«Stepan Zahharovitš, mina olen harjunud kaua üksi olema,» ruttas Viktor seletama. «Sakslaste ajal elasin pikemat aega üksinda keldris, sõin soolatud kapsaid tünnist ja tooreid kartuleid, neis on palju vitamiine.»

«Nii et päris ehtne põrandaalune,» nentis Lunnikov lugupidavalt.

«Ei, algul lihtsalt niisama, et Saksamaale ei aetaks.»

«Nüüd aga tulid ise vabatahtlikult Berliini,» tähendas Lunnikov.

«Ma pole ju lahinguist osa võtnud, mind pandi tõlgiks. Sõjavangid aga on sootuks teistsugused inimesed, nagu poleks nad kunagi meie vastu sõdinud.»

«Olen küllalt palju neid ise ümber kasvatanud,» ütles Lunnikov. «Kui ta taipas, et oled teda justkui hädast välja aidanud, sõjast päästnud sellega, et sa ta kaasa võtsid, kohe — *Genosse*. Eks põrkasin talle muidugi peale. Meile on *Genosse*'d need, kes on *«Rote Front»*, ja kuigi ta polnud fašist, oli ta mulle ikkagi tume isik.»

«Nad arvasid, et meie oleme alamad, nemad aga kõrgemad olevused.»

«Neljakümnenda teise alguseni, hiljem aga hakkasime neid sellest mõttest võõrutama.»

«See on nende ideoloogia.»

«Tean, rämps. See on niisama kui purjuspäi lahingusse minna, argpüksi aitab see ravim hirmust võitu saada esimese pihtasaamiseni. Sind ei toeta lahingus mitte usk, et oled kõikidest vapraim, vaid see, et sa ei taha oma allüksust alt vedada, ei taha olla viletsam oma seltsimeestest, kes avasilmi surma tormavad. Ja sealt tulebki su jõud.»

«Hea küll,» ütles Bukov. «Ajage juttu, ainult et vaikselt.»

Bukov kahlas püdelas nähtamatus, pimedusevärvi lirtsuvas vees, minnes tagasi vaheseina poole. Ta oli

rahul sellega, et Lunnikov oli kohe oma masendavast üksindustundest üle saanud, ja ka sellega, et Dolžikov oli nii kiiresti kohanenud ja nii hästi vastu pidanud.

Nagu paljud tema polgukaaslased, nii arvas ka Bukov, et koos võiduga tuleb kohe ka kojumineku käsk. Kogu sõja kestel vaevas mehi üksainuke unistus: pöörduda sõduripõlves mahajäetud, katkestatud elu juurde tagasi. See oli nende kujutluses kõige suurem tasu. Rindel olema sundis neid sõjamehekohus, viha vaenlase vastu, nüüd aga olid nad lihtsalt üleajateenijad, korravalvurid Saksamaal.

Järjest sagedamini tuli oma tegevust kooskõlastada kohalike saksa võimudega, kes järk-järgult muutusid iseseisvaks. Ja mida kiiremini see iseseisvus end tunda andis, seda edukam oli komandantuuri töö, kelle saavutusi hinnati esijoones selle järgi, kuidas olid loodud kasulikud kontaktid elanikega ja kuidas laabus koostöö kohalike võimudega.

Sedamööda kuidas sõjaväeosad oma võimu sakslastele üle andsid, tulid järjest selgemini ilmsiks uuele, demokraatlikule Saksamaale omased jooned. See erines juba praegu liitlasvägede vallutatud territooriumil olevast Lääne-Saksamaast.

Algul polnud Bukov seda märganud. Hiljem aga, kui ta koos Zujeviga oli mõne korra liitlaste okupatsioonitsoonis käinud, taipas ta, kui suur on see erinevus.

Rääkimata sellest, et paljud liitlasvägede esindajad kohtlesid sakslasi liialt vabalt, jämedalt ja matslikult ning huligaanitsesid ja ulatsesid, ka omavahelisel suhtlemisel puudus neil vajalik sõjamehelik korrektsus.

Nad käisid kampades ringi, lärmasid ja tülitasid möödaminejaid, kaubitsesid tänavatel sigarettide ja hautatud lihaga. Käisid sakslaste korterites ja viisid sealt asju kaasa.

Nähes varemeid koristavaid sakslasi, vilistasid nad ja röökisid naerda. Sõjaväepatrullid aga, kellel olid valged kiivrid peas, valged rihmad vööl ja valged kedrid jalas, tegid, nagu ei märkaks nad midagi, nagu oleks kõik korras.

Ja vaat mida Bukov veel tähele pani: ükskõik kui lakku täis liitlassõdur ka polnud, kunagi ei tülitanud ta

hästi rõivastatud sakslasi, aga nende kallal, kellel olid lihtsad riided, noris ta, alandades neid.

Kui Bukov oma tähelepanekutest Zujevile rääkis, ütles too:

«Ja mida sa nendelt tahad? Me pidasime kinni kaks sõjaväelast. Tabasime nad riisumise pealt, toimetasime liitlaste komandantuuri. Seal aga naerdi: «Poisid kogusid suveniire.» — «Sissemurdmisega!» — «Keda riisuti? Sakslasi.» — «Aga kas nemad polegi inimesed?»»

Bukov läks varitsuspaika tagasi.

«Kus peaks Zujev praegu olema,» mõtles ta, «kas ta sai läbi selle sügava vee siit minema? See on hea, et tema juures on Dzjuba, ikkagi endine ehitaja, taipab nii mõndagi maa-alustest kommunikatsioonidest. Vahest ronisid nad lähimast vaateava luugist välja. Ja Zujev on ehk juba alustanud juurdlust, otsinguid. Aga mis siis, kui see, mille nad avastasid, pole pealadu, ja niisuguseid gaasiballoonide ladusid on mitu.»

Kui palju aega oli juba möödunud? Ligemale ööpäev. Muidugi ei märganud siin keegi, et kõht on tühi. Söögi peale oli isegi mõtelda vastik. Kuid halva enesetunde põhjuseks ei olnud üksnes umbne õhk ja niiskus. Kõik nad olid sõjas haavata saanud ja nüüd näris selles rõskuses nende luid-liikmeid valu. Ainult Kondratjuk üksi töötas külma rahuga, kruvis kaitsmeid gaasiballoonidele. Pani lõhkeaine kaugemale hunnikusse, seejärel viis kivivaheseina taha ja viskas vette. Ju ta siis kartis midagi.

«Noh, kuidas on? Kuidas su enesetunne on, Kondratjuk?»

«Normaalne!»

«Kaebusi on?» proovis Bukov nalja teha.

«On küll.» Kondratjuk pühkis käed puhtaks ja astus lähemale. «Mul on enda vastu pretensioone. Ühe juhtme lõikasin vist asjata katki, proovisin keelega, näpistas raasuke, nõrk vool. Arvan, et oli ehk signalisatsioon, ja nüüd ei tööta see enam.»

«Miks ta peaks töötama?»

«Noh, et teada...» Lisas kähku: «Kuid esialgu on see, nagu kapten Zujev alati ütleb, vaid oletus.» Ta nõjatus seljaga vastu seina. «Siin aina vahi, et midagi ei riivaks. Iga ämblikuvõrguniidike pressib higi välja: äkki on see juhtmetraat. Õigupoolest on minööritöö

ehtne kohtu-uurija töö: kui sul kas või üksainuke süütõend jääb kahe silma vahele, lähed kohinal, päkad ees, taevasse. Egas mul enesest kahju ole. Inimeste pärast värised, kuid pead olema külmavereline ja osav nagu uss, ise oma mõistusega tegutsema.» Küsis murelikult: «Kuidas poistega lood, kas kõik on korras, kas peavad vastu?»

«Täidavad teenistusülesandeid,» lausus Bukov. «Maa all samamoodi nagu maa peal.»

Tunneli sügavusest, sealtpoolt, kus olid Lunnikov ja Dolžikov, ilmusid nähtavale pimeduses ekslevad hallid laigud nagu fosforhallituse tombukesed. Kuid peagi muutusid nad tihedamaks ja liikusid rütmiliselt.

«Kas meie omad tulevad?» küsis Kondratjuk. «Ära läksid ühes suunas, tagasi aga tulevad teiselt poolt.»

Kuid äkki valgus kadus.

«Sisenesid harukäiku. Ei, sumavad vees. Aga miks pimedas?»

«Tasa!» käskis Bukov sosinal. «Tasa!» Ja pigistas Kondratjuki õlga. Too aga laskus kükakile ja kobas midagi pimedas, otsides nähtavasti relva, mille oli kummeeritud tunkede peale pannud.

Bukov hakkas astuma, automaat püstloodis käes, kartes seina riivata ja kivikriginaga ennast reeta. Ta läks aeglaselt, et vältida lirtsumist jalge all ja libastumist roiskveekanali libedal põhjal.

Kuid nüüd välgatas helendava kaarena taskulamp, mis heideti magistraaltunneli sügavusse, ja peaaegu samal hetkel, kui taskulamp kukkus, lajatasid heledalt nagu suurekaliibrilisest kuulipildujast püstolipaugud.

Bukov, keda kurdistasid võimsad kõmakad, niisugused, mis tulevad ainult tankitõrjepüssist, tulistas automaadist. Ja äkki nägi ta, kuidas Lunnikov kargas täies pikkuses kanali keskpaika ja sirutas käed laiali, otsekui püüdes õhust midagi, ja samas välgatas pimestav leegiplahvatus, mis niisama silmapilkselt kustus.

Lõhkekuuli plahvatuslaine lükkas Bukovi pikali, kuid ta tõusis kohe püsti ja jätkas tulistamist automaadist.

Taas läbistas pimeduse mahavisatud taskulambi valgusejoon ja nüüd juba sihtides tulistas Bukov põgenejaid. Tema kõrval tärises selgesti Dolžikovi automaat. Ja kui Bukov oli ka teise padrunipidemetäie ära kulutanud, lükkas ta uue sisse. Ta tõukas Dolžikovi haru-

käiku, ise aga läks taskulambi valgel piki tunnelit, hoides automaati käes. Kaks meest lamasid näoli. Ta keeras jalaga nad ümber, et veenduda nende surmas.

Teisi ta ei puudutanud, valgustas ainult taskulambiga. Ta läks Dolžikovi juurde ja küsis:

«Mis teil siin oli?»

Dolžikov ütles:

«Suunasime valguse neile peale, nad hakkasid meid tulistama, vastasime samaga, äkki laskus üks neist kükakile ja sihtis lõhkekuuliga, mitte meid, vaid gaasiballoone. Siis kargas Lunnikov tunneli keskele, ajas koguni käed laiali, et oma kehaga rohkem ruumi võtta. Tema taipas, mina mitte. Ta päästis meid kõiki, mina aga ainult tulistasin . . .»

Bukov suunas taskulambi valguse Lunnikovile ja kustutas selle kohe. Ta oli näinud tankistide kehi ärapõlenud tankides. Ja Lunnikov nägi just niimoodi välja nagu need tankistid.

«Viime ta ära,» ütles Bukov.

Lunnikovi keha oli kuum, nad kandsid teda. Kondratjuk seisis keset tunnelit nõutult ringi vahtides.

«Mis sul viga on?» küsis temalt Bukov.

Kondratjuk võpatas, viipas peaga balloonide poole:

«Näed sa, hirm hakkas.»

Bukov tahtis Kondratjukile vastata, et Lunnikov oli samuti kartnud, et balloonid plahvatavad, ainult ta polnud enda, vaid teiste pärast kartnud, mitte igaüks pole selleks võimeline. Ja äkki tundis ta, et ei suuda neid sõnu lausuda ja mitte millegi muu kui teda äkki vallanud nõrkuse pärast. Midagi sooja voolas mööda kõhtu ja jalgu alla. Talle tundus, et ta lahustub, sulab ja et tunneli pimedus imeb ta endasse. Ta püüdis sellest võitu saada, pistis käe sõduripluusi alla, surus seda vastu pehmet lohku haavas ja ütles . . . Ei, ta ainult tahtis nagu ülemus midagi julgustavat ütelda ega jaksanud. Ta vajus kägarasse maha ja pomises hoopis midagi muud, kui oli tahtnud öelda:

«Lunnikovile . . . linnaluba kogu päevaks. Las . . . pole vaja. Minu vastutusel . . .» Ja kordas kaeblikult, hajameelselt: «Minu . . . selge!»

VIII

Nüüd oli relvastatud kokkupõrkes saadud haavaga sõjaväelane hospidalis haruldane nähtus.

Bukovit opereeris kirurg, keda austati nii, nagu oleks ta marssal teiste sõjaväearstide hulgas. See oli turjakas, peaaegu kandiline, halli kahupeaga mees, lihaval sinkjaspunasel näol labane kartuli moodi nina. Kombates Bukovi paljast, veel sidemeis keha, ütles ta:

«Rasvakiht puudub peaaegu täiesti, kuid arvan, et mitte kurnatusest, vaid ülemäärasest närvipingest.» Tõmbas sõrmega üle Bukovi palja kõhu: «Vaadake, selgesti avaldub valge dermografism.» Käskis õde: «Andke talle juua palderjanijuureteed — kõige parem tudengijook.»

Teatas Bukovile otsekui kadedusvarjundiga:

«Sa olid ju koolnud, täielik kliiniline surm, no peab aga tugev olema, et tagasi evakueeruda.»

«Tänan teid, aitasite mind hädast välja,» mõmises Bukov.

«Mitte mina ei aidanud sind hädast välja, vaid sina mind,» ütles kirurg. «Kui oleksid laua peal ära surnud — mokas mu hea kuulsus.» Küsis: «Ons sealilmas ka midagi tähelepanuväärset?»

«Ei mäleta.»

«Nii huvitav teaduslik komandeering, ja ei mäleta.»

«Nagu pimedasse auku vajusin. Mitte midagi erilist, muudkui kukkusin, muudkui vajusin.»

«Noh, tead mis,» ütles kirurg, «nüüd pead sa lootma ainult oma organismi iseravivale toimele. Püüa mõtelda millelegi meeldivale. Kõikidest ravimitest on kõige kindlam — rõõm.»

«Ma olen siin kõigega rahul.»

Kirurg lausus: «Ma olen kuskilt lugenud, et võitnud armeel on umbes sama arvu haavatute juures rohkem paranejaid kui vastasel. See seletub psüühilis-moraalse teguriga.»

Bukov vaidles vastu:

«Aga miks siis meile kõige raskematel sõja-aastatel oli sanpattidest jooksikuid? Vedasid end eesliinile niiskeis sidemeis, simuleerisid, nagu oleksid peaaegu kõik haavad kinni kasvanud. Ja polnud viga. Kui uues lahingus surma ei saanud, paranesid.»

«Mnjah,» kostis kirurg. «Asjalik märkus. Mul laskis koguni üks kindral jalga otsekohe pärast käelaba amputeerimist. Kahe nädala pärast aga võtsin tal juba õlaliigesest saadik käe maha. Juhtusin samal päeval pärast operatsiooni tema palatist mööda minema ja kuulsin kisa, meeletut sõimu. Avasin ukse, kindral karjus telefonitorusse peaaegu neidsamu käredaid sõnu, mis narkoosi all. Seletas mulle: «Ajasin lahinguvarustuse ülemaga juttu.»

Käskisin õde teha talle süst, tema aga ei tahtnud sellest kuuldagi, ei taluvat lapsepõlvest saadik süste.

Elatanud, viletsa tervisega mees, aga käitus nagu poisike. Haiguse eelloos valetas. Üks neer puudus, südamevaegus. Tema aga: pole kunagi midagi põdenud, terve nagu härg, ja ka oma vanust kärpis.»

Kirurg ütles Bukovile:

«Ja sina oled mul ka kena sell! Tõusta ei tohi, sina aga ronisid akna juurde.»

«Niinepuudel on õied puhkenud, ilus!»

«Sa vahi parem sanitarineiukesi, vaat kui kobedad nad meil on.»

«Hoolitsevad hästi,» ütles Bukov loiult.

«Kaebavad sinu peale,» lausus kirurg karmilt, «annavad sulle siibri, sina aga häbened seda kasutada. Järelikult ei pea personalist lugu. Nendelt nõutakse ju, et su kõht normaalselt töötaks.» Tähendas siis rangelt: «Meditsiinitöötajale on paraneva haige organismi normaalne funktsioneerimine näitajaks. Sina aga kisud meil neid näitajaid alla.» Silitas Bukovi õlga: «Üldiselt aga olen ma sinuga rahul. Sind opereerida oli üpris mõnus — süda tugev, veri hüübis hästi, koed elastsed, ühesõnaga, suurepärane materjal, elujõuline.»

Esimestena külastasid Bukovit Dzjuba ja Kondratjuk. Nähes kõhnunud, kahvatut, ilma vurrudeta, lühikeseks põetud juustega Bukovit, päris Dzjuba haletsevalt:

«Kuda siis nii, tuleb välja, et oled veel päris noor? No mis sa kostad, välimuselt päris poisike. Ja vurrud läinud — mis see's on, kas nüüd aetakse vurrud sündkorras maha? Sõja ajal hospidalides ei puudutatud,» ja ta silitas hellalt oma tihedaid musti soliidseid vurrusid. Jätkates seda kõnelust, ütles Kondratjuk kindlalt:

«Ma poleks lubanud. Vurrud on sõduri isiklik omand. Kroonumudeli järgi on ette nähtud ainult pead püügada.

Vurrud on moeasi, ja neil on oma mõte: tulise veeta ei aja huulelt karvu maha, see on kõige õrnem koht.»

Ta jutustas:

«Panin laengu vaateava luugi alla täpselt nii, et selle üles paiskas. Põrutas välja koos pealevarisenud kivirusuga, toredasti kukkus välja.» Lisas tagasihoidlikult: «Sain sulle sellega kiirabi pakkuda, viisin su värske õhu kätte. Ja tead, kuigi Zujev meile kõigile tänu avaldas, tegi ta siiski märkuse, polnud rahul, et nondest, neistsamustest, ei kõlvanud ükski talle ülekuulamiseks: need rikkusime sootuks ära.

Mõne mehe võttis ikkagi ise mööda minnes kaasa, nabis nad harukäikudest kinni, jändab nüüd nendega, ajab juttu. Kohut hakatakse mõistma kõigi seaduse paragrahvide järgi. Meid aga arvati tunnistajate hulka. Naljakas. Mis tunnistajad me oleme? Tunnistajad on ju need, kes midagi sündmuspaigal on näinud.

Zujev korraldas sakslastele ekskursiooni, näitas neile maa-alust kommunikatsiooni, seletas, missugust jõledust fašistid veel lõpuks olid üritanud. Nüüd on ta kohalike elanike silmis autoriteetne kuju.»

Dzjuba vaatas maha ja ütles vaikselt:

«Kui me kogu garnisoniga Lunnikovi matsime, sammus see kurttumm naine ka kirstu järel. Hakkasime kirstu hauda laskma. Naine sööstis ettepoole ja karjatas äkki. Noh, meil polnud mahti teda tähele panna. Hiljem oli Zujev esimene, kes äkki märkas: kuidas nii, pidasime kurttummaks, tegelikult aga? Teesklus?

Sanitaarväeosas seletati: teistkordse närvivapustuse tõttu tuli hääl tagasi.

Dolžikov kinnitas: naine polnud algul ise ka aru saanud, et on normaalseks muutunud. Ja kui ta seda taipas, ei rõõmustanudki eriti. Tuleb välja, et oli südamega kõvasti Lunnikovi küljes. Lunnikov oli ta päästnud, oma seljas ära viinud, ise sai haavata, ja eks naine arvas siis, et Lunnikovist lähedasemat inimest tal pole. Õigesti sai asjast aru. Ega Lunnikovgi vaielnud vist sellise arusaamise vastu. Tema sõdurimedaljonist leiti selle naise foto. Medaljon oli pahtunud, kuid polnud ära põlenud.

Avati — see naine . . .»

. . . Zujev ilmus hospidali varahommikul, peaaegu koidikul, istus kannatlikult Bukovi koiku juures, ootas,

millal see ärkab. Ja kui Bukov oli ärganud, ütles nagu muuseas:

«Mina, näed sa, olin siin naabruses juurdlust toimetamas. Noh, astusingi mööda minnes sisse.»

Zujev oli veel kõhnemaks jäänud, paljakud meelekohtadel ja kortsud süvenenud. Ta tunnistas kurvalt:

«Kas mäletad mu esialgseid oletusi Otto Schulzi juurdlusasjas? Hiljem lükati see kõik ümber.

Esiteks, jutt ei ole mitte Otto Schulzist, vaid Wilhelm Bitnerist.

Insener Otto Schulz hukati 1943. aastal. Inglise luure sepitses tema peale salakaebuse gestaapole, et teda kui spetsialisti, kes võttis raketimürskude valmistamisest osa, ära koristada. Hiljem tegi gestaapo oma agentide kaudu kindlaks, et oli provokatsiooniliimile läinud. Et see kõrgemate ülemuste kõrvu ei ulatuks, toodi Dresdenist insener Wilhelm Bitner, keda kästi end Otto Schulziks nimetada, justkui konspiratsiooni mõttes, salajase töö pärast, ja pandi elama Otto Schulzi majja. Kuidas ma selle jälile sain? Schulzi sünnipäev on seitsmes märts. Leidsin õnnitluspostkaardi, sellel oli daatum — juulikuu. Tuhnisin edasi. Schulz oli saanud diplomi Berliinis 1920. aastal. Bitneril aga oli alles pappketas, niisugune, mis pannakse õllekannude alla, üleni allkirju täis, daatum — 1922. aasta. Kettal oli Dresdeni õllekeldri nimi. Ma sõitsin Dresdenisse. Selgus, et pappkettale olid tuntud professorid oma nimed kirjutanud. Tava kohaselt tehakse seda ülikooli lõpetamise päeval. Leidsin üles fotograafi, kes oli neid sel päeval pildistanud. Ka tema arhiivi vaatasin läbi. Ja leidsin üles selle Otto Schulzi, ainult perekonnanimega Bitner. Kirjutasin uue pealkirja toimikule. Kontrollisin koduabilise käele põletatud laagrinumbrit. Seda numbrit kandev vang oli surmatud juba 1944. aastal.

Sellesama oletatava koduabilise hambaplommide analüüs näitas, et need on tehtud samast materjalist, mida kasutavad saksa arstid. Pealegi ilmnes neis pikaajaline kulumine. Järelikult oli gestaapo pannud oma naisagendi insener Bitnerit jälgima, ja et tema vaateid teada saada, tehti agendile laagrimärk. Kui mees ilmutab koduabilise vastu kaastunnet, paljastab ta end sellega. Kogusin elanikelt teateid koduabilise kohta. Tuli välja, et kaks naist, kes olid talle kaastunnet osutanud,

oli gestaapo kinni võtnud ja hiljem nende perekonnad samuti. Niisiis läksid kõik mu esialgsed hüpoteesid tühja.

Edasi aga oli juba lihtne: lasksin Dresdenis maja valvata, kus Bitneri abikaasa ja vanemad elasid. Bitner tapeti pärast seifi avamist, niisiis polnud roimarid otsitavaid asju leidnud. Kas hakkavad veel otsima? Noh, pärast sattusime kurjategijatele peale, võtsime nad kinni. Esitasin neile kõik ümberlükkamatud süütõendid. Nad võtsid süü omaks, andsid tunnistusi. Üks nendest, Bitneri nääl, endine SS-ohvitser, oli end inglastele vangi andnud. Lootes karjääri teha, teatas ta Inglise vastuluurele, et võib Suurbritanniale teeneid osutada. Õde oli teda usaldanud ja välja lobisenud, kes tema mees nüüd on ja millega tegeleb.

Esialgu ta ainult tutvustas Inglise vastuluure agenti oma õemehega. Kuid selgus, et Bitner keeldus dokumentatsiooni üleandmisest. Ja siis tegidki nad kõike seda temaga. Miks aga tormas gestaapo naisagent nendele kallale? Dupont'i firma kartis, et dokumentatsioon satub mõne teise riigi kätte, sellepärast maksis ettevõte gestaapole patendi kaitsmise eest.

Õigupoolest oli Bitner ise kavatsenud dokumentatsiooni ameeriklastele maha müüa ja selle juba ammu oma koju, Dresdenisse toimetanud. Kuid pärast seda, kui ameeriklased olid toime pannud jõleda, kurikavala pommirünnaku linnale, loobus ta sellest kavatsusest. Tema naine jutustas, et mees oli öösel koju tulnud, kaminas tule süüdanud ja kõik paberid ära põletanud. Kui ta poleks seda teinud, oleks ta vist piinamise mõjul need paberid loovutanud. Ja mis nüüd? Ega nad uskunud, et ta on need ära põletanud. Ikkagi piinasid. Noh, ja miks ma vihjasin teile, et need kurjategijad on maaaluseid kommunikatsioone kasutanud? Psühholoogilistel kaalutlustel. Ohvreid te nägite, nii et võtsite tuld. Muidu niisama maa all solgis patrullida, ilma et sa seesmiselt põleksid, on troostitu tegevus. Kuid patrullida oli tarvis. Olin saanud teateid: maa all kolatakse ringi. Teie kinnitasite seda oma energilise tegutsemisega.» Ta kehitas ennast ja vahtis maha. «Lunnikovi autasustati postuumselt. Selles olen mina süüdi. Selles, et postuumselt.» Lahutas käsi: «Ja mida ma võisin teha? Ma pidin kinnivõtmist ise juhatama. Osa grupist jäi

Dzjuba ja keemiarühma ülema juurde, mina aga jälitasin neid koos teiste meestega harukäikudes.»

Zujev istus, selg vimmas, peopesad põlvede vahele surutud, ja õõtsutas end tasakesi justkui sõnade taktis või uniselt koogutades. Ta nägu oli kurnatud, hall ja ärakuivanud huuled samuti hallid.

Viivukese vaikinud, lausus ta:

«Noh, nendes pole midagi inimlikku, jälkus. Esitad süüasjasse sisuliselt puutuvaid küsimusi, nemad aga otsekui kauplevad ülestunnistustega. Teatavad midagi ja pärivad kohe: «Kas ma võin nüüd loota vähemalt paremat toitu saada?» Või: «Käskige konjakit tuua,» ja lisavad: «Tasuks avameelsuse eest.»

Üks mees ütles: «Te peate meist aru saama. Berliini elanikkond on karistuse ära teeninud. Teie linnades osutas rahvas meile vastupanu, meid tapeti, rääkimata visadest sabotaažiaktidest. Ja meil on õigus oma inimestelt sedasama teie suhtes nõuda. Me valmistasime rahvast ette millekski taoliseks, kuid veel grandioossemates mastaapides. Ja kuidas läks? Midagi ei tulnud välja. Me nimetame seda reetmiseks, ja see on karistust väärt.»

«Niisiis kinnitate oma osavõttu diversioonist tuleohtliku aine kasutamisega?»

Tema aga: «Nõukogude armee sõjaväelastel on gaasitorbikud, seega ei oleks nende hulgas ohvreid olnud, järelikult ei saa te meile esitada süüdistust kallaletungis teie armee esindajatele.»

«Oletame, et see on nii,» laususin.

«Siis me ei kuulu sõjakohtu alla.»

«Võimalik.»

«Kuid Saksamaal ei ole praegu justiitsorganeid . . .»

«Selles suhtes,» ütlesin, «võin teid rõõmustada. Juurdlusmaterjalid teie süüasjas pean ma pärast juurdluse lõpetamist üle andma Berliini rahvakohtule, kus teil avaneb võimalus oma kaasmaalastele esitada äsjaavaldatud vaateid, mis ma kandsin teie ülekuulamise protokolli.»

«Kes ta siis ise on, kas fašist-fanaatik?» küsis Bukov.

«Kindatöökoja omanik, tema juures töötasid prantsuse sõjavangid. Talle anti kaheksa meest laagritest pärast seda, kui ta gestaapo teenistusse oli astunud. Ta sai pidevalt tellimusi lendurite varustamiseks. Ta ostis

endale talukoha. Abiellus rootslannaga ja pidas koos temaga poodi. Teda lubati Argentiinasse viia, kui ta diversiooniakti hästi läbi viib. Tal oli seal pangaarve. Kinnivõetute hulgas pole ta peamees. Ta kaasosalised on samasugused nagu tema: solvuvad, kui teed nendele selgeks, kui palju nad sõja pealt olid teeninud. «Teie,» ütlesid, «viite ülekuulamist läbi nagu maksuametnik.» Neile ei meeldinud, kui ma nende klassikuuluvust selgitasin. «Meie,» ütlesid nad, «oleme üle elanud rahvusliku tragöödia ja hukkume koos Saksa impeeriumiga.»

Olin sellega päri: «Impeerium varises muidugi kokku meie aktiivsel kaasabil, kuid saksa töörahvale pole see mitte tragöödia, vaid ainult vabanemine niisugustest tegelastest nagu teie.»

«Kuidas, kas sa seal ülekuulamisel teed valgustustööd?» küsis Bukov.

«Mulle on nad uurimisalused, mą pean esitama ümberlükkamatud süütõendid nende kuritegude kohta ja ka selgusele jõudma roimade kordasaatmise motiivides. Ülekuulamine süüasja faktide suhtes võib olla lühike, kurjategija isiku väljaselgitamine aga on pikaajaline töö. Istume ja ajame nelja silma all juttu, lükkad isegi ülekuulamisprotokolli meelega eemale, et see ei häiriks teda. Kes on kriminaalkurjategija? Juhtub, et mingil raskel momendil elus langes inimene meie ühiskonnast välja põhjusel, mis sageli sõltus ka meist. Uurid seda põhjust. Kommunistina valutad südant, otsid seda, milles seisis meie väärsamm. Võib-olla heideti see inimene kunagi koolist välja, ütleme, nõrga edasijõudmise või huligaanitsemise pärast, järelikult oleks pidanud minema seda asja arutama haridusorganitesse ja partei rajoonikomiteesse. Lühidalt öeldes, meie töö ei seisa üksnes süüdlase kinninabimises, vaid ka selles, et kuritegu ära hoida. Siin aga on süsteemi produkt, ja mitte ainult endise fašistliku Saksamaa oma. Sellist publikut kaitstakse nagu sugulasi liitlassektorites, seal valitseb nendel üksteisest arusaamine. Üpris lihtsal alusel: seal ei puudutata eraisikute suuromandit. Idatsoonis aga puudutati seda. Olge lahked, pandi juba üles silt: «Ernst Thälmanni nimeline tehas — rahvaettevõte». Ja näe, nüüd ongi kõikideks tulevasteks aegadeks vaja selgusele jõuda, kuidas ja kes hakkab niisuguse nime peale läänes reageerima. Mille ja

kelle peale mõtlevad nad loota, soovides, et tehasel niisugust nime poleks. Selge?»

«Aga mis sul otsaesisel on? Kas lõid ära?»

Zujev krimpsutas pahaselt nägu:

«Põrkasin millegi vastu pimedas, polnud midagi külma käepärast, viiekopikalise asemel hoidsin püstolit peal. Kuid kaua niiviisi hoida ei saanud, eks kerkiski muhk üles.»

«Nii et endist viisi nagu rindel?»

«Aga need, kellega ma tegelen, pole ju kapitulatsioonile alla kirjutanud.» Lausus kiitvalt: «Arst oli sinuga rahul, ütles, et juhib kiirmeetodil su paranemist, ole siis ise ka tubli ja aita kaasa.» Teatas naeratades: «Scharlotte tervitab sind, teenib nüüd linnavalitsuses, mina soovitasin teda sinna.»

«Ja kuidas Dolžikovil läheb?»

«Töötab. Avastas hiljuti suure jõugu. Said toiduaineid võltsitud kaartide järgi ja viisid neid läände.

Sa vist ei tea, et inglased tegid sõja ajal valetoidukaarte ja toimetasid need Saksamaale, et desorganiseerida elanikkonna toitlustamist.

Trükivärvi ja paberi analüüs näitas, et kaardid on valmistatud muutunud olukorda arvesse võtmata. Ühele liitlaskomandantuuridest tuli selgeks teha, et meie värvid on teistsuguse keemilise koostisega ning paber samuti. Noh, veel üht-teist polnud nad silmas pidanud, mida tuli neile klaariks teha . . .

Ühesõnaga, tööd jätkub.» Ütles kadedalt: «Aga sinul on siin hea, rahulik. Kui ma mõnikord hospidalis ravil olin, võtsin alati kaalus kõvasti juurde. Ja miks ka mitte? Puhkus . . .»

IX

Pärast hospidalist lahkumist määrati Bukov liikuva elektrijaama diiselmootori masinistiks. See elektrijaam ei teenindanud armeemajandeid, vaid rändas Saksamaal ringi, varustades vooluga asustatud punkte, kus linnaelektrijaamad olid rivist väljas.

See oli rahulik ja meeldiv amet — kinkida inimestele valgust. Ja kui tehaseõue paigutatud elektrijaama kaabel ühendati ning tööpinkidele tuli elu sisse, hakkas Bukovi südant igatsus närima. Ta piinles, teda tõmbasid ligi tsehhid, kus kõik oli samasugune nagu tema tehases, ja ka töölised olid samasugused auväärsed ja murelikud mehed.

Bukov tutvus Hans Schmidtiga, tehes koos temaga elektrijaama diiselmootoritele jooksvat remonti.

Paks, punapõskne, heasüdamlik, soliidne kõht ees, niisugusena ei sarnanenud Schmidt raasugi endise põrandaalusega. Ta seletas, näidates väikest sõrme, et algul oli ta niisuke olnud, ja siis näitas ta põialt ja teatas, et nüüd on ta niisuke, sest sõda on lõppenud.

Bukovile meeldis, kuidas Schmidt tööajal käitus, ei jätnud tööd seisma, et juttu puhuda või suitsutundi pidada. Ja nad mõistsid teineteist sõnadeta, sest tundsid võrdselt hästi diislit, mõlemad töötasid vaikides, ja nende vastastikune lugupidamine aina süvenes.

Pärast tööd ajasid nad juttu.

«Et teil tuhande üheksasaja kaheksateistkümnenda aasta novembrikuus kuulutati välja Baieri Nõukogude Vabariik, seda õppisin ma juba koolis. Ja ka spartaklastest ja «*Rote Front*'ist». Ja ka seda, et teie mehed sõdisid internatsionaalsetes brigaadides Hispaanias fašistide vastu. Ja et Hitler raius ise saksa kommunistidel päid maha, seda teadsid meil lapsedki. Mina kuulusin Thälmanni-nimelisse pioneerisalka. Ja hiljem komnoorena käisin noorte ründerühmlaste vormis. Ja meiegi võtsime miitingutel rotfrontlaste kombel ülestõstetud rusikaga teie toetuseks resolutsioone vastu. Kuid kuhu see teie rusikas siis pärast jäi?»

Piipu imedes küsis Schmidt:

«Kui kodanlik valitsus oleks tuhande üheksasaja seitsmeteistkümnendal aastal bolševikud maha lasknud, kas te oleksite siis ka võimule tulnud?»

«Kogu rahvast poleks maha lastud, meie rahvas aga läks bolševike ja Leniniga kaasa.»

«Kuid te saite tuhande üheksasaja viienda aasta revolutsioonis lüüa. Eks meile saanud samasugune lüüasaamine osaks.»

«Samasugune ja ikkagi mitte samasugune,» vaidles Bukov solvunult vastu. «Meile oli see justkui lahingluure kui sõjapidamise seisukohast asja võtta.»

«Kes su isa on?»
«Tööline, ahjukütja, bolševik.»
«Meil aga olid väga paljud töölised sotsiaaldemokraadid, olen ise ka sotsiaaldemokraat.»
«Siis on selge,» ütles Bukov.
«Sulle küll, aga mulle mitte. Ma arvasin, et bolševikud ja nende revolutsioon — see sobib ainult Venemaale. Meil aga peab olema midagi muud.»
«Mis nimelt?»
«Ilma võimu haaramiseta vägivallaga.»
«Järelikult eksisid kõvasti!» nentis Bukov.
«Jah, kunagi olin ma niisugune, hiljem hakkasin aru saama.»
Kord ütles Bukov ohates:
«Rindel oleksin võinud su ära tappa.»
«Mina sind samuti,» kostis Schmidt.
«Kindlasti,» nõustus Bukov. «Aga nüüd on meil ühine töö. Naljakas.» Kuid ta lausus seda tõsise näoilmega. Lisas mõtlikult: «Nüüd on teil siin rahvavõim, niisiis on võidujärg ka teie kätte jõudnud.»
«Jah, kuid on olemas läänetsoon. Seal on olukord halb, ja see on väga ohtlik.»
«Pole viga,» sõnas Bukov. «Kus koit ja kus loojang, seda me teame . . . Sealt loojangu poolt tuleb igasugune kurjus. Niisugune arvamine valitses meil rindemeeste seas.»
Ühel ööl süttisid tehase raudteeharul põlema kütusetsisternid.
Bukov sõitis elektrijaama tugevajõulisel vedukil raudteeliinile, kinnitas trossi tsisternvaguni külge, ja juhtides vedukit mööda rööpmeid, hakkas rongi tehase territooriumilt välja viima. Tal õnnestus seda teha otse enne madalaveelise jõe silda. Tsisternid aga lõhkesid juba, paisates ümberringi kleepuvat tulist leeki. Bukov oli mõne korra põlevas tankis olnud, ja nüüd tõmbas ta vana harjumuse sunnil gaasitorbiku pähe, et silmi ja nägu kaitsta, ta riided suitsesid juba. Ta sööstis vedukikabiinist välja, jooksis edasi ja hüppas raudteesillalt jõkke. Ta lõi enese ära ja oleks peaaegu lämbunud, sest ei suutnud vees libedat gaasimaski kohe peast ära tirida. Ronis vaevaliselt kaldale ja läks taarudes tagasi, püüdes märkamatult elektrijaama jõuda, sest tal oli piinlik oma väljanägemise pärast.

Kuid see ei läinud tal korda.
Tehase töölised tõstsid ta kätele ja kandsid teda nelja rattapaariga furgooni, elektrijaama töötajate elamu poole. Ja kuigi kiirabiauto oli juba kohal ja Bukovi kõrvale kanderaam pandud, algas spontaanselt miiting. Bukov tundis end halvasti. Ta lükkas tema juurde astunud sanitari eemale, jäi seisma, nagu oleks kõlanud käsklus: «Valvel!», ja kuulas kõnelejaid.
Siis paluti teda rääkida.
Bukov, kelle nägu oli valust virildunud, ütles kohmetult:
«Vabandage, et ma niimoodi välja näen, kuid saate isegi aru, missuguseks olukord siin kujunes. Rahvaettevõte sai muidugi suurt kahju, nii palju naftat läks kaduma, tsisternid said tugevasti kannatada. Kuid te kõik tõttasite vapralt tulekahju kustutama. Millest see kõneleb? Sellest, et te kõik olete seltsimehed. Te viisite end ohtu, sest pidasite rahvaomandit oma tervisest kallimaks. Elagu töölisklass!»
Selle kangelasteo eest sai Bukov autasuna erakorralist puhkust, ent tal ei õnnestunud seda täiel määral ära kasutada. Tuli demobiliseerimiskäsk.
Bukov peatus Berliinis, et oma töökaaslastega eriüksusest kokku saada. Ent ta ei leidnud enam ühtki tuttavat eest. Kõik mehed olid uued. Ta pidulik meeleolu oli veidi rikutud.
Kuidas ka ei olnud, aga Bukovil algas uus elu.
Kunagi, veel remondipataljonis olles, oli Bukov unistanud, et uut elu, kui see peaks talle saatuse poolt määratud olema, alustab ta koos Ljuda Gustovaga. Nüüd pidas ta Ljudat hukkunuks ja talle tundus, et seda kaotusevalu ei leevenda miski. Ja see tumestas kogu ta kojupöördumisrõõmu.
Kummatigi oli vaja elada ja tööd teha, ja koos teiste sõjameestega, kes olid samuti demobiliseeritud, pidas Bukov asjalikult ja murelikult nõu selle üle, kus ja missuguseid tööalasid on kodus kõige rohkem tarvis. Ta arvas, et tal pole õigust selle üle pead murda, kuidas kodumaale tagasijõudmisel paremale elujärjele saada. Ta teadis: tal seisab endiselt ees teenistus, tõsi küll, mitte armees, vaid niisugune teenistus, kus sa ei kuulu enam demobiliseerimisele. See on juba eluksajaks. Sellepärast päris ta inimestelt järele, kuhu raja-

takse suurehitusi. Ta teadis, et nulltsüklis on kõik raske, aga ta oli sellega harjunud. Ta tahtis aina inimeste seas viibida, nagu oli rindel olnud, — ta oli harjunud rindemeeste seltsiga, ja talle näis, et teisiti ta ei suuda elada.

Kord, kui Bukovi tuttav lennuväemajor talle oma naise fotot näitas, ulatas ka tema majorile Ljuda foto.

«Kas pruut?» küsis major.

«Ei, niisama, mälestuseks antud,» lausus Bukov.

«Ei ole viga! Ära aga pead kaota!» andis major nõu.

Bukov pani foto ära ega vastanud midagi. Ta tundis viivuks vaenulikkust majori vastu. Teda olid solvanud need sõnad: «Ära aga pead kaota!» Kuid major ei teadnud ju seda, mida teadis Bukov, ja Bukov andestas talle oma mõttes seda, millest majoril polnud aimugi, ning kiitis viisakalt:

«Teil on ka päris kena naine.»

«Viimast korda nägin teda neljakümne esimesel, sestsaadik pole mingeid teateid. Hakkan otsima,» ütles major kindlalt. «Käin jalgsi kogu maa läbi, aga ma pean ta üles leidma.»

Bukov vaatas majorile silma ja ütles julgustavalt:

«Ja leiategi. Ausõna, leiate. Seda on ennegi juhtunud, ja ikka leiti inimene üles.»

Kuid Ljuda puhul Bukov nõnda ei mõtelnud, ta ei lootnud Ljudat leida. Tal on ju kirjalik tunnistus — talle saadetud kiri. Selle vahel kannabki ta kaasas Ljuda fotot. See oli kõik, mis talle ta edaspidiseks eluks Ljudast mälestuseks oli jäänud.

X

Kui vana, kahe torniga ja ainult kuulipildujatega relvastatud tank T-26 püüdis sissepiiratud AMKP-st välja murda, sai seersant Ljuda Gustova haavata. Ta sattus hospidali koos poliitjuht Zoja Karoninaga.

Nad kirjutati peaaegu ühel ajal hospidalist välja ja demobiliseeriti.

Ljuda oli pärit Aasovi mere ääres asuvast vanast linnast.

Ehkki Ljuda oli rindel näinud, millisteks varemeteks

olid fašistid taganedes meie linnad muutnud, ei suutnud ega tahtnud ta ette kujutada, et nõnda on juhtunud ka tema kodulinnaga.

Ljuda oli lühikest kasvu, kuid laiaõlgne; nägu ümmargune, lõug veidi püstakas. Hallide, kuldsete täpikestega silmade välkudes püüdis ta Karoninat oma nõusse saada. Ta kõnetas teda sõjaväes ettenähtud korra kohaselt.

«Seltsimees poliitjuht, te lihtsalt ei suuda ette kujutada, kui ilus meil on. Igaühel on oma aed. Kevadel on linn lausa lillepuhmas. Ja meri? Kõik ülistavad Musta merd, meie merest aga ei peeta küllalt lugu. Kuid see on kõikidest meredest kõige parem, soe, ja kui palju kalu seal on! . . . Läheme paadisadamasse — noormehed on meil kõik spordipoisid, nii mõnelgi on oma paat, kutsuvad viisakalt paadiga sõitma. Ja huligaane on üpris vähe. Mis rahvas meil on? Osa inimesi töötab metallurgiatehases, osa jälle masinatehases. Nendest koosnebki põhiliselt meie elanikkond. Kui vahel ilmubki mõni kaabakas, võtavad kõvemini pihtide vahele kui miilits. Kultuuripark on meil iseäranis tore. Õhtuti kogunevad kõik sinna. Ja meie tehaste vahel valitseb sõprus. Metallurgiatehas teenindab masinatehast ja vastupidi. Võõraid on meil vähe, kõik oma inimesed. Kõnnid tänaval otsekui kommunaalkorteri koridoris: «Terekest! Terekest!» Kõik lausa tuttavad. Küll te näete, et ma ei luiska. Ja mu isa rõõmustab ka, meil on suurepärane korter, uues majas, rõduga. Isa magab suvel rõdul välivoodil. Kui teile aga tuba vaatega merele rohkem meeldib, loovutab isa selle teile, ta on igas suhtes väga lahke inimene.»

Karonina kuulas vaikides. Ljuda ajas veidi ette oma väljakutsuvalt püstaka lõua ja teatas kindlalt:

«Kui te ei taha, siis ma tulen teie juurde, kuid ma ei lase teid üksinda kuhugi minna, enne kui olen kindel, et teie elu on igati korras.» Tuletas Karoninale meelde: «Nüüd oleme tsiviilisikud ja ma pole üldse enam teie alluv, nii et keelata mind te ei saa.»

Karonina ütles:

«Hästi, lähme siis pealegi teile, seal aga vaatame.» Ja palus: «Ära sa enam pöördu minu kui auastmelt vanema poole, ja üldse, kui vana sa oled?»

«Juba üheksateist!» ütles Ljuda ohates.

«Ja mina olen kakskümmend kaks.»

«Oi,» imestas Ljuda, «mina aga mõtlesin, et olete palju vanem.»

«Järelikult tuleb lõpetada minu teietamine.»

«Just nii, lõpetada!» nõustus Ljuda rõõmsalt. Päris siis asjalikult: «Kas sa oled kunagi püsilokke teinud? Räägitakse, et tervelt pooleks aastaks võib lokid teha. Läki, laseme teha. Jõuame koju — kaunid rindeneiud, lokid peas.»

«Kui tahad, ole hea.»

«Üksinda ma ei taha. Kui end üles mukkida, siis juba üheskoos . . .»

Ljuda püüdis veidi kaval olla ja käitus muretu ja lihtsameelse tüdrukuna, tegelikult polnud ta hoopiski selline. Ljuda hingerahu häiris see, et Zoja Karonina oli hospidalis kuidagi lodevaks muutunud, alla käinud, isegi riietus nüüd lohakalt, kuigi pärast ühe käe amputeerimist võinuks vabalt oma välimuse eest hoolitseda ja korralik välja näha. Ja ka tema targutused ei meeldinud Ljudale.

«Jalad on mul terved,» rääkis Zoja muiates. «Järelikult pole suuri takistusi abiellumiseks, kuid keda kuradit ma peaksin abielluma?» Osutas köndile: «Näe, sihukese sildiga kaastunnet manguda.»

«Sa võid endale proteesi panna,» katkestas teda Ljuda. «Võõrastele ei torka see ülepea silma, ja sulle kõige lähedasem inimene ei tee sellest üldse välja, mitu kätt sul on, kas üks või kaks. Ka mees võib majapidamiskunsti hästi selgeks õppida. Näiteks meie pere, elame juba ammugi ilma emata, ja isa on meil palju osavam kui nii mõnigi naine. Tema autoriteet selle all ei kannatanud, tehases teadsid kõik, et ta peseb pesu ja triigib ning hoiab ise kogu korteri korras. Sa võidad üldise lugupidamise. Peale kõige muu oled sa ilus naine ja poissmehed lähenevad sulle üksnes tõsiste kavatsustega. Küll sa näed, kuidas kõige tublimad mehed hakkavad sind austama ja sinusse armuvad.»

«Kõike seda pole mulle vaja, pole vaja. Naine on minus ära kärvanud, saad aru?»

«Elu on sul ju sees, aga sa arutled nii ebanormaalselt,» noomis teda Ljuda. «Paljud meie hukkunud seltsimeestest oleksid end õnnelikuks pidanud, kui oleksid kaotanud käed või jalad, ise aga ellu jäänud. Mine korraks raskesti haavatute, vigaseksjäänute palatisse: nad

treenivad proteesidega, valmistavad end tsiviileluks ette. Valivad endale elukutset vastavalt oma võimalustele.» Ljuda langetas silmad ja lausus sosinal: «Minu vigastust pole näha, aga arst ütles mulle: «Kui tahad last saada, puhka pool aastat ja mine uuesti operatsioonile.» Mul ongi niisuke plaan, kosun kodus korralikult, ja las siis lõikavad, igaks juhuks. Tõepoolest, äkki lähen mehele, ja siis niisuke takistus, on vaja end lõigata lasta. Abielu ilma lasteta ei tõmba mind. Pärast haiglat valin endale sobiva mehe välja ja abiellun.»

«Ja Bukov?»

«Ka temaga võib,» nõustus Ljuda. «Kuid kindla peale seda ma ei luba. Äkki toob juhus mõne tublima mehe mu teele, igat asja ei saa ette plaanitseda.»

«Sa räägid nõnda, nagu oleks sulle elus kõik lihtne ja selge!»

«Mina, Zojake, arvan nii: kui ümberringi on nii palju häda ja viletsust, siis pole mõtet seda enda poolt veel juurde lisada.»

«Olgu nii,» nõustus Karonina alistunult, nõustus ainult sellepärast, et muuta kõneainet . . .

Karonina oli leningradlanna. Ta isa oli kunstnik-restaureerija, kes muutis taas elavaks vanade meistrite loomingu, sest ta ei leidnud kaasaegses maalikunstis midagi, mis oleks nende kunstiga võrdne. Zoja õppis joonistamist, kuigi ei tundnud selleks kutsumust, isa oli seda tahtnud. Isa ülistas sõjakalt suurt minevikukunsti, kui ta aga ise pintsli kätte võttis, muutus ta ujedaks. Ühtki alustatud maali ta ei lõpetanud. Sajad eskiisid tunnistasid vaid teda meeleheitele ajavast eneseusalduse puudusest. Tal oli meeldiv välimus: pikk kasv, korrapäraste joontega suur mehine nägu, mida valgustasid lahked naiselikud silmad.

Ta abiellus varakult, ja pigem vastutulelikkusest kui armastusest temasse meeletult armunud inetu neiu vastu, kelle isa — maalikunstiõpetajat, ta austas.

Pärast abiellumist valitses naine oma vagura mehe üle, kes oli nüüd temasse kiindunud. Ta oli naisele tänulik, sest naine leppis sellega, et ta mees pole mitte geenius, vaid ainult tagasihoidlik restaureerija. Juba Zoja plikapõlves püüdis isa talle sisendada lugupidamist kunstiteoste vastu, õpetas neid mõistma.

Isa tahtis, et tütre sünnilinn muutuks ta silmis ehituskunsti muuseumiks. Ta paljastas tütre juuresolekul pea, möödudes mõnest mineviku arhitektuurigeeniuse ehitatud hoonest.

Karonini kunstivaateid peeti mahajäänuiks ja koguni reaktsioonilisteks. Kuid teda ei «võetud karmilt käsile». Asi seisis selles, et ta oli juba üliõpilasena läinud vabatahtlikult Punakaardi väesalka, sõdinud Judenitši vastu ja saanud rindel haavata. Petrogradis, pärast hospidalist lahkumist, oli ta pahempoolsete kunstnike koosolekul sõna võtnud ja öelnud:

«Revolutsioon kinkis rahvale kõik inimgeeniuse saavutused, teie aga tahate inimestele sokutada lõkkelöönud enesearmastusest valmisvorbitud mäkerdisi, te kasutate ära revolutsioonitormi, et teie ekslemisi peetaks revolutsiooni enda kujutamiseks.»

Karonin tõmmati kaasa tööle komisjonis, kelle ülesandeks oli valida riiklikku muuseumifondi väärtuslikke kunstiteoseid.

Keegi hakkas levitama kuulujuttu, et Karonin töötab tšekaas. Mõned kunstnikud ei teretanud teda enam, teised aga püüdsid talle meeldida, rääkisid temaga lipitsevalt. Naine nõudis, et ta lahkuks komisjonist. Ta keeldus.

Välismaa diplomaadid ostsid odavalt kokku väärtuslikke maale, palkasid lurjuseid, kes vanaaegsete maalide peale tegid mingi soperdise, ja viisid siis need «grimeeritud» maalid välismaale.

Tšekistid pöördusid Karonini poole palvega aidata kindlaks teha kunstiteoste tõeline väärtus. Nüüd said juba kõik Karoninite tuttavad teada, et ta töötab tšekaas. Karonin ei varjanudki seda. Ta oli isegi nõus läbiotsimistel viibima. Ja kui ta oli ükskord kohvri põhja sissekleebitud, kiiruga ülevõõbatud Watteau maali avastanud, oli ta sellest pühaduseteotusest nii nördinud, et nõudis raevukalt:

«Säärase barbaarsuse eest tuleb vangi panna!»

Paljud tema kolleegid pidasid seda lauset meeles.

Ja kui ta uuesti maalima hakkas, võeti kõik ta tööd vaikimisega vastu. Leidus inimesi, kes hoiatasid: Karonini kiitmine tähendab võimudele lakeiliku teene osutamist, laitmine aga on suur riisiko.

Karonin sai sellest vaikimisvandenõust nõnda aru, et see kinnitab delikaatses vormis tema andevaesust.

Restaureerija töö pakkus talle rõõmu ja nukrat enesealavääristamist.

Uritski käis mitmeid kordi tema pool kodus, ja nagu teeks ta omavoliliselt läbiotsimist, tiris ta päevavalgele Karonini lõpetamata lõuendeid.

«Teid tuleks kohtu alla anda, Karonin,» rääkis ta pahaselt, «te ei hooli oma kunstiandest, mis pole teie isiklik omand. Me leiame meistreid, kes hakkavad vanade maalide taastamisega tegelema. Teie aga peate ise maalima! Suur Prantsuse revolutsioon sünnitas suuri kunstnikke — võtke nendest eeskuju. Sõidame Putilovi tehastesse — maalige töölisi, punakaartlasi. Maalige julgelt, revolutsioon — see on mehisus, vankumatu tahtekindlus igas asjas. Keda kuradit te kardate!»

«Ma olen ainult enesekindel maaler,» pomises Karonin närviliselt käsi hõõrudes ja end kehitades. «Hea maitsega maaler, kuid ilma jumaliku sädemeta.»

«Ja mis see on?» sirutas Uritski pahaselt käe välja. «See on ju inimese nägu, kellest öeldakse: «Jah, nad olid nagu varjud, kuid nende teod olid nagu kaljud.» Silmad, kui palju inimlikkust silmades.»

«Nende kallal ma tegin kõvasti tööd. Need tulid mul enam-vähem hästi välja,» kissitas Karonin silmi.

«Me korraldame teie tööde näituse.»

«Palun,» Karonin surus peopesad rinnale. «Palun väga, ärge tehke seda.»

«Miks?»

«Inimesed, kellest ma lugu pean, hakkavad õigusega minu töid laitma.»

«Väga tore, kui professionaalsetest seisukohtadest. Meil on tarvis tõsist jutuajamist kunstist.»

«Kuid miks mina pean see ohver olema?»

«Kelle jaoks te siis maalisite?»

«Enda jaoks,» lausus Karonin väärikalt. «Ainuüksi enda jaoks.»

«Kunst on surnud, kui ta kõneleb ainult ühele inimesele, ja ka siis, kui ta kõneleb ainult väikesele inimrühmale.»

«Võtke see portree endale,» tegi Karonin ettepaneku. «Kinnitan teile, kui te olete seda tähelepanelikult uurinud, avastate palju puudusi joonistuses.»

«Ja võtangi,» ütles Uritski. «Olen kindel, et minu arvamus ei muutu. Ma helistan teile ja lepin ühtlasi

Petrogradi nõukoguga kokku teie maalide näituse suhtes.»

Uritski ei helistanud . . .

Karonin maalis selle bolševiku portree. Ainult tema näo — raevuka kannatajanäo, tulvil piina ja võitlust, millele heitis valgust kirgas lootus. Isegi need, kes Karoninisse vaenulikult suhtusid, pidid möönma, et see oli «väga tugev maal».

Kuid äi, vana kunstnik, ütles:

«Tead mis, mu armas, see sinu töö on suurepärane, rabav. Ja ma pean veel ütlema, et see on raevukas. Õhutab kätte maksma, ühesõnaga, punast terrorit toetama. Kunst aga peab headusele ja humaansusele üles kutsuma, mitte kättemaksule. Ma saan aru, Uritski tapmine on alatus. Kuid meie, maalikunstnikud, võime seda sinu portreed tõlgitseda mitte ainult kui sinu õilsat poliitilist žesti bolševike ees, vaid ka kui autori enesepaljastust: teie ei tunne mind, aga, näete, missugune ma olen . . .»

Äi osutas peaga portreele:

«Programmiline, kuid ebadelikaatne, väljakutsuv.»

Äi ei olnud otsekohene. Ta oli maalist siiralt vaimustatud, kuid sai aru: kui see maal pannakse välja, võib see avameelne poliitiline samm, millega väimees oli bolševikele lähenenud, äiale endale, tema kui väljaspool poliitikat seisva patriarhi-akadeemiku reputatsioonile kahju teha. Ta sai oma positsioonist üsna suurt kasu, sest võimud suhtusid temasse hoolitsev-aupaklikult ja välismaa ajakirjades mainiti ta nime niisama austavalt nagu enne revolutsiooni.

Etteheide ebadelikaatsuses mõjus Karoninisse masendavalt. Ta pani maali ära ega näidanud seda enam ühelegi inimesele.

Zoja armastas oma isa, ent sedamööda, kuidas ta silmaring laienes, süvenes temas ka protestitunne isa vaimunõtruse, arguse ja kindlusetuse vastu.

Selle protestitunde ajel lahkus ta kunstikoolist. Ta läks tehasesse tööle, temast sai tsehhi komsomoliorganisatsiooni sekretär. Kodus käitus ta väljakutsuvalt, hakkas suitsetama.

Ta ei suutnud isale andestada, et tema, endine punakaartlane, oli muutunud, nagu ta isale ütles, väikekodanlaseks. Ema pealekäimisel läks isa antikvariaati eksperdiks. See riivas Zoja solvatud enesearmastust, — nüüd

tuli ankeedis kirjutada: antikvariaadi teenistuja tütar. Isa loobus maalimisest ja andis kunstnike ühingusse avalduse sealt väljaastumise kohta. Ta protesteeris, kui teda kunstnikuks nimetati. Selles suhtes ilmutas ta kindlameelsust.

Kui Zoja tuli koju ja teatas, et sõidab rindele, kuigi ta oli esialgu määratud ainult õhutõrje-õppeväeossa, puhkes ema härdalt nutma, tal hakkas halb, algas südameatakk.

Isa ütles Zojale, justkui tundes end milleski süüdi olevat:

«See on loomulik, ta on ju ema.» Puudutas siis ujedalt tütre kätt: «Mul ei ole muidugi õigust sulle nõu anda, mu sõjakogemused on nii tühised . . . Kuid rindel on ette nähtud spetsiaalsed lühikese varrega väikesed labidad . . . Ole hea, palun, seda soovitatakse vist koguni instruktsioonides, kata ennast labidaga vaat niiviisi,» isa näitas käega, kuidas. «See on kõik, mis ma sinult palun. Ega sa ei unusta?»

Tütar surus end isa lõdva põse vastu ja puhkes nutma, lämbudes õrnusest ja halemeelsusest.

Karonin pakkus oma teeneid kunstnikuna Leningradi ajalooliste hoonete maskeerimisel. Ta võttis Leningradi nõukogusse kaasa Uritski allkirjaga kulunud tšekistimandaadi, kuigi seda polnud vaja. Ta tegi maskeerimiseskiise ja teostas neid koos maalritega, töötades tellingutel või trossidel rippuvas kastis. Blokaadi algpäevil ta naine evakueerus. Karonin hakkas doonoriks ja andis doonorinormitoidu äiale. Kuid tema kurnatud organism ei vastanud varsti enam doonoritele esitatavatele nõuetele.

Ta kirjutas tütrele lõbusaid kirju, kirjeldades, kuidas ta, ema põll ees, endale süüa keedab.

Karonin aitas naabrinaisel viia tema surnud meest Piskarjovi kalmistule. Ja seal ütles ta, nõrk naeratus näol: «Vabandage, ma ei saa teid tagasi saata.» Istus lumisele künkale ja viipas loiult käega . . .

Teate isa surmast sai Karonina hospidalis viibides. Zojal oli raske kuulata Ljuda Gustova vaimustatud juttu isast, keda ta hellalt nimetas Jegorõtšiks, niisama südamlikult hüüdsid Gustovit ka kõik vanad töölised tehases, kes rõhutasid sellega oma lugupidamist tema kui meistermehe vastu.

XI

Platon Jegorovitš Gustov töötas valtsimistööpingil. Töötas nõtkelt ja sujuvalt, justkui kerides enda ümber läbipaistvaks kuumutatud teraslatte. Tema käte vahel ei paistnud need olevat kohutavad, hõõguvkuumad latid, vaid õrnpaindlikud kerged lindid mustkunstniku käes tsirkuseareenil.

Gustov oli jässakas, turjakas mees.

Ränkrasked, jämedalt sepistatud pihid muutusid tema käes imekergeks, ja kui teraslatte parajasti polnud, naksutas ta neid nagu juuksur kääre. Siis haaras ta latil otsekui turjast kinni, tegi sellega õhus pool ringi, keeras ümber ja juhtis justkui üleolevalt, hooletu liigutusega valtsimismasinasse tagasi. Ja tundus, et ta vallatles, mängis, dresseerides ja kurnates selles mängus teraslatti nii, et see ta silma all kõhnus ja pikaks venides kustus, kusjuures selle tapva kuumuse närbumisel tõmbus teraslatt aina tumedamaks ja sellelt pudenes maha tagikesti nagu halle soomuseid.

Gustov astus pehmelt ja kõlatult metallpõrandal vilttuhvleis. Ta sportlikul kehal istusid tööriided nagu selga valatud — valtsija mõttekas elegants —, et ühegi riidevoldiga latti mitte riivata. Hõõguva terase kuumusest oli ta nägu pruun nagu suvitajal.

Kui ta tööd tegi, väljendas ta keskendunud näoilme suurt kiindumust. See oli heasüdamlik ja murelikõnnelik, kui tööpink töötas normaalselt ning hästi kuumutatud latid tulid sellelt rütmiliselt. Ja alistudes sellele rütmile, kiirendas ta tempot. Ta ladusad, nõtked liigutused süvendasid petlikku muljet muretukergest tööst, mis võlus neid, kes tema töötamist pealt vaatasid.

Kui töövahetus oli lõppenud, ärkas ta justkui vastumeelselt unest, milles inimene unustab kõik mured, ja läks raskel, lohiseval, väsinud sammul riietusruumi.

Ta läks duši alla. Duši pladisevate veejugade all liikusid ta lihased nagu elusad tugevad olendid. Ta silus juukseid aurust tuhmunud peegli ees ja astus tsehhist välja, riietatud sääraselt, nagu tollal käisid riides vastutavad töötajad, sest valtsija Platon Jegorovitš Gustov oli partei rajoonikomitee büroo liige ning linnanõukogu ja paljude ühiskondlike organisatsioonide liige.

Kui ta öösel töölt koju jõudis, võttis ta esikus jalad lahti ja hiilis sokkide väel, et tütart mitte äratada, laua juurde, kus ta veel tükk aega töötas, vaadates läbi mitmesuguseid avaldusi ja palveid.

Ljuda oli maast-madalast harjunud, et isa räägib temaga kui omasugusega.

Ükskord ütles talle isa nagu muuseas, ebalevalt:

«Siin on üks naiskodanik, kellel poleks midagi selle vastu, et koos meiega elada, korralik elatanud naine, lesk.» Vaikis veidikese, lisas tasa: «Räägib, et armastab lapsi,» ja heitis silmanurgast pilgu tütrele.

«Ja miks ta pole siis endale last muretsenud?»

«Ei saanud . . .»

«Aga kas ta sind armastab?»

«Mulle on tähtis, mis sina arvad.»

«Mitte mulle, vaid sulle on teda tarvis. Nii et palun . . .»

«Mis seal's ikka, eks ajame läbi,» lausus isa. Pani käe Ljuda pea peale ja ütles kindlalt: «Järelikult polnud mõtet sellest rääkida. Meil pole seda jutuajamist olnud ega saa enam olema.»

Ljuda puhkes nutma ja hakkas paluma: «Isa, abiellu.»

«Ära sa mind paari pane ühti,» vihastas isa. «Kasvad ilma emata. Mina vastutan. Niisiis mõtlesingi: vahest hakkad teda tahtma. Keda kuradit minul temast, olen vana. Ja sinu ema pilti poleks niikuinii seinalt maha võtnud, see on minul, näe, vaat siin,» ja isa pani käe suvekuue rinnataskule. Lisas kumedalt: «Eluksajaks.»

Gustovid elasid niinimetatud uues majas. Hall laudadest tehase piirdeaed, munakivisillutis ja mustjaspruunid palkosmikud ning nende keskel neljakorruseline telliskivihoone — viisaastaku esimese aasta esimene elumaja.

Maja seisis martääntsehhi vastas, mille korstnatest tulev roostekarva sööbiv suits varsti uue maja seinad ära peitsis. Mõne kuu pärast ei paistnud see enam uus olevat.

Kui majja sisse koliti, toimus miiting. Mängis puhkpilliorkester. Elanikele andis võtmed kätte partei linnakomitee sekretär. Andis need üle pidulikult, nagu poleks need võtmed, vaid ordenid.

Iga elamispinna saamise kandidaati arutati norivalt ja

tuliselt mitme kuu jooksul kõigis partei-, ametiühingu- ja ühiskondlike organisatsioonide instantsides. Elamispinda uues majas peeti kõrgeks autasuks, mis antud eluksajaks, ja seepärast oli ka endastmõistetav, et selle maja iga õnnelik elanik on uue inimese eeskuju, ja kõik miitingul kõnelejad kriipsutasid seda eriti alla.

Korterid olid tillukesed, laudpõrandatega, uksed ja aknaraamid tumepruuniks värvitud. Majas olid veevärk, kanalisatsioon ja vanniahjudega vannid, mida tol ajal luksuseks peeti.

Tõsi küll, mõned elanikud avaldasid soovi vannitoa arvel kööki laiendada, kuid sääraseid süüdistati oportunismis, kalduvuses mineviku iganditele, ehkki oldi sellega päri, et esialgu on vann tõesti luksus. Kuna aga vann oli üks uue olme tunnuseid, siis polnud võimatu, et tulevikus saab see tunnus paljudele töötajatele kättesaadavaks. Ühtlasi aga mõtles nii mõnigi tollal, et niisugused fantastilised lubadused on lihtsalt tühjade sõnade tegemine.

Enamik perekondadest sai uues majas korteri asemel ainult ühe toa. Siia pandi elama tehase tublimad inimesed, seepärast oli veel pikki aastaid nende kohta käibel austav nimetus — uue maja elanik. Ja isegi pärast seda, kui tehas oli juba kümmekond palju paremat maja ehitanud, ei nimetatud neid mitte austavalt uuteks, vaid hoiti seda kõrget tiitlit vana «uue maja», esimese viisaastaku esimese elumaja päralt.

Kui Gustovid olid uude majja kolinud, ütles isa tütrele nukralt:

«Meie juures pole enam ema, ta pole kunagi mingi korteri perenaine saanud olla. Kord elasime barakis, kord nurgaüürnikena, kord jälle muldonnis, Ja näed sa, mis valitsus meile andis — kõigi mõeldavate mugavustega korteri. Kui ema nüüd meie juures oleks, kuidas ta siin kuninganna kombel valitseks. Rindel olid mu riided pestud ja nõelutud tema kätega. Minu korralikku väljanägemist arvestades määrati mind eskadroni komandöriks. Ordeni alla meisterdas ta roseti. Tollal ei saanud me ordenitest just palju aru, mõned suhtusid koguni kriitiliselt, otsekui oleks see tagasipöördumine vana režiimi kombe juurde. Kui mõni mees eelistas autasuks saada mausri või mööga, millel plekkplaadike

nimega, või nahast mundrikomplekti, võis ta omal soovil valida. Eriti just lahingus oli mul niisugune tunne, et ema tehtud ordenirosett on talisman. Ma mõtlesin, et kuna Anjuta on selle mu südame kohale kinnitanud, siis pean ma talle näitama, et olen seda väärt.» Maha vahtides lausus ta kurvalt: «Ta vabandas kangesti kõigi sõjameeste ees, kui käima peale sai, tähendab, rasedaks jäi. Aeg oli vastutusrikas, meie aga andsime endale niisugusel ajal voli, kus iga sõjamees oli arvel. Ma püüdsin seda muidugi lahingus tasa teha, kuidas suutsin, kahe eest. Orden antigi mulle vist Anjuta pärast. Ma olin temaga õnnelik, ma nagu ei märganudki üldse sõda. Kui üks lahing oli jälle kord möödas, sain meelemõistuse tagasi, ja kõik. Anjuta seltsis oli mu õnn ärarääkimata suur. Juhuslik kuul riivas ikkagi teda, noh ja sedap et . . . Oleks ehk poja saanud. Kaotasime pojukese. Nojaa, hiljem juba sina . . . plikaniru.»

«Ma pole ju süüdi,» lausus Ljuda, «kas ma siis palusin end ilmale tuua?»

«Ma lihtsalt niisama, mainisin ainult,» õiendas isa kohmakalt. «See tegi ainult enne revolutsiooni tuska, nüüd aga pole sest midagi, tüdrukuid võetakse igasugusele tootmistööle. Ainult kuumadesse tsehhidesse teid, naisi, ei lasta. Siin on teile piir pandud, pole midagi parata. Ja ma arvan, et ka edaspidi ei lasta.»

«Aga ma tahan sinna saada,» teatas tütar kindlalt.

«Ära katkesta mind, kuula, mu meel läks härdaks selle elamispinna puhul. Ma tahan, et sa seda elamispinda nagu kord ja kohus hindaksid, saaksid aru, kuidas ma selleni jõudsin. Olime Kodusõjast tagasi tulnud. Laos, igast asjast oli kõigil puudus, vaesus ja viletsus. Tehas polnud enam tehas, vaid lihtsalt töökoda, nelikümmend meest tegid seal lukksepatööd. Värava juures aga seisis sadu inimesi varavalgest pimedikuni, niisama nagu mõnel kapitalistlikul maal. Nõukogude võim aga ei suutnud inimestele leivaraha teenimiseks tööd anda.

Mina olin parteilane, rinnas mul Punalipu orden, järelikult olin kõigi inimeste ees vastutav ja süüdi. Mind eelistati teistele, tööbörsist anti mulle kohe lähetuskiri tehasesse. Teised aga, suurte perekondadega mehed, kes polnud sõjast osa võtnud, ootasid kuude kaupa ega saa-

nud mingit tööd. Ma ei teadnud, mis teha, kas minna või mitte minna tööbörsi lähetuskirjaga tehasesse.

Tuli niimoodi välja, nagu oleksin ma niisuguse eesõiguse eest sõdinud. Andsin lähetuskirja tagasi. Kuid rajoonikomitees võeti mind käsile ja tehti mulle see asi selgeks. Kaheksa tundi — nõukogude võimu saavutatud seadus — olin ma tsehhis, töötades oma erialal, ülejäänud aja aga jõudumööda remondi- ja taastamistöödel. Me magasime kuumas tsehhis, seal oli soojem. Sööklatalongid andsime peredele, ise aga, mis kätte saime, peaasjalikult küpsetasime šlakis kartuleid. Elasime rinde kombe järgi võrdõiguslikkuse alusel. Mu hing oli mõnevõrra kosunud. Vaat, mõtlesin, missuguseid jälgi kommunism on juba inimestesse jätnud. Ikkagi näris südant mõte: on küll rahuaja elu, kuid nagu rindel, inimestes niisama palju eneseohverdust, ainult suurem toidupuudus ja ka töö raskem.

Ja siis järsku nepp. Ma ei saanud sellest esimeses ägedushoos aru, olin löödud. Kuidas, mõtlesin ma, võib taganeda, kui meil niisugune rahvas on?»

«Kas sa siis Leninit ei uskunud?» küsis tütar vaenulikult.

Isa pilgutas süüdlaslikult silmi ning ütles pahuralt:

«Oli meil seal üks seltsimees, ma läksin tema juurde, et oma hingekitsikuses talle kõik südame pealt ära rääkida. Tema aga laksatas peoga vastu lauda: «Pane parteipilet siia, ja kõik . . .»»

«Ja õigesti tegi,» ütles tütar.

«Ei, ei teinud õigesti,» kostis isa. «Seltsimees Potapov, meie rajoonikomitee sekretär, tuli isiklikult minu juurde, soris kastis ja leidis sealt minu nimega brauningu. Ta lammutas selle tükkideks, koukis löökraua välja, keeras paberisse ja pistis tasku. Pani siis brauningu ilma löökrauata kokku, andis mulle tagasi ja küsis: «Kas ma sain sinust õigesti aru?»

Ja hakkas mind «kasvatama» nii, nagu ma polnud ühelegi inimesele veel lubanud end sõimata.

«Sina,» ütles ta, «lõid kodanluse ees kartma nagu viimane nannipunn. Kodanlus pandi ajutiselt meie nõukogude rakmetesse, seni kuni meil oma traktorit pole. Kui rindel hobuseid polnud, ei peetud häbiasjaks suurtükke lehmadega vedada. Mis see sinu meelest tähendas: kas Punaarmee oli otsustanud igaveseks lehmaveole üle

minna? Rakenda kas või kaamel ette, et aga suurtükk lahinguväljale jõuaks.»

Näed sa, kuidas Potapov mind läbi võttis. Mõne aja pärast andis mulle brauningu löökraua tagasi ja kihutas siis parteikooli õppima.

Sel päeval, kui Vladimir Iljitš suri, lonkisin ma uimasena tänavail ringi, palituhõlmad lahti, müts käes, ma ei julgenud seda pähe panna.

Kuid parteid ei liitnud ühte mitte Lenini üle nutetud pisarad, vaid Lenini kindlameelsus.

Aeg oli ärev. Leninit polnud enam. Parteid püüti kõigutada. Mõnel koosolekul võtsime resolutsiooni häälteenamusega vastu. Partei tava kohaselt on enamuse tahe seaduseks. Nemad aga olid vastu. Mille vastu? Partei vastu! Tuli välja, et oma fraktsioon oli neile parteist kallim. Marrusattunud pahempoolsed nõudsid, et meie rahvas, alles verest nõretav, tormaks maailmarevolutsiooni. Nii nad karjusidki: kas maailmarevolutsioon või surm. Revolutsiooni aga tehakse selleks, et inimestel oleks hea elada, ja mitte nende hukutamiseks. Parempoolsed rahhiitikud aga soovisid, et me kõik oma saavutused loovutaksime nii oma kui kogu maailma kodanlusele, et aga elu sees hoida.»

«Noh, see on nagu poliitaabits,» sõnas tütar üleolevalt.

Kes see ka ei olnud, kas lihttööline või rahvakomissari enda asetäitja, kõiki kohtles Platon Jegorovitš Gustov ühesuguselt, nagu ei tahaks ta end sellega tülitada, et läheneda igale inimesele erinevalt, — kõik inimesed on võrdsed, ainult ühelt inimeselt nõutakse vähem, teiselt rohkem.

Tehasesse tuli täiendust maalt, siin oli igasugust rahvast.

Neid jälgides jutustas Gustov töökaaslastele oma sõjamälestusi:

«Kodusõja ajal mobiliseerisime maamehi käigu pealt. Aga vaat, mis nad tegid: võtsid vintpüssidelt lamedad Austria täägid maha, peitsid need ära, et hiljem kööginugadeks ümber teha. Endised jahimehed aga raputasid padrunitest püssirohu labakutesse välja, anna kas või tribunali kätte. Neile anti uued mundrid. Lahinguolu-

kord nõudis mudaste kallastega jõe forsseerimist. Andsin käsu. Mehed ei läinud, tõrkusid. Hääle karjusin ära, tormasin nagaaniga nende kallale. Ja mis nüüd? Nad võtsid riidest lahti ja panid need korralikult hunnikusse. Kui olid lahti riietunud, forsseerisid jõe pesuväel ja lõid valged kaevikutest välja. Võitsid. Jõudis kohale polgukomandör, endine praporštšik, ja andis käsu: korja oma kaardivägi kokku, loen neile ette armeekomandöri tänukäskkirja. Tõttasin käsku täitma, aga minu kaardivägi kadunud, kaevikud olid tühjad.

Mis see's on? Massiline deserteerimine! Niisuguse eksimuse eest ootas mind kaak. Andsin polgukomandörile relva ära, kartsin, et lööb mu maha, kohtuotsuse aga vormistab hiljem. Silmitsesin veel viimast korda ümbrust, loodust. Ja mis see on? Mu mehed kahlasid üle koolme tagasi. Jõudsid üle jõe ja hakkasid riietuma. Polgukomandör ütles mulle: «Kas sa näed, kui tume rahvas meil veel on?» Mulle aga olid nad otsekui päikesesära. Nad kohendasid ennast veel pisut, mundrid olid tipp-topp korras.

Säh sulle omandikummardajat maameest! Niisugune rahvas väärab kui tahes tugeva vastase oma Nõukogude riiki, iga ta rohuliblekest kaitstes. Oli ainult vaja, et talle täiesti selgeks saaks, et see riik on päriselt tema oma. Aga oli muidugi ka sihukesi, kes sügavalt juurdunud, tigeda nürimeelsuse tõttu arvasid, et see, mis peos, on tema oma ja sellest midagi tähtsamat pole kogu maailmas. Niisugused talumehed määndasid vilja aukudes. Nad tahtsid vabariigil hinge seest võtta näljaga. Kuid mitte nendest, vaid oma külakaardiväest tahtsin ma sulle rääkida. Mis sa selle kohta ütled? Mees saab lahingus haavata, on suremas, aga et vaenlane püssi endale ei saaks, võtab ta oma viimase jõuraasu kokku, roomab püssi enda järel lohistades, ja annab selle sanitarile üle.

Oli ka sihukesi mehi: nuiasid sanitaride käest hästi palju arstirohtu, justkui enese jaoks, tegelikult aga hobusele, või vahetasid tubaka vastu kergesti haavatute käest sidemeid, samuti hobusele, kes lahingus pihta saanud. Kui pole hobuseid, pole ka ratsaväge, on vaid jalavägi. Kodusõjas peeti ratsaväge selleks, milleks praegu on motomehhaniseeritud väeosa — läbimurdejõuks. Kui hobusemoona polnud, söödeti hobusele oma leivapajuk.

Pärast lahingut veeti vooris igasugust rauakolu endaga kaasa. Maa oli rauast lage. Ja komissar oli meestele pärast võitu lubanud: «Sahad kui minevikupärandi põletame lõkketules ära. Saate adrad.» Ader oli koguni embleemiks kui sotsialismi unistus. Selleks et inimene raskest minevikust lahti saaks, pidi ta südant soojendama lootus, kindel, pettuseta. Siis ajas ta oma selja sirgu.

Võib-olla põgenesid mõned neist mõistmatutest maameestest kollektiviseerimise eest tehasesse, meie aga pidime sugulase kombel nende teadvuse valgustamise eest hoolt kandma. Töölisklass on võrsunud talurahvast. See on inimkonna ajalooski kirja pandud. Sugulased!»

Naelatsehhi tööline Drõgin oli endale särgi alla palja ihu peale traati kerinud, et seda märkamatult tehasest välja viia. Ja kui ta varguselt tabati, küsis Gustov temalt tasase häälega, milles polnud kübetki viha:

«Milleks sul seda vaja? Kas tahad vanakraamiturul maha müüa?»

«Ei, koju. See on ju naelatraat.»

«Tuleb välja, et maal on naeltest puudus.»

«Kas sa seda siis ei tea?»

«Mõtlesin, et nüüd hakkab naelu saama.»

«Kust siis?»

«Tõsi küll, ega neid hakka saama. Siin oli ka üks sinu moodi mees, vehkis naelatööpingilt meislid sisse. Tekkis tööseisak. Nelikümmend puuda naelu jäi maainimestel saamata.»

«Nelikümmend puuda?» imestas Drõgin. «Noh, sihukese asja eest pea maha.»

«Egas meislid rohkem maksa kui sinu traadirull.»

«Ja mis nüüd, kas ma pean end sellega üles pooma?»

Gustov ütles leplikult:

«Istume, teeme suitsu, jutustan sulle ühe loo. Mõisaproua andis ausa talumehe kätte raha ja käskis teatud kohta viia. Mees aga kaotas raha ära, läks siis talli ja poos enese ohjadega üles.»

«No oli alles kõlupea! See raha oli ju nagunii kokku riisutud. Oleks vangimaja eest kuhugi ära põgenenud, ja asi tahe.»

«Aga oma küla inimesed oleksid arvanud, et ta on varas.»

«Nojaa, mis siis?»

«Kuidas mis siis? Põllumees, töömees, ja äkki varas. Eks ta poonudki enese sellepärast üles, et keegi seda ei arvaks.»

Drõgin võpatas:

«Kuhu sa mind tõukad? . . .»

«Sina ei taha ju ennast üles puua!»

«Mis sul arus on!»

«Ei midagi, ainult et võrdlen endaga. Kui ma noor olin, tead, sedapsi et . . . Kogu eskadron oli sadulas. Mul aga istumise all sulgpadi, nöör sedelgavööks. Lahinguväljal ajas naerma — suled lendasid, häbiasi. Lollist peast virutasin suurtükiväelastelt ühe varusadula ära. Istusin selle peal, aga tagumikul oli sant tunne, nagu kuuma ahju peal, mul oli häbi. Otsustasin sadula salaja tagasi sokutada. Ja kui läksin seda tagasi viima, kukkusin sadula peremehe otsa. Ta tegi niisuguse otsuse: «Ma ei hakka sind oma kätega vigaseks taguma. Kuid sa paned kogu eskadroni juuresolekul selle sadula minu hobuse jalge ette. Las eskadron mõistab sinu üle kohut.»

Valged parasjagu ründasid meid, sadula peremees surus mind oma hobuse taha, kaitstes mind, et ma heitluses vastasega ei hukkuks ega pääseks eskadroni kohtumõistmisest.

Minu küsimust arutati iga kandi pealt. Kannatasin kõik ära. Nad andsid mulle armu ja panid sadulsepaks, hoburakmeid parandama, paikama.»

Platon Jegorovitš ohkas.

«Ma pole kellelegi sellest rääkinud, sinu ees aga paljastasin ennast.» Ütles lõpuks kindlalt: «Minu nõuanne sulle, poiss, on niisuke: kui tuleb tsehhi koosolek, pane see traat meeste ette, las nad arutavad.»

«Parem lähen juba vangi.»

«Niisiis su hingeke on nõdruke nagu hiirel, kardad inimesi.»

«Lähen ise miilitsasse.»

«Ja kes seal on? Miilitsas on endised tehasemehed, ainult et sinelites.»

Tsehhi koosolekul ütles Gustov:

«Noh, aitab! Tunnistas end süüdi. Olgu. Kuid sellele ei saa veel punkti panna. Ja kelle ees meie ise oma süü üles tunnistame? Traaditõmbamise tööpingid teevad

praaki, praagitegija aga on samuti varas. Ja praaki ei tohi kohe sulatusahju tassida, vaid peab praagitegija süütõendina tsehhis välja panema.»

Rahvakomissariaadi töötajale Gavrilovile, kes suure kaaskonnaga külastas tehast, ütles Gustov mornilt:

«Ahjuvooderdise materjali veame välismaalt, maksame selle eest kallist hinda, see aga sulab üles. Te surusite Jefimovi kätt selle eest, et ta veel jahtumata ahjus võlvlae ära parandas. Aga asjata ulatas ta oma käe teile. Te ütlete, et tulekindlateks tellisteks puudub meil sobiv tooraine. Aga kas olete pottseppade juures käinud ja vaadanud, millest nad nõusid teevad? Ka kõige ägedama tule peal ei sula ega mõrane need. Järelikult tuleks kohaliku tooraine baasil rajada tulekindlate materjalide tsehh.»

«Seltsimees, ärge ikka üle piiri minge,» soovitas üks Gavrilovi kaaslastest Gustovile.

«Ja kas sina minu piire tunned? Vaat siin nad on: terve tehas ja kogu ümbruskond.» Rahvakomissariaadi töötaja poole pöördudes lisas ta: «Jõujaama katlamajas proovisime tulekindlaid telliseid põletada, nad ei tõmbunud kõveraks ega sulanud üles. Saatsin postipakiga kaks tellist seltsimees Ordžonikidzele.» Ta küsis siis etteheitvalt: «Kuidas siis nii, Gennadi, kui meil oli peenike peos, taipasid raastunud seapekist rasva sulatada suurtükkide määrdeks, varustasid sellega suurtükiväelasi. Nüüd aga ei liigu kuulikesed su peakolus, on roostes.»

«Lubage,» lõi Gavrilovi nägu kergelt õhetama, «te olete siis saja kuueteistkümnendast?»

«Hea seegi, et polgu numbrit veel mäletad.»

«Ma astun õhtul tingimata teie poole sisse.»

«Kuhu?»

«Koju, kui külla kutsute.»

«Katlamajja, hiljem aga, mis seal's ikka, võib ka minu poole . . .»

Ja kuigi Platon Jegorovitšil polnud mingit erilist võimu, tundis iga ametiisik, kui kõrgel ta ka ei seisnud, end sõltuvana sellest kindlameelsest asjatundlikust töömehest. Niisugusele meistrile, kes põhjalikult tunneb eriala kõiki peensusi, võib näpunäiteid anda ainult see,

kes ise oma kätega suudab niisama peent tööd teha. Platon Jegorovitš aga võis oma kogemuste põhjal anda ametiisikule nõu kõige keerulisemateski erialastes küsimustes. Iga ametiisiku üle on veel teisi, veel kõrgemaid isikuid. Valtsijate hulgas peeti Gustovit kõige tublimaks töömeheks, jumalaks oma erialal. Temast kõrgemal seisvat meistermeest neil esialgu polnud veel.

Igas tehases on kuulsaid, silmapaistvaid töömehi. Martääntsehhis oli seesuguseks kuulsuseks Jefimov. Ja kes oli Jefimov? Remondimüürsepp. Tulekindlatest tellistest võlvlae kõrval, mille ta oli teinud, näis mosaiikpilt rohmakas. Tema laotud ahjulagi oli nagu valatud või monoliidist tehtud, seestpoolt nii sile nagu fajansskuppel.

Tehases on direktoriamet kõige kõrgem. Kui aga Jefimov martäänahjukoopa kivises sügavikus töötas, ei läinud direktor, kes tundis end suuresti sõltuvana Jefimovist, hommikul oma kabinetti, vaid tuli martääntsehhi, ja seal, kükakil ahju ees, sõnas reipalt:

«Tere, Martõn Flegontovitš.»

«Tervist!» kõmises ahi vastu.

Direktor teadis: Jefimov vajab seda hingekosutust, teadis, et ta on umbusklik, närviline mees, ja kui oli halvas tujus kas või mõne tühise asja pärast, nõudis, et talle antaks töökäsk kõige lihtsama ülesandega. Vastutusrikkast tööst aga keeldus seni, kuni oli saavutanud jälle hingelise tasakaalu.

Tehases töötasid kõrgema kategooria treialid, nad ei hoolinud sääraste toortükkide töötlemisest, millega tulid toime madalama kategooriaga töölised. Ja ehkki see mõjus nende tasule, ootasid nad keerulise kujuga sepiseid või valatisi, mille viimistlemine nõudis mõistust, kogemusi ja leidurivaistu.

Need mehed kaitsesid oma kõrget kutset väiklaselt, vahel koguni ülbelt ja jonnakalt, kuid arusaaja tehaserahvas arvas, et nende käitumine on igati õigustatud, sest tõeline meister peab väljakujunenud töötavadest kinni pidama, peab kõrgel hoidma oma töömarki.

Sääraste auväärsete oskustööliste hulgas oli Platon Jegorovitš Gustov eriti lugupeetud. Kui ettevõtte administratsioon kärarikka kuulsuse jahil määras valtsijatele

kindlaks päeva tööviljakuse alal rekordi püstitamiseks ja lõi selleks Gustovile kõik tingimused, kontrollis ta, et kõik on hästi ette valmistatud, ja pani siis tööpingi taha oma käealuse, ise aga läks tolle töökohale. Tsehhi juhatajale ütles ta muheldes:

«Kui poleks niisugust eeskujulikku ettevalmistust, ei paneks ma veel Ljonkat oma tööpingi taha. Nüüd aga on tal just sobiv võimalus.» Kissitas pilkavalt silmi: «Meie juhtkonna algatus on õige ja mõttekas. Võimalik, et Ljonka annabki nüüd täisnormi.»

Tehase direktorile ta ütles:

«Kellele siis kuulsus ei meeldi? Mina olen esimene, kes sellest kangesti lugu peab. Kuid mitte enneaegsest, ühe päevaga saadud kuulsusest.» Tähendas siis irooniliselt: «Sokutati mulle lihtsa profiiliga külgtala, et aga valtsitud metalli puudade arv oleks suurem.»

«Näitajad on kaalu järgi.»

«Siis ma viin Ljonka pärast vahetust lattu: kui ta minust rohkem kaalub, jäägu siis valtsijaks, mina aga lähen tema käealuseks...»

Vanal tööpingil andis Gustov päevast päeva poolteist normi keeruliste profiilidega valtstooteid — ei rohkem ega vähem. Ja ühelgi polnud valtsimisdefekte ega olnud ükski tsehhi seina äärde praagihunnikusse heidetud.

Pärast vahetust töölt lahkudes heitis Gustov alati silmanurgast äreva pilgu praagihunnikule, kuigi mäletas hästi oma valtstoodete arvu. Nagu kõik tõelised meistrid, nii oli ka tema umbusklik. Ja oma hingerahu sai ta lõplikult tagasi alles siis, kui nägi, et vanarauaga vagonett keeras tema tööpingi juurest tühjalt minema.

XII

Vagunis, kus sõitsid seersant Ljuda Gustova ja poliitjuht Zoja Karonina, oli reisijate hulgas vähe sõjaväelasi.

Õigemini, sõjaväelasi oli, kuid need olid pärast hospidali demobiliseeritud või rindelt ära kutsutud, tsiviilerialadele tööle määratud inimesed.

Demobiliseeritud invaliidid püüdsid hoolega oma sõjamehevälimust säilitada ja hoidusid ühte kampa.

Vagunisaatjad kohtlesid neid eriti tähelepanelikult. Sõjaväekomandandi abi tuli isiklikult kontrollima, kas kõigile on antud alumised pingid, ja ütles:

«Reisiks ettenähtud kuivtoiduained tuuakse teile tõendite järgi kätte otse vagunisse.»

Valdav enamik rindelt tööle suunatuid ei kandnud enam sõjaväelase vormiriideid: mõnel oli sinel vahetatud hariliku mantli vastu, sõduripluusi peal pintsak ja pilotka asemel sonimüts. Nad tundsid end siin veidi ebamugavalt, kuigi mõnel mehel olid ordenite ja medalite komplektid üsna aukartustäratavad. Nad võtsid endile ülemised kohad, ehkki leidus veel vabu alumisi pinke.

Hospidalist tulnud privilegeeritud mehed võtsid poliitjuht Karonina südamlikult ja lahkelt vastu. Nad palusid teda valida endale pink, mis talle meeldib, ja aitasid tal seljakoti maha võtta. Nad tahtsid koguni vagunis suitsetamise ära keelata. Zoja oli neile oma inimene.

Kõhnuke, karmid, ligemale pool nägu täitvad hallikassinised silmad, üks õlg püstakil, sõduripluusi varrukas tühi — säärasena äratas Karonina neis õigustatud austusetunnet. Nad olid tähelepanelikud tema vastu, kuid see polnud üksnes hoolitsus kaaskannataja eest, vaid ka iseenda salajane proovilepanek, kas on veel väljavaateid mõnele naisele meeldima hakata. Ljudasse aga, kellel olid kõik luud-liikmed paigal ja terved ning ka jume õitsev, mitte nagu hospidalist tulnul, suhtuti ükskõiksemalt, nagu inimesesse, kes on küll seltskonnas meeldiv, kuid ikkagi mõnevõrra kõrvaline isik.

Igaüks püüdis Karoninale selgeks teha, et tema kehavigastus on kergemat laadi. Ühe käega mees surus konservikarbi põlvede vahele ja hakkas seda osavalt noaga lahti lõikama, teine läks ilma karkudeta, hüpates, vagunisaatjate juurde teekannu järele, kolmas, must side silmadel, pööras näo akna poole ja ütles:

«Need kohad, kust me praegu mööda sõidame, on Venemaal kõige kenamad, kuulsad oma metsade poolest . . .»

Laiaõlgne, vägeva kaela ja põetud peaga mees, kes oma töbidel vaevalt ulatus lõuaga klapplauakeseni, tähendas heatahtlikult teekannu järele läinud sõduri kohta:

«Nägite, missugust fokstrotti ilma karkudeta vihub tantsida, kavaler. Sideväelastest neiukesed jäid ilma temata vaeslasteks.»

Seletas väljakutsuvalt:

«See kääbus, kes praegu teie ees seisab, pole mitte mina oma täies kehapikkuses, olin meeter üheksakümmend, ja läksin poole võrra lühemaks. Kui ma teie vastas istet võtan, siis näete, et olen esinduslik kuju, aukartustäratav mees. Õpin näiteks raamatupidajaks, ajan kõigile hirmu peale. Mul on kindel iseloom, ilmaasjata ei anna kellelegi oma allkirja, isegi kõige kõrgema ülemuse mangumine ei aita. Finantsdistsipliin on mul siis niisama tugev, kui rühmas oli. Ma teenisin tankitõrjepatarei vanemana, kõik värisesid mu ees. Meie komandör, kuubikutega noormees, temagi ei pöördunud minu poole teisiti kui ees- ja isanimepidi.» Mees vinnas enese kätel üles ja istus pingile. Ta oli tõepoolest tüse, vägeva kehaehitusega mees, nägu rohmakas, tugev ja võimukas. Ütles rangel häälel: «Naist ma oma olukorrast kirjalikult ei informeerinud. Ta on mul väga leplik. Meie, kaevurid, oleme sitke maa-alune rahvas, pealegi teenisin ma päästesalgas. Juhtus mõnikord, et mitu ööd-päeva ei roninud maa alt välja. Šahti juures ootas inimesi igast perest. Mina aga keelasin oma naisel end seal näidata. Oota kodus. Emb-kumb, kas tulen ise või teised teatavad sulle. Siis võid nagu kord ja kohus oma ahastusele voli anda, ilmaasjata aga ei tohi, sul pole sihukest õigust, kui oled kaevuri naine. Koolitasin ta välja — ei tulnud sinna kunagi. Ja nüüd ütlen ka: kuss, peaasi, et olen elus, käed ja pea on alles. Võin paluda, et nad mind dispetšeriks paneksid. Oma kaevandust tunnen peast. Hakkan tugitoolis istudes kõigi sidekanalite kaudu käske jagama. Rahvas mäletab mind, peab minu häälest lugu. Kritiseerima olin ma kange. Ütlesin Ordžonikidzele endale Kremlis: «Ordeni eest aitäh, aga, näe, toestusmaterjali ei anta küllaldaselt, ja see pole standardne, palju puitu läheb jäätmetena kaotsi. Meie kütame muidugi sellega maju, sest see on odav, kuid oma rahvamajanduse pärast süda valutab.»

Lausus nukralt:

«Fašist purustas muidugi kaevandused, ujutas nad üle, šahtid lõhkus ära. Kuid rindele jäänud mehed annavad talle korralikult naha peale, õpetavad teda. Mulle

ei tee tuska mitte jalgade kaotus, vaid see, et ma oma kätega sain neid liiga vähe magama panna. Sakslane ronis tankidega meie patarei peale, hakkasin kiirustama, läksin närvi, tormasin tankitõrjemiinide järele, haarasin neli tükki ja heitsin neid ükshaaval tanki käigumehhanismi alla. Fašist aga põrutas minu pihta kuulipildujast. Noh, ja niitiski mõlemad jalad maha. Oleksin pidanud varjekaevikust viskama, tõsi küll, hoovõtmiseks ruum kitsavõitu, see-eest ohutu. Ei kindlustanud oma positsiooni, ja nii langesingi enneaegu rivist välja . . .»

Seersant Ljuda Gustova oli juba hospidalis harjunud sellega, et raskesti haavatud käituvad meelega mehiselt ja reipalt ja et need, kes loodavad oma endise rahuaja töö juurde tagasi pöörduda, on kärsitud ja ärevil. «Pealtnäha on kõik justkui paranenud,» rääkis mõni mees murelikult. «Midagi ei valuta, kuid meelteerksus pole endine, jõudu on, osavust aga ei ole veel märgata.» Ja päris igaühelt lootusrikkalt: «Mis sa arvad, kas saab paindlikkuse tagasi, ei hakka tõrkuma?» Päris nii, nagu oleks ta tagasi saanud mõne äsja remondist tulnud asja, mille rikkumises ta ise polnud süüdi.

Kirurgide ülesandeks polnud üksnes elu päästmine, vaid ka töövõime taastamine, kui see vähegi võimalik. Kui haavatud olid oma ellujäämises veendunud, pidasid nad kirurgidega nõu ja palusid sageli end uuesti operatsioonilauale panna, et aga lõpptulemus, ehkki alles kolmanda lõikuse järel, oleks juba täiesti rahuldav.

Üks hospidalist vabanenud demobiliseeritu muljus kogu aeg käes musta kõva kummipalli, harjutades oma sõrmi tööga; mõni mees läks suitsetamise ettekäändel vaguniplatvormile, ja vaadanud vargsi ringi, toetus vastu rappuvat vaguniseina ning hakkas seal rutakalt kükkharjutusi tegema, ise kahvatades ja nohisedes valust.

Rindelt ärakutsutud mehed moodustasid omaette kamba, ja selles, et nad pidasid vajalikuks võimalikult kiiremini mundri asemel erariided selga saada, oli niihästi sõjaväeteenistusest vabastamise käsule alistumise kui ka oma rahulolematuse demonstreerimist.

«Kindral ütles: «Istuge»,» jutustas oma naabrile pingil istuv mustaverd, tigeda kuivetu näoga mees, kellel oli seljas ohvitserikuub ja jalas laiakskantud present-

säärikuisse topitud avarad triibulised püksid. «Mina aga seisin puuslikuna valvel tema ees nagu käskluse peale ega tahtnud istuda. Tema põrutas siis mulle küsimuse: «Kuidas te hindate allakaliibrilist ja kumulatiivset mürsku?» — Ma vastasin avameelselt: «Kui niisugust lahingumoona oleks sõja algusest peale fašistide tankide vastu kasutatud, oleksid nende lahingumasinad sodid olnud. Vägev mürsk, sellesse on tublisti inseneritarkust pandud.»

«Õige. Sõjaks on vaja aegsasti ette valmistuda. Aga sõjajärgseks eluks?»

Ma sain aru: püüab mind. Raporteerisin:

«Kui ma patareikomandörina nõutaval tasemel olin, mis mõttega siis nüüd ümber kvalifitseeruda?»

«Olete tulejuhtija?»

«Just nii.»

«Noh, teid saadetaksegi kuuma tsehhi tagasi, martäänahjude juurde.»

«Ma pole oma suurtükke lahingus kaotanud. Mul pole mingit võlga.»

«Teie tehase lasksid sakslased taganemisel õhku.»

«Ma tean. Sellepärast tahangi neile Berliinis suurtükkidest oma rahulolematust avaldada.»

«Ja õhkulastud tehas jääbki siis rusuhunnikuks?»

«Taastagu seda tolle diviisi mehed, kes ei suutnud seal rinnet kinni pidada.»

«Mis te arvate, ons võidu saavutamine üksnes fašistliku armee purustamine? Võit on ainult siis täielik, kui me pärast sõda oleme tugevamad, kui enne olime. See aga sõltub teist, teietaolistest meestest.»

Ma raiusin vastu:

«Lubage mind lõpuni sõdida.»

«Ja mina arvasin, et teil on kõrgelt arenenud töölisteadlikkus.»

Ta ajas mind kitsikusse. Mu tuju oli nulli peal, lahkusin sõjaväeosast. Ei saanud oma poistele silma vaadata, kui nendega hüvasti jätsin. Ja siis tegi volinik mu meele hoopis kurvaks: plaanis ei olnud mitte kaitseprofiiliga tehas, suund oli võetud põllutöömasinate ehitamisele nagu rahuajal. Mind kanti maha, nii-öelda puhtalt tsiviilteenistusse. Berliinini oli veel palju maad jäänud, oleks saanud kõmmutada, nii et aitab!»

«Küllap neil siis jätkub lahingumoona ja mehi, kui

sind sealt ära saadeti,» tähendas naaber. «Ilma söeta ja metallita inimestele vajalikke elutingimusi ei loo.»

«Hiiglama teadlik oled,» urahtas mustavereline.

«Nagu sinagi, ainult mulle tehtud ülekohtust ei räägi ma kõigi kuuldes. Hoian oma muremõtted endale.»

«Ahah, sul on ka muremõtteid!»

«Ilma selleta ei saa, egas inimene puunott ole.»

Kui terasesulataja sai Ljudalt teada tema perekonnanime ja kust ta pärit, muutus ta näoilme aupaklikuks.

«Ma tunnen teie isa, Platon Jegorovitši. Mulle kirjutas temast meie tehase kõrgahjutööline oma kirjas isegi rindele. Platon Jegorovitš oli koos oma poistega tööpingivaltsid ja elektrimootorid maha matnud, sakslaste eest ära peitnud. Ise esines lihttöölisena, ja kui tema peale kaevati, et ta on kuulus töömees, pealegi veel valtsija, pandi ta vangi. Hiljem, kui sakslased pool tsehhi olid taastanud, läks ta siiski tööle ja tegi neile palju kahju.

Sel alal andis talle konsultatsiooni Jevgeni Porfirjevitš Rogozin, kes oli kahjurina juba kolmekümnendate aastate algul kohtulikule vastutusele võetud ja siis süütõendite puudusel vabastatud, kuid eeluurimisvangis oli ta päris kaua istunud. Ta oli kangesti vihane nõukogude võimu peale. Sakslased pidasid temast lugu. Tema aga ei tunnustanud neid. Käitus nende suhtes ülbelt. Ometi talusid nad teda.

Teie isa läks kord õhtul Rogozini poole, justkui tööasjus, ja palus teda kõik oma kahjurluse kogemused välja laduda. Too aga vandus ja kinnitas jumala nimel, et kuigi ta kunagi tõesti ideeline vaenlane oli, pole ta midagi oma töö alal ise rikkunud, ainult kui inimesed vilumatusest, inseneriteadmiste puudumisel midagi vääriti tegid, ei takistanud ta neid, ei juhtinud õigele teele ega laitnud maha. Teie olete peremehed, jääge pealegi omadega jänni! Teie isa, mõistagi, ei uskunud teda. Vaidlesid seni, kuni Rogozin töötas punkt-punktilt välja kahjurluse tehnoloogia. Ja et ta hiljem Platon Jegorovitši ei reedaks, andis ta teie isa tungival palvel kõigile arvestustele oma allkirja. Kui midagi peaks juhtuma, otsene süütõend.

Nii et algul sai teie isa ta selle konksu otsa, pärast aga tõmbas juba kaasa. Ja kui sakslased, kellel oli seal Kruppi spetsialiste, kogu selle toodangu rikkumisele

sihitud mehaanika avastasid ja neid kinni võtta tahtsid, ei tulnud sest midagi välja. Teie isa läks partisaniks ja võttis Rogozini kaasa. Meie mehed viisid nad mõlemad lennukil algul Moskvasse ja sealt rongiga Tšeljabinskisse. Nüüd on nad tagasi toodud, taastamistöödele. Tehasest pole midagi järele jäänud, sakslased kulutasid tehase peale rongitäie lõhkeainet ja tegid ta maatasa. Sellest tehasest, kus mina töötasin, on rohkem alles kui teie omast. Sinna heideti meie õhudessant, tsehhides käis taplus kuni meie peajõudude kohalejõudmiseni, tehast ei lastud päriselt ära purustada.» Terasesulataja palus: «Vahest mainite isaga juttu ajades, et meil on valtsimistööpink võimsam ja uuem ning tsehhi ventilatsioon ka parem kui teil. Võime elamispinna anda. Kui teie isale individuaalelamu rohkem meeldib, kogun ma endised rindemehed kokku ja lugupidamisest tema vastu teeme tema poolt väljavalitud majale kapitaalremondi.»

«Kuidas,» oli Ljuda nördinud, «kas te tahate mu isa tema tehasest ära meelitada?»

«Tal pole ju praegu tehast!»

«Ja teil, kas teil on see olemas?»

«Praegu pole veel, kuid varsti hakkab täie võimsusega tööle. Ega sa ometi arva, et sinna ilmaasjata rindelt tublimaid mehi saadetakse. Ülemused teavad, kumb tehas on tähtsam. Teie juurde ei saadeta mehi, minu tehasesse aga küll, ja võta arvesse, et kõige vapramaid.»

«Sihukesi, teie moodi või?» kissitas Ljuda silmi.

«Ja mis siis, näe, vahi!» Terasesulataja lõi lahti vormikuue, mille voodri külge oli kinnitatud kangelase kuldtäht.

«Miks te seda peidate?»

«Ma ei saa seda praegu eraisikuna nähtaval kohal kanda, selleks pole veel õige aeg tulnud. Vaat kui annan esimese täisnormi sulatist, siis alles nähakse, mis mees ma olen.»

«Printsipiaalne.»

«Muidugi!»

Ljuda naeratas lahkelt ja tegi talle ettepaneku:

«Tuleksite ehk mõneks ajaks minu isa juurde külla?»

«Kas selleks, et teda oma nõusse saada?»

«Kui leiate sobiva olevat, jääte meie tehasesse.»

«Värbad?»

«Ei, ma niisama,» kohmetus Ljuda.

«Vahest hakkas kaardiväelane meeldima! Ja miks ka mitte? Poissmees, passib küll.»

«Õige mul teid tarvis,» lausus Ljuda pahaselt, «ma ei salli häbematuid.»

«Ainult lahingus olen ma häbematu, muidu aga vagune.»

«Olete harjunud seal sideplikadega, mina aga pole teile mõni sideplika. Teenisin suurtükiväes.»

«Vabandage, mis kaliiber teil siis oli?»

«Algul kolmkümmend seitse ja hiljem seitsekümmend kuus.»

«Pole väga viga, kuid minu haubitsatega võrreldes mängukannid.»

«Noh, muidugi,» ütles Ljuda nipsakalt. «Suurtükid olid teil raskemad, see-eest oli teil kergem sõdida, eesliinist kaugemal.»

«Tead sa mis,» lausus terasesulataja kurjaendeliselt, «ole pealegi seersant, aga ära sa minu pihta rakette pillu. Mu hing kargab täis, saad käskluse «ümberpöörd!» ja kogu me vestlus on läbi, sa räägid ohvitseriga.»

Ljuda ajas end tahtmatult sirgu, ta näoilme muutus harjumuspäraselt kuulekaks ja ta ütles tasa:

«Vabandust, seltsimees vanemleitnant.»

«Mis leitnant ma enam olen!» lõi terasesulataja tusaselt käega. «Oli leitnant, kuid see sai otsa.» Vaikinud veidi aega, lisas ta: «Anna andeks, läksin liiale, olin ebaviisakas.» Ohkas. «Aga su silmades, tead sa, need jäävad meelde, on sädemekesi, kirjutad ehk mu aadressi üles?»

Ljuda ütles arukalt:

«Tüdrukud kirjutavad ainult võõrastele sõjameestele kirju rindele, ise sain ka ühe tüdruku käest kirja: «Tundmatu seltsimees, kuid mulle kallis sõjamees.» Eraisikutele tüdrukud lihtsalt niisama ei kirjuta.»

«Teie käest pole nüüd tõesti enam midagi loota,» lausus terasesulataja nukralt. «Tagala kangelastele niisugust au osaks ei saa. Pean vist ise sulle midagi kirjutama.»

«Parem alustage minu isaga kirjavahetust,» soovitas Ljuda. «Teile on tema nõuanded kasulikud. Meil on oma martääntsehh.»

«Oli.»

«Ei, on nüüdki,» ütles Ljuda kindlalt ja lisas pisut ebalevalt: «Ja mitte viletsam kui teie oma.»

Rindelt tagalatööle kutsutud mehed ajasid isekeskis niiviisi juttu, nagu ei oleks nad iialgi sõjamehed olnud.

«Vanarauaga varustatakse hästi. Seda on kuradima palju igal pool vedelemas. Vahva oleks, kui armeelastelt kas või trofeeautosid saaks. Nendel on kõik olemas. Tehases aga — hobusetallid. Särdamispanust veetakse mullakärudel.»

«Blindaažidest kougiti laepalgid toestusmaterjaliks, kuid need olid lühikesevõitu, sapöörid järkasid mõtlematult, ainult blindaažikatteks. Kui nad oleksid standardist kinni pidanud, oleks kaitse otstarbeks ja hiljem ka kaevuritööks kõlvanud. Töömehe kombel oleks tulnud sõdida, aruga.»

«Fašistid tahtsid kõrgahjutsehhi taastada. Tõid oma puhurid, kuid ei jõudnud neid paika panna. Meie meestel oli hea meel nende üle — välismaised! Monteerisid sisse, ahi süüdati põlema, puhurid aga sulasid üles. Milles asi? Metall oli rämps. Aga näe, tulekindlad telliskivid on neil paslikud, igal kivil nagu šokolaadil sissepressitud märk, mitte mingi ersats.»

Gustovat ei huvitanud need arutlused, ehkki ta mõistis, et inimesed räägivad sellest, mis nende uues elus, väljaspool sõjaolusid, on nüüd kõige tähtsam. Ta kuulas ühe jalaga majori juttu, see rääkis Karoninaga.

Major oli umbes kolmekümneaastane, seega Ljuda silmis juba elatanud mees. Ta heitis Karoninale õrnu, vahest liigagi avameelselt ihalevaid pilke, rääkida oskas ta päris ilusasti. Ta haiglasele, kaamele näole tekkisid närveerimisest punased laigud.

«Kui teha valgest metallist teie käe kujuline valatis ja asetada see rohmakale graniiditükile kui leinasümbol piiritust eneseohverdusest, korvamatust kaotusest, — oleks see lihtne, ülev ja südamlik.»

«Ja tõepoolest. Vahvalt tuleks välja,» mõtles Ljuda. «Tume krobeline kivipind ja sellel hõbedane naisekäsi. Ainult see ei tohiks nii välja näha nagu juuksurivitriinis, otsekui vahast elutu daamikäsi, vaid TT-püstolit käes hoidev . . .»

Major jätkas tuliselt:

«Kas olete lugenud Pierre Hampi? Kunstnik oli kallimaga hüvastijätul teinud tema rinnast valatise. Seejärel muutis ta selle kalli lõhnaõli pudeli vormiks. Ja see meenutas talle alati ta kaotust.»

«No on alles mats see teie kunstnik,» segas Ljuda end vahele. Ta oli pahane, sest Karonina, langetanud silmad ja näppides masinlikult oma sõduripluusi nööpe, vaikis, selle asemel et majori suu kinni panna. «Vahest oli see kunstnik koguni fašist, kes laagrites inimestelt nahka nülgis ja sellest suveniire tegi.»

Major ütles heatahtlikult:

«Tubli, seersant! Sõjakas seltsimees.» Tõusis püsti, ja toetudes kargule, tegi Karoninale ettepaneku: «Lähme vaguniplatvormile, siin on nii täis suitsetatud, pane kas või gaasitorbik pähe.»

Öösel äratas Karonina Ljuda üles:

«Ma lähen järgmises jaamas maha.» Ta suudles Ljudat meelekohale ja seletas rutakal sosinal: «Tal ei ole mitte kedagi ja mul samuti. Lõppude lõpuks, mis seal's ikka. Aitame teineteist.»

«Kuidas siis nii, ja mina?» küsis Ljuda nördinult. «On see tema idee?»

«Tasa, palun ära lärma.»

«Kuulge, major,» hõikas Ljuda pingilt maha ronides ja karjus üle kogu vaguni: «Seltsimehed, kes tunneb seda majorit?»

«No mis sa kisendad?» küsis kinniseotud silmadega sõjamees, kes unepuudusel akna juures istus. «Me olime samas suurtükiväedivisjonis.»

«Kas ta on abielus?»

«Ei ole. Puhas poiss. Rahasaadetisega juhtus segadus, ei saatnud seda oma, vaid teise naise nimele. Oma naine nõudis tuliselt-palavalt lahutust. Major ei vaielnud vastu — palun. Nüüd on ta vaenelaps.»

«No siis ma lähen ise talle mehele,» teatas Ljuda heleda häälega. Küsis majorile silma vaadates. «Noh, kas võtate käigu pealt?»

«Mis palagani te siin teete?» päris major külmalt.

«Ja mis siis? Kas ma ei meeldi teile? Tema aga meeldib?» kookas Ljuda peaga Zoja poole. «Esimesest pilgust — ja eluksajaks. Aga äkki on tal juba mees olemas.»

«Imelik!» kehitas major õlgu. «Milleks siis petta?»

«Ahah!» hüüdis Ljuda võidurõõmsalt. «Nii et mind te usute, teda aga ei usu enam. Näe, kuidas teil see «esimesest pilgust» välja kukkus!»

Rong aeglustas käiku pidurite krigisedes.

Major küsis Karoninalt viisakalt:

«Te vist tahtsite . . . selles jaamas?»

Major väljus, sõdurikott seljas, õlad karkude kohal kõrgele kerkinud.

«Hm-jaa,» lausus üks meestest. «Sihukesed asjaolud. Miiniotsijaga kogu elust läbi ei kõnni. See kindlustab sind ainult rindel.»

«Tehke suitsu! Tubakas viib mõtted mujale.»

Karonina tõmbas suitsu sügavalt sisse ja ütles väljakutsuvalt:

«Ja mu peigmees läkski ära.»

«Läks küll! Ta näitas, et on hästikasvatatud, ennast valitsev mees. Ei lubanud endale ülearuseid sõnu. Tegi väga viisaka kummarduse teile. Nagu poleks midagi erilist juhtunud, huuled aga värisesid nagu põrutada saanul.»

Rong eemaldus aeglaselt perrooni juurest, lisades pikkamööda kiirust.

Järsku kukkus vagunisaatja kimedalt karjuma. Ja siis komberdas vagunisse major. Pea verine, püksipõlved ja vormikuub katki, üks külg märja liivaga koos ja täis masuudiplekke. Jalakönt siples üleskeeratud püksisääres nagu kass kotis. Kuid majori näol oli naeratus.

Ta lausus pikkamisi, tõmmates kramplikult hinge tagasi:

«Kujutage ette! Oleksin peaaegu rongist maha jäänud.»

«Ta jooksis karkudel hüpates rongile järele, kark murdus. Siis ta klammerdus trepiastme külge, lohises mööda maad, iga hetk otse rataste alla minemas. Ma karjusin: «Lase lahti! Jääd rongi alla!» Tema aga, noh, nagu hullumeelne, seljakoti paelad rebenesid katki, kõik asjad pudenesid välja, tema aga muudkui hoiab trepiastmest kinni. Lõpuks jõudis ikkagi peale ronida,» seletas kiirkõnel vagunisaatja. «No mis see niisugune jõledus olgu! Peaks ka teiste inimeste närvidele mõtlema!»

«Ma tahan seda rahasaadetise lugu seletada, asjasse selgust tuua,» ütles major kindlalt. «Ma ei saatnud seda tõepoolest mitte oma, vaid teise mehe naisele.» Ta pöördus pimeda sõjamehe poole ja küsis: «Kas sa Suhhovit mäletad?»

«Kuidas siis, see oli too poiss, kes teie patarei tule enda peale tõmbas.»

«Nojah, tema naisele saatsingi.»

Ljuda pööras näo kõrvale ja puhkes nutma.

«Mis sa vesistad? Mis sa enam pabistad? Ta pole ju rataste all, elus ja terve.»

«Sõbranna läheb ju nüüd majoriga minema. Selge!»

«Ja mis sina mõtled! Major tegi asja klaariks.»

«Vaata, kuidas ta majorit nähes särama lõi.»

«Läki, poisid, vaguniplatvormile, teeme suitsu. Mis siin vahtida, ega siin teater ole.»

Järgmises peatuses lahkusid Karonina ja major rongilt. Major ütles hüvasti jättes:

«Head reisi, seltsimehed! Ja teile olen ma eriti tänulik,» sõnas ta Ljudale. «Kui mitte teie resoluutsus . . .»

«Ainult pidage meeles,» ähvardas Ljuda, «et ta on teist ikkagi tuhat korda parem.»

«Selles ma olen kindel,» levis naeratus üle majori marraskil näo.

Karonina suudles põgusalt Ljudat, heites üle õla mureliku pilgu majorile: kas ta saab ilma toeta ühel jalal püsti seista.

Kui rong läks liikvele, istus Ljuda akna alla ja vaatas välja, nagu huvitaksid teda tumedad pooljaamad, musta vett täis pommilehtrid, pikki haudu meenutavad sissevarisenud kaevikud.

Vagunis sõitjad vestlesid mõtlikult, poolihääli, rattamürina saatel.

«Lahingus muutud päris saatanaks, sinus kaob kõik inimlik, pärast lahingut aga on iga su sõjakaaslane nagu sugulane. Suitsu — palun. Raputad tubakakotist viimse kui raasu paberitükile, ja sul pole seda kahju anda ka mõnele niisugusele mehele, kes polegi sinu väeosast.»

«Tõsi jah, rahvas vennastus sõjas.»

«Õige! Kuidas enne oli? Inimene elab naabermajas ja ta on sulle võõras. Rindel aga said sõpradeks tuhanded inimesed meie maa igast kandist ja vabariigist. Igaühest aga võis teise inimese elu sõltuda. Seda peab mõistma!»

«Nägid, mismoodi see läks? Mees oli üksik, naine samuti. Üheskoos aga on neil jaksu. Inimene ei tohi jääda kuskil üksi, ei tagalas ega rindel. Päris kena mees, see major, naine samuti. Julged seltsimehed. Niisugused ei otsi ka lahingus varjumisvõimalust kauemaks kui just vaja.»

«Julgust on eraelus samuti tarvis. Kui üks neist oleks araks, umbusklikuks muutunud, nojaa, otsas kõik. Mees ühte kanti, naine teisale.»

«Naine astus ikkagi ennatliku sammu, võib oma elu ära rikkuda, mis kõik ei või juhtuda, kui sa märgist mööda lased. Oleksid pidanud paremini teineteist tundma õppima.»

«Pole viga, harjuvad ära, suurtükimeeskonnas oli mitut mesti mehi, aga mõnda aega koos elatud, koos söditud — ja üks pere. Ja siin? Kaks inimest ainult — kasvavad eluksajaks teineteise külge, tulevad lapsed, need liidavad kõige paremini ühte.»

Ljuda südant vaevas tusk. Ta oli solvunud, et Zoja Karonina ta nii kalgilt maha jättis ja esimese ettejuhtunud mehega ära läks. Vahest oli ta seda teinud lihtsalt uhkusest, selle pärast, et Ljuda hoolitsus mõjus pealetükkivana. Tema aga tahtis ise kellegi eest hoolitseda, nagu oli alati tüdrukute-õhutõrjeväelaste eest hoolitsenud, ja seetõttu ei peetud Karoninat mitte ainult auastmelt, vaid igas suhtes vanemaks. Armastusest rääkis Karonina tüdrukutega kui distsiplinaarsest üleastumisest, nii nagu oleks armastus sõjaväemäärustiku rikkumine. Ja Stjopa Bukovit oli ta patarei naiste rivi ees häbistanud nagu mingit desertööri, ja kõik sellepärast, et Bukov tihti patareis käis. Stjopa ei osanud muidugi niiviisi juttu ajada nagu see major. Ta tuli, palus labidat, süvendas kaevikut kogu profiili ulatuses ja kattis trepiastmed laudadega. Seletas: et naised ei saaks haiget, jalga välja ei väänaks, otse kaevikusse hüpata on ohtlik. Ja Ljuda säärikute kontsadele pani ta ogadega rauad alla, et poris ei libastuks.

Ja kui patarei naised pärast pesupesemist selle kuivama olid riputanud, häbenes ta sinnapoole vaadata. Major aga kiitis Karoninale kunstnikku, kes oli nii häbitu lõhnaõlipudeli mudeli välja mõtelnud. Ja Karo-

nina kuulas teda ega teinud väljagi. Kuid majori jutul käest polnud viga, rääkis ilusasti.

Stjopa oli hukkunud õhutõrjeväelastele mälestusmärgiks toonud viiekümnemillimeetrise miinipilduja lafeti. Ta jootis sellele mürsukestast väljalõigatud vasktähe külge. Naised palusid teda samast vasest lilleõie välja lõigata ja samuti lafeti külge joota, kas või serva peale. Stjopa keeldus. Ju vist sellepärast, et tookord, kui ta Ljudale lillekimbu tõi, oli Karonina seda saapaninaga nüginud ja Bukovit noomides öelnud, et ta käitub nagu tagalamees. Ja Stjopa jäi teda uskuma, et lilledest pole lugu. Jäi teda kui poliitjuhti uskuma.

Ljudaga jättis ta hüvasti kuidagi ükskõikselt, ei püüdnudki lahkumisel teda suudelda. Räägiti, et kõik AMKP-sse jäänud mehed olid hukkunud. Küllap Bukovgi on surma saanud. Hea, et ta ise oli Stjopa põsele musi andnud. See aga põrkas tagasi, nagu oleks Ljuda teda hammustanud. Ja kõik naersid. Majoril polnud muidugi ka viga. Ta vaatas Karoninale otsa, ja see oli nii, nagu langeks helgiheitja valgus su näole ja sa vajud sellesse justkui taevasse. Ja ta rääkis Karoninaga rõõmsalt, nagu joobumuses... Ja ta ei võtnud vagunis kordagi köndivalu vastu rohtu, oli selle koguni unustanud.

Võib-olla tuleb armastus vahel su peale kui äkiline valgusesööst. Mis seal's ikka, kui see nüüd Karoninaga nõnda juhtus. Eks nad käi oma elutee üheskoos ära. Aga, näe, temal pole teekaaslast. Ja ta ei vajagi kedagi, elab iseseisvalt oma elu ära. Isa ei abiellunud enam pärast ema surma. Ja Ljuda tahab olla Stjopa Bukovile truu, sellepärast käitubki ta uhkelt ja enesekindlalt. Siis on isa ka rahul: tema ei võtnud naist tütre pärast ja tütar ei abiellu isa pärast. Ta palub koguni, et isa võtaks ta enda juurde valtsimistsehhi tööle. Ja keegi ei ütle rindel sõdinud naisele ära. Mis see's olgu, kui sõdida, siis palume väga, kuuma tsehhi aga ei saa?

Salakadedus Zoja Karonina peale, kes oli nii äkki oma õnne leidnud, kustus nende mõtete mõjul niisama nagu ka pahameel tema peale: Karonina ei olnud selles rõõmutuhinas oma aadressigi jätnud, et Ljuda oleks talle kirjutada saanud.

XIII

«Tervist, seersant!» ütles isa ja ulatas Ljudale käe nõnda, nagu poleks see tema lihane tütar, kes rindelt tulnud, vaid nagu oleks ta kohanud oma tehase töölist, keda ta armulikult teretab.

Isaga olid kaasas jaamakomandant ja miilitsamees.

«Niisiis saabus!» oli kõik, mis isa ütles. Ja kui komandant tahtis Ljuda käest viisakalt kohvri võtta, sõnas ta tõrjuvalt: «Pole vaja, tuleme ise toime.» Siis hakkas sama pahura tooniga etteheiteid tegema: «Ja jätke juba kord see seletamine, et siin ei saa, et vaksal pole öömaja. Inimestel pole kuhugi minna. Mis sellest järgneb? Pange laudkoikud sisse, vormistage ühiselamuks — ja igaühele talong. Selle väljaandmisel las kirjutavad avalduse, mida keegi vajab. Kokkuvõte tooge täitevkomiteesse. Jõudumööda uurime kõik järele. Administratiivkorraldusi tehakse inimeste eest hoolitsemiseks, mitte aga nende rõhumiseks. Iga inimene on omaette indiviid. Järelikult tuleb tema isikusse suhtuda täie lugupidamisega. Kõik tühjalt sõitvad autod, kuulugu need kellele tahes, on kohustatud inimesi linna viima. Rahvas kõmbib maanteel oma pakkidega, autojuhid aga kihutavad nagu fritsud nendest mööda.»

«Selge, Platon Jegorovitš!» lausus komandant. «Võtame abinõud tarvitusele.»

«Noh, kõik, läki,» ütles Gustov tütrele. Ja kui nad olid vaksaliplatsile jõudnud, pani isa, kelle kogu kuraas oli äkki kadunud, kohvri otse veelompi maha, kaisutas tütart tuliselt ja ütles kähinal: «Mu lapsuke, Ljudake. Elus, mis?»

Isa näoilme, mis äsja tige, karm ja koguni ülbe oli olnud, muutus leebeks. Riidest nokaga müts oli ühe kõrva peale vajunud, silmade ilme arglik-hale. Ta lalises, takerdudes sõnades:

«Vaatan — rindelt tulnud võitleja karkudel, äkki oled see sina? Mis mul sest? Ükskõik, missugune. Kuidas aga tüdruk edasi elab, mõtlesin. Püüdsin end vaos hoida, et sind, pea püsti, vastu võtta, et mitte kohe su tuju rikkuda...»

«Aga kuidas sul läheb? Kõik korras?»

«Mis nüüd minust! Olin mõnda aega partisaniks. Uuralis andsin valtsmetalli, nii palju kui rindele tarvis

läks. Jõudsin kodumaile, mõtlesin, et saan oma tehasesse tagasi, aga seda, meie tehast, polnud enam olemaski, rusuhunnik. Nagu pärast Kodusõda, veel hullemgi. Asusime taastama. Ja tehases olekski nagu vanasti mu õige koht olnud. Kuid mind valiti täitevkomiteesse, pandi ametisse, kus ma kõige eest vastutan. Kelle juurde lähevad inimesed kõigi oma õnnetuste ja hädadega? Nõukogude võimu juurde. Päeval me rassime linnas, öösel peame istungeid.» Järsku lausus ta nõutult: «Eluaset mul polegi, ainult välivoodi täitevkomitees.» Ja samas laksatas endale rõõmsalt otsmikule. «Vaat, mis me teeme... Palume meid lasta ühiselamusse number seitse. Ma tõstsin seal ühe perekonna kambrikust välja, sest akendeta laoruumis ei saa inimesi pidada. Hankisin nendele orderi remonditud majja. Sel laoruumil pole viga, on kuiv ja soe. Panen su ajutiselt sinna, eks edaspidi näe, mis saab.»

Kõverapuusalise vanaeidest komandandi ees imelikult lipitsev isa lubas kohe samal päeval tütre majutamise vormistada. Ta tegi ise tütrele voodi üles. Vanaeit rääkis tigeda heleda noore häälega:

«Sina, Platon Jegorovitš, lubasid meile veevärgi. Kus see on? Inimesed käivad pärast tööd veepumbast ämbritega vett toomas.»

«Väike viivitus tuli ette,» õigustas end Gustov. «Torude paigaldamiseks hakati kraavi kaevama, seal aga oli lennukipomm nagu siga mulda kaevunud. Kutsusime minööre, nemad aga ei tule enne, kui lõpetavad katlamaja territooriumi puhastamise.»

«Minööre!» ütles eit põlglikult. «Väesalgas tulime ise toime, me ei kruvinud mitte ainult ise sütiku välja, vaid sulatasime ka pommidest tooli, saime hakkama. Ja polnud viga. Kus see on?» päris komandant raevukalt. «Ma käin seal ise ära.»

«Ei lähe läbi,» urahtas Gustov ülemuslikult. «Eraisikutele on juurdepääs keelatud.»

«Ja kes keelas?»

«Linna täitevkomitee otsusega, ja punkt.»

Komandant lahkus ust paugutades.

Isa ütles aupaklikult:

«Frosja oli meil lõhkeaine alal spetsialist, saatis osavalt fašistide ešelone raudteetammist alla. Nüüd on siis komandant.»

Lausus kurvalt:

«Frosja pole veel kolmekümneaastanegi. Gestaapos tehti temast sant. Tervet kohta ei jäetud. Panin ta nimme ühiselamusse tööle, et ta kogu aeg inimeste seas oleks. Ta on keemik, oli laborant. Kuid arvan, et on parem, kui ta oma kemikaalidest hästi kaugel on... Näo põletasid tal fašistid jootelambiga ära. Aga see oli varem nagu sinul.» Vaikis veidi ja lisas: «Teda on vaja aidata, et ta uuesti õpiks elama, ja ega teda üksi...»

Isa istus koikule, pani suitsu ette ja hakkas äkki innukalt seletama:

«Neil päevil laseme valtsimistsehhi käiku. Missugune sortiment? Mõtled, et kaitseotstarbeline? Puhtal kujul tsiviileluks. Külgtalad ehitusele, torud kommunaalmajandusele. Tööpinkide valtse ei jõudnud ära viia, matsime maha. Nüüd kaevasime välja, kõik on alles. Ja mispärast? Aga sellepärast, kui fašistid inimesi piinasid ja tapsid, ei andnud need valtside peidukohta välja, olid vait.» Ohkas. «Ja kes nüüd niisugusel tööpingil töötama hakkab, see peab oma südamega tundma, et iga valts on ühe inimelu surematuks teinud. Me paneme valtsimistsehhi välja surnukspiinatute näopildid, et inimesed nende silma all töötaksid.» Ta nägu lõi särama ja ta küsis: «Kas sa Jegudovit mäletad? Oli teine igavene irvhammas. Enne surma tegi ta ka fašistid narriks, vedas neid ninapidi. Viis nad puhastusplatsile, kuhu roiskvesi voolab, talutas neid seal ringi, siis näitas ühele kohale: «Siia on tööpinkide elektrimootorid maha maetud. Teie võit. Otsige.» Ise aga suri ta tublilt, uhkelt. Ta raius neid umbropsu labidaservaga nagu pikavarrelise kirvega. Nad niitsid ta automaatidest maha, sai ilma piinata, silmapilkselt surma...» Gustov lausus murelikult: «Tööstus on nagu rinne — talle antakse kõike esijoones. Minu kaelas aga rippus ilmatuma aja saun nagu inimeste etteheide. Ei saanud kuidagi keskküttekatlaid muretseda. Rääkisin tankistidele augu pähe, nad tõid mulle veduri, mille olime partisanipõlves rööpmeilt kraavi lasknud. Remontisin ära, paigutasin saunaõue ja ühendasin torud. Peale kütte sai veel imehead kuiva auru leiliruumi jaoks. Sööklates polnud kastruleid. Korjasin allatulistatud fašistide lennukitelt metalli kokku ja stantsisime kastrulid. Klaasiga oli häda. Aknaruudud pandi vineerist. Käskisin siis kasvuhoonetelt klaasi

ära võtta ja majaakendele ette panna. Sööklates võtsin solgi arvele, et igal sööklal oleks oma sigala ja küülikla.

Traalide meremeestega on mul kokkulepe. Meie kanname hoolt kino ja isetegevuse eest nende baasis, nemad aga annavad meile kala, igalt lõhatud miinilt sada kilogrammi, niisugune on norm.» Muigas: «Nad hakkasid hiljem avastatud miine kalarikastesse paikadesse pukseerima, lõhkasid seal, kus suuremat noosi sai. Ja kõik kajakad on nüüd dresseeritud, niisama targad nagu koerad: niipea kui silmavad ujuvat miini, jäävad selle kohale kisades tiirlema. Justkui signaliseerivad traalijale. Pärast saadavad teda. Miin lastakse õhku ja pidu algab.

Seebivabriku lasksime käiku. Fašistid ei jõudnud taimeõliga tsisternide ešeloni ära viia. Õli läks rikki. Kuid seebiks kõlbas küll. Osa lasksin värnitsaks teha, roostes majakatused on vaja päästa.

Internaadikasvandikud panime riidesse. Nad said tugevad villased riided. Tõin meremeeste utiili ära, kes palusid tehasemeestelt abi kaatrite remontimisel. Mina kui nõukogude võim nõudsin siis, et tasu olgu natuuras. Nende intendant vaidles küll vastu, et see on armee varandus.

Noh, ma seletasin talle ära ja tuletasin meelde, miks nendel lastel pole emasid ega isasid, koputasin ta südametunnistusele. Leppisime kokku. Hiljem tuli intendant minu juurde täitevkomiteesse ja ütles: «Me tõstsime üles sakslaste põhjavajunud transpordilaeva, on käsil laevaruumide puhastamine. Oleks soovitav, et te ise oma linnatranspordiga sealt prahi prügimäele veaksite. Tasume teile muidugi selle eest akti alusel.» Mulle tundus, et selles palves on mingi tagamõte. Läksin sadamasilla juurde. Seal aga lademeis märgi madratseid, tekke ja voodipesu. Kõik oli selge. Viisime need asjad linna, kuivatasime ära. Varustasin internaadid ja töölisühiselamud ning üht-teist jagasin täiendavalt tööstuskaupade kaartide järgi elanikele. Sõja jooksul on rahvas oma varanduse kaotanud, räbaldunud. Tsentraliseeritud varustamisest üksi ei jätku kõigi vajaduste rahuldamiseks.»

Ljudal oli imelik kuulata neid isa arutlusi, näis, et isa on hoopis unustanud, et armastas kunagi uhkelt korrata:

«Minu eluülesanne on metalli valtsida. Selle töö eest vastutan, seda mu pea jagab, kõige muu osas aga vaadaku igaüks ise, kuidas hakkama saab.»

Ja selle aja jooksul, mil Gustov istus ühiselamus tütrega juttu ajades, astus mitu korda sinna sisse inimesi, kes olid Platon Jegorovitši asukoha teada saanud. Nad palusid korraldusi teha, paberitele alla kirjutada, üks nõudis, et Gustov kohe siinsamas ütleks, kust saab laudu krohvimattideks. Küsiti, kas põrandate värvimiseks antud ookrit võib koolipinkide jaoks kasutada.

Platon Jegorovitš jäi hetkeks mõttesse ja vastas siis:

«Laudu saab piirdetaradest. Need on küll vanad, aga kui need lasta liipriimmutustsehhis immutada, peavad nad veel kauem vastu kui uued. Koolipingid peaksid olema rõõmsat värvi, näiteks rohelised. Remondi- ja mehaanikatsehhis rohelist värvi on, armeeametkond oli seda neile lahingumasinate värvimiseks andnud. Nüüd vastu talve paistab roheline värv eriti silma. Hoonete lammutamisest saadud puumaterjal tuleb ära sorteerida ja odava hinnaga maha müüa, et mõni osavate kätega mees saaks kodus remonti teha. Ja kogu selle peenrauakaubaga — uksehingede, käepidemete, kremoonide ja muu taolisega — tuleks sedasama teha . . .»

Kui Ljuda ütles, et ta läheb juba homme tehasesse, küsis isa ainult:

«Tulid alles hospidalist, kas su tervis peab vastu?» Ja lisas kurvalt: «Mina käin seal nüüd ainult mangumas. Nii kui midagi vaja: seltsimehed, aidake! Kelle juurde sa ikka jooksed? Tehas, see suudab kõik. Palusin sealt üht-teist võlgu ilma tagastamiskohustuseta. Läksin näiteks valutsehhi: aidake hädast välja sanitaartehnika osas. Vajame malmsifoone ja valamuid. Inimesed tahavad silmi pesta kultuurselt, mitte õues kätepesunõust. Toetage linnavõimu, ise te mind sinna valisite. Ja nad jäid pärast vahetust tööle, kuigi valamud pole mürsud, et nende pärast loobuda puhkusest ja oma tervist raisata.» Ta ohkas. «Kui ma vahel valtsimistsehhi sisse astun, siis süda kihvatab. Igaühel on oma koht, oma töö . . .»

Isa oli kõhnaks ja halliks läinud, ta kunagisest kuulsa meistermehe väärikast olekust polnud jälgegi järel.

«Mu töödel ja toimetamistel pole otsa ega äärt,» kurtis ta tütrele. «Linna heakorrastamine, selle majanduse joondeajamine, ja vaata et igas peres on oma häda ja mure. Inimesed kannatavad vaikides.

Linnanõukogu on muidugi võim. Tema põhituum aga seisab selles, et olgu mis tahes olukord, keeruta kui palju tahes, aga sa oled kohustatud rahva eest hoolitsema.

Näiteks kauplustes kanti maha palju riknenud liha. Milles on asi? Jääkappe ei olnud. Jooksin kõik kohad läbi — pole. Läksin tapamajja. Seal selgus, et liha toimetatakse kõigepealt baasi. Valesti teete, ütlesin, saatke otsejoones kauplustesse. Aga millega? Transporti ei ole! Kuidas ei ole? Aga härjad on ju olemas, ärge neid kõiki maha tapke. Vedage nendega, et värske liha jõuaks otse letile.

Kõndisid tänaval ja vahtisid ringi nagu nuhk. Tänavavalgustus oli veel vilets, inimesed aga istusid kinniste aknaluukide taga. Käisin kõik korterid läbi, tegin inimestele selgeks, et akendest langeb valgust — tänaval parem kõndida. Ja tänavatel endil ka rõõmsam ilme. Silmitsesin inimeste jalgu: kalossid lirtsuvad, on kulunud. Leppisin autobaasis vulkaniseerijatega kokku — panid üles veel ühe sildi: «Kalosside parandus».

Meile toodi kartuleid. Nüüd võib neid ilma kaartideta anda.

Hakkasime tänaval sooje kartulikotlette müüma. Tehases valmistasime priimused. Avasin riiete paranduse ja puhastuse töökoja. Meil on rajoonimastaabiga linn, fašistid purustasid selle kõvasti ära. Ja ega meie linna üksi, seesuguseid on tuhandeid. Me olime oblastis esimesed, kes avasid autobussiliinid. Kaheksale veoautole tegime vineerkatted peale, panime pingid sisse ja riputasime autokasti küljele sõiduplaani — nüüd muudkui sõidavad.»

Kui Ljuda isalt päris, missuguse kangelasteo eest talle Nõukogude Liidu kangelase nimetus anti, kostis isa vastumeelselt:

«Mul oli ju võitluskogemusi Kodusõja päevilt... Vana kombe kohaselt ei andnud me fašistidele tagalas asu. Kihutasime hobustega otse nende lennuväljale. Selle eest autasustati kahte meest pärast surma.» Lausus kohmetult: «Kangelase täht on mulle nüüd muidugi

suureks abiks. Inimestel tuleb vahel tahtmine mind igasuguste puuduste eest sõimata, ja õigusega. Kuid nüüd peavad end siiski vaos. Aga ütle, kelle teise kui mitte minu kulul saaksid nad oma südant kergendada.

Näe, lasksin Tšehhovi tänava majast number kuus ajutiselt vannid haiglasse viia. Selle maja kahes korteris aga elavad Isamaasõja invaliidid. No küll nad võtsid mu kallal! Õigusega muidugi. Ladusid kõik südame pealt välja. Siis kukkusid vabandama. Ei, ütlesin, miks te vabandate? See kõik on õige. Ma oleksin pidanud ise enne asja põhjalikult järele uurima. Ja alles seejärel otsuse tegema. Ma ei talitanud rindetava kohaselt. Oleks tulnud teie dušid korda teha ja alles siis vannid ära viia. Kui nad olid mind läbi sõimanud, alles siis taipasin, et poleks tarvis olnud dušiseadiseid maha võtta. Panin paberile oma käe alla ilma asjasse süvenemata.»

Isa tõmbas peopesaga üle näo, mis ei olnud enam nii tõmmu nagu varem rauakuumusest, ja lausus mõtlikult:

«Kuidas ma varem asjast aru sain? Kui võim käes, siis muudkui kamanda. Aga tuleb välja, et kõik kamandavad hoopis sind, iga inimmure on su üle peremees ja iga inimese eest vastutad sa rahva ees. Täitevkomitee, see tähendab, et täida kõik, mis nõukogude võim on rahva heaks plaani võtnud... Juhataja!» Ta lausus seda sõna pikkamööda. Ta vidutas silmi ja ütles sõnu venitades: «Ma arvan, et algselt tähendas see meistrit, töömeest, kes oskas ise mingi asja valmis teha ja teisi õpetada. Nii nagu, ütleme, mina valtsimistsehhis. Ja hiljem omandas see sõna suurt kaalu sedamööda, kuidas kõigil rahvastel tekkis üks ja sama valitseja — töö, nagu Marx selle kohta ütles.» Ja piinlikkust tundes, seletas ta samas justkui vabandades: «Ma pole neid sõnu raamatust võtnud, need jäid mulle ühest brošüürist meelde. Ma pean lugema igasugust vajalikku erialast kirjandust. Võtame laoasjanduse. Ma ei teadnudki, et säärane asi on olemas. Tuleb välja, et see on terve teadus, oma tehnoloogia, eeskirjade ja süsteemidega. Ja mida kõike ma ei pea tundma õppima! Valtsimine on lausa lust. Lähed pärast vahetust minema, süda kerge. Siin aga on kogu elanikkond su kukil. See pole enam brigaad, kus sa tunned igaühte nagu oma sugulast, tead kõiki tema nükkeid, kombeid ja pisivajadusi.

Siin on midagi muud: igast asjast suurt puudust tundev elanikkond. Taastasime kultuurimaja. Fašistid raiusid pargis puud maha, istuta uued. Kõigile tuleb luua linnatranspordi kasutamise võimalus, see pole see, et oma tsiklil vahel mõnda tuttavat sõidutada. Anna elamuid, ehitusmaterjali aga polnud kuskilt saada. Et inimesed tsentraliseeritud varustamise kõrval ka lisatoiduaineid saaksid, olgu linnalähedased majandid nõnda organiseeritud, et sõnnikut saaks, ehkki loomi pole. Olen vahel tuletõrjemasina kastma saatnud, aga kui midagi põlema oleks läinud? Organiseerisin jahimeeste artelli, et lodumaadel metssigu küttida. Liha said preemiaks tehase varemeid koristanud inimesed. Rahuajal selle kohta ettekirjutust polnud, kui palju rususid koristavale inimesele maksta, oli küll punkt ehitusprahi koristamise kohta. See aga polnud praht, ja kuigi plahvatus purustas ja kägardas kõik ära, võis siit kohusetundliku peremehe pilk leida veel üht-teist tarvitamiskõlblikku.

Meie kõige tähtsam teadus on inimese tundmine. Inimesed on erinevad, igaühel on oma valu, omad pahandused, omad õnnetused, ja vastavalt iseloomule mõni karjub su kallal, pressib peale, mõni jälle on vait, kannatab omaette. Ja kõige raskem on just niisuguste vaikivate, rusutud inimestega. Sa pead oskama neile läheneda, oma jutuga nende südant kergendada. ja ei tohi kellelegi midagi huupi lubada, paljalt sõnadega lohutada. Kui oled juba kord ütelnud «jaa», siis pead ka sellest lõpuni kinni pidama. Ja asi pole mitte selles, et sa valmistasid inimesele rõõmu, nagu ta seda ära oli teeninud. Esialgu ei suuda me veel rahvale tema teenete eest anda kõike seda, mis saama peaks, ja ta ei pressigi peale. Ütle «ei!», kuid kohe alguses. Ära minnes inimene vihastab, kuid ei solvu. Aga kui sa ainult asja venitamiseks, inimesest lahtisaamiseks lubadusi annad, siis pole su õige nimi mitte juht, vaid ersats, kõige hullem ja petturlikum võltsing.» Gustov ütles tähtsalt: «Miks mind seniajani sellel ametikohal on talutud? Ma tunnen hästi sõnu «jaa» ning «ei». Ja hoian iga hinna eest nendest sõnadest kinni. Lubasin kõigile lasteasutustele piima nii palju kui kulub. Lehmade arvu silmas pidades asi justkui klappis, aga sööta ei jätkunud, piimatoodang oli väike. Ja siis veel põud. Lihtsalt häda! Kui ma

parasjagu selle üle pead murdsin, paluti mind sõjameestele Kodusõja-mälestusi jutustada. Läksin parteikabinetti kõne jaoks tsitaate otsima. Ma otsustasin Leninit tsiteerida, noh, niisama, mõjukuse mõttes, aga juhtus nii, et muudkui lugesin ja lugesin, ja mida ma sealt kõike ei leidnud! Vladimir Iljitš andis, muide, teadlastele nõu pöörata tähelepanu sapropeelile — kõdumudale veekogude põhjas. Tuleb välja, et selles on kasulikke orgaanilisi aineid, igasuguseid soolasid, valke ja muud. Tollal oli näljahäda, sellest tuli välja rabelda. Noh, hakkasin asja igast kandist uurima, veekogusid, limaane ja lodumaid leidub meil rohkesti. Sain sobivad spetsialistid, hakkasime kõdumuda ammutama ja töötlema, ja mis välja tuli? Tõstsime niihästi piimatoodangut kui ka rasvaprotsenti, ja selle söödalisandiga lehmad kosusid. Nende nahk muutus siledaks nagu suvise karjatamise aegu. Aga näe, tahtsin panna pudelitehast aknaklaasi tegema. Sellest ei tulnud midagi välja, inimesed said ilmaasjata vaeva näha. Omavalmistatud seadmetega asi ei edenenud, kuidas ma ka peale ei pressinud. Ja nõnda kandsingi täitevkomitee istungil ette: ei tulnud välja. Raiskasin ära materjalid ja tööaja. Ei tulnud välja. Palusin kirjutada minu kui personaalselt vastutava isiku arvele . . .»

Gustov ohkas.

«Tuleb välja, et mida kõrgem su ametikoht, seda suurem on sinu tehtud viga.» Ta muigas. «Mul on üks sektorijuhataja, ja millega tema end alati vabandab? Ma olen väike tegelane, suuri vigu ei tee. Kavalpea. Kui aga minul midagi viltu läheb, siis mõtlen, et seda ei tee enam mingi tööga tasa, nii nagu pudelitehasega oli. Muidugi, sapropeeliga oli õnne, siin olin kübeke võlgu, aga andsin tagasi.»

Toauberikku astus sisse täitevkomitee töötaja ja seletas:

«Platon Jegorovitš, töödejuhataja ütles, et kui majja Proletarskaja kuusteist panna esimese korruse kattelae alla raudtalad, siis peab see maja veel tükk aega vastu ja sinna võib mõne korruse peale ehitada, see annaks kolmsada viiskümmend meetrit lisaelamispinda. Sadamas vedelevad liiva tuisanud punnitud seinalauad, kas neid ei saaks vahelagedeks võtta?»

«Üks silmapilk!» hakkas Platon Jegorovitš kiirus-

tama. Tütrele andis käsu: «Tee siin vahepeal kõik korda, paarikümne minuti pärast olen tagasi.»

Kuid Gustov ei astunud tütre poole sisse ei õhtul ega ka järgmisel päeval. Kontoris öeldi Ljudale:

«Ole lahke, mine mis tahes tsehhi. Käi veidi ringi, vali ise välja.»

«Või ma siis tehast ei tunne?»

«Ei, sa mine siiski, lase silmadel üle käia.»

Ja kui Ljuda oli vanast kontori tellisehoonest tehaseõue astunud, taipas ta otsemaid, miks talle nii tungivalt soovitati tehases veidi ringi käia — tehast polnud olemas. Polnud seda tehast, mida ta tundis niisama hästi nagu oma maja.

Seal, kus varem olid seisnud kõrged tsehhihooned, oli nüüd mingi suurte onnide kobar. Inimesed töötasid seal omatehtud katuste all koopahämaruses. Nende onnide ümber käis ehitustöö, pandi kandeposte püsti ja laoti müüre, ehitajad justkui kiirustasid tulevaste tsehhide katuste alla peitma kõike seda, mis siin praegu oli. Igal pool vanade varisenud seinte rusuhunnikud, kust paistsid välja armatuurivarvad. Tunkedes metallitöölised tagusid nendel varemehunnikutel kangide ja sepavasaratega kive, lõikasid armatuuritükke, korjasid välja tervemaid telliskive ja ladusid need eemale virna.

Tehaseõues liiguti mööda varingutevahelisi jalgradu nagu mäekurudes. Valu ja sepiseid veeti tsehhist tsehhi kärudel. Siin olid kõik lubja- ja tellisetolmuga kaetud ja üksteisega nii sarnased, et nende vahel oli võimatu vahet teha.

Ja kui üks nendest, kelle nägu oli justkui tellisetolmu sisse müüritud, küsis Ljudalt: «Mis tsehhi sa tahad minna?», kostis ta:

«Tööriistatsehhi.»

«Noh, siin see ongi, sinu ees.» Ta osutas kõrgele rusuhunnikule ja seletas: «Kõik teie, teise mehaanikatsehhi inimesed rügavad siin pärast vahetust tööd teha.» Ja lisas muiates: «Igaüks tahab endale kiiremini töökoha kindlustada vastavalt oma kategooriale ja erialale. Noh ja panevadki tööle pihta.» Ta hõikas: «Ptaškin!»

Ptaškiniks osutus üks noorukitest.

«Ahah,» ütles see, heitnud põgusa pilgu Ljudale. «Kas olid rindel? Eks asu siis kohe konveieri juurde.»

Ja näitas käega sinna, kus ahelikus seisvad inimesed rusutükke käest kätte andsid, kusjuures viimane loopis neid mullakärusse.

Imelik, aga Ljuda ei märganud siin ei masendust ega rusutud olekut, kuigi inimesed tegid seda rasket musta tööd pärast oma töövahetust tehases. Ja kui kuskil varemete vahel võis nende arvates peituda mõni masin või tööpink, muutusid tööliste liigutused eriti ettevaatlikuks. Alati leidus mõni selle tehasevaranduse endine peremees, kes asus etteotsa ja hakkas kamandama, et kogemata midagi ära ei lõhutaks. Kui kõik laabus hästi, rõõmustati nii, nagu oleks avastatud hiiglasuure väärtusega aare, mis neid eluksajaks rikkaks teeb. Ja selle aarde omanik ronis lahtikaevatud rusuhunniku põhja ja teadustas sealt kas rõõmsalt või siis pisut kurvalt, mis olukorras tema masin on. Mõnikord juhtus, et ta seda korda tehes mitmeks ööpäevaks paigale jäi ja seal kõvasti töötas, vahel kutsus ta kodunt kogu pere endale appi.

Inimesed töötasid siin nii pingeliselt, nagu kaevurite päästekomandod siis, kui kaevandus on sisse varisenud ja iga tund on tähtis varingust maa alla maetud kaevurite elu päästmisel. Vahe seisis vaid selles, et ei päästetud mitte inimesi, vaid tehase varandust. Kui masin juhtus olema terve, juubeldati nii, nagu oleks päästetud elusolend. Aga kui see masin oli lootusetult purustatud, väljendas nende näoilme pettumust ja nad avaldasid kaastunnet varem sellel tööpingil töötanule.

Rusude alt väljatoodud tööpingi juurde kogunes tavaliselt suurte kogemustega tööliste konsiilium. Ja see, kes varem selle tööpingi taga oli seisnud, nühkis kaltsuga hellalt masinaosi justkui haavu ravitsedes ja päris ärevalt: «Noh, kuda on, kas läheb käima? See pole ju vana, 1938. aasta väljalase, ta võib veel palju toodangut anda . . .»

See oli ühistöö, tuline soov anda tehasele endine väljanägemine tagasi, teha temast see, mis ta oli olnud enne hävingut. Seepärast rõõmustas isegi vana mõlkilöödud joogiveepaagi ülesleidmine. Ja siinsamas tehaseõues taoti mõlgid välja, joodeti lahtimurdunud kraan uuesti külge, et see vana veenõu hiljem panna tagasi tsehhi, sinna, kus see enne sõda oli seisnud.

Rusudest puhastatud, ajutistes lamedate laudkatustega hiiglasuurtes sarades töötasid inimesed hämarikus. Peaaegu otse tööliste pea kohal rippusid nõrgalt valgustavad elektripirnid. Elektrijaam töötas poole võimsusega ja elektrienergiat ei jätkunud. Raskeid valatisi veeretati palgijuppidel nagu rulltransportööril, ainult et käsitsi. Valutükkidele seoti jäme köis ümber ja nende ette rakendunud töölised lohistasid neid nagu burlakid.

Ilma korteriteta poissmehed elasid siinsamas tsehhis, puukoikud seisid seina ääres viilkatuse all.

Ühes punkris oli igasugust rauakolu, milles meistrid ja brigadirid tuhnisid nagu hulgused prügimäel, otsides seadmete remondiks midagi sobivat või lihtsalt mingit tarvitamiskõlblikku metalli.

Martääntsehhis oli laadimismasin täiesti korrast ära. Remontijate brigaad nokitses selle kallal. Martäänahju töölised täitsid ahju käsitsi muistset taraani meenutava seadise abil. Ennevanasti kasutasid sõdalased taraani kindlusemüüride lõhkumiseks.

Kuid tehas juba elas, töötas ja andis toodangut. Autahvlile pandi pliiatsiga joonistatud lööktööliste portreed. Linnas ei olnud veel fotoateljeed.

Ja siinsamas rippusid tavalised teadaanded koosolekute ja keelpilliringi harjutuste kohta. Seinaleht. Käskkirjad, milles avaldati tänu või noomitust. Tehase raamatukogule saadetud uute raamatute nimekiri.

Mõne päeva pärast oli Ljuda selle nii tavalise ja ühtaegu hoopis ebatavalise tehaseeluga kodunenud. Poisid, keda ta pioneeridena tundis ja kellesse ta tollal üleolevalt suhtus, seisid nüüd temast kõrgemal, sest neil oli kategooria, eriala ja nad olid juba täiskasvanud inimeste soliidsete maneeride ja harjumustega kaadritöölised. Need aga, keda ta paariaastase vanusevahe pärast oli elatanud inimesteks pidanud, võtsid teda vastu kui eakaaslast. Ja need, kes tundsid teda plikana, rääkisid temaga nagu aastates naisega. Veera Kuzjurina, tema kooliõde, käis kuidagi veidralt, üks puus kõrgemal. Kui teda hüüti, pööras ta end kogu kehaga ümber. Ta kandis alati kaelas villast salli.

«Mis sa niimoodi, kas hoiad oma häält?» küsis Ljuda. Ta mäletas Kuzjurinat kui tehasekoori solisti.

«Jah, hoian oma häält,» kostis Kuzjurina kuivalt.

Hiljem sai Ljuda teada, et fašistid poosid Kuzjurina

üles, ta kukkus silmusest alla, kui ta maas lamas, tulistati teda. Hiljem ronis ta august välja ja redutas kaua gradeerimishoone tühjas roiskveetunnelis.

Kuzjurina laulis endiselt kooris, ja kuigi ta hääl polnud enam see mis enne sõda, tõusis kogu saal iga kord püsti ja aplodeeris, kui ta soololauluks koori ette rambi juurde astus.

Teise mehaanikatsehhi meister Gennadi Ananjevitš Puhhov oli partisanina võidelnud koos kaluritega, enne sõda oli tema lemmikharrastuseks olnud kalalkäimine, ja kalurid tundsid teda hästi. Talle ei suudetud seniajani seda andeks anda, et ta kalurite juurde partisaniks läks ega liitunud tehasemeeste põrandaaluse organisatsiooniga. Koosolekutel noriti ülearu palju tema kallal, öeldi, et ta on «märja autoriteediga», tema aadressil tehti teravaid märkusi.

Ešelon, millega tehaserahvas evakueerus, pommitati puruks. Paljud hukkusid; need, kellel õnnestus Uuralisse pääseda, töötasid sõsartehases, mille nad oma uues asukohas ise ühele lagendikule rajasid. Ja see oli palju raskem olnud, kui praegu oma tehast taastada, sest elati muldonnides ja tööpingid seisid õlgmattide all. Üle kolmekümne kraadi pakast, raud kleepus käte külge, õli ja emulsioon külmusid, neid tuli üles sulatada.

Ühesõnaga, tehaserahvas oli läbi elanud ja tunda saanud niisugust häda ja viletsust, et Ljuda ei söandanud enam jutustada rindeelust nii, nagu ta oli seda tahtnud ja sellest unistanud.

Tehaseinimesed suhtusid rindel olnud tütarlapsesse erilise tähelepanu ja vastutulelikkusega. Komnoored valisid Ljuda büroosse, ja kuigi tööriistatsehh, kus ta pidi tööle hakkama, ei olnud veel taastatud, pandi ta naelatööpingi taha, sellal kui paljud tööpingitöölised tegid abitöid. Ja kui ta proovis keelduda, ütles talle tsehhi partorg Krinotškin karedalt:

«Tead mis, Gustova, raiu see endale igaveseks nina peale: koosolek otsustas, ja ongi kõik. Siin ei ole armee. Kõige kõrgem ülemus on kollektiiv. Isegi direktoril ei ole õigust üldkoosoleku otsust muuta. Ja meie otsus on: endised rindevõitlejad tööpinkide taha. Nendele korraldati isegi kiirkursused. Tagala peab rindele ka sellega oma tänulikkust avaldama.»

XIV

Platon Jegorovitš Gustov käis sageli tehases, kuid mitte tütart vaatamas, vaid, nagu ta ise ütles, et «üldsusega mõningaid küsimusi sõeluda».

Kui tal oli vaja kõrgematele oblastiinstantsidele survet avaldada, tõstatas ta küsimuse tehasekoosolekul, ja läks siis seal vastuvõetud otsusega kui tööliskollektiivi tahte väljendusega kõrgematesse instantsidesse.

«Sa kasutad ju demagoogilisi võtteid,» heitsid talle ette kõrgemalseisvad seltsimehed. «Miks sa ei tegutse täitevkomitee nimel? Nagu on sünnis talitada isikul, kelle kätte võim on usaldatud.»

«Aga kes usaldas?» päris Platon Jegorovitš õelalt, ja katnud tehase resolutsiooni peopesaga, seletas: «Rahvas usaldaski selle võimu mulle. Ja tema ongi mulle kõige kõrgem instants. Rahvas valiski ju mind. Nüüd pean temaga nõu.»

Ta püüdis neile selgeks teha:

«Saage ometi aru, kes ma olen nendele. Platon Gustov, valtsija, ei midagi rohkem. Ja niipaljukest mul teeneid ongi, et andsin ilma praagita toodangut. Kogu mu autoriteet seisab selles. Nad ei toetanud ju mind, kui üritasin staadionil laupäevakut korraldada. Ütlesid ära. Mis nad ütlesid? «Kõik jalgpallurid on praegu tehases tööga kinni, pole veel kätte jõudnud aeg, et nad võiksid rahva ees palli taguda.» Teie aga märkisite mulle plaani: staadioni taastavad noored. Aga näe, missugused nad on, väga sportlikud, pärast vahetust panevad ehitusel tööle kõvasti pihta. Maja, kus enne sõda täitevkomitee paiknes, — sakslaste ajal oli seal komandantuur — remontisime täitevkomitee jaoks ära. Kuid me anname selle lasteinternaadile. Sakslased piinasid selles majas nende vanemaid surnuks. Teie aga olge nii lahked ja andke raha ja materjale uue täitevkomitee hoone ehitamiseks. Sest nõukogude linnavõimu ulualune on praegu üpris vilets. Silt on meil soliidne, selle hoidsime sõjaeelsest ajast alles. Nüüd torkasime sildi vana logu külge, mis on lihtsalt hurtsik.»

«Te oskate, Platon Jegorovitš, põhjendusi tuua, otsekui täägiga torkate.»

«Ma mõtlen kõik hästi läbi . . .»

Ükskord tuli Platon Jegorovitš hilisööl tütre juurde ja ütles:

«Tead sa mis, Ljudake, kui sul pole veel mõnda poissi silmapiiril ega ole ka lähemal ajal oodata, siis ma koliksin sinu juurde või sina täitevkomitee ühiselamusse, kuhu mulle ikkagi anti väike tuba. Ma juba vanem inimene, olgugi et liigun alati inimeste seas, mõnikord olen siiski täiesti üksi. Nojaa, hakkab pähe tikkuma igasuguseid totraid mõtteid. Siis on raske üksi olla.

Ja tead, ma sattusin kogemata ühe naistohtri juurde haiglas. Algul käisin end ravimas. Põhjendasin sellega, et lahke inimesena teeb ta mulle süste väljaspool tööaega. Harjusin temaga ära, käisin tema pool juttu ajamas.»

«Kui ta on hea inimene, mis seal's ikka, isa . . .»

«Häid inimesi on nüüd palju,» vihastas Platon Jegorovitš. «Kuhu oma nina ka ei pista, ikka satud niisuguse inimese peale, et seisa kas või paljapäi tema ees. Meil on siin palju niisuguseid, kelle ees tuleb müts maha võtta ja paljapäi juttu ajada. Tahtsin sulle seda ütelda, et kui sul oma isiklik plaan on, ma ei vaidle vastu. Võin kas või hommepäev enese kuhugi perekonda sokutada, küllap minu eest juba hoolitsetakse, ära karda. Kui sul aga esialgu kedagi sobivat pole, siis lepi veel mõnda aega isa seltsiga. Ma olen ju vanaaja inimene, mul on sugulashinge enda kõrvale vaja. Olgu et vahel lärmata, olgu kellegi eest hoolitseda, olgu niisukest juttu ajada, mida igaühega ei passi rääkida. Justkui hinge kosutuseks. Sinus on minu ja su ema verd, mis mulle elulõpuni vastu särab. Olen juba aastates, võib öelda, vana mees. Kui ma su mehele panen, hakkan teil külas käima. Sul sünnivad lapsed, väga tore. Kõik puhkepäevad saadan sinu juures mööda, aga kui ma abiellun, võib naine need ka endale nõuda.»

«Mul on väga hea meel, isa. Mulle ei meeldi ka üksi olla, ainult ma ei rääkinud sulle sellest.» Ja samas heitis ta isale trotslikult ette: «Mis seal's ikka, kui ta on kena inimene, abiellu. Lõppude lõpuks võin ju teie juurde elama tulla.»

Isa vahtis maha ja pomises süüdlaslikult:

«Ma ilmutasin muidugi vaimunõtrust, selge. Seda enam, et ta on minuga võrreldes üsna noor, ei ole veel neljakümmetki, mina aga üle poolesaja juba.» Ja lisas

kähku: «Kuid ta on soliidse välimusega, koguni halli on juba juustes. Vähem kui minul, aga ikkagi on.»

«Isa, abiellu!» Ja Ljuda silitas isa käsi, millel oli raua põletushaavade arme. Ta kinnitas: «Meist saavad kindlasti sõbrad. See on hea, et ta on arst, mul on niikuinii end ravida vaja.»

«Kuidas nii, end ravida?» muutus isa rahutuks. «Tuleb välja, et hospidalis ei ravitud sind terveks?»

«Sugugi mitte, see on niisama tühiasi. Kuid mul on vaja end ravida.»

«Tema teeb sind igast tõvest terveks,» ütles isa tuliselt. «Tal on kabinetis alati järjekord nagu kaupluses, kui defitsiitset tööstuskaupa müügile lastakse. Teiste arstide juures pole vaja ette registreerida, koputa ja astu sisse. Tema juurde aga tormavad inimesed igasuguste kaebustega, oma tervise üle kurtma. Nagu täitevkomiteesse elamispinna pärast, nii tulevad nad tema juurde haigusemurega.»

Platon Jegorovitš läks koos tütrega haiglasse, koputas ujedalt arstikabineti uksele, paotas selle, kuid ei astunud sisse, vaid ütles sosinal:

«Jevgenia Petrovna, ma tõin teie juurde ühe patsiendi enda poolt. Võtate ehk vastu?»

Jevgenia Petrovna oli väike, kõhn, siledaks kammitud juustega, sarnaka kaame näo ja nukkertõsiste silmadega naine. Ta viipas käega valge tabureti poole ja ütles nii, nagu ta vist alati ütles kõigile siia tulnuile:

«Tere, istuge, palun.»

Ja pärast seda kui oli Ljuda kätt surunud, hakkas ta oma käsi pesema. Üle õla vaadates päris ta:

«Mille üle te kaebate?» Viivitanud veidi, lausus ta aralt ja ebakindlalt: «Ljuda?» sealjuures naeratas ta vaevumärgatavalt suunurkadega, aga vahest see ainult näis Ljudale nii.

Ljuda ütles läbi hammaste:

«Ma sain lahingus haavata, noh, tahaksin selle tagajärgi teada saada.»

«Võtke riidest lahti,» käskis arst.

«Ma tahtsin ainult nõu küsida . . .»

«Võtke riidest lahti,» kordas arst.

Ljudas kihvatas pahameel, sest talle näis, et tohter

silmitseb teda uudishimulikult, mitte kui arst, vaid kui naine naist, hindavalt.

Jevgenia Petrovna vaatas Ljuda kiiresti ja osavalt läbi, kuidagi mehaaniliselt, sisseharjunud kindlate võtetega. Käskis siis:

«Pange riidesse.» Ta pesi taas käsi ja ütles üle õla vaadates: «Proovime kõigepealt ravida ilma operatsioonita. Kuid pidage meeles, ma ei luba esialgu mitte midagi.»

«Ja mul polegi praegu midagi vaja,» kostis Ljuda. «Saan niisama ka hakkama. Mul pole kiiret.»

«Ei, te peate end ravima,» ütles arst. «See on vajalik.» Ja lisas rangelt: «Naine peab olema ema . . .»

«Miks te rõhutate, et tingimata peab olema? Kas oma kogemuste põhjal?»

«Mul oli kaks last.»

«Kus nad siis on?»

Jevgenia Petrovna pööras näo ära, ja vaadates aknast välja, mille ruudud olid poolest saadik valgeks värvitud, lausus kumedalt:

«Neid pole enam . . .»

Pööras end järsku ümber, vaatas Ljudale otse silma ja küsis:

«Te ise nägite vist, muidugi nägite, kuidas saksa lendurid madallennul ešelone tulistasid? Vaat siis nad . . .»

«Andke andeks.»

«Mis te nüüd!» ütles arst. «Ma saan teist aru.» Ta sattus segadusse ja jäi vait, püüdis siis nähtavasti enesest jagu saada ning kõneles edasi selge valju häälega: «Platon Jegorovitš rääkis teile juba. Kuid ma tahan ise ka teiega sellest rääkida. Ühesõnaga, ta ei ole mulle mingeid lubadusi andnud, ja kuigi ta on mulle praegu lähedane inimene, olen ma harjunud üksi olema, sest olen ammu kaotanud kõige kallimad inimesed. Ma suudan üksi olla, tema aga mitte. Uskuge mind.» Ta langetas pea, sirvides laual pabereid. «Ta vajab mind.»

«Aga teie teda?»

«Ma ei tahaks, et mul oleks veel üks kaotus elus. Mul ei tulnud lihtsalt enam pähegi, et võiksin veel kord armastama hakata. Aga, näe, ma hakkasin teda armastama.»

Ta raputas pead ja lausus sunnitud naeratusega:

«Nähtavasti puhtnaiselik retsidiiv. Läheb mööda. Aga võib-olla ei lähe ka. Ma ei tea.»

Ljuda ütles kindlalt:

«Ei, pole vaja. Pole vaja, et mööda läheks.» Lisas manitsevalt: «Pidage meeles, et ta on väga hea inimene. Koguni suurepärane . . .»

«Ma tean,» oli Jevgenia Petrovna nõus. Siis ütles ta taas doktoritooniga: «Tähendab nii, Ljuda, hakkame ravima. Me saame veel sageli kokku, ja ehk ei vaja te mind mitte ainult kui meedikut . . .»

Kui Ljuda arstikabinetist välja tuli, tõttas isa ärevalt tütre juurde:

«Noh, kuidas on?»

«Tead, ta on vist hea inimene.»

«Ma tean,» katkestas isa teda vihaselt. «Aga kuidas su tervisega on? Mis ta ütles?» Ta avas järsult ukse ja küsis kabinetti astudes: «Doktor, kas ma võin nagu isa ametlikult küsida, mis haigus tal on?» Lisas murelikult: «Võib-olla on midagi tõsist?» Ta ütles arstile päris koduse tooniga: «Palun ära aja mulle puru silma, seda pole vaja.»

«Isa, ma lähen!» hüüdis Ljuda ja andis nagu vandeseltslane arstile nõu: «Tehke talle rahustav süst.» Ta lehvitas mõlemale sõbralikult käega: «Nägemiseni!»

Kuid haiglatrepist alla astudes oli Ljudal niisugune tunne, nagu oleks ta oma isa jätnud sinna alatiseks. Ja teda äkki vallutanud terav üksindustunne tõi pisarad silma . . .

XV

Linna oli saabunud uus miilitsaülem.

Endine oli olnud aukartustäratav: jõumehe välimusega polkovnik. Ta oli alati kurjategijate kinnivõtmise operatsioonidest ise osa võtnud, ilmutades sealjuures vaprust ja kartmatust. Tema ettekandeid raskemate seaduserikkumiste juurdluse tulemustest oli äärmiselt huvitav kuulata. Pisisündmustega ta ei tegelnud, suhtus neisse põlgliku ükskõiksusega. Ta seletas oma allu-

vatele: hirmutage suusõnal, paberimäärimist pole vaja. Ja selgitas: kuidas kajastub statistikas sundtoomine iga tühise asja pärast? Kuritegevuse kasvuna! Aga see on meie objektiivse tegelikkuse moonutamine. Peaasi, seltsimehed, on töö kvaliteet. Milles see väljendub? Võitluses paadunud kriminaalelemendiga, tõelise kurjategijaga, tema üle kohtumõistmises kriminaalkoodeksi range paragrahvi järgi. Pole mõtet eriti palju tegelda normide rikkumisega olme pinnal, pisiüleastumistega — praegu ei ole selleks sobiv aeg. Meid võidakse süüdistada ülepakkumises valvsuse alal, teatud meeleoludes . . . Noh, saate isegi aru.»

Kurjategija kinnivõtmine valmistas talle suurt rõõmu, aga ta ei tundnud viha vangi vastu, käis eelvangistuskohas ja ajas seal temaga heasüdamlikult juttu kui õilis võitja täiesti auväärse võidetud vastasega.

«Mis sulle mõistetakse, see on kohtu mure. Meie ülesanne on faktid ja asitõendid.» Ta päris hoolitsevalt: «Kas sul on kaebusi vahi all pidamise või vangivalvurite jõhkruse üle?» Ja kui kurjategija pretensioone ei avaldanud, oli ta väga rahul ja ütles: «Humaansus on meil vajalikul kõrgusel. See on tõsi.»

Ametiautot ta ei kasutanud. Linna täitevkomitee aitas talle hobuse muretseda. Nii Isamaasõjas kui ka Kodusõjas teenis ta ratsaväes. Ta ratsutas suurepäraselt. Lihtsalt nauding oli seda vaadata.

Ta oli ülepea tore mees. Miilitsameeste riviõppustega tegeles ta ise, treenides eeskujulikku rühti ja täpset rivisammu. Platon Jegorovitš Gustovile meeldis miilitsaülem, kuigi too linna täitevkomitee istungitel mingit aktiivsust üles ei näidanud. Ta istus vaikides kannatliku kalamehe mõtlikus poosis, kui arutatavad küsimused ei puudutanud otseselt miilitsatööd. Gustovile meeldisid miilitsaülema tasakaalukus ja rahulikkus ning see, et ta ei toppinud oma nina asjadesse, mis teda ei puudutanud.

Uus miilitsaülem oli madalamas auastmes — alampolkovnik.

Selles võis koguni näha oblastivõimude mõningat hoolimatust nende linna vastu. Kuid kuus rida ordeniliistakuid ja igaühe peal neli linti, see oli oluline tegur. Ta oli lüheldast kasvu, kõhnavõitu, sisselangenud põskedega ja võrdlemisi kiilaspäine — mitte eriti impo-

santne välimus. Kuid silmad olid elavad, reipad, pilkavmuhelevad.

Platon Jegorovitš oli uut miilitsaülemat mitu korda näinud erariietes. Apašisärk seljas, jalas puuvillased püksid ja sandaalid. Selle üle Gustov ei imestanud, nähtavasti oli ümberriietumine asja huvides ette nähtud, selleks, et mõnda kahtlast tüüpi jälitada. Egas see olnud juhus, et kord kohtas ta miilitsaülemat toiduainetekaupluses, kus too vagusalt järjekorras seisis ja eraisikutega vestles, kord nägi teda tehasesöökla köögis, kord jälle ühiselamus komandandiga teed joomas.

Platon Jegorovitš tegi alati näo, nagu ei tunneks teda ära, et konspiratsiooni mitte rikkuda.

Kuid Platon Jegorovitš oli väga pettunud ja veelgi rohkem pahane, kui uus miilitsaülem hakkas linna täitevkomitee istungitel käima erariietes.

Endine miilitsaülem pajatas tavaliselt enne istungi algust linna täitevkomitee liikmetele igasuguseist huvitavaist sündmustest, tema töötajate poolt nende tööpõllul ülesnäidatud vaprusest. Rääkis enese juba enne istungit tühjaks, hiljem oli vait, puhkas.

Uus ülem aga kuulas ainult teiste jutuajamist pealt, sekkumata kõnelusse. Ja kui temalt päriti: «Noh, kuidas teil seal ka läheb?» vastas ta kuivalt: «Normaalselt.»

Ühel täitevkomitee istungil tegi uus miilitsaülem ootamatult ettepaneku:

«Viivitamatult alustada linna staadioni taastamist ning seda ka tunduvalt laiendada.»

Ja kui Platon Jegorovitš pahaselt tähendas: «Seda küsimust uurime veel ja selle peavad esitama siis kehakultuuri- ja ametiühinguorganisatsioonid üheskoos, ei mingil juhul miilitsaorganid,» ütles uus ülem:

«Ma arvan, et see puudutab vahetult just meie tegevusvaldkonda, sest spordiorganisatsioonide nõrk töö kajastub mingil määral korrarikkujate vanuselises koosseisus: protsentide järgi on siin ülekaal noortel.» Ta avas aktikaaned ja hakkas täitevkomitee liikmeid tutvustama noorte kohta tehtud protokollidega, mis ei sisaldanud midagi kohtu poolt karistatavat, need meenutasid pigem nõrgalt edasijõudvate õpilaste kohta pedagoogide koostatud iseloomustusi. Kuid ta rääkis nii erutatult, nii

tuliselt ja veenvalt, et suurem osa linna täitevkomitee liikmeid hääletas tema ettepaneku poolt.

Tehase direktor palus linnavõimusid anda talle maatükk uute tsehhide ehitamiseks.

Selge küsimus. Tehas oli õigupoolest linna peremees, tehas andis linnale ilme ja oli tema uhkuseks.

Miilitsaülem palus taas sõna:

«Ma vaidlen vastu.»

Kõik olid muidugi imestunud. Mõni koguni nördinud. Kuuldus pahast sosistamist.

Suu muigel, tähendas tehase direktor üleolevalt:

«Huvitav, millega te seda põhjendate.»

Miilitsaülem võttis portfellist välja teise toimiku, lehitses seda, ja heitmata pilku täitevkomitee liikmetele, hakkas rääkima:

«Viimasel ajal olen hoolikalt uurinud perekonnaseisubüroo materjale. Ma avastasin olulise ja üpris kurva seaduspärasuse, mida edaspidi ei tohi enam sallida. Suurim arv lahutusi langeb nendele inimestele, kes pikemat aega on tehase ühiselamutes — barakkides elanud. Lahutatakse abielud, nendes perekondades aga on väikesi lapsi.

Iga perekonna purunemine on igas suhtes negatiivne fakt. Ohvriteks on esijoones lapsed. Meie uurimisandmete järgi on suurem osa korrarikkujaid pärit lahutuse läbi purunenud perekondadest. See avaldab hukatuslikku mõju laste psüühikale, nende moraalivaadetele ja käitumisele. Nad kaotavad austuse vanemate vastu ja lähevad nende kontrolli alt välja, millel on väga halvad tagajärjed. Mina kui rahvamiilitsaorgani esindaja teatan: senikaua kui tehase administratsioon ei paiguta perekonnainimesi barakkidest uutesse majadesse, vaidlen ma selle vastu, et linna krunte antakse tehase laiendamiseks. Ja täitevkomitee liikmena kaitsen oma seisukohta kõrgemate instantside ees.»

Tehase direktor läks näost tumepunaseks:

«Teie, seltsimees Zujev, oleksite pidanud rääkima sellest, miks te seniajani pole välja selgitanud vargusi tehase ladudes. See kuulub otseselt teie funktsioonidesse.»

«Ja ka teie funktsioonidesse,» pareeris Zujev. Siis ütles ta aupaklikult: «Kui tehasesse tuleb tööle uus inimene, olete teie, Fjodor Averjanovitš, alati leidnud aega,

et temaga juttu ajada, tutvust teha ja isegi tsehhi sisse astuda, et vaadata, kuidas ta töötab. See on suurepärane, tõelise juhtiva töötaja joon. Aga kui võetakse keegi tööle tehase majandustagalasse, siis te peate paljuks uue töötaja toimikule pilku heita, rääkimata temaga tutvumisest. Ja sellesama teie kombe on omaks võtnud ka tehase kaadritöötajad. Ma kuulasin väga hoolikalt üle kinnipeetud kurjategijad, endised majandustöötajad, pärisin, kuidas nad tööle vormistati. Saadud ülestunnistused ei rääkinud teie kasuks.»

«Kuidas, kas te tahate mind sellesse loosse kiskuda?» päris direktor ähvardavalt.

«Kõigile tuleks kasuks, kui kohus võtaks samuti vastu erimääruse majandustöötajate tööle vormistamise kohta,» ütles Zujev lühidalt. «Teie kaadritöötajad ei võta tehasesse tööle tulla soovijaid vastu, kui nende minevik ei ole päris puhas, kuid just tootmistööl, tööliskollektiivis, võiksid nad ennast parandada ja saada kasulikeks ühiskonnaliikmeiks.»

«Minu tehas ei ole paranduslike tööde koloonia.»

«Anda inimesele tagasi inimese nimi, see on meie kõigi ühine kohus.»

«Ja teie hakkate meile üksnes näpunäiteid jagama! Võib-olla käsite meid kurjategijaid ise püüda? Teie aga juhite ainult tänavaliiklust kaunilt žestikuleerides teeristidel.»

«Ei, see aeg ei saabu veel niipea. Muide, teie tehase inimesed avaldasid soovi võtta osa rahvamaleva tööst, et miilitsat abistada. Ja ladudes vargusi toimepannud isikute kinnipidamise operatsioonist võtsid osa ka teie tehase poisid. Miilitsaseersant Sinitsõn ainult juhtis neid.» Suu muigel, tuletas Zujev meelde: «Kuid me kaldusime kõrvale päevakorras olevast küsimusest.»

Ja siis ütles äkki Platon Jegorovitš Gustov, heitnud silmanurgast sünge pilgu direktorile, kellest ta oli alati lugu pidanud ja kelle vastu heasoovlik olnud:

«Uue maakrundi küsimus tuleb päevakorrast maha võtta, sest see pole piisavalt ette valmistatud. Seda arutame järgmisel istungil. Üheaegselt tuleb üles tõsta barakkides-ühiselamutes elavate perekonnainimeste küsimus.» Kuid ta lisas kohe: «Kumbki küsimus muidugi eraldi. Anda tehasele ehituskrunt, see on üks küsimus, aga barakid likvideerida, see on endastmõistetav.» Ta pöördus direktori poole: «Selles osas jätkub meil võimu, et seda kas või nõuda teilt.»

Mõne aja möödumisel, olles Zujevi karuse olekuga natuke juba harjunud, hakkas Platon Jegorovitš tema vastu koguni sooja poolehoidu tundma. Ja ükskord ütles ta:

«Mu abikaasa käskis sind puhkepäeva õhtuks meie poole kutsuda, lihtsalt niisama külla.»

Zujev jättis Gustovite perekonnale väga hea mulje. Ta oli mõnevõrra uje ja see tegi teda kuidagi armsaks. Ljuda kõrval istudes tundis ta piinlikkust, sest Ljuda oli nägus. Neiuga juttu ajades vahtis ta maha. Jevgenia Petrovnale andis ta lubaduse tingimata tema juurde «meditsiinilisele ülekuulamisele» ilmuda ja näidata lahingutes saadud haavade täielikku kollektsiooni. Need polnud kõik rindel saadud, osa oli pärit teenistuskohustuste täitmiselt.

Kui aga Ljuda ilmutas elavat huvi tema töö vastu, ütles ta vastumeelselt ja kuivalt:

«Mida tõsisem on kordasaadetud kuritöö, seda kergem on seda tegelikult avastada, sest niisugune kurjategija on meie ühiskonnas erand. Ja nagu iga erandit, on seda välistamismeetodil lihtne avastada. Aga väikesed sulid nõuavad eriti terast silma, ja milles peitub siin peamine oht — inimene võib hukka minna, kui teda õigel ajal ei peata. Kui sa ei osanud seda teha, on süü sinu kaelas.»

«Kuidas, kas te peate miilitsat mingiks päästekomandoks?»

«Just nimelt. Täitsa õieti öeldud. Kõige haaravam ülesanne — päästa, taastada inimene. Inimloomuse kujundamine on meie töö peasuund. Kurjategijate püüdmine aga on kõrgele teaduslikule alusele rajatud, peenelt viimistletud tehnika.

Võtame näiteks sotsialistliku omandi suure riisuja. Kes ta tavaliselt on? Tihtilugu langeb ühiskonna kahtlustus tema peale enne kuritöö avastamist. Ajasin ühe niisuguse kurjategijaga juttu, kui kõik süütõendid olid juba käes ja juurdlus lõpetatud. Ta ei pidanud ennast enam vaos, avameelitses, rääkis sellest, mis otseselt süüasjasse ei puutunudki. Selgus, et ta paljusid asju meie elus üldse ei tunnista, oma maailmavaatelt on ta looma tasemel: elada, õgida, noh, ja sigatseda. Ta päris, kuidas

me ta paljastasime, kui ta ometi tegutses peenelt, variisikute kaudu, kas siis need reetsid teda? Aga ta reetis ju ennast ise: ta käis inimestega läbi, inimesed pole ometi pimedad. Nad nägid ja tundsid, et ta on meie elule võõras. Noh, ja hakkasidki teda silmas pidama.»

Zujev ütles süngelt:

«Üldse peab tugev enesevalitsemine olema, et sääraseid subjekte kohelda nii, nagu seda miilitsatöötajate käitumise normid ette näevad. Sõjakannatustele pidas meie rahvas vastu, kui palju häda ja viletsust ta tunda sai, ja nüüd leidub isikuid, kes riisuvad rahvale kuuluvat vara.»

Zujevi näoilme muutus karmiks, silmad läikisid külmalt, leppimatult. Vaikinud veidi aega, rahunes ta pisut ja lausus justkui vabandades:

«Praegu on tublisid inimesi meil päris palju ning alatute elukate hulk on kõvasti kahanemas, ja sellele me aitamegi kaasa.»

Pavel Jefimovitš Zujev tundis nõrkust endiste rindemeeste vastu. Ja linna miilitsa isikkoosseis säras paljudest lahinguordenitest. Kuid oma alluvates ei hinnanud Zujev mitte niivõrd sõjaväelase rühti, uljust ja aukartustäratavat välimust, kuivõrd seda, kui hästi keegi tundis linna ja selle asukate elu. See oli Zujevi saavutus, et tema mehed võtsid osa mitmesugustest üritustest, ja mitte üksnes miilitsaorganite esindajatena, vaid kui kodanikud, kes oskavad nii miitingul kui töötajate koosolekul kõnelda ka muudel teemadel peale miilitsatöö.

Operatiivnõupidamistel rõhutas ta iga kord: «Meie oleme miilits. Meie kanname rahvavõimu volinike, esindajate vormiriietust, järelikult on iga kodanik meile selle võimu usaldanud ja me kasutame seda tema volitusel. Me pole ülemused, vaid ainult usaldusmehed. Taktitunne ja hea kasvatus tõmbavad ligi, kuna liialt agar tegutsemine ülemusena tõukab eemale. Mäletate, mis Lenin ütles püssiga inimese kohta? Ja meie, püstolitega inimesed, peame seda juhtnööri alati meeles pidama.»

Kui Zujev oli mingis süüasjas tunnistaja välja kutsunud, käitus ta umbes niiviisi:

«Vabandage, et ma teid tülitasin. Kuid ma tahtsin

teilt nõu küsida, ma käisin teie pool kodus, kuid ei leidnud teid eest. Teate, lugu on nii, et meil on kõik süütõendid olemas, aga kohtualuse isikust kui inimesest ei ole veel päris selget pilti. Ta toimetas kaks autotäit telliskive kõrvale. Varem pole tema puhul midagi säärast märgatud. Oma tunnistustes te seletasite, et ta müüs need tellised teie naabrile. Te kirjutasite autonumbri üles. Aga mis mõttega?»

«Et teile teatada.»

«Kuid te ei kiirustanud, tegite seda alles nädala aja pärast. Muide, kui palju ta küsis teie käest auto eest? Kuidas ta siis niisugust hirmsat hinda nõudis?»

«Kiskja.»

«Te oleksite pidanud talle selgeks tegema, et niiviisi ei tohi.»

«Rääkisin, ta ei olnud odavamalt nõus.»

«Aga kas te talle seda ütlesite, et pole ilus «musti otsi» teha?»

«Ma ähvardasin teda, ta ei kuulanud mind . . .»

«Nõndaks, niisiis selge,» ütles Zujev püsti tõustes. Küsis hajameelselt: «Aga kas te selle poisi isa tunnete? Kui kaua? Te ei tahtnud isale sellest asjast rääkida. Miks siis kohe miilitsasse?»

«Las rõõmustab, missugune pojuke tal on.»

«Kas teie naaber on sõjaväeinvaliid?»

«Läheb pensionil rasva.»

«Aga kas te seda poissi, autojuhti, tunnete hästi?»

«Läbi ja lõhki. Huligaan. Ronis minu katusele ja lõikas antenni katki. Näed sa, invaliid kurtis, et minu raadio karjuvat liiga kõvasti.»

«Inetu lugu!»

«Mis seal rääkida.»

«Nii et ta hoolitses selle invaliidi eest?»

«Mitte tema ise, vaid papake susis takka. Oli tollega ühes roodus teeninud, ja ajas ka poisi pea segi, — pojuke valas kroonubensiini invaliidi autosse. See on samuti vargus.»

«Mis tüüp see isa on?»

«Justament tüüp. Kogu tänavale istutas puid, minu krundi aga jättis vahele. Karistuseks, sest ma avaldasin arvamist, et tänavale on mõttetu viljapuid istutada, isegi ausatel inimestel võib tulla kiusatus alles rohelised õunapabulad sisse vehkida. Tema aga ütles, et rahvas

on nüüd teadlik. Vaat nüüd ta pojuke näitaski talle seda teadlikkust — varas.»

«Nüüd aitab, lõpp.»

«Miks siis lõpp?» muutus tunnistaja ärevaks. «Ma vastasin ju täpselt teie küsimustele. Võin allkirja anda ja kohtus rääkida nagu vaja.»

Zujev ütles:

«Juriidiliselt ei saa ma teid vastutusele võtta, ehkki seda tasuks teha . . .»

Ta käskis uurimisaluse poisi sisse tuua ning ajas temaga kaua tõsiselt juttu, hiljem kutsus ta poisi isa välja. Häält tõstes ütles ta vihaselt:

«Ise sõdisid nõukogude võimu eest, aga nüüd tuleb välja, et sa seda võimu ei usalda. Kas sa ei võinud nagu kord ja kohus vastava asutuse poole pöörduda? Sul oli vaja remonti teha? Eks sa siis nõudnud. Oled kirjaoskaja inimene, oleksid võinud igale poole kirjutada. Olgu, mina lõpetan süüasja, aga äkki tunnistab järelevalve prokurör otsuse põhjendamatuks. Põrutab mulle noomituse.»

«Võib-olla määrate meile sunduslikke töid?» tegi autojuhi isa aralt ettepaneku.

«Nüüd ei ole sundkorras tööle saatmist. Ja pealegi, mis sinul sellega tegemist?»

«Ma olen ju poja kaassüüdlane, ta tegutses minu näpunäidete kohaselt.»

«No oled sa aga tõepoolest tüüp,» lausus Zujev vihaselt.

«Kõik me oleme tüübid, ainult igaüks omamoodi.»

«Kui libedalt kõik läks,» rääkis Zujev peaaegu lõbusalt ja ühtlasi nördinult. «Autojuht tõi telliskive eraomanikule, tunnistaja on olemas. Riisumisfakt on tuvastatud, süüdistatav kirjutas ülestunnistusele alla. Juurdlus on lõpetatud.» Isa ja poeg noogutasid üksmeelselt pead. «Aga mis oleks juhtunud, kui mitte see madu-uss, süüdistuse tunnistaja? Me oleksime süüasja kohtule edasi andnud.»

«Kohtus on samuti inimesed,» tähendas isa.

«Noh, teate mis, minge õige koju, sina aga,» pöördus ta isa poole, «tule homme hommikul siia.»

«Kas asjadega?»

«Räägid mulle haljastamisest.»

«Seda ma võin, see on üpris mõnus asi — puid

istutada,» isa nägu läks naerule ja ta noogutas poja poole: «Niisiis lasete lahti? Südamlik . . .»

«Hea küll . . .» Heitis Zujev väsinult käega, kuid ta süda oli kerge.

XVI

Stepan Zahharovitš Bukov magas vagunikupees, põse all toeks raske rusikas.

Pärast Kuibõševi hüdroelektrijaama ehitamist, kus ta algul oli olnud ekskavaatorijuhi abi ja hiljem ekskavaatorijuht, suunati ta koos paljude teiste kuibõševlastega Egiptusesse, Assuani. Nende hulgas oli ka Dzjuba, kellest oli saanud insener — jaoskonna töödejuhataja.

Assuani ehitusel meeldis Bukovile kõik. Esiteks, kuiv ja kuum kliima, teiseks, kõva graniitpinnas. Kuibõševi ehitusel sai ta ränka vaeva näha, kui ekskavaatori esi täitus pinnaseveega. Masina alla tuli palke panna, niisugusel pudedal aluspõhjal töötada on niisama hea kui parvel: kui sa keerasid täidetud kopaga noolt, vajus masin viltu, hüppa aga masinast välja ja tao rammimisvasaraga roomikute alla palk, kantmeetreid läks kaduma.

Ja peale selle veel puhtmoraalne rahuldustunne: me suudame otsekohe pärast sõda oma riigis maailma suurimaid hüdroelektrijaamu ehitada ja ka võõrale riigile sel alal sõbralikku, lahket abi osutada. Kõik laabus hästi ja kollektiiv oli ka tubli — sellesse kuulus palju silmapaistvaid meistreid.

Kuid juhtus nii, et Bukov ja tema abi «laenutati» Assuani ehituselt Sudaani, et aidata seal rajada niisutuskanaleid, mis muudaksid ammused põuakuivad maad viljakandvaks.

Bukov kaevas koos oma abi Kurtõniniga niisutuskanaleid ilma veeta kõrbes, et see lakkaks olemast kõrb. Kütust toimetati trassile kaamelitel ja hobueeslitel. Kuum kliima, vaesus — inimesed käisid siin poolpaljalt ringi. Külades olid palmilehtedest onnid.

Talupojad harisid põldu sääraste eelajalooliste tööriistadega, mida Bukov oli ainult muuseumides näinud, kus mitmesuguste, arheoloogide leitud esemete najal

näidati, missugustest rasketest ürgelu tingimustest on inimesed kaasaegsele eluviisile välja jõudnud.

Kuid rahvas oli kena ja heasüdamlik, koguni lõbus, hoolimata hirmsast vaesusest. Ja kui niisutuskanali trass mõne asula lähedalt mööda läks, saatsid kohalikud elanikud ekskavaatorit isetegevusettekannetega. Nad tagusid trumme, puhusid roopille ja vihtusid väsimatult tantsida ka siis, kui päike talumatult kõrvetas. Õhtul tõid nad vardas küpsetatud metssea või antiloobi ning kuivatatud pudelkõrvitsas võrdlemisi nõrka palmimahlapuskarit. Juttu aeti žestide ja miimika abil, kuid see oli siiski arusaadav. Sageli sarnanes ekskavaator iseliikuva pidulikult ehitud lehtlaga — nii palju lillevanikuid riputati tema külge.

Väikeste mõõtmetega niisutuskanal ei ole muidugi hüdroelektrijaam. See ei ole kapitaalne ehitus, vaid midagi arõkitaolist. Kuid vesi kõrbes — see on elu. Ta ei anna üksnes loodusele tagasi päikeselõõsas ajapikku kaotatud viljakuse, vaid pehmendab ka karme eluseadusi.

Rasketel põuaaegadel puhkesid tolmu mattunud, kuivanud kaevude juures burdjukitäie roiskunud vee pärast verised taplused kõrbes janu kätte surevate rändhõimude vahel. Niisuguste kaevude juurde viivaid teid tähistasid janusse surnud inimeste ja loomade luud.

Anda teisele inimesele vett — see oli rändinimesele niisama hea, kui anda ära viimane leivaraas, olles ise valmis surema.

Nii vee andja kui ka selle saaja olid pärast justkui pühade sugulussidemetega seotud. Sellepärast oli siin selline komme: väärt inimest kohates pakkuda talle tassitäis puhast vett. Seda peeti kõige kõrgema austuse ja sõbralike tunnete avalduseks.

Niisutuskanalit rajades Stepan Bukov justkui vedas haakeveokina enda järel peenikest elustavat veeniret Niilusest.

Päikesest kuumaks köetud ekskavaator — tohutu suur metallimürakas — jahtus veidi ainult öösel. Bukov ja Kurtõnin töötasid kogu ööpäeva.

Ja kui üks nendest vilditükil lamades presentvarju all puhkas, liikus teine oma normikilomeetrite võrra edasi. Seejärel aga keeras väljapuhanud kaaslane vilditüki kokku, ja hoides päikesevarju käes, tõttas masinale järele.

Sageli tulid kõrbest öösel veelõhna peale loomad äsja rajatud kanali juurde jooma ja lendasid kokku tundmatud linnud.

Vahel juhtus, et Bukov ja Kurtõnin liikusid nädalate viisi edasi, kohtamata ühtki inimhinge oma teel. Ääretu põuakõrb põletas neid ja liivavihurid vihisesid nende ümber, alatihti tuli kõik masina mehhanismid lahti võtta, ära puhastada ja õlitada.

Inimtühjad, surnud ääretud lagendikud, täis musta kivirähka ja liivavalle, mõjusid masendavalt.

Kurtõnin oli kahekümneaastane. Bukov ergutas teda seletades, et rindel oli meestel veelgi raskem olnud, siin aga oli kõige raskem ja rusuvam just üksindus, mida Bukov polnud rindel kunagi nii kaua ja piinavalt tunda saanud. Kuid Kurtõninile piisas nendest Bukovi sõnadest: «Rindel oli raskem», et uut jõudu saada ja taas ekskavaatori juhtkange liigutada. Bukov ütles ekskavaatori kohta: «Just nagu tank, ainult suurtüki asemel on mullakaevamisseadis», ja kiitis Kurtõninit:

«Sind, Petja, võib nüüd tankijuhiks-mehaanikuks tankirühma võtta. Sa töötad taibukalt ja kaunilt. Lahingus on see eriti tähtis.»

Kui nad mõlemad keskpäeva kuumusest nõrkenult päikesevarju all vilditükil lebasid, sülitades suust peent kuiva liiva, mis kaelal, kaenlaaukudes ja kubemes naha nagu liivapaberiga veriseks hõõrus, küsis Bukov: «Kes me oleme?» Ja tuletas aupaklikult meelde: «Rahvusvahelised tegelased, internatsionalistid, nõukogude inimese kõige kõrgem ajalooline kohus on ka teiste peale mõtelda.» Ta rääkis soojalt: «Poisikesena õppisin koolis maateaduse tunnis Aafrikat. Nüüd aga, olge lahked, me pole lihtsalt niisama reisijad: meie järel voolab vesi. See pannakse siin maateadusse kirja kui nõukogude rahva sõbralik kink. Üksnes seile pärast maksab end kõrvetada lasta, nagu meie sinuga praegu siin teeme. Kui tahad, siis kujuta ette, et lebame plaažil ja päevitame tervise kosutuseks.»

Bukovi tervisega oli lugu halb: ta oli malaariasse nakatunud, läks kõhnaks, muutus kollaseks ja kuivetuks.

Ent kui külmavärinad teda kõige ägedamas päikese-

lõõsas raputasid, püüdis ta hambaid plagistades nalja teha:

«See on minu persooni seisukord, mis end ilmutab. Sul pole kuumuse eest kuhugi pääsu, mul aga külma eest.»

Kuid oma haigusest rääkida ta ei tahtnud, varjas seda, töötas . . .

Kui rändinimesed olid juhtumisi kanali trassile sattunud, vaatasid nad vett algul umbusklikult nagu kangastust, ja ainult kaamelid, lõdvad, kõhnunud küürud küljeli vajunud, tormasid vee juurde ja surusid oma tolmused mokad vette.

Bukovit valdas rõõmus ja vahel ka südantängistav tunne, kui ta vaatas pealt, kuidas rändinimesed panid kanali äärde oma telgid üles ja burdjukke veega täitsid, kartes tilgakestki liivale maha valada, ning hoidsid peopesa iga veetilga all nagu nälginu leivaraasukesi kokku kraabib.

Ta ütles Kurtõninile:

«Meile pole see õigupoolest töö, vaid austav meelelahutus — luua kõrbes rohelisi massiive. See, mis issandale jumalale endalegi üle jõu käis, on meile sinuga tühiasi.»

Kui haigus Bukovi lõplikult maha murdis ja ta silmavalged olid juba vasekarva ning ta ei jaksanud enam masinat juhtida, viis üks rändhõim ta kaameli selga kinnitatud vitskorvis meditsiinipunkti, mis asetses trassist üle kahesaja kilomeetri kaugusel.

Pärismaalaste hõimu pealik riputas koiku juurde, kuhu Bukov lamama pandi, kaks suurt burdjukki veega, kuigi meditsiinipunktil oli oma kaev. Rändinimesed jäid meditsiinipunkti lähistele nii kauaks, kuni Bukov jalule sai.

Tema ravimise eest tõid nad arstile kingiks hobuse, pressitud kuldmustriga nahkpatju ja kaks vanaaegset elevandiluust pidemega kõverat kinžalli.

Bukovi haiguse ajal pani hõimupealik iga päev päikeseloojakul meditsiinipunkti õue väikese vaiba maha ja palus Allahit Bukov terveks teha, nimetades teda helgeks vete avastajaks, kõrbe võitjaks, raudkaameli käskijaks.

Tervis ei lubanud Bukovil kauemaks Aafrikasse jääda. Sellepärast pakkis ta hõimupealiku kingitud pea-

ehte, valitsussaua ja leopardinaha kohvrisse ning sõitis lennukiga koju end edasi ravima. Ja nüüd, veidi nukrutsedes, oli ta pärast kuurordis viibimist teel uuele ehitusele, kuhu oli tööle määratud.

Kui rong jaamas peatus, ärkas Bukov ja läks perroonile, et hingata värsket, nii jahedat ja meeldivat koduõhku, millest ta oli Aafrikas võõrdunud. Ja siin kohtus ta ootamatult miilitsaalampolkovnikuga, kes algul kaisutas teda ja sööstis siis resoluutselt kupeesse kohvri järele, öeldes:

«Pea meeles, et sa oled areteeritud, sest sind kahtlustatakse oma rindesõbra hülgamises.»

Zujev viis miilitsa «gazikul» Bukovi enda poole. Teel ülistas ta linna, kus ta nüüd elas ja töötas, kiitis selle nii üles, nagu oleks see parim paik maakeral.

Linnakesel polnud tõesti viga, see oli kena, täis rohelust ja igati korras.

Õhtul viis Zujev Bukovi linna vaatama.

Bukovile meeldis see, et kuigi Zujev oli miilitsaametnik, tervitasid inimesed teda lahkelt naeratades.

Zujev jäi peatuma mingi üsna tavalise hoone ette, ta oli vaimustatud:

«Näe, siin polnud midagi, nüüd aga on maja!»

Nad istusid bussi.

«Pane tähele, ilma konduktorita, inimeste ausust usaldades.»

Nad sõitsid edasi.

«Ja siin on meie kuulus park. Fašistid raiusid puud maha. Linna elanikud aga istutasid uued. Peaallee on tehase šefluse all. Kas nägid, kui uhkelt kujundatud? Siin pargis annab tehase kaadritöötaja tööle tulla soovijaile konsultatsiooni. Sellel poodiumil demonstreeritakse moode, õpetatakse ilusasti riides käima. Nüüd ei oska riiete järgi öelda, kes on kes, kas näitleja või lukksepp.»

«Ja miks sa kõigega nii kangesti rahul oled?» küsis Bukov. «Kas oled nüüd ise enda ülemus?»

«Rõõmus meel on meie töös suhteline mõiste. Alatust igasugusel kujul esineb veel küllaltki palju. Kuid inimese eest, kes pole veel päris hukka läinud, on vaja võidelda. Kõige suurem kaotus on inimese kaotus.»

«Kuidas nii, kas sul on sulidest kahju?»

«Mu ametipiirid on kitsavõitu,» lausus Zujev mõtlikult. «Meil on tüüpe, kes tööl ei põle, vaid ajavad ainult vingu. Nad hoolitsevad peaasjalikult selle eest, et aruandlus oleks korras. Aga näe, kellestki sai seaduserikkuja, tema inimväärtus kahaneb — ja nad kannavad ta maha, nagu seda tehakse kuivamis- ja mahavarisemiskao puhul. Aga miks ta õigelt teelt kõrvale kaldus? Sellega tegelgu miilits. Kui sa niisuguse majandusmehe vestlema kutsud või külastad ise teda ja püüad talle aru pähe panna, siis ta solvub: minu kasvatamine pole teie asi.

Aga miks kunagine aus inimene kelmiks muutus, see teda ei huvita. Ja see ongi kõige suurem praak igal alal. Ja sellega peab laiaulatuslikult ja avalikult rahvast tutvustama. Me ei ela veel kommunismis, ja pole mõtet teeselda — meil on veel igasuguseid väärnähtusi. Täitsa vale on neid varjata. Esinesin tehases aruandekõnega ja rääkisin kõigest sellest, tõin näiteid, tekitasin elevust. Algul oblastivalitsuses kaheldi, kas selline moodus on õige, hiljem aga, kolmandas ja neljandas kvartalis, ilmnes kuritegevuse järsk langus.»

Ta lausus tusaselt:

«Esialgu pidin siin muidugi mõnevõrra kitsamas ulatuses tegutsema, üles otsima politseis ja gestaapos töötanud roimarid, julmurid ja timukad. Ühte niisugust meest jälitasin tükk aega. Kinnivõtmisel tulistas ta mind ikkagi püstolist. Kuul riivas mind. Minu asemel toimetas juurdlust üks noor seltsimees. Tulin haiglast tagasi ja tutvusin juurdlusmaterjaliga. Saatsin toimiku tagasi, nõudsin, et see asi uuesti läbi vaadataks. See lurjus püüdis oma ülestunnistustes inimesi laimata ja neid endaga kaasa tõmmata. See ei läinud tal korda. Vana vigur, tunneme seda ammust ajast. Olin sunnitud uutele töötajatele loengut pidama. Kurjategija kui vaenlane ei ole alati ohtlik üksnes kordasaadetud roima tõttu, vaid ka kui kättemaksja. Ta kasutab alatuid võtteid: tunnistusi andes laimab ta ausaid inimesi, tahab neid endaga vangi kaasa tõmmata.»

Zujev heitis pilgu kellale ja hakkas kiirustama:

«Pean ju haiglasse minema.»

«Kas oled haige?»

«Ei ole. Täitevkomitee esimehe tütart lähen vaatama.»

«Lugupidamisest ülemuse vastu?»

«Ära'nd ikka nori!» Ta seletas siiski: «Endine rindevõitleja, teenis suurtükiväes, seersant.»

Zujev ajas valvearstiga tükk aega sosinal juttu, enne kui teda palatisse minna lasti.

Bukov jäi koridori ootama, ja igavust tundes luges ta meditsiiniplakateid, kus räägiti, missugune on kõige kindlam tervise säilitamise viis, samas olid mitmesuguste mikroobide ja kahjulike putukate pildid.

Lõpuks avanes palatiuks ja Zujev viipas sõrmega. Bukov sidus kitlipaelad korralikult kinni ja astus palatisse, manades näole, nagu säärastel juhtudel sobiv, härras-haletseva, reipusevarjundiga ilme, et ühelt poolt avaldada kaastunnet ja teiselt poolt sisendada kindlat usku peatsesse paranemisse.

Ta astus sisse ja tardus paigale.

Ljuda lamas haiglavoodil suletud silmi ja kordas nutuse, kuid ühtlasi mingi imelikult õnneliku häälega, nagu meelemärkuseta olekus:

«Nüüd ma, Pavel Jefimovitš, saan tingimata lapse, kõik arstid ja isegi professor lubasid seda.»

Tajudes Bukovi pilku nagu puudutust, tahtis Ljuda end liigutada, pead pöörata, kuid Zujev heitis äkki vihase pilgu uksele, ja Bukov lahkus kuulekalt, astudes kikivarvul, kuigi ta jalad olid nõrgaks läinud ja tal oli raske varvastele tõusta.

Ja ta ootas taas koridoris, ootas, kuigi ei teadnud, mida just, ja ehkki ta sai aru, et nüüd polnud tal õigupoolest enam midagi loota, kõik oli selge. Olgugi see ütlemata rõõmustav, et Ljuda Gustova on elus ja arvatavasti paraneb, tema, Bukov, tuleb välja, kaotas ta uuesti, ja nüüd juba lõplikult. Muidugi, parem on Ljudat niiviisi kaotada, kui mõtelda, et ta on hukkunud, tankis ära põlenud. Ja ometi oli ta Ljuda kaotanud.

Bukov astus haiglaõue suitsu tõmbama, siis aga otsustas, et ei kõlba enam Zujevile seltsiks. Pealegi kartis ta, et oma meeleolu muutust põhjendades ei oska küllalt hästi valetada. Zujev oli hea inimestetundja ja võis kergesti aru saada, mis oli juhtunud. Võib-olla ei pea tema, Bukov, ise vastu ja räägib kõik ära. Kuid mis mõte sel on? Et Zujev jutustaks Ljudale, missugune rindeseltsimees siit mööda sõites tema pool käis, ja milleks? Kuigi Zujev ehk ei räägi sellest, on ikkagi mõttetu siin kauem peatuda. Tal polnud mingit õigust end

Ljuda eest varjata, kuid samuti mitte ennast meelde tuletada.

Peaasi, oli kena, et ta oli Ljudat siiski näinud. Ljuda saab varsti emaks, järelikult on ta väga õnnelik.

Bukov läks pikemalt kõhklemata Zujevi korterisse, võttis kohvri ja suundus vaksalisse, istus rongile ja sõitis oma uude asukohta.

Umbes aasta pärast seda käis Ljudmila Platonovna Gustova pidulikult linna perekonnaseisuameti uues hoones koos Vsevolod Andrejevitš Tjuhtjajeviga, kelle perekonnanime ta kavatses kanda arvatavasti kogu oma edaspidises elus. Tjuhtjajev oli martääntsehhi meister, see amet nõuab teatavasti mehisust, keharammu ja suuri teadmisi. Kuid perekonnaseisuaktide büroos pidas ta end ülal väga aralt ja ebakindlalt. Tundes end süüdi, päris ta sosinal pruudi käest:

«Ma valisin ju, Ljudake, välja kõige paremad, nüüd aga vaevavad nad su jalgu. Kõvasti, mis?»

Ja ta krimpsutas piinatult nägu.

Jutt oli tema kingitud moodsatest hõbekarva kingadest, mis olid kitsavõitu. Ta ei suutnud kuidagi rahuneda, aina piinles, et oli ebaõnnestunud ostuga teinud oma armsamale haiget, ja ta oli täitsa unustanud, kus nad viibivad. Ljuda meelest aga oligi see kõige toredam, et Vsevolod tema pärast nii suurt muret tundis.

Ta oli õigupoolest rahul, et need kitsad kingad talle valu tegid, see oli koguni kasulik piin, sest muidu oleks ta võib-olla õnnest kiljunud ja suure häälega naernud, sest Vsevolod oli nii tore mees. Valu jalgades sundis teda ettevaatlikult liikuma, ja see piin andis ta näole eriti uhke ja kauni ilme . . .

XVII

Mis Stepan Bukovisse puutub, siis tootmistöö alal oli ta märksa edukam kui oma isiklikus elus.

Ta rändas meeleldi ringi mööda kõige raskemaid ehitusi, kus polnud ei head kliimat ega vähegi talutavaid elamistingimusi, ammutas esimesed tuhanded kantmeetrid pinnast, mis olid kõige vaevarikkamad. Ja kui siis lõpuks oli rajatud asula, sõitis ta ära sinna, kus seda

veel ei olnud ja kus seda tähistasid vaid maa sisse taotud vaiad.

Uues asukohas kutsuti ta harilikult varsti miilitsasse, kus talle lahkelt ja aupaklikult ulatati järjekordne kiri Zujevilt, mille see oli arvatavasti kindluse mõttes saatnud oma sidekanaleid mööda. Ja kohalik miilitsaülem leidis, et ta on oma kolleegi palvel kohustatud aitama Bukovit end uues kohas sisse seada.

Kesk-Aasia kõrbesse meelitas Bukovi Kondratjuk. Viimane kirjutas vaimustatult sellest, kuidas ta oli kolmesajasse šurfi üle nelja tuhande tonni lõhkeainet pannud ja vägev plahvatus korraga ligi miljon kantmeetrit kõva pinnast välja paisanud, mille tagajärjel tekkis peaaegu niisugune tranšee, mis oli niisutuskanali projektis ette nähtud. Ta kutsus Bukovit enda juurde, ahvatledes teda looduseiluga ning puhta ja tervisliku õhuga.

Ent kui Bukov kohale jõudis, ei leidnud ta Kondratjukki eest. Selgus, et Kondratjuk oli rindesõbra saabumist ära ootamata mägedesse läinud. Seal olid käimas lõhkamistööd. Tuli mäekuru kaljurusudega täis ajada, et jääliustike tugeva sulamise ajal kaitsta orgu ohtlike tormiliste mägiojade eest.

Bukov vihastas Kondratjuki peale ega hakanud tema tagasijõudmist ootama. Ta läks tööle vasekaevanduse ehitusele, kus esialgu veel maaki ei kaevandatud, vaid oli käsil maardla avamine.

Bukov oli töötanud ainult suurtel, nii-öelda üleliidulise tähtsusega ehitustel ja seetõttu oli ta suurte mastaapidega harjunud. Need kõnelesid isamaa jõust ja võimsusest. Ekskavaatorijuhiamet ei ole küll kõige tähtsam maa peal, kuid monteerimiseelsel perioodil on see korvamatu. Ja sellepärast tundis Bukov oma väärtust. Ta oli meie maa kõige erinevamates paikades ise nii palju mulda teisaldanud, et kui sellest üks hunnik teha, poleks see mõnest looduslikust mäest põrmugi väiksem. Oma mõttekujutuses oli tal selle mäe kõrgusest päris täpne pilt, kuid ta ei rääkinud sel teemal ilmaski kellegagi. Uues kohas tahtis ta oma kaasinimestele mitte sõnade, vaid tegudega näidata, milleks ta on võimeline.

Järgmisel päeval pärast vasekaevandusse jõudmist käis Bukov läbi kõik need instantsid, kus uustulnuk tööle vormistamisel peab end näitama.

Need asusid telkides, vagunites ja koguni kiiruga kokkuklopsitud osmikutes.

Sealjuures käitus Bukov väärikalt, küsimusi ei esitanud, ise aga vastas küsimustele lühidalt ja täpselt.

Mehhanisaatorite kolonni ülem Zõkov ütles kohe meestele, et ettevalmistavat perioodi iseloomustavad tavaliselt suured raskused ja igasugused viperused. Bukov arvas sedasama, ta andis koguni Zõkovile nõu sigarettide arvu piirata, sest kolonniülema amet on närvesöövõ, nikotiin aga mürk. Küsimusele, kas ta võib vahepeal buldooseril töötada, vastas Bukov jaatavalt.

«Teetöölisi on vaja abistada!» ütles Zõkov.

Bukov tähendas:

«Ilma liiklusteedeta ei sõdi rindel ega ehita tsiviilalal suurt midagi.»

Tutvunud Bukovi dokumentidega, ütles töödejuhataja Filippov veendunult:

«Te olete kõige sobivam kandidaat, teile võib usaldada maakkehalt esimese kopatäie pinnase võtmise. See on eriti pidulik hetk.»

Bukov lausus:

«See on hea, et te igat masinajuhti niimoodi julgustate, temas vaimustust õhutate. Tingimata hakkame võistlema: igaüks tahab kõige tublim olla.»

«Kas olete jõudnud ennast sisse seada?»

«Küllap jõuan seda veel teha.»

«Kavas on ehitada hästi palju elamuid. Esialgu tuleb oodata.»

«Eks siis oota,» oli Bukov nõus.

Parteikomitee sekretäri asetäitja Gurov küsis:

«Kas sind armees poliittööd ei pandud tegema?»

«Ei,» kostis Bukov.

«Mispärast?»

«Aga sellepärast,» ütles Bukov karmilt, «et rindel olin veel üleni udemeis, tumedavõitu. Poliittöötajad olid meil kotkad, sellepärast saigi seal minust inimene.»

«Kas sa vähemalt agitaator võiksid olla?»

«Alati leidub, millest inimestele rääkida.»

«Niisiis leppisime kokku. Materjali me valime sulle välja,» rõõmustas Gurov.

«Tähtis pole üksnes see, mida rääkida, vaid ka see, kes räägib. Esialgu pole ma selleks sobiv.»

«Kuidas nii? Siin on ju sinu iseloomustus parteiorganisatsioonilt.»

«See on ju paberi peal. Keegi ei tea sellest midagi. Kui olen oma võimeid tööl näidanud, siis, palun, võin kas või miitingul kõnet pidada.»

«Kas oled pahane, et sulle kohe masinat ei antud?»

«Masina ma saan, see pannakse kokku.»

«Monteerimisseadmed ei ole veel kohale jõudnud.»

«Aga üks kohalik seltsimees andis head nõu, kuidas käepärast olevast materjalist tõstevahendid teha talle teadaoleval viisil nagu rindetingimustes.»

«Kes see's niisugune on?»

«On üks kohapealne mees.»

«Kui sul tootmistöö alal kõik korras, miks sa ütlesid, et sa pole agitaatoriks veel sobiv?»

«Esialgu küll mitte. Kuid üpris varsti olen ma seda kindlasti. Siis võidki mulle jõukohase koormuse anda.»

«Mis siis ikka, eks annangi.»

Gurov jäi mõttesse, lausus siis:

«Tead, mina olin ka tankist. Nii et oleme peaaegu sugulased.»

«Tore,» ütles Bukov.

Gurov võttis kätega jala ümbert kinni, koputas sellega kõvasti vastu põrandat ja küsis:

«Selge?»

Bukov noogutas.

«Belgradi all,» sõnas Gurov. «Kuid nagu sa näed, elus ja tuju hea. Veel hiljaaegu sõitsin MAZ-il.»

«Parteitööl pole viletsate inimestega midagi peale hakata,» tähendas Bukov. «Niisuguseid on tarvis, kes igas olukorras suudavad end sirgu ajada.»

Esimestel päevadel ei paistnud Bukov ei ühiskonnaega tootmistöö alal eriti silma. Võimalik, et teda ei innustanud ülemised rabedad porsunud pinnasekihid paljandustöödel. Kuigi pehme pinnase kaevamise eest maksti vähem kui kõva pinnase eest, võis hoolsa töö korral sealgi norme ületada, ja üle normi antud kantmeetrite eest oli tasu täiesti rahuldav.

Ekskavaatoriga käis Bukov viisakalt ümber, ilmuta-

mata suuremat uudishimu selle võimaluste vastu. Uuris seda silmade ja kõrvadega, kas püüdes ise masinaga kohaneda või siis masinat endaga kohandada.

Vahetusmehi kohtles ta lahkelt, kuid hoidus nendest eemale, ei astunud samme sõbralikuks lähenemiseks. Ei pärinud nendelt, kes ja kustkohast keegi on, ja ka enesest ei rääkinud ta midagi. Kuid mõtteavaldusi masina iseärasuste kohta kuulas ta hoolega. Ise ta väljendas ainult niisugust arvamust: kui ekskavaator on uus, siis on kõik tehnilised andmed passi sisse kantud. Aga kui ta on sisse töötatud ja osad kulunud, siis ei saa enam masina üle otsustada tehnilise passi, vaid nende inimeste järgi, kes teda kamandavad. Ekskavaatorijuhid said sellest paljuütlevast vihjest aru. Ja kui Bukov lisas, et kõval pinnasel on raskem töötada kui pehmel, kuulasid nad ta jutu ära, kuigi kõik teadsid seda ka omast käest. Kuulasid ta juttu lootuses, et ta hakkab enesest ja oma töökogemustest kõval pinnasel üksikasjalikumalt rääkima.

Bukov aga ootas omakorda nendelt sedasama.

Ekskavaatorijuhid on taktitundeline rahvas. Nad teadsid seda hästi, et pehmel pinnasel ei saa ennast kõige paremast küljest näidata, sellepärast vaikisid nad esialgu. Ainult mõne raske ülesande täitmisel on näha, mis mees keegi on. Algul nad ainult uurisid ja sihtisid üksteist, käitudes oma väärtust tundvate inimeste tagasihoidliku väärikusega.

Ekskavaatoreid teenindavate kallurijuhtide, teetööliste, elektrikute, puurijate ja lõhkajatega tegi Bukov meeleldi tutvust, puistas neile oma südant, püüdes sellega neid avameelsusele meelitada.

Teiste tööalade meestega läbikäimisel ei pannud Bukov erilist rõhku sellele, et jätta endast targa, tasakaaluka mehe muljet, kellel on oma elukäsitus. Ta tundis elavat huvi teiste inimeste töö üksikasjade vastu, otsekui kavatseks ta elukutset vahetada ja valib ainult, missugune on kõige huvitavam, parem ja kasulikum.

Pärast oma töövahetust istus ta heameelega kallurijuhi kabiinis ja sõitis koos temaga, jälgis marsruuti ja seda, mismoodi kallurijuht masina tööees asetas. Ajas endiste rindemeestega juttu sõjast ja ka noorte poistega leidis ta sobivat kõneainet. Oma vaba aega veetis ta raudteelaste juures, jälgis, kuidas nad raudteeliini rajavad, ilmutas huvi kallurvagunite töökindluse vastu ja vestles elektriveduri juhtidega. Arutas nendega, missugune transport on karjääriviisilisel kaevandamisel kindlam, kas auto- või raudteetransport.

Lõhkajad, kes polnud veel tööle rakendatud, avaldasid Bukovile oma mõttemõlgutusi. Nende esimeseks mureks oli lõhkeainet ökonoomselt ja sihipäraselt kulutada, et ei tekiks suuri mittetransporditavaid kaljulahmakaid, kus pärast tuleb igaüht eraldi lõhata. See on tülikas ja nõuab lisalõhkeainet, kuigi on tasuv, niisuguse töö eest makstakse meestele üsna hästi.

Lõhkamine peenpurustamiseks kergendab muidugi ekskavaatorijuhtide, transpordi ja kuulveskite tööd, kuid selleks ettevalmistumisel tuleb rohkem auke puurida, kusjuures puurpingid ja peitelpuurid kuluvad kiiremini ning tekib ka lõhkeaine ülekulu. Sellepärast peab asja juurde asuma arukalt, läbikaalutult: ühelt poolt hoiduda kivimi asjatust peenestamisest, teiselt poolt ülearu suurtest tükkidest.

Puursüdamike hoidlas silmitses Bukov kaua ja tähelepanelikult puursüdamikke, mis olid korralikult kastidesse laotud.

Need maapõue sügavusest väljatoodud kivist puursüdamikud justkui avasid tulevase maardlaprofiili, kõik tema kihid, igaühel nendest olid oma iseärasused vastupidavuse, kõvaduse ja purunemise seisukohast.

Bukov kuulas aupaklikult noort poissi, geoloogipraktikanti, kes hakkas talle tähtsa lektorihäälega selelusi andma, alustades kaugelt: mis meie planeet oli pidanud läbi elama, enne kui oma praeguse väärika väljanägemise sai.

Vasemaak osutus kõige tavalisemaks kiviks. See erines vähe aherainest, milles see peitus, ainult kaalus rohkem ja oli pisut tumedama varjundiga. Kui Bukov sellest kuulis, küsis ta geoloogilt ärevalt, kas too oskab silma järgi eksimatult määrata, kus on maak ja kus aheraine.

«Oskan küll,» sõnas geoloog.

«Ja kuidas?» päris Bukov. «Missuguseid tundemärke silmas pidada?»

«Vaistu peab olema!»

«Ja kui seda pole?»

«Tuleb praktikaga arendada.»

«Ja nimelt?»

«Geoloogilised struktuurid — see on planeedi kroonika. Iga kiht on miljoniaastane lehekülg.»

«Nii nagu puukännul aastarõngad paistavad? Kas nii või?»

«Umbes nii. Kuid geoloogilised kihid kätkevad endas kohutavaid kataklüsme.»

«Nii et kiht võib olla keerdus nagu oks?»

«Pole välistatud.»

«Kuidas siis sellest aru saada?»

«On vaja arvesse võtta geoloogilise uuringu kõik andmed ja prognoosid.»

«Ja kas iga tööee kohta on olemas täpsed andmed?»

«Ühe tööee ulatuses uuringut ei tehta.»

«Nii et peab ise taipama?»

«Kui olete geoloogilise struktuuriga üldjoontes tutvunud, on teil kergem kõigis tema üksikasjades orienteeruda.»

«Astangutest saan aru,» ütles Bukov mõtlikult, «kujutan neid kantmeetrites ette, kuid mida meie planeet üle on elanud, kuidas teda igasugused jõud segi on paisanud, seda on kasulik ja huvitav teada. Ja seda, mis miljoneid aastaid on meie eest saladuses olnud, teadlikult, arukalt avastada on hoopis teine asi, kui lihtsalt niisama mulda kaevata.» Ta jätkas oma mõttemõlgutusi: «Mul on tulnud rajada hüdroelektrijaamade süvendeid. Kuid seal polnud tegu maagi kaevandamisega, vaid lihtsalt maakaevamisega. Siin aga on lugu nii, et pärast paljandustöid ei tohi ühtki kopatäit aherainet koos maagiga puistangusse visata. Teed korra kopaga umbropsu liigutuse ja tuleb välja, nagu oleksid prügihunnikusse visanud kilomeeter elektrijuhet või tükki viis suurekaliibrilise suurtüki mürsukesta. Meie aga korjasime neid kesti isegi taganemislahinguis ja tassisime kaasa, sest värviline metall on kallis.»

Bukov tahtis tutvuda väga erineva elukutsega inimestega mitte üksnes seepärast, et tal oli seltsiv iseloom, vaid ka seetõttu, et juba rindel oli ta aru saanud, kui vajalik see on.

Bukov oli mõnda aega teeninud tankijuhi-mehaanikuna JOT-i tankiroodus. JOT tähendab sõjaväekeeles jalaväe otsene toetus. Viimastel sõja-aastatel olid laskurpataljoni käsutuses peale koosseisulise suurtükiväe, mis

mitmekordselt suurendas tema endist tulejõudu, võimsad lahinguvõime suurendamise vahendid, mis talle juurde anti ründe- ja läbimurdeoperatsioonide sooritamiseks.

JOT-i tankirühmad kuulusid kindlate laskurroodude juurde. Laskurrühmale näidati kätte tank, mille taga ta pidi pealetungile minema. Tankid läksid rünnakule iseliikuvate suurtükkide saatel, mis andsid otsesihtimisega tuld nii vaenlase suurtükkide kui ka tankide pihta eri süsteemi suurtükkide patareide toetusel. Laskurüksuses oli tingimata olemas inseneri-sapööriväejagu või koguni rühm, kelle ülesandeks oli puhastada teatud maa-ala miinidest, kõrvaldada tankitõrjetakistused, aidata tankidel halval maapinnal edasi liikuda või tankitõrjekraave ületada.

Peale selle toetas tanke ka lennuvägi. Ja vahel pandi tankisoomuskattele jalaväelasi istuma, nad tulistasid automaatidest ja kantavatest leegiheitjatest.

Lõigud vaenlase kaitsest läbimurdmiseks kogu taktikalise plaani ulatuses nähti nüüd ette kitsad ja aeg nende läbimiseks määrati lühike, sest koos tulejõu tugevdamiseks juurde antud relvadega oli laskurüksus lahingutehnikaga niivõrd hästi varustatud, et ta kujutas endast võimsat läbimurdejõudu, mida nimetati suureks taktikaliseks tiheduseks.

Seejuures aga oli kõige tähtsam ja otsustavam kõikide ühtse lahinguagregaadina tegutsevate jõudude ja vahendite hästi koordineeritud koostöö.

Ründelahingut vaenlase kaitsest läbimurdmiseks peeti tavaliselt öösel.

See rabas vaenlast ootamatusega ning nõudis sõjamehelt suurt psüühilist vastupidavust, eksimatut orienteerumist, selget ja üksikasjalikku arusaamist koostööst.

Niisuguse lahingu organiseerimine, arvestades kõigi tugevdamisvahendite keeruka koostöö koordineerimist, polnud enam lihtsalt õpitud oskus, vaid kõigi astmete komandöride kaugelenägev ja ettearvestav kõrge juhtimiskunst — kangelasliku keskendunud mõtlemise võime liita ühtseks tervikuks tegutsev mehhanism, mis koosneb, nagu näib, oma omadustelt ja eripäralt ühendamatutest lahinguvahenditest. Tankide ja lennukite kiirus, ratassuurtükkide ja iseliikuvate suurtükkide liikumisvõime, eri kaliibriga suurtükkide ja miinipildujate eri-

nev laskeulatus — kõik see tuli liita ründetule ühtseks, pidevaks vooluks, kusjuures igale vahendile oli vaja igal uuel etapil anda vastavalt võimalustele ja eesmärgile kindel sihtmärk vaenlase mahasurumiseks.

Kuid lahing on vastastikune tegevus. Lahing, nagu märgivad teaduslikud allikad, on kahepoolne akt, kus esineb kaks vastandlikku jõudu, kes võitlusprotsessis paratamatult teineteist mõjutavad. Järelikult peab lahingu ajal suutma julgelt muuta lahingu taktikalisi võtteid, kui vaenlane on nendega juba kohanenud, ja üllatada vaenlast uue, ootamatu lahinguvõttega. See aga on võimalik ainult koostöö paindliku koordineerituse ja täpselt väljatöötatud uute lahinguvõtete korral.

Uus kvaliteet — see pole üksnes lahinguvahendite küllus, vaid ka hea erialase haridusega isikkoosseis, kes tunneb hästi iga sõjaväeliigi võimalusi.

JOT-i tankiroodu meeskondadele, kus Bukov teenis, oli saanud kombeks tükk aega enne lahinguoperatsiooni tutvusi sõlmida mitmesuguse sõjaeriala meestega ning iseliikuvate suurtükkide ning suurtüki- ja miinipildujapatareide meeskondadega ning inseneri-sapööriväe- ja laskurüksuste võitlejatega. Ja seda ei tehtud üksnes ühistel õppustel, kus viimistleti kõigi väeliikide keeruka koostöö lahingutaktikat.

Võib arvata, et viimasel sõja-aastal viidi niisuguseid õppusi sõjaväes läbi koguni rohkem kui rahuajal. Ja oma raskusastmelt erinesid need tavalisest lahingust ainult selle poolest, et ei olnud kaotusi elavjõus, küll aga eluskaalus, hoolimata tugevast toidust eesliini normide järgi. Ja kui lahingus jäi vanemkomandöril mõnikord su prohmakas või ebatäpsus märkamata, siis õppustel pandi kõike tähele, tegemata sulle mingit hinnaalandust kangelastegude eest möödunud lahingutes. See selge taotlus sõjakunsti ja lahingutarkuste alal silma paista äratas niisama tulist tahtmist ennast kõige paremast küljest näidata nagu soov lahingus kangelastegu sooritada.

Seepärast polnud samalaadsete sõjaväeliikide meestel õppustel mahti tutvusi sõlmida ja üksteisele oma südant puistata. Pealegi tahtis õppustel iga väeliik näidata oma üleolekut teisest väeliigist, sest patriotismitundel on omadus olukorrast sõltuvalt kas laieneda või aheneda. Tabades sihtmärke, jälgisid tulistajad kiivalt, et iseliikuvate suurtükkide mehed ei kirjutaks positsioonisuurtükiväelaste saavutusi enda arvele. Lendurid lugesid oma pommilehtreid kokku niisama hoolikalt, nagu loevad tabamusi märklauas laskurüksuste sõjamehed.

Otsesihtimisele seatud tankitõrjesuurtükkide meeskonnaliikmed kinnitasid ägedalt, et nemad tabavad sagedamini märklauana kasutatavaid trofeetanke kui tankistid, kes olid käigu pealt neid tanke tulistanud.

Dottide rususid uuriti ja diagnoositi tüütuseni, et välja selgitada, mis põhjustas nende lõpliku kokkuvarisemise, kas lennukipommid, suurekaliibriliste suurtükkide mürsud või lõhkeaine, mille olid nende dottide alla jultunult pannud inseneriväeüksuse mehed.

Analüüsiti väeliikide edasiliikumise kiirust, sihtmärkide pihta teatud ajaühikus väljalastud purustamisvahendite hulka, tulesüsteemi ja -manöövrit kogu lahingu ajal.

Iga väeliigi esindaja oli kade teise väeliigi peale, ja vahel väljendas ta seda ebasõbralikult. Sõjavägi on sõjavägi: vanem kritiseerib nooremat, komandör alluvat. Kuid alati võib auastme ja ameti poolest võrdse mehe leida ning rikkumata määrustikku talle kõik nõnda ära ütelda, nagu sa asjast aru saad. Isekeskis juttu ajades väljendati rahulolematust, kinnitati, et oleks ka ainuüksi oma jõududega toime tuldud, ilma et oleks tarvis olnud täiendusväe abi.

Need, kes õppuste analüüsimisest osa võtsid, olid eelistatud olukorras, sest siin võisid teadmised auastmega võistelda.

Kui aga sõjamehed-kommunistid hiljem koosolekul õppuste tulemusi arutasid, oli igaüks neist vabatahtlik märklaud, mille pihta seltsimees tulistas. Provotseerida tuld enda pihta — see oligi enesekriitika sõduri kombel, sellest sündis hiljem lahingus ennastohverdav kangelastegu.

Eri väeliikide sõbralikuks läbikäimiseks valiti kõige selle tõttu aeg kas enne või pärast õppusi, lahinguoperatsiooni ettevalmistamise eelõhtul või sellele eelneval puhketunnil. Ja seda kasutasidki ära nii Bukov kui ka teised tema tanki meeskonna liikmed.

Lahing on lahing — see on keeruline kollektiivne tegevus, ja iga lahingu järel on uue lahingu pidamiseks tarkust juurde saadud. Möödunud lahingust rääkida ja

tulevast lahingut arutada on sõdurile ilmtingimata vaja. Kuid mismoodi? Pidulikult nagu miitingul? Ei kõlba. Mis mõtet on isekeskis olles suurustada? Kõige parem on sõdurite kombel avameelselt arutada, seejuures peab oskama igaühele läheneda — ei tohi puudutada, riivata teise inimese salajasi mõtteid ja tundeid. Sellest arutelust peavad kõik kasu saama ja olema teiste mõtteavaldustest huvitatud, kellelgi ei tohiks kaduda tahtmine oma arvamust avaldada ja keegi ei peaks ennast tundma teistest viletsamana. Ja vastavalt meie inimese iseloomule anti siin eesõigus nendele, kes oskasid kõnelda niiviisi, et nad ei upitanud ennast teistest kõrgemale, vaid sütitasid teistes soovi oma mõtteid avaldada.

Selle rindekombe võttis ka Bukov omaks niisama kindlalt kui ta kaaslased.

Kui Bukov tuli rühma, kes pidi lahingus tema tankile järgnema, andis ta kelmikalt naeratades kõigepealt niisugust nõu:

«Poisid, peaasi, olgu teil minu masina number pähe õpitud. See on õnnenumber. Kui te mu soomusmasinast maha jääte, korrake minu numbrit, see ei vea alt.»

«Selge, ise paned ajama, meid aga jätad üksipäini oma numbriga maha.»

«Mul oleks kahju teid kaotada,» lausus Bukov mõtlikult, «olete nii toredad poisid. Ainult ma ei tea, kuidas te mulle järele jõuate, kas paljajalu või? Ülemustel oli teist kahju ja nad lasksid panna tähised kohtadesse, kus hinge saab tõmmata. Kuid mul on masinas kuradima palju tegemist, ma võin ära unustada, kus tuleb teie jaoks peatus teha.»

«Küll me ise näitame sulle koha. Tankid on meile kinnistatud ja mitte vastupidi.»

«Küllap nad on! Aga kuidas teie, nii kanged poisid, komandot annate?»

«Koputame püssipäraga soomuse pihta, tuletame sulle meelde.»

«Minu pihta hakkavad sakslased mürskudega koputama. Müra-kära laialt.»

«Me paneme välisvaatluseks su tanki peale oma poisi istuma, ta põrutab vastu torniluuki. . .»

«Mine tea, miks ta äkki taguma kukub, võib-olla on tal lihtsalt asjale vaja minna.»

«See on tähtis põhjus.»

«Just nimelt, oleks hea ette kindlaks määrata, nii et ta koputaks arusaadavalt, kokkulepitud signaali järgi: jalamees on maha jäänud või palume ohtlik tulepunkt maha suruda või vahest koguni, et tal on vaja asjale minna. Kui sõjamehel taipu on, võib ta iga soovi ilusti täita.»

«Vaat kui lahke! Kas sa arvad, et kui sul raud ümberringi on, siis ei saa sakslane sind selle tagant kätte? Me näeme ju paremini, kuidas ta su kroonumasinat tahab ära rikkuda!»

«Tõsi jah,» nõustus Bukov. «Mul on kallis varandus. Ei tahaks, et seda asjata ära rikutaks. Pistab mõni hulljulge frits granaadi roomikute alla — rikub tanki jalatsid ära. Teil on snaiperid, olgu nii lahked ja pidagu sihukesi huligaane silmas.»

«Snaipereid meil on. Küllap nad valvavad su kalessi.»

«Kalessil pole viga, esialgu on korras,» sõnas Bukov jahedalt. «Liigub.»

«Täitsa mugavalt sõdid, nagu iseliikuvas dotis. Meid aga varjab kuulide eest ainult sõduripluus.»

«See-eest on teil jalad; tõsi küll, mõnel on nendele lisaks koguni pea olemas. Vaat kui see on käepärast ja kui seda hästi pruukida, tunned lahingust suurt mõnu.»

«Ja kas sina tunned seda mõnu?»

«Meie oleme lihtlabased mehaanikud. Vajuta hoobadele — ja ongi kõik. Teie kohta aga öeldakse: jalavägi — sõjavälja kuninganna,» lausus Bukov muiates. «Kui aga pistad tanki nina nendele teie kuninglikele väljadele, pole miinidest pääsu, ning kui sapöörid ei nopi kõiki miine välja, käib läbikäikude lõplik puhastamine üle teie mõistuse.»

«Nagu näha, on sul miinide ees hirm!»

«Tõsi, mulle meeldib rohkem, et mürskudega pekstaks. Kui minu all miin lõhkeb, võpatan nii kõvasti, et võin haiget saada, muhu otsaette lüüa.»

«Nii et sa tahad oma ilusat välimust alles hoida?»

«Oleks soovitav, kui võimalik.»

«Hüva, meil on taibukaid poisse, jooksevad masina ette, tuhnivad, kobavad kõik ümberringi läbi, teevad sulle eluruumi.»

«Vaat see on tore,» levis naeratus üle Bukovi näo,

vastutasuks kammin ma kuulipildujaga ümbruse läbi, et töötingimused meeldivad oleksid. Ja kui nad seda eriti soovivad, võib ka suurtükist. Teen nii, nagu tellitakse.»

«Kas sa näe, kui helde, tal pole mürsust kahju!»

«Te ei tunne mind veel hästi. Kui me nende esimestest tranšeedest mööda jõuame, sõidutan teid tulisel ratsul läbi kogu taktikalise sügavuse. Tulistage käigu peal soomuselt nii palju kui süda lustib, puhake mõnusalt jalgu. Transpordi ma kindlustan teile.»

«Ja kuidas sind üle tankitõrjekraavi viia, kas kanda koos su masinaga käte peal või anda tugev vops nagu poolteisetonnisele? Ainult su agregaat kaalub niisama palju kui kivimaja, mitte vähem.»

«Kui ühe ropsuga ei saa üle, siis võib juhtuda, et jääd toppama.»

«Ei edasi ega tagasi? . . .»

«Justament.»

«Tegime sulle omalt poolt kingituse. Sidusime laepalgid kimpu, kinnitame ahtrisse. Lahingumasina välimuse rikub muidugi ära, see-eest isevarustamine.»

«Vaat selle eest aitüma, poisid!»

«Aitüma ütled siis, kui me sinu nagu orika kraavist välja oleme tirinud.»

«Ütlesin niisama viisakuse mõttes, igaks juhuks.»

«Mis su nimi on? Selle peab meeles pidama, kui su masina mootor välja sureb, et sa pärast sõda juhtumisi minu kolhoosi traktoristiks ei satuks. Me võtame siis tööle ainult vilunud mehaanikuid. Kaardiväeüksustest, regaalide täiskomplektiga.»

«Neid võib igaüks mu rinnal näha!»

«Hüva, kuid me kontrollime sind veel isiklikult. Kui oled paslik, siis võta teatavaks, et oled kõige kõrgema ameti peale määratud. Maad künda pole see, mis fritsude tanke puruks lasta, see nõuab suurt täpsust.»

«Kuda on, rühmaülem, kas oled esimeeste killast?»

«Õieti arvatud.»

«Egas midagi, rahvas valib sind tingimata uuesti.»

«Miks tingimata uuesti?»

«Sa oled nutikas mees.»

«Ega sulgi viga ole. Ehk kõlbad minu juurde traktoristiks.»

«Niisiis kaup koos.»

Bukov ja rühmaülem surusid teineteisel kätt.

Kuid see ei tähendanud hoopiski, et nad on tulevase rahuaja elu suhtes kokku leppinud, vaid et nende ühine tegutsemine lahingus on täiesti kooskõlastatud ja läbi arutatud.

Kuigi seda oli ette nähtud mõnevõrra teisiti arutada, oli niisugune justkui naljatamisi arutamine neile rohkem meeltmööda, liitis nad tihedamini kokku, mis on lahingus tihti otsustava tähtsusega.

Samas vaimus vestles Bukov iseliikuvate suurtükkide meestega, suurtükiväelastega ning inseneri-sapöörväeüksuse võitlejatega. Eri väeliikide sõdurid püüdsid hästi meeles pidada igat tankisti, samuti ka tulevase lahingu eritingimusi, milles neil tuleb üheskoos tegutseda ja üksteisele lahinguteeneid osutada.

Nõnda viidi lahinguoperatsiooni plaan inimsuhete pinnale, sellele pinnale viidi kõikide väeliikide koostöö, sest peamine juhtiv jõud lahingus on inimene koos kõigi ta iseärasustega.

XVIII

Nii lahing kui ka töö on kollektiivne tegevus. Stepan Zahharovitš Bukov uuris hoolikalt ja üksikasjalikult karjääri maagimajandust, ja ta sai selge pildi karjääri tehniliste võimsuste ja neid juhtivate inimeste koostööst.

Kompleksbrigaadi kuuluvad eri kutsealade esindajad, kelle huvid ei lange alati igas suhtes harmooniliselt ühte. Esineb vastuolusid. Ja kui nendest ei osata üle saada, sünnib antagonism. Nii näiteks ploki varistamiseks kavandavad puurijad olenevalt mäemassist kas tiheda või hõreda puuraukude võrgu ja lõhkajad määravad laengute võimsuse, võttes arvesse, et norm ei luba üle kahe protsendi ülemõõdulisi kivimitükke.

Korralik, asjatundlik varistamine on ekskavaatorijuhi töö edu tagatis. Kui tööees ilmneb rohkesti ülemõõdulisi kamakaid või ka ainult paar kaljulahmakat, on ekskavaatorijuht sportlase olukorras, kelle tõstekangile on kogemata pandud koormus, mis ei ole isegi absoluutsele maailmameistrile jõukohane.

Mis seal's ikka, sportlane nohiseb, nohiseb, rebib

mõned korrad ja veendub, et raskus ei vasta tema võimetele, ning nõuab, et kohtunikud seda vähendaksid.

Ekskavaatorijuhiga on lugu halvem. Ta peab iga hinna eest mäetööde rinde ülemõõdulisest kivimitükist vabastama ning kaua kannatlikult ja visalt jändama sellise raiduga, tajudes masina ülekoormust, tundes puhtpsüühiliselt talumatut valu lihastes, nii et silme ette ilmuvad «valged laigud» nagu tõstjal rekordi püstitamise hetkel.

Sportlane tunneb pärast säärast vägitegu rahuldust, ta on õnnelik, ekskavaatorijuhti aga, otse vastupidi, haarab raev. Ja pärast töövahetust ütleb ta mäemeistrile, mis ta temast arvab, kasutades sääraseid väljendeid, mida meie üldsus peab lubamatuks.

Peale selle vähendavad ülemõõdulised kivimitükid toodangut, järelikult ka ekskavaatorijuhi töötasu. Ja kui puuraukude ebaühtlase sügavuse tõttu tööee põhja jäävad tüükad, siis ei saa ekskavaatorit täpselt horisontaalselt asetada, masin võib kiiva vajuda ja see rikub teda.

Puurijad on huvitatud sellest, et pehmemas pinnases teha võimalikult palju puurauke, kõvas aga vähem. Normid on meetrites. Ja lõhkajate huvid: igas olukorras lõhkeainet kokku hoides võimalikult palju lõhata.

Niisuguseid vastuolusid on teistelgi maardlates töötajail, ka autojuhtidel, kes eelistavad pikki marsruute lühikestele. Preemiat saavad nad tonnkilomeetritelt.

Brigaadi, kuhu Bukov määrati, ei peetud eesrindlikuks. Ja veidrana kõlas Bukovi ettepanek pidada välkkoosolekuid mitte enne, vaid pärast tööpäeva, et selgusele jõuda, kes möödunud vahetuses kõige paremini töötas.

Bukov seletas heatahtlikult:

«Me nääkleme, vaidleme selle üle, kes meist halvasti töötas. Aga miks mitte vaagida seda, kes meist kõige paremini töötas. Esikohale tulnu rõõmustab ja meile teeb heameelt tubli inimese kätt suruda, umbes nii nagu rivi ees tänu avaldada.»

Ta lausus mõtlikult:

«Kõige sandim on, kui inimene halvaga ära harjub. Sellega on ju väga kerge harjuda...»

Esimene niisugune välkkoosolek venis pikale. Kuid pärast tormilisi vaidlusi tunnistati ühel häälel, et sel

päeval oli vahetuses kõige paremini töötanud buldooserijuht Vassiljev. Ja pärast seda, kui kõik olid ta kätt surunud, mõni küll vastumeelselt, ütles piinlikkust tundev, näost tumepunane Vassiljev äkki erutatult:

«Vaat kui omad poisid tunnistasid mind parimaks, võiksin kas või kohe teise vahetusse jääda. Teate, sihuke tore tuju tuli.»

«Kas said tuult tiibadesse?»

«Ise te ju tõstsite mind üles.»

«See on üheksainsaks päevaks.»

«Asi hakkab meeldima, tuleb tahtmine seda korrata.»

«Soovijaid leidub.»

«Kas sina või?»

«Võib küll olla, et ka mina...»

Nondel välkkoosolekutel arutati vahetuse töötulemusi, seda, miks see või teine mees oli esikoha saavutanud, ja meistermehe andekuse analüüsimisel tungiti järjest sügavamale selle põhiolemusse. Ja ehkki see kõik preemia näol lisatasu ei tõotanud, peeti kollektiivi kõrget tunnustust kalliks, oldi selle üle uhke. See tegi õnnelikuks.

Ükskord tuli Bukov kaevanduse kontorisse ja palus raamatupidajat veidi arglikult:

«Apollon Grigorjevitš, kas te ei saaks arvudes väljendada, kui palju igaüks meist iga liiki töödel lohakuse tõttu töötasu kaotab. Ja teiseks, mis tuleks välja, kui kujutada ette, et mingeid kadusid ei ole. Kui palju siis igaüks kätte saaks...»

Nädala pärast andis raamatupidaja talle soovitud andmed. Bukov kirjutas need arvud suurelt vatmanpaberile ümber ja riputas igasuguste käskkirjade kõrvale tahvlile. Pärast ütles ta koosolekul:

«Näete, siin on meie kaks portreed arvudes. Üks viletsavõitu, käesolevat aega kujutav. Teine aga — unistus! Üks haavav, teine aga harukordselt kaunis.»

Stepan Zahharovitš käis kursustel, kus käsitleti geoloogia sissejuhatavat osa, kuulas loenguid maagisortide visuaalse määramise kohta, võttis regulaarselt osa mehaanikute seminarist. Peale selle pani ta end konstrueerimisbüroos kirja, et ühiskondlikel alustel tegutseda katsetaja-ekskavaatorijuhina, niisugust koosseisulist kohta ei olnud.

Ja kui sellele veel lisada iga laadi parteilisi ülesan-

deid, brigaadi liikmete olmemurede lahendamine ning koguni nende koduste pahanduste klaarimine, siis on see ühe inimese kohta päris tubli koormus.

Selleks et igas olukorras säilitada hingelist ja kehalist reipust ning olla alati «tasemel», oli Bukov sunnitud iga oma sammu täpselt arvestama, elama, nagu ta ütles, «sõjaväe päevakava järgi».

Isegi meeldivas seltskonnas, kus laual oli isuäratav suupiste, heitis Bukov äkki pilgu kellale ja teatas kindlalt:

«Poisid, mul on aeg minna.»

Ja läks sirgel sammul minema, kuigi teda paluti kas või paarkümmend minutit veel istuda. See polnud sugugi väike saavutus mehe kohta, kes oskas ja armastas mõõdukalt klaasi tõsta.

Bukov tõusis üles varavalges ja läks karjääri jala, et liikuda ja oma päevatöö läbi mõelda.

Kaevandusest tagasi sõites tukkus ta loiult bussis, kuid ärkas silmapilk, kui buss lähenes asulale, kus teda ootas mingi asjatoimetus või õppus.

Bukovi küljetaskus oli alati korralikult kokkukeeratud paberileht, kuhu ta õhtuti kirjutas üles, mis tal on vaja teha, millest ja kellega vestelda.

See komme oli talle omaseks saanud pärast üht loengut, milles käsitleti vaimse töö hügieeni.

Kord oli ta niisuguse mõtte üles tähendanud: «Südametunnistus südametunnistuseks, kuid sortide järgi kaevandamise optimaalse režiimi variandi kindlaksmääramine raali abil — see alles on midagi!»

«Ma pole taksojuht,» ütles Bukov kaevanduse direktsiooni nõupidamisel, «et mööda karjääri ekskavaatoril ringi kihutada, ehk äkki leidub sõita soovija! Muidugi, käsk on käsk. Igipõline seadus. Ja töö ajal ei kõlba seda arutada. Kuid ma pean käsust aru saama; ent kuidas sellest aru saada? Pole sugugi tarvis, et dispetšer mulle käsku raadio teel seletaks. On vaja rangelt plaanipärast perspektiivi. Ja seda käesoleva nädala varude järgi operatiivselt arvutada suudab kiiresti ainult raal — staabi tööriist, ja siis olen ma manöövriks juba ennakult valmis.»

«Kus kaevanduses te olete raali näinud?»

«Ma olen sellest lugenud, inimestega juttu ajanud, väärt asi,» põikles Bukov otsesest vastusest kõrvale.

«Ja hästi kallis!»

«Aga igal alal on kõige kulukam toodanguplaani täitmiseks kuu lõpul tormata.»

«Masin inimesi ei asenda.»

«Kuid paneb aru pähe nendele, kes on tormamisega harjunud. Ja teeb arvudega, ilma diskussioonita meie vead selgeks.»

«Konkreetselt, mis ettepanek teil on?»

«Summade eest, mis masinate remondi pealt on kokku hoitud, sõlmida leping vabariikliku küberneetika instituudiga.»

Ja Bukov muigas kelmikalt ning turtsatas heatahtlikult:

«Siis on kõikide üle veel üks kõrgem ülemus — raal. Ja mina olen selle poolt, et talle koosseisuline koht anda.»

Kus ja millisel tasemel ka mõni nõupidamine ei toimunud, viis Bukov jutu visalt tootmistöö juhtimisele tehnika abil, ja selles küsimuses toetasid teda paljud spetsialistid.

Partei oblastikomitee nõupidamisel, kus arutati parteiõppuste küsimust, palus Bukov sõna ja ütles:

«Plaanis on meil loengud teemal «Töö teaduslikust organiseerimisest». Aga milleks?»

Üle saali levis pilkav naerukõmin. Bukov ootas veidi, tammus jalalt jalale, jõi vett:

«Ma arvan, et mitte ainuüksi teadmiste laiendamise mõttes, vaid ka selleks, et kommunistid võitleksid selle ürituse eest. Võtame näiteks raali! Ta võib välja töötada sortide järgi kaevandamise optimaalse režiimi. Ja me ei hakka enam mööda kogu karjääri ringi tühnima aardeid otsides. Te ütlete, et kallis riist, arvestades teenindamist ja kõike muud. Kuid ümbersorteerimine läheb rohkem maksma. Ma olen kommunist. Ma hääletan niisuguse masina poolt.»

Bukov tõstis käe üles, ja laskmata seda langeda, silmitses saali, ootas. Ta palus härdalt:

«Toetate ehk, mis?»

Ta hakkas noogutades hääli kokku lugema. Vaatas siis presiidiumi poole ja teatas näost särades:

«Enamus on poolt!»

Saali poole:

«Tänan, seltsimehed.» Taas presiidiumi poole: «Ütlete, et ma surun rinnaga peale, eks? Kuid ma pidasin oma inimeste, kommunistidega nõu. Nad käskisid — pressi peale! Kuidas ajab partei tänapäeval asju kogu eluvaldkonnas? Teaduslikult põhjendatult. Nii! See on kõik!» Ta heitis pilgu kellale. «Ja ka reglemendi piirides püsisin. Noh, kuda oli?» küsis Bukov naabrilt sosinal. «Mul on paberi peal veenvamalt, arvudega. Piinlik oli sealt maha lugeda.»

«Õieti tehtud, pole mõtet paberi järgi nämmida.»

Bukov kehitas end tusaselt:

«Näe, unustasin ütelda. Võiks ju ka pruugitud raali osta.»

«Kas see tõbi vaevab sind juba ammu?»

«Insener meie ühiskondlikel alustel tegutsevast konstrueerimisbüroost pani mu ekskavaatorile katsetamiseks oma automaadi üles. Niipea kui masin seisma jääb, annab automaat otsekohe raadiosignaali. Kas ma tahan või mitte, ta muudkui signaliseerib. Dispetšer kohe valjuhääldist üle kogu kaevanduse: «Mis lahti on?» Mitte keegi ekskavaatorijuhtidest ei tahtnud endale niisugust automaati. Mina aga olin nõus. Südametunnistus südametunnistuseks, aga kontroll automaadi abil on samuti garantii. Tehnika! Kas sa paned pahaks, isegi kui ta karjub su peale? Nii ma siis võtsingi tuld. Insener selgitas veel muidki võimalusi. Töömehe võib suurest närvipingest vabastada, kui mitte üksnes inimene ei kamanda inimest, vaid ka automaat automaati.»

«Kultuurne värk!» ütles naaber.

«Noneh! Vabastame inimese liigsest närvipingest operatiivse juhtimise ja kontrolli alal. Vaat siis on alles elu!»

«Kas sa seal karjääris oled juhtival tööl või?»

«Kui plaani ületan,» muigas Bukov.

«Mis amet sul ikkagi on?» uuris naaber.

«Kõige tähtsam,» kostis Bukov, «kaevan maad . . .»

Kallureid oodates ei istunud Bukov tavaliselt jõude: ta tasandas kopaga tööee põhja, kühveldas kivimit, noppides maaki sortide järgi välja. Nii oli tema tööpäev alati ülimalt tihe. Pärast vahetust puhkas ta veidi ja läks siis teise tööeesse, kus töötas veel tunnikese ekskavaatoril — nüüd juba katsetajana. Eksperimentide programm oli keeruline, selles oli ette nähtud selgitada masina nõrgad küljed masina ülekoormamise ja koguni rikkumise teel. See nõudis virtuooslikkust, peent tähelepanu, julgust, ääretut kannatlikkust, rahulikku enesevalitsemist ja vastupidavust.

Bukovi arvates ei olnud see töö talle üksnes auasjaks, vaid ka meeldivaks vahelduseks. Ta seletas konstruktoritele:

«Inimene peab aeg-ajalt ennast tingimata mõne asjaga proovima. Pealegi ainult sel kombel, oma töökogemuste varal taipadki lõpuks, et uuest masinast ei saa korrapealt jagu. Meie aga oleme harjunud, et muudkui anna uus. Kuid enne töölerakendamist peab see masin end lõpmata palju kordi ülekoormatuna katkestama. Kui ta vastu peab, siis on see väärt asi.» Ja lausus mõtlikult: «Just niiviisi katsetasime lahingus uue konstruktsiooniga tanki. Rikkusime lahingumasina ära, ja neid polnud tollal ülearu palju. Meile aga pani kindral selle eest hospidalis aumärgid rinda. Ta ütles: selle eest, et kogu katsetuste programmi täitsite! Meie aga kukkusime lahmima — sattusime hoogu, unustasime, et oleme tankikatsetajad, niisuke lahing, see pole sama, mis jalaväega rünnakule joosta. Mürsud said otsa, meie — rammima, väljaspool programmi. Kuid konstruktorile oli kõigest sellest kasu, ja sellest samuti, et olime ise ka pihta saanud. Palusime, et tank jäetaks meile. Lubasime selle ära remontida. Meid ei lastud seda teha; tank pandi vagunisse ja viidi tagalasse.

Olime juba mõnede selle tanki puudustega kohanenud, harjunud. Hiljem lugesin kuskilt, et kui katsetaja on masina puudustega ära harjunud, pole ta enam kellegi katsetaja. Kuid tollal ma seda ei teadnud. Me sõdisime sellel tankil, ja oligi kõik. Meil oli hea meel, et see polnud vana, remonditud tank, vaid uus.»

Bukov lausus nukralt:

«Meeskonna komandöri autasustati pärast surma, kuid mitte katsetuste, vaid lihtsalt lahinguvapruse eest.»

«Ja kes teie olite?»

«Niisama, lukksepp-mehaanik, jooksva remondi tegija. Ja tankijuht-mehaanik olin ka, ajutiselt muidugi.»

Bukov lisas tuliselt:

«Tõeline inimene sai minust alles rindel . . . Ja mitte korrapealt. Nii mitugi korda jäin ellu ainult võitluskaaslaste tõttu. Olen neile tänu võlgu iga tänase päeva eest.» Ta kohmetus ja seletas rutakalt: «Ma seda naasama, ses mõttes, et elu on vastutusrikas asi, mitte lihtsalt mõnus äraolemine . . .»

XIX

Algul piirdusid Bukovi huvid üksnes tema tööalaga. Ta paistis teiste seas silma ainult selle poolest, kui palju kantmeetreid maaki ta kaevas vahetuses või ka kogu kvartalis.

Kuid just nimelt selle näitaja põhjal hakati teda koosolekute presiidiumidesse valima, kus ta esialgu istus vaikides. Ja hiljem valiti ta koguni ehituse parteikomitee liikmeks, juhindudes peamiselt tema positiivsest eluloost ja tootmisalastest saavutustest.

Bukov sai noorte inseneridega sõbraks. Nad olid põnevil, kuulates Bukovi jutte sõjast, millest ta pajatas omamoodi, mitte niivõrd kangelastegudest, kuivõrd lahingu targast organiseerimisest, kus lähtuti maastikust, vastase inseneri kindlustuste olukorrast ja tema tulevahenditest. Ta seletas, kuidas sedamööda kuidas kasvas liikuvvahendite võimsus, muutus ka sõjapidamise taktika. Siit siirdus ta osavalt oma mõttemõlgutustele transpordivahenditest, rääkis noortele oma tähelepanekutest.

«Ma saan aru,» ütles Bukov. «Kallur on võimas masin. Kuid arvestage: mootori ressurss, kütus, kummid, jooksev remont, vastav maanteekate, garaažimajandus, igal masinal oma juht, kes aina passib, kuidas rohkem sõitusid teha, kuigi vahel pooltühja veokastiga.

Miks on kallur majandusmehe silmis kasulik? Seepärast, et seda võib vajaduse korral mitmeti ära kasutada. Üks on remondis, teine käigus. Teid pole, need ei ole veel valmis, — järelikult tuleb ringi sõita. Auto langeb enneaegu rivist välja — kahest kallurist saab ühe kokku monteerida.

Kuidas rindel oli? Igal sõjamasina kaliibril on oma

ülesanne. Rasket tanki ei kasutata jalaväe vastu, selleks on soomustransportöör. Kaevanduses aga võetakse kallureid ehitusele nagu lihtsaid veoautosid. Seda esiteks. Teiseks, kalluriga ei saa sõita, haakeveok järel. Kui palju vaguneid veab mootorvedur? Kui kalluritele ümber arvestada, siis tervet kolonni. Ja üksainuke juht. Kiirus on kogu tee ulatuses ühtlane, pole vaja ei paremale ega vasakule keerata. Ja kütuseks on odav elektrivool. Vagun — sada tonni!»

«Mis ettepanek teil on?»

«Mul pole mingit ettepanekut,» seletas Bukov rahulikult. «Ma kaalun seda küsimust. Ma mõistan, et praegu, kus karjääris on käsil paljandustööd, ei tule ilma kalluriteta toime. Kuid kuhu lõplik kurss võtta, eriti alumistel horisontidel? Kallureid antakse meile vastavalt projekti plaanile, kus on põhiliselt autotransporti ette nähtud kasutada, raudteetransport on justkui abivahend. Aga kui seda ümberpöördult teha?

Rindel juhtus vahel nii, et käskkirjaga määrati kindlaks pealöögi ja teise, nõrgema löögi suund, kui aga abisuunas ilmnes edu, muutus see peasuunaks, ja siis saadeti kõik sinna. Ja nüüd teebki mulle muret, et kuigi raudteega veetakse praegu niisama palju kivimit kui kalluritel, peetakse meil seda ikka veel ainult abisuunaks. Aga võib-olla on raudteetransport tähtsam ja kasulikum? Mis siis?»

Ta sisendas neile eneseusaldust:

«Teie, poisid, olete noored, pole sõdinud, te õppisite. Kuid kes on insenerid? Komandörid. Eks te mõtelge siis järele, missuguste põhivahenditega tööd teha.

Sakslane arvas suurtükiväe kohta, et suurtükid on ajast ja arust, lootis kõvasti tankidele. Meie aga peksime neid suurtükkidest, ja peksime päris sõja lõpuni. Ja niisama on lugu raudteega — see pole mitte iganenud! Egas nüüd ole enam auruvedur, vaid elektrivedur. Et raudteeliin kiiresti valmis ehitada, on masin leiutatud, raudteekombain: see paigaldab liipritele monteeritud rööpmeid. Raudteetammi kühveldab buldooser, teerull tihendab selle kõvaks, ja muudkui lao rööpad peale — kiire töö. Ja vastupidav. Näe, räägiti: tankid on kõik, ma olin ise tankist ja pean tankidest kangesti lugu. Kuid iseliikuv kahur on samuti väärt asi. Ja mispärast? Seegi on suurtükk, ainult et rataste asemel roomikud.

Sellel on harukordne läbivus ja lahingukomplekti kannab ise endaga kaasas. Andis kogupaugu ja vahetas positsiooni ilma kisa-kärata.

Läbimurdevahendeiks — suur kaliiber. Tank ei suuda niisugust tassida ja see olekski mõttetu. Tankil on oma ülesanne: murda kogu taktikalisest sügavusest läbi ja teha vaenlasele seal säru nii tule kui roomikutega, ja siis juba strateegilisele läbimurdele üle minna.

Noh, nii ma kaalungi, muidugi kui ekskavaatorijuht oma mõõdupuu järgi: missuguseid transpordivahendeid ma vajan? Võimsaid, mahukaid. Laadin ešeloni täis, sest mulle valmistatakse vastav tööesi ette, kust ma kaevan kivimit, ilma et mul tuleks järjest pisiseisakuid teha ja oodata, kuni kallur kohale jõuab ja end kopa alla sobitab. Mul on mahukatest veokitest otsene kasu, kuid on vaja pliiatsi abil järele vaadata, kas see mul riikliku arvestusega klapib või ei klapi.» Ta selgitas: «Miks ma teile niimoodi peale hüppan? On ju mõeldav, et me hiljem faktiliselt lähemegi täielikult üle raudteetranspordile. Kuid praegu on suund kalluritele. Nendele kulutatakse suuri summasid. Administratsioon peab näitama, et need kulutused on end õigustanud, ja seepärast ongi ta sunnitud kallureist kinni hoidma, seda enam et nad on põhivahenditena ette nähtud.» Selgitas veel oma mõtteid: «Praegu ma ei vaidle sellele vastu, tuleviku suhtes aga on mul kahtlusi. Ja tuleviku juurde peab asuma praegu, et ta edaspidi kallurite küljes kinni ei oleks.»

Bukov ütles insener Strunnikovile südamliku ja tänuliku naeratusega:

«Mitu ööd juba oled sa, Serjoža, vähe maganud, aina joonestasid ja rehkendasid. Ja mis sa lõpuks said? Autotranspordiga vedades maksab tonnkilomeeter üksteist, raudteega aga ainult poolteist kopikat. Kui kogu toodangu ja terve aastaga korrutada, saame mitu miljonit. Näe, teil mõlgub mõttes transportöör — ilus asi. Esialgu pole arvestust veel tehtud. Ma olen neid transportööre näinud. Isegi paari kilomeetri pikkusi. Aga et üheksa kilomeetrit! See on otsekui laviin, ainult et kõrgesti organiseeritud.»

Ta ütles noormeestele:

«Teie sõjas ei käinud. Tulime ilma teieta toime. Kuid selle eest peate nüüd tasuma. Te peate sõdima siin, selles paigas. Ja arukalt. Ilma mõistuseta pole lahingut, on vaid kaklus.» Ta muigas kavalalt: «Ma kuulsin, kuidas te siin nii hirmus norivalt kino, raamatuid ja igasuguseid muid asju kritiseerisite. Küll üks, küll teine asi pole teie tahtmist mööda. See on ehk kehakultuuri mõttes mõistusele kasulik. Kuid mõnikord ei meeldi mulle teie seda sorti võimlemine. Te armastate kangesti eputada. Olgu pealegi, pisiasjade puhul pole sest midagi. Tähtis üritus aga ei salli niisukest lobisemist. Siis on vaja kõik abinõud ja vahendid põhjalikult kontrollida ja välitingimustesse, see tähendab eesliinile siirduda. Vaikne äraolemine meeldib nendele, kelles tuli ei põle, vaid vaevu hingitseb. Mõistus mõistuse vastu, see on kõige tulusam lahing, et hästi kõrgele jõuda. Vaat nii, nagu Serjoža istus ja arvutas seni, kuni lõpuks sai tulemuse, milles kõikide huvid on arvesse võetud.»

Bukov võttis noorte inseneride arvutuste mustandi kaasa ja tõstis parteikomitee istungil selle tähtsa küsimuse kindlalt üles, sealjuures oli ta ise rahulik, valitses ennast hästi. Kui keegi esitas talle küsimuse tema hariduse kohta, küsis Bukov irooniliselt:

«Kellel? Minul? Mitte kõige kõrgem. Kuid teile esitatud arvutused on seltsimehed minu tellimisel teinud. Nendel kõigil on kõige parem haridus mis iganes võimalik.»

«Nii palju inimesi — dispetšereid, autojuhte, teetöölisi — jõudsite üle kuulata, ja pealegi erapoolikult, lihtsalt süüdistusakt!»

«Mul on ju kogemusi,» ütles Bukov teeseldud heatahtlikkusega. «Teenisin eriüksuses, on tulnud igasugust juurdlust toimetada.»

«Ja kelle vastu see siis nüüd on sihitud?»

«Miks vastu? Poolt!» imestas Bukov ja lisas kindlalt: «Ma kuulsin, kuidas mehed autobaasis rääkisid, et viiskümmend protsenti on tühisõite. Ja mille eest võitleb praegu autotransport? Selle eest, et tühisõite ei oleks. Laadimise ajal seisavad kallurid mootoreid välja lülitamata ja raiskavad kütust. Lisaks veel ekskavaatorite seisuajad. Ekskavaatorile kinnistatud masinal voolab äkki paak tühjaks, siis ootad, vaevled jõude istudes. Autojuhid andsid ise tõuke selle asja käsilevõtmiseks.»

«Ja nüüd siis annate teie tõuke.»

«Mitte mina,» naeratas Bukov, «asja huvid!»

Võeti vastu otsus moodustada komisjon.

Bukov palus härdalt:

«Ainult mind ei maksa sellesse komisjoni arvata. Palun Sergei Strunnikov määrata. Hästi taibukas seltsimees. Mina aga löön vahel sekka.» Ja lausus vabandust paluvalt: «Teate, kuidas ma närveerisin! Kartsin, et kas lähen ise sassi või mõni ajab mind segi. Aga näe, ära kuulati.» Tunnistas maha vahtides: «Kartsin muidugi. Sellepärast tõstsingi ülearu häält. Kas panite tähele?»

Parteikomitee sekretär Lebedev palus Bukovit veidikeseks veel kohale jääda. Kui nad olid kahekesi jäänud, küsis ta:

«Kuda sa siis niiviisi, ilma luureta ja kohe lahingusse? Me valmistasime seda küsimust büroole ette, töötasime selle kallal. Hüva, sul läks hästi. Aga oleksid võinud ka läbi kukkuda.»

Bukov ütles:

«Kus kallur näitab oma võimeid? Mullatöödel suurte ehituste rajamisel. Siin aga on kaevandamine pikemaks ajaks ette nähtud. Ja meil pole vaja mitte ajutist transporti, vaid alatist. See peaks olema nagu konveier tehases ja ainult tehast teenima, ent toodangu maksumusele ei tohiks see eriti mõjuda.»

«Kas sa näe, missugune asjatundja!»

«See pole minu tarkus, vaid teiste meeste välja mõeldud,» ütles Bukov. Ta seletas: «Väärt inimesed püsivad mul meeles, igaühe käest raban midagi enda jaoks.» Ja teatas rõõmsalt: «Näe, noored poisid, insenerid, võtsid mind oma kampa. Saan neilt nii mõndagi kasulikku. Nende transportöör tuleks samuti läbi arutada. Nad tegid ettepaneku alustada selle vedamist tinakaevandusest. Arvan, et maagi puhul on see kasulik, aheraine suhtes aga läksid nad liiale: puistepaika vedamine läheb liiga kalliks.»

«Ja kuidas sa oma elu oled korraldanud? Miks sul peret pole?» päris Lebedev.

«Pole juhust olnud.»

«Kas pole sobivat naist leidnud?»

«Leidsin küll, ja kohe kaotasin ta ka lõplikult ära.»

«Kas sõda?»

«Ei, rahuajal.»

«Minu oma aga on mul alles, sanpatist. Astud ehk meie poole sisse!»

«Mis siis ikka, võib kah,» nõustus Bukov. Viivitas veidi vaikides, lausus siis hoiatavalt: «Ainult ära sa minust liiga hästi mõtle. Õigupoolest kargasin ma võõraste mõtetega välja. Üksi poleks ma selle peale tulnud.»

Parteikomitee ruumidest lahkusid nad üheskoos.

Nende kohal oli avar kirgas tähistaevas, kauguses paistis mäeaheliku siksakk, mille harjadel oli jääliustike sulamisjälgi. Mägedelt puhus jahe, allikavee lõhna sõõrutav tuul.

Lebedev osutas peaga mägede poole:

«Siin see on — igipüsiv jääkapp ja jõgedevabrik. Looduse soliidne looming.»

«Tipp-topp värk,» nõustus Bukov. «Kuid meie võime ka üht-teist märkimisväärset enda poolt lisada.»

«Selleks me elamegi,» naeratas Lebedev, sügavale auku vajunud põsel tumepruunid õmblusejäljed.

«Kust sa selle märgi said?» küsis Bukov.

«Õhuruumist,» kostis Lebedev. «Tulistasin fritsu alla, tema mind samuti. Sadasime alla mõlemad langevarjudel. Tema mind parabellumist, mina aga tervitasin teda TT-püstolist. Maa peal jätkasime. Fritsud kiirustasid autodel maandumispaigale. Noh, mõtlesin, lõpp. Kuid meie juhtlennuk tegi rünnates paar tiiru, maandus siis, avas kabiini taga voolundaja, mina sinna sisse ja tõusime õhku. Pikka aega ei saanud aitäh ütelda. Sellest ei tulnud midagi välja, enne kui põsk kinni õmmeldi. Mu naine pani klambrid peale. Valu ma ei tundnud, pabistasin ainult: naine on mul ilus, mina aga, mõtlesin, ei näe pärast niisugust nõelumist eriti kena välja. Aga ta armastab mind tänini!»

«Selle koha pealt olen ma ainult haiget saanud. Õnn läks must mööda,» sõnas Bukov süngelt. «Mu silmapiirile ilmus küll sobiv neiu, ta töötas bensiinijaamas. Käisime koos kinos ja niisama jalutamas. Sundisin teda kogu aeg takka, et hakka õppima. Ja ta võttiski mind kuulda. Astus autoteede tehnikumi teises linnas. Kirjutas, et üksnes suurest armastusest minu vastu võttis mu soovitust kuulda. Muidugi, aitäh sellegi eest. Kuid kas ainult niiviisi armastust väljendatakse? Ma vastasin, et eks õpi siis edasi, ega kirjutanud talle enam. Ta solvus muidugi.»

Bukov päris ärevalt:

«Olen ehk veidrik?»

«Südamlik, vaat, mis sa oled,» ütles Lebedev kindlalt.

«Sa liialdad,» Bukovil oli piinlik. Ta pomises rutakalt: «Hüvasti siis,» ja astus standardse maja — poissmeeste ühiselamu poole.

XX

Nii nagu rasketel, ärevatel sõja-aastatel, nii säilitas Stepan Bukov üldiselt ka hiljem, rahuajal oma eluskaalu pluss või miinus kolm-neli kilogrammi. Tavaliselt võttis ta kaalust maha närveerimisest. Kui ta südant miski vaevas, siis võõrad seda ei märganud. Kui töö ajal teiste rumaluse läbi midagi juhtus viltu minema ning tema ekskavaator pidi jõude seisma, oli pärast töövahetust ta kõnnak raske ja tige.

Ta võis otse silma all kõhnaks minna, kui oli sunnitud ekskavaatori kabiinis tegevusetult istuma ja allalastud klaasiga uksest murelikult välja vaatama. Kui aga kõik laabus hästi, istus ta kabiinis otsekui puhates, näol õndsalik ilme nagu lenduril, kes lennuki autopiloodi hoolde usaldanud. Ainult selle väikese vahega, et Bukov õiendas selle õndsaliku näoilmega kontrollerite käepidemetega, tõmmates neid enda poole või lükates endast eemale; töötas jalgega pedaalidel; pööras pead kord paremale, kord vasakule. Tal ei olnud ju niisugust aparaati — autopilooti, kellele võib loota peaaegu nagu inimesele. Lendur võib lennata aparaadi järgi maa peale pilku heitmata, sõites üsna kergesti tuhat kilomeetrit tunnis. Bukovile aga oli iga tööeemeeter vastutusrikas töö, mis nõudis tõsist keskendumist. Siin oli vaja, nagu Zujevil oli kombeks olnud manitsevalt öelda, kogu aeg analüütiliselt mõtelda ja iga fakti operatiivselt hinnata. Näiteks, kui ees oli suur kivilahmakas, sai selle kopahammastega üles vinnata ja kallurvagunisse visata. Kuid nii võis kergesti juhtuda, et peale selle ei mahtunud sinna suurt midagi. Kõigepealt tuli kivimipurust padi alla puistata ja siis alles suuri tükke peale laduda. Kui maak nähtavale ilmus, oli vaja esimesed maagitükid labidaga seniks kõrvale visata, kuni kestis aheraine noppimine. Hiljem aga, kui maagi väljatulek oli

pidev, tõsteti ka need tükid peale. Kuigi need polnud teab kui suur aare, oli neilgi oma väärtus. Poole kopa täitmiseks maagisoone väljakraapimine on juveliiritöö. Kopp pole kühvel, pigem on see vagonett, kuhu mahub kaheksa kantmeetrit. Sellega saab maast tikutoosi niisama hästi üles tõsta kui mitmetonnise kiviraidu.

Bukov töötas karjääri põhjas, selle kõige madalamal horisondil, idaküljel, kus raudteeharu veel polnud, kuid kuhu see kindlasti rajatakse.

Süvendis oli raske, kange gaasi sisaldusest sinakashall, kõrvetav-kuum õhk. Bukov oli kaevanduse direktorilt helikopteri väljakutsumise kohta nõusoleku saanud. Nüüd rippus see süvendis nagu hiiglaventilaator, vehkis tiivikutega ja tuulutas ruumi.

Bukovi ekskavaatorisse oli konditsioneerimisseadis üles pandud. Ta pidas seda ebaõiglaseks, et temal on jahe, kuna süvendis on põrgukuumus, ja seepärast lülitas ta seda harva sisse. Peaasi, oli vaja kiiremini raudteeharu rajada: elektrivedur diislikütuse vingu ei aja, väljalasketorusid tal ei ole. Peale kõige muu on see ka kõige hügieenilisem transpordiliik!

Poisid tegid nalja: kuna tolmu on kõik kohad täis, tuleks tunkedele lisaks ka parandžaad nõuda.

Bukov ja karjääri mehaanik nuputasid veidi ja võtsid kasutusele omatehtud vihmutusseadeldised. Neist ei purskunud vesi tugeva surve all, vaid kõik, mis õhus hõljus, mähkus veetolmu ning värskenes, ja eks siis oli ka õhk niiske ja jahe.

Enne tööle asumist vaatas Bukov alati puurijate juures lõhkamistööde passi läbi, mis sisaldas tööee geoloogilist iseloomustust. Ta teadis siis täpselt, missuguste kihtidega on tegemist, ja oli eelseisvaks tööks kõigiti ette valmistatud. Kui oli lausaheraine, kiirendas ta tempot. Kui maak nähtavale tuli, pidi olema valvas, et väärtuslikku materjali ei satuks aherainepuistangusse. Maakkeha väljumisel tõusis kohe tuju ja lugupidamine enese vastu tõusis ka.

Aher maak veeti spetsiaalsesse aherainepuistangusse. Teadus ja tehnika ei taganud veel ahtrate maakide töötlemise rentaablust. Kuid arvatavasti mõeldakse välja odav menetlus ja siis läheb kõik käiku — vask uhutakse välja ka viletsast, täitsa kõlbmatust maagist,

Kuidas keskmiselt välja tuli? Ühe tonni maagi saamiseks kulus kolm kantmeetrit katendit, paljandustööde aastatoodang oli viiskümmend miljonit kantmeetrit, kui kolmega jagada — vägev arv tuli välja.

Kui tööeel oli piisavalt transpordivahendeid ja lõhkajad olid kogu rinde ulatuses astangu purustanud optimaalsete parameetrite järgi ja ülemõõdulisi tükke polnud üle kahe protsendi, nagu norm ette nägi, siis laabus töö, ilma et sellele tuli eriti mõtelda — närvid puhkasid ja võis ükskõik mille üle mõtteid mõlgutada. Sa justkui polnudki päriselt oma töökohal.

Noorte inseneride transportööri projekt kinnitati — see hakkab sahisema laviinina, mis on kõrbe ja lõhede kohale terasmastidele tõstetud. Kaevekehasse raiutakse tunnel selle paigaldamiseks. Räägitakse, et seesugust transportööri pole maamunal veel keegi endale teinud. Ja Bukovit näris kadedus, tal oli alati säärane nõrkus olnud: hoolega uurida töökaaslaste elukutseid. Teda otse tõmbas minna ennast uuel tööalal proovima, noh, lihtsalt mingi kiskjalik kihk. Tunneli rajamiseks toodi kohale kilpläbinduskombain, millel oli terve hulk puurimisseadiseid igasuguste puuripeadega, mõni koguni teemantpuuripeaga. Võimas agregaat! Bukov kõndis selle ümber ja ta tõmbus seesmiselt külmaks mõtte juures, et mitte tema, vaid keegi teine asub sellel masinal tööle. Südames oli niisugune valupakitsus, nagu oleks talle mingit ränka ülekohut tehtud, temast mööda mindud, teda alahinnatud. Ta piinles vaikides. Ja see piinlemine kestis üha edasi. Sedasama oli ta läbi elanud ka siis, kui kaevanduse karjääri ilmusid esimesed liikurpuurseadmed, siis ta nukrutses, kadestas ja piinles samuti.

Kaheksakuupmeetrise kopamahuga ekskavaator on väärt tööriist. Kuid on olemas ka sammuvaid ja rootorekskavaatoreid. Muidugi hoidis Stepan Bukov teiste juuresolekul oma taltsutamatu kadedustunde vaos, ta ei kurtnud, et uue, kõrgema tehnika osas on temast mööda mindud, kuid üksi olles valutas ta südant ja tusatses. Nii ka nüüd, kui ta silmad tõstis ja helikopterit silmitses, tõmbas teda samuti sinna kõrgustesse. Kas ta ei võiks samuti juhtkangi juures istuda nagu too erariietes piloot, lips ees, barett peas? See piloot hakkas kokkumonteeritud terastugiposte õhuteedpidi transportööri

trassidele toimetama. Vaat missugune vigur välja tuli: õhukraana ja ühtlasi transpordivahend. Perspektiivne tööriist! On inimesi, kes vananevad, ja inimesi, kes iganevad. Seda siis, kui nad ei suuda uue tehnikaga sammu pidada . . .

Bukov lülitas oma saatejaama sisse. Kutsus mäeinspektori välja ja teatas:

«Paistab, et mul on siin maagi avamus. Saatke geoloog.» Seejärel kandis ta transpordidispetšerile ette: «Varuge kallureid maagi veoks.»

Seda ta tegi masinlikult, jätkates oma mõttemõlgutusi, mis ei puudutanud tema tööd.

Serjoža Strunnikov ja teised noored insenerid meisterdasid automaatseadiseid, nagu nad ise seletasid, et blokeerida negatiivset psüühikat, et automaat vajaduse korral hoiataks ekskavaatorijuhti signaaliga ja takistaks rumalusi tegemast. Vajalik asi! Kuid ainuüksi tehnikaga ei saa negatiivsest psüühikast jagu. Selleks on vaja inimese kindlat vahelesegamist.

Hiljaaegu oli Bukovil ebameeldiv jutuajamine endise ekskavaatorijuhi abi Kurotškiniga.

«Sina, Kurotškin, oled nüüd minu jaoks «perspektiivitu inimene»,» ütles Bukov rahulikult. «Ja ainult kantmeetrite najal ei ole sul brigaadis püsi. Kõik meie mehed annavad üleplaanilist toodangut. Selle eest makstakse neile hästi. Alatuse puhul aga raamatupidamises töötasu ei kärbita. Nii et soovitan: käi siit minema omal soovil. Ma ei räägi seda sulle tigedusest, vaid südamlikult, järelikult on mul õigus.»

«Kasutate oma positsiooni!» urises Kurotškin vastu.

«Minu jaoks on kõige tähtsam positsioon olla inimene,» sõnas Bukov kuivalt. «Ja inimesena mõistangi sind hukka.»

«Aga te trambite teise inimese tunnetel.»

«Need pole sul mingid tunded, vaid kiskjalikkus, lõid naise seltsimehelt üle.»

«Egas mina, naine ise ei andnud mulle rahu.»

«Ja mispärast?»

«Ju siis hakkasin meeldima.»

«Millega? Kas näolapiga?»

«Ja mis siis?»

«Ta on koos Martõniga palju häda näinud ja suuri õnnetusi üle elanud. Temast saame aru, sulle aga andeks ei anna. Miks on Martõni nägu vigastatud? Ta töötas lõhkajana, läitis süütenööri, keegi tohman aga ronis välja. Martõn sööstis lõhkeaukude juurde, kuid oli hilja. Nad mõlemad said vigastada. Ja Martõn oli see, kes ohutustehnika eeskirjade rikkumise eest süüdi mõisteti. Tollal tegi ta oma tulevasele naisele ainult lähenemiskatseid, see aga tõrjus teda eemale. Ent kui Martõn süüdi mõisteti, otsustas naine, et see õnnetus juhtus tema pärast, et mees oli õnnetu ja hoiatussignaali andes hajameelne. Ja otsekui oma süü lunastamiseks võttis kätte ja abiellus Martõniga. Lõhkamistöödele Martõni enam ei võeta, aga temast paremat lõhkajat polegi olemas. Algul läks ta lihttööliseks, hiljem võtsin teda ametit õppima. Õpilastöötasu on keskealisele perekonnainimesele ülekohtuselt napp. Niisiis oli ta ühe vahetuse minu käealuseks, teises vahetuses aga teenis transpordimeeste juures lisa. Ta tõmbus näost mustaks, jäi kõhnaks. Meie brigaad andis toodangut, töökäsulehed aga kirjutati tema nimele. Tema naine lõpetas klubitöötajate kursused ja tuli tagasi. Kuid ta ei läbenud oodata, millal mees ekskavaatorijuhi eksamid ära annab, hakkas käima sinuga, teise inimese õnne röövijaga. Nii et,» ütles Bukov, «brigaad tegi mulle ülesandeks hoolitseda selle eest, et sa oma kodarad siit meie mailt igaveseks koristaksid.» Ta seletas: «Me oleksime võinud sinust veel inimese kasvatada, kuid olukord ei luba. Peame Martõnile tegutsemisvõimalust andma, et ta saaks end ekskavaatorijuhina näidata. Nii et head tervist ja keri minema . . .»

Bukov jagas brigaadiliikmete vahel ära ülesanded ekskavaatori hooldamise, õlitamise ja jooksva remondi osas. Enne vahetust masina korrasolekut kontrollides sai ta justkui kollektiivse portree oma inimestest. Ja kui mõnel juhtus kodus ebameeldivusi olema ning see hooldamises kajastus, ei teinud ta kohe teravaid märkusi masina kohta. Ta käis selle inimese pool kodus, uuris ääri-veeri, ettevaatlikult, kuidas seal asjalood on, seda, mis seal viltu on läinud.

Martõnile ütles ta justkui muuseas:

«Juhtusin nägema huvitavat asja: uss lööd maha ja visati maanteepervele, isauss aga roomas surnukslöödu

juurde, pani pea tema peale ning lamas niiviisi mitu ööpäeva, leinas. Uss. Külmavereline olend, aga meie, inimesed . . .»

Martõn mõtles veidi aega vaikides:

«Hüva, kannatan ära, ehk laheneb kuidagi.»

Bukov ei pidanud vajalikuks Kurotškinile rääkida, et Martõni laps oli karakurdi hammustusest surnud, tollal juba, kui Martõn oli geoloogiaekspeditsioonis töötanud. Seerumit ei olnud. Martõn läks last veoautol rajoonikeskusse viima. Jääliustike kiirest sulamisest oli jõgi üle kallaste tõusnud ning pontoonsilla minema viinud. Martõn oli autokummil lapse üle jõe toimetanud ja siis kuusteist kilomeetrit haiglani jooksnud, kuid laps suri ta käte vahel. Ja Martõn ei suutnud naisele seda andestada, et naine, märganud lapsevankris mürgist ämblikku, oli ehmunud ja paigale tardunud ning karjuma kukkunud, ja alles siis karakurdi kinni püüdnud, kuid oli juba hilja. Ja sellepärast elasidki nad nagu võõrad teineteise kõrval.

Bukov käis Martõni pool külas. Asjalikku juttu ajades äratas ta Martõni naises huvi selle vastu, kui palju tema mees ekskavaatorijuhina palka hakkab saama, arutas koos nendega, mida nad siis esijoones peaksid endile muretsema.

«Temale aga,» ütles Bukov, silmitsedes teraselt Martõni naist, «telli kohe ateljeest kogu palga eest kitsenahast kasukas. See on tugev kehakate, peab palju aastaid vastu!»

Naine keeras ärevalt pea Martõni poole. Too kõhkles veidi ja ütles siis kindlalt:

«Saab tehtud.»

Kui Martõn oli ekskavaatorijuhi diplomi kätte saanud ja vaba ekskavaatorit polnud, loovutas Bukov pärast rasket ja ägedat jutuajamist karjääri mehaanikuga oma masina Martõnile, ise töötas ta uut masinat oodates peaaegu kolm kuud puistangul, ajas buldooseriga aherainet mäenõlvast alla.

Kuid ta tundis end seejuures suurepäraselt ega muutunud raskemeelseks selle pärast, et puistangul töötamist peeti alavääristavaks.

XXI

Mäeaheliku kõrged jääkristallides harjad olid külma ja lumerohke talve jooksul kattunud mitme miljoni tonnise jääkihiga, mis ennustas rikkalikku kõrgvett ning voodsat saaki.

Kevad oli kuum, ja iga päevaga lõõskas päike aina ägedamalt, otsekui visates tulist leili. Ja viljakandvates orgudes oli värsket rohelust, see sai ohtralt kasta loendamatutest niisutuskanalitest, mis helklesid maakamaral nagu suur hõbedast taotud ruudustik.

Kuid see, mis oli orgudele küllust tõotanud, ähvardas nüüd neile tuua õnnetust.

Jääliustikud, need mäenõlvadele ja -kurudesse endale voolunõvad uuristanud kivistunud hiiglajõed, aeglased nagu aastatuhanded, läksid liikvele: nende survel purunesid kaljud kildudeks, lõhenenud mägedesse tekkisid uued kurud. Sulaveed paiskusid sadade jõgedena alla kuristikku, heites kõrgele üles veetolmu, mis püsis õhus kurjaennustava vikerkaarena. Mägede vaikuse asemel kõmises ja undas kõik ümberringi nagu polügoonil, kus ühekorraga katsetatakse kõiki olemasolevaid võimsaid purustamisvahendeid . . .

Vasekaevanduse karjääris, selles omatehtud astangulises taarnas, oli umbne ja kuum nagu hiigelahju sisemuses, kus põletatakse ilmatu suuri keraamilisi plaate.

Vihmutusseadeldised suitsesid-aurasid — vesi haihtus peaaegu silmapilkselt. Isegi läbi presentkinnaste põletas kuumenenud metall nahka. Õhk oli kõrvetav-kuiv, oli raske hingata.

Lõhkamisel purunenud aheraine ja maak lehkasid teravalt, neist hoovas kuumust nagu kõrgahjust väljavisatud särdamispanusest. Näis, et inimesed hingavad tuleleeki sisse. Peaaegu kõik mehed olid öötööle üle viidud.

Päevasesse vahetusse olid jäänud vabatahtlikud uljaspead või nagu Bukov lahkelt ja aupaklikult tähendas, kuumakindlad, kõigiks rasketeks elujuhtumeiks paslikud poisid.

Ta ühines nendega, viidates oma Aafrika-kogemustele. Seletas, et näiteks Assuanis on vihm samasugune imeasi nagu Siberis palmipuud. Ja õigupoolest on kuumus ning pakane ainult looduse äärmused, mida kunagi

tulevikus hakatakse teaduse ja tehnika abil reguleerima.

Oma päevabrigaadi kohtles Bukov rangelt, manitses mehi. Ta puistas joogiveepaaki peotäie soola ja ütles, et see on kuumade martääntsehhide tööliste igipõline komme, millest tuleb kinni pidada, et mitte asjatult neerusid koormata ja ülearust vett liigseks higiks ümber töötada.

Ta ei lubanud töötada trussikutes ja ilma peakatteta, seletades:

«Ennem olgu soe kui kuum. See-eest ei kõrveta end ära, ei ahmi endasse liiga palju kaloreid, millest võib saada päikesepiste.» Ja lisas kohe: «Oli meil rindel hellikuid, kellele ei passinud rünnakule minna, teraskiiver peas, ja selle tagajärg? Mees vigastas end juba kõvema mullakamakaga, kuulist rääkimata.»

Bukov ise pani vapralt selga tunked ja pähe karjuse viltkaabu ega vahetanud ka kirsasäärikuid sandaalide vastu. Ta ütles veendunult:

«Selles mundris võib ohutult ronida veel jahtumata martäänahju remontima. Muidugi on soojavõitu, kuid see-eest, kui võtan selle seljast, on kohe mõnusalt jahe. Täielik garantii: ei infrapunased ega ultraviolettkiired ja isegi soojus ei tee mulle liiga. Piinlen mõnda aega omaenda soojuses, ja ongi kõik.»

Et inimesi virgutada, nende mõtteid rasketest töötingimustest kõrvale juhtida ja neid innustada, kutsus ta neid üles «öömehi» ületama. Ja mitte üksnes sellega, et nad vabatahtlikult kurnavat tööd teevad, vaid ka tööviljakusega ööbrigaadi ületavad. Bukov tutvustas oma töökaaslastele uut meetodit, milleks ta oli pikemat aega end ette valmistanud ja proovile pannud, kavatsedes seda meetodit rakendada ainult siis, kui nad jõuavad võimsa maagikihini, et ühel hoobil «napsata» saagist kinni, uute võtetega «pinnast koorida».

Bukov töötas välja juhitava varistamise menetluse: ta ühendas malelauakujulise tööee kaevandamise ja selle purustamise võtted. Selle tulemusel tõusis tööviljakus järsult, kusjuures lõhatud kivimimass oli võrdlemisi ühtlane, selles oli üsna vähe teisi, tööstuslikku tüüpi maake, mida kaevandati eraldi.

Bukov seletas algul teoreetiliselt ja demonstreeris siis praktiliselt oma meetodit, mille ta olevat ainult sel-

leks välja mõelnud, et ööbrigaadile ninanipsu teha. Ja nüüd haaras tema brigaadi metsik tööhasart. Nad andsid poolteist-kaks normi vahetuses.

Bukovit ei ajendanud seda uut menetlust rakendama mitte niivõrd kuulsusejanu, kuivõrd muremõtted. Selektiivne väljamine, mäemassi ümberkühveldamine nõuavad ekskavaatorijuhilt suurt närvipinget, väsimatut terast pilku. Ja kuigi Bukov oli oma töökaaslastele andnud tumedad «kuurordi päikeseprillid», teadis ta, et prillid ei päästa silmi pimestav-sirava valguse eest. Silmad väsivad ning selle tagajärjeks on prohmakad, mäemassi lohakas selekteerimine. Seepärast valis Bukov päevasele töövahetusele võrdlemisi ühtlase mäemassiga tööeed, kus juhitava varistamise võte on efektiivsem ega ole karta maagi lahjenemist, seega ka kadusid. Enne päevabrigaadi etteotsa asumist kaalus ta asja kaua ja põhjalikult, uuris kõiki horisonte ja valis kaevandamiseks geoloogiliselt kõige kasulikumad tööeed.

Bukov tahtis, et vabatahtlikult raskete töötingimustega nõustunud inimeste kangelastegu leiaks väärilist ja õiglast tunnustust, et nad saaksid oma heade töötulemuste eest ärateenitud tasu.

Ta teadis sõjakogemuste põhjal, kuidas mehed suhtusid kangelasteosse, mis ei mõjutanud üldolukorda. Kuigi nad vabatahtlikult täitsid mõne ohtliku ülesande, saatsid korda kangelasteo ja said selle eest koguni autasu, näis neile, nagu kahtlustaksid nende võitluskaaslased neid selles, et nad tahtsid vaid endale autasu «õngitseda» ega püüdnud kõikide huvides positsioone parandada. Sel juhul aga on see pigem isiklik uljus kui see, mida sõdurid nimetavad sangarluseks — julge teo sooritamine kõigi huvides.

Mäemehe arusaamine asjast on samasugune. Kui juba vabatahtlikult leppida raskete tingimustega, siis mitte enese ülesupitamiseks, vaid üldise tööviljakuse tõstmise nimel, tegemata raskuste arvel kantmeetrite suhtes hinnaalandust.

Ja kui päevabrigaad hakkas «öömehi» võitma, hoolitses Bukov selle eest, et üleplaaniliste kasumite arvel varustataks ekskavaatorid konditsioneeritud õhu seadmetega. Ja varsti oli ekskavaatori kabiinis loodud mikrokliima, mis oli täiesti vastuvõetav ja niisama hea kui kaevanduse direktori enda kabinetis. Ja Bukovi brigaad

kaevandas juba keerulise geoloogilise struktuuriga tööetel, kasutades oivalist päikesevalgust selleks, et teraselt ja hoolikalt kühveldada maaki sortide järgi, mis õigupoolest oli masinakäsitsemise virtuooslikkuse kõrgeimaks astmeks.

Metallurgiaahjude tootlikkus on kõrge, kui tooraine koostis on ühtlane.

Sellepärast võib ekskavaatorijuhi tööd kindlasti nimetada juveliiritööks, kui ta väldib rikaste maakide sattumist ahtra maagi või oksüdeerunud maagi sattumist sulfiidse maagi hulka.

Kuid need juveliirid töötavad tööriistaga, mis on suuteline mägesid ühest paigast teise tõstma. Ja vilunud kätes omandab kopa õõnes teraskamakas inimpea tundlikkuse, mis tuhnib ja valib tööees välja kvaliteetseid maagitükke ning lükkab aheraine põlglikult kõrvale.

Kuid asi ei seisa siin üksnes vilumuses, vaid ka kaevandaja südametunnistuses.

Bukovi brigaadi kuulus vilunud, nimekas ekskavaatorijuht Ignati Fõrin, kes oli oma kuulsuse teeninud mitmesugustel ehitustel maad kaevates. Vasekaevanduses töötas ta alles lühikest aega. Paljandustöödel oli ta teiste eesotsas, aga kui ilmus nähtavale maakkeha, ei piisanud tema harilikest töövõtetest. Ja kui Bukov pani kord tähele, et Fõrin oli kallurisse laadinud sorteerimata maaki, käskis ta kallurijuhil veokasti siinsamas tööeel kummuli keerata.

Maagi selektiivne väljamine keerulise geoloogilise struktuuriga tööeel nõuab ekskavaatorijuhilt nii suurt osavust nagu näiteks pommituslennuki piloodilt, kes peab sooritama hävituslennukile ettenähtud kõrgema pilotaaži figuure.

Ja kui raevunud Fõrin ekskavaatori kabiinist välja hüppas, ütles Bukov heatahtlikult naeratades:

«Pooliku peale! Sorteerin ja laadin viie ja poole minutiga. Võta aega!»

Hämmastunud Fõrin ütles:

«Mul pole kella.»

«Säh, võta minu oma!»

Bukov ei tulnud lubatud ajaga toime. Ta ütles tusaselt:

«Niisiis poolik minu poolt.»

«Tegid oma margi meeste ees täis,» lausus Fõrin laitvalt ja andis nõu: «Ära teinekord oma nina tõsta.»

«Ega tõstagi,» lubas Bukov.

Ja kui pealtvaatajad olid Bukovi äparduse üle naerdes igaüks oma töökohale tagasi läinud, ütles sünge-stunud Bukov Fõrinile:

«Kas sa saad ka aru, miks ma jänni jäin?»

«Polnud rammu, mis muud.»

«Ma ei arvanud, et sihuke puder on kallurisse tõstetud, suurem osa ajast kulus ümberkühveldamisele.»

«Vaat kus mul tegelane!» ütles Fõrin. «Sa siis tahtsid ainult mind paljastada? Kas ma sain sinust õieti aru?»

«Said küll,» nõustus Bukov.

«Esialgu aga häbistasid iseennast kõikide ees.»

«Parem et ennast, kui et sind oleks häbistanud.»

«Miks nii?»

«Oma huvides.»

«Kas tahad, et ma brigaadist ära läheksin?»

«Sugugi mitte.»

«Ikkagi alandasid sa mind. Ehkki nelja silma all, aga alandasid.»

«Noneh, alandasin küll,» sõnas Bukov.

«See on niisama hea, kui anda vastu vahtimist.»

«Ah aru said,» rõõmustas Bukov.

«Kuidas ma pärast seda nüüd sinuga veel läbi saan?»

«Väga lihtsalt. Viruta vastu!»

«Kuda sa's sedasi?» küsis hämmeldunud Fõrin. «Ässitad mind huligaansusele?»

«Miks huligaansusele? Ületa mind sordilisusega, ja asi nudi.»

«Kas sa näe, mihuke poliitikamees!»

«Mis sa siis mõtlesid . . .»

«Kavalpea!»

«Pole harjunud igaühega kaelakuti elama.»

«Aga kas sa minuga ei kavatse seda teha?»

«Kohe esimesel päeval, kui sa minust oled jagu saanud. Kõikide nähes võtan sinu ees mütsi maha. Ja vennamusi põsele.»

«Nalja teed!»

«Mis nalja? Kes keda. Kahepoolsel kokkuleppel.»

«Hüva,» ütles Fõrin, «kuid ametlikult ei vormista. Jäägu omavahele.»

«Aluseks üksnes eneseuhkus, ilma et me seda avalikult välja kuulutaksime.»

See kõigi eest salajas hoitud kahe ekskavaatorijuhi võistlus kestis ligemale kolm nädalat. Kummatigi ei suutnud Fõrin Bukovi tööviljakust ületada. Ja ükskord tunnistas ta Bukovile kurvalt:

«Ei ma jõua sinuni välja venitada, Stepan. Olen päris otsas. Mul oli kange tahtmine ilma ümber kühveldamata paar lisakoppa masinasse puistata, kuid käsi ei tõusnud. Südametunnistus!»

Bukov ulatas Fõrinile käe, ja kui ta hakkas rääkima, kähises ta hääl erutusest:

«Noh, Ignat, tuleb välja, et oled tugev, said enesest jagu. Inimesena oled sa must võitu saanud. Tõsi! Sa pigistasid enda rusikasse, ei löönud värisema.»

«Ma mõlgutasin tusamõtteid,» ütles Fõrin, «kavatsesin öövahetusse üle minna. Mitte sinu, vaid enese eest oleksin põgenenud. Noh nii, otsustasin sulle puha välja laduda, et kõik selge oleks.»

«Ka mina valutasin südant,» sõnas Bukov. «Mõistsin end hukka. Ägedushoos käskisin tookord juhil kallurist maagi maha ajada. Aga vahest tekkis sul maagiga segadus seepärast, et sul oli ehk kodus mõni õnnetus või pahandus ja seetõttu olid kaevamisel hajameelne. Mina aga tormasin sulle ebaseltsimehelikult kallale. Noh, keerutasin enese välja, kui sinu solvunud nägu nägin. Osava nipiga, tahtsin kuidagi oma viga parandada.»

Fõrin lausus mõtlikult:

«Ma mäletan üht juhtumit. Tegin esimest korda tule all hüppejooksu, kiirustades ajasin tagumiku uppi. Jaoülem võttis siis oma peast kiivri ja pani selle mu tagumikule. Ta oli samuti täitsamees, ei öelnud mulle, et ma hirmu pärast kramplikult kõverdun, vaid tegi mind rahva naeruks, et mind julgustada.»

«Ka mind on täitsamehed õpetanud,» ütles Bukov. «Öösel oli vaja minna lahinguväljal pihtasaanud tanki parandama. Sakslased aga tulistasid seda trasseerivate mürskudega. Ütlesin vanemale: «Ootame õige, kuni nad tulistamise lõpetavad.» Aga tema mulle: «Sakslased on tohmanid, valgustavad meile teed tanki juurde. Loovad mugavusi, sina aga — ootame. On vaja juhust kasutada.» Eks jõudsimegi roomates tanki juurde. Aga mida vanem kartis? Et sakslased lasevad tanki täitsa

puruks. Seepärast kiirustaski. Valgustamisjutu aga mõtles minu julgustamiseks välja.»

«Ju siis oli hea südamega mees.»

«Oli küll. See pole inimese välimus, mis sulle eluksajaks meelde jääb, vaid tema südamesoojus.»

«Tõsi jah,» noogutas Põrin. Vaikis viivu ja lausus siis: «Kuid paari kuu pärast kutsun sind siiski uuesti välja.»

«Võib ka,» oli Bukov nõus. «Ainult vormistame paberil kõigi punktide järgi.» Muigas: «Mulle isiklikult meeldivad väga avalikud auavaldused.»

Kuid Bukov ei saanud täita Ignati Põrinile antud lubadust . . .

Miljonitonnine jäälaviin roomas üha kasvava jõuga alla, pühkides kõik oma teelt minema. Visalt sulav, rändrahne täis, igivana jääliustik ähvardas tungida mägijõe voolunõvasse, mida eraldas veehoidlast betoontamm. See veehoidla toitis kogu oru niisutussüsteemi.

Loodusõnnetuse ärahoidmiseks oli vaja peatada laviin, mis juuris välja kaljumürakaid nagu pehkinud kände. Kuid see oli võimatu. Jäi järele üks abinõu: muuta laviini liikumise suunda, puhastada talle tee, juhtida ta sügavasse lõhesse, kuhu ta langedes kildudeks puruneks.

Inseneriväeüksus, lõhkajad, insenerid, kaevurid, mehaanikud ja autojuhid suunati mäeplatsdarmile, kus pidi aset leidma lahing laviiniga. Ka Bukov saadeti sinna. Alles kuu aja pärast tuli ta kaevandusse tagasi, oli kõhnaks jäänud. Kuidagi piinlikkust tundes, vastu tahtmist jutustas ta enesest:

«Noh, sattusin hoogu, võib-olla sellepärast, et kohtasin noori sõdurpoisse, tahtsin nendele näidata, milleks endine rindemees suuteline on. Lõhkajad purustasid mäemassi, nii et aja muudkui buldooseriga kahte lehte. Töö oli seesama mis maantee ehitusel, ei midagi erilist. Kui aga laviin oli välja roomanud ja peatunud justkui kaalutledes, kas roomata mööda meie rajatud trassi või pidada oma teesuunast kinni, hakati teda õhust kõvasti pommitama. Noh, mina läksin hasarti. Tormasin buldooseriga laviini ees viimast teeosa puhastama. Siis nägin, et ta pressib oma küljega televisioonimasti vundamendile, see on kallis ehitus, ma hakkasin justkui rammima. Laviini esiosa oli nagu iseliikuv järsk sopka. Kivilahmakaid, purunenud jäätükke, väljajuuritud puid — kõike oli seal läbisegi. Kogu see praht pudenes masinale peale,

kabiin oli umbe aetud, ei mingit nähtavust. Ei saanud aru, kas mina pressisin laviinile buldooseriga peale või lohistas see ise masinat . . .

Kabiinilagi löödi sisse ja mind võeti ülalt välja. Laviin oli mind päris kuristiku servale lohistanud. Pärast heitsin pilgu alla, süda võpatas sees. Surusin muidugi puhtsüdamlikult poiste kätt, tänasin päästmise eest, kuid nüüd tundsin alles õieti, et olen tsiviilisik, ja mul oli piinlik. Hea veel, et mul ordeneid rinnas polnud. Õnneks peeti mind eraisikuks. Laviin aga, mis seal's ikka, paisati alla. Mäe otsa tassiti hiiglama palju masinaid ja seadmeid. Rohkem kui meil neid kaevanduses on.»

«Miks sa kohe tagasi ei tulnud?»

«Oli veel veidi tegemist. Pärast laviini allakukutamist käskisid teadlased laviinile tehtud läbipääsu kinni ajada. Ehitasime raudbetoonmüüri jääliustiku režiimi taastamiseks. Käesolev aasta olevat erandlik. Normaalsetel aastatel pole mõtet laviini mäelõhesse paisata. Vesi on riigi varandus. Järelikult peab seda hoidma. Ja juhul, kui hädaoht hakkab uuesti ähvardama, on raudbetoonmüüris kambrid lõhkeaine jaoks olemas. Korra põrutada, ja valmis. Laviin paiskub taas lõhesse. Loodusele ei tehta asjata ülekohut. Võetakse arvesse looduse harjumusi, ka majanduslikku kasu muidugi.» Bukov ohkas ja lausus siis unistavalt: «Ja üldse on seal mägedes imeilus, see ületab igasuguse kujutlusvõime. Nähtavus palja silmaga nagu vaatluspunktis läbi stereoskoobi. Ja mõnus jahedus. Mitte nii nagu siin — põrgukuumus. Puhkasin end välja nagu kuurordis . . .»

Sellest aga, et ta kohe esimestel päevadel lumistel mägedel külmetas, haigeks jäi ja seda varjates töötas, ravitsedes end isetegevuse korras ainult kodeiinitablettidega, ei pidanud ta vajalikuks jutustada, samuti ei rääkinud ta sellest, et hoopiski mitte töötuhinas ei sööstnud ta buldooseriga laviini peale, vaid oli oma masinaga valves kõige ohtlikumas paigas televisioonimasti juures. Olles varingu alla maetud ja kokkulitsutud buldooserikabiini pressitud, oli ta üle kümne tunni peaaegu meelemärkuseta, kuni inseneriväeüksuse sõdurid ta sealt välja kaevasid. Teda kaevati välja roomavast laviinist ja saadi kätte alles siis, kui selle suurim sopka oli juba mäelõhe servale jõudmas.

Ja piinlikkust ei tundnud Bukov hoopiski mitte sellepärast, et tema, endise rindemehe, olid hädast välja päästnud noored sõdurid. Teda hämmastas see, kuidas nad oma kangelasteosse suhtusid. Nad rõõmustasid, et nendele oli avanenud võimalus uljalt riskeerida, ja hiljem rääkis igaüks neist üksikasjalikult, ent rahulikult oma elamustest, nagu õpilane räägib eksamist aines, mis polnud niivõrd raske, kuivõrd just huvitav. Ja üks nendest, pikakoivaline poiss, juuksetukk otsmikul, ütles Bukovile heatahtlikult naeratades:

«Üldse oleks olnud otstarbekam laviini inertsijõudu ära kasutada. Laviini serva kühveldades oleks tulnud liikuda sellega päri- ja mitte vastassuunas. Siis oleks laviinimass buldooseri peale surudes suurendanud selle võimsust. Ja asi korras.»

«Kas sa kõik selle praegu välja mõtlesid?» päris Bukov mornilt.

«Sugugi mitte. Kõige lihtlabasem mehaanikaseadus.»

Need noored sõdurpoisid ei tundnud harrast vaimustust, ei imestanud selle üle, kuidas nii kiiresti õnnestus toimetada siia ligipääsmatutesse mägedesse nii palju keerulisi, võimsaid seadmeid ja masinaid, mis rajasid laviinile lõhesse paiskumise tee.

Ja kui Bukov rääkis kiitvalt lõhkajate tööst, siis vastati talle salapärase muigega, et äärmisel juhul oleks strateegilise väeliigi allüksus võinud laviinile rajada spetsiaalse läbipääsu, kui ta oleks mis tahes väga kaugest sõjaväe valvepostist välja saatnud eriti tugeva purustusjõuga vahendi tabamustäpsusega pluss-miinus kolm meetrit.

«Teie, poisid, olete kuidagi liiga enesekindlad,» lausus Bukov kurvalt.

«Meil olid ju enne välitingimustesse siirdumist õppused selle mägismaastiku reljeefi maketil, kusjuures võeti arvesse paljude vastavate tehniliste ja lahinguvahendite kasutamise võimalikke variante.»

«Aga kui jää liikumine oleks muutunud nii jõuliseks ja kiireks, et oleksime kõik varingu alla jäänud?»

«Lennukitelt olid laviinile mitmes punktis alla visatud eriti vastupidavates konteinerites saatjad. Laviini liikumine oli kõigil etappidel kontrolli all. Ootamatus oli välistatud. Ja pommituslennukid oleksid võinud

panna lumemassi varisema, enne kui laviin oleks alla jõudnud.»

«Ja kui ilm oleks takistanud lennukite tegutsemist?»

«Siis oleksid raketiväelased laviini varistanud. Neile ei tähenda ilmastikuolud midagi.»

«Niisiis tuleb välja,» lausus Bukov mõtlikult, «et te kõik peate ennast kõrgestiorganiseeritud mateeriaks, teile on kõik selge.»

«Üldjoontes operatsiooni taktikalise läbiviimise poolest küll,» kehitas sõdur õlgu.

«Ja kes su isa on?» päris Bukov.

«Töötab rajooni põllutöömasinate remonditöökojas lukksepana.»

«Rindemees?»

«Teadagi.»

«Selge,» ütles Bukov.

«Mis nimelt?»

«Noh see, et isa on sul elus ja terve.»

«Ja kas teie olete armees teeninud?»

«Oli juhust,» tunnistas Bukov ja hakkas võltsi elevusega jutustama: «Meie roodus, tead sa, elas kuulus ruuge kõuts. Nii vapper, et lihtsalt kangelane. Äkki hakkasid suurtükid meid tulistama. Tema aga kõnnib südamerahuga ringi, nühib end vastu säärikuid, saba püsti. Ja neid laibarotte, kes olid temast palju suuremad ja kelle eest meil polnud kuhugi pääsu, murdis ta lookas maha. Ainult tema päästiski meid nendest. Ilma temata oleksime hukka saanud, nad oleksid meid nahka pannud. Laenasime kindraliblindaaži oma kõutsi. Ja määrasime kõutsile auastme, panime talle nimeks Seersant. Kuid vanema auastmeni ei jõudnud ta välja teenida. Sakslased ründasid meie kaevikut — läks käsitsivõitluseks, ja siis kargas see kõuts Seersant fritsule näkku kinni, fašist aga rebis ta enda küljest lahti ja viskas vastu maad. Me ei suutnud kassi surma eest hoida, niisugune olukord kujunes välja . . . ja ka paljud mehed ei suutnud end surma eest hoida.»

Noorsõdur vaatas Bukovile silma ja ütles kindlalt:

«Saan teist aru. Sõjaväeõppused ei ole mitte see, mis sõda ise. Eks?»

«Ma ju ainult norin,» lausus Bukov erutatult. «Kui meile oleks tollal antud kas või pool sellest, mis teil praegu lahingutehnika alal on, isegi kaheksandikust

oleks jätkunud. Kogu see jutt on kadedusest . . .» Ta seletas: «Ma olen endine sõdur-mehaanik, käisin teie sõjatehnikat vaatamas, mida te osavalt käsitsete. Tuli välja, justkui oleks paljude lahusoleku aastate järel oma polgu meest kohanud, — mina talle patsti õlale: «Tervist, Vanka!» Tema aga, minu endine alluv, reamees, on nüüd professor. Selge? Mis ma antud olukorras pean tundma . . . Mõtlesin, et armees olen ma ka praegu täitsamees, kuid tuleb välja, et olen nagu eakas sugulane. Näe, läksin isegi laviini serva rammima, aga oli vaja inertsijõudu mehaanikaseaduse järgi ära kasutada.»

«Kangelaslikult tegutsesite!»

«Kangelaslikult?!» muigas Bukov. «Aga ma ei taibanud küllalt kiiresti olukorda. Sõgedalt talitasin. Nõnda arvan ma! Kangelastegusid tegid rindel võitlejad nagu kultuursed inimesed, kes tunnevad sõjapidamiskunsti. Mina aga tegutsesin ägedushoos. Ju ma olen siis juba ära unustanud, milles kangelasteo tõeline olemus seisab.» Ütles laitvalt: «Ja millest see kõik tuli? Kärsitusest. Tahtsin teile, noortele, näidata, missugused meie, vanemad mehed, oleme. Kuid kukkus sandisti välja.»

«Me lasksime välja välklehe teie kangelasteo kirjeldusega.»

«Seda tegite asjata,» krimpsutas Bukov nägu. «Iga ohutustehnikainspektor teeb selgeks: see polnud kangelastegu, vaid ohutustehnika eeskirjade rikkumine.» Ise aga pani selle välklehe hoolikalt rahataskusse. Hiljem luges seda aeg-ajalt uuesti ja tundis harrast erutust ülevatest sõnadest, mis nii pidulikult olid kõlanud sõjaaastail, ülistades neid, kes olid end vapralt ohverdanud teiste heaks.

XXII

Õnnelikud on need, kes tööst rõõmu tunnevad. Ja õnnetud on need, kellele töö on ainult koormaks.

Päikesetõusu jahe leek õhetas alles õrnalt ja kergelt taevarannal endise kõrbe kohal, kuid Bukov sõitis taksol otse lennuväljalt kaevandusse, teda piinas kannatamatus.

Ekskavaatorijuhi abi Kolja Tšurkin magas vilditükil masina kõrval, ta oli teki üle pea visanud ja päevitunud paljad jalad külmakartlikult kõhu alla konksu tõmmanud.

Komandeeringu ajal mägedes lubas Bukov esmakordselt Tšurkinil pikemat aega iseseisvalt ekskavaatorijuhina töötada. Ja et veenduda, kas Tšurkin oli tema usaldust õigustanud, uuris Bukov nüüd masinat, näoilme nii murelik nagu snaiperil lahingus valvepostil olles. Kopp oli puhtaks kraabitud, veidi kulunud hambad läikisid, kuid polnud ära täksitud ega välja löödud. Kõik masinasõlmed olid määritud. Kabiin oli ilusti ära koristatud.

Siis vaatas Bukov tööee üle. Karjääri nõlvanurk oli õige, põhi enam-vähem vastuvõetav, ilma tüügasteta. Ekskavaator ei olnud kiivas, ta toetus kogu roomikutepinnaga kindlalt vastu maad.

Ja alles nüüd naeratas Bukov oma abilisele tänulikult ja hellalt, kuigi too ei näinud seda naeratust oma meistri näol, ta magas edasi ega teadnud midagi sellest tunnustusest.

Bukov ronis masina kabiini, istus seal ning pidas aru ja kujutas ette, kuidas ta hakkab nõlvakul kaevama, ta oli seal silmanud suuri rahne. Mitmetonnise hiiglasliku rahnu väljakoukimine on taipu ja kannatust nõudev ning mõnikord koguni ohtlik asi, see monoliit aga asetses võrdlemisi kõrgel. Rahnu suurus ja kuju tulevad nähtavale ainult sedamööda, kuidas edeneb selle puhastamine. Kui rahnul pole enam tuge, võib see alla kukkuda. Ja on vaja täpselt õigel hetkel sellest kopaga kinni napsata ja nihutada sujuvate, ettevaatlike liigutustega tööee põhja ning panna sinna maha, kus ta ei sega kaevandamist, see nõuab osavust.

Ehkki suure rahnuga jändamine ei olnud kasulik, sest see mõjus töötasule, astus Bukov alati meeleldi keerukasse kahevõitlusse tohutu suure ümara kivilahmakaga. Ta mäletas kõiki oma salajasi rekordeid niisuguste rahnude väljakoukimisel.

Niisama põnev oli tööees töötada keerulistes geoloogilistes tingimustes, kui mäemass kippus alla libisema ja Bukov, kes justkui tundis, et pinnasekihid võivad iga hetk liikuma hakata, töötas eriti osavalt, aimates

ohtu, hoidis mäemassi vaos, sundides tema purustavat jõudu töötama enda kasuks.

Masin tähendas Bukovile rohkem kui see, mis oli kroonulikult selle passi märgitud: «Ühekopaline, täispöördega, pärilabida tüüpi roomikekskavaator.»

Ta tajus masinat kui iseenese jätku. Ja sellepärast teritas ta vahel umbusklikult kuulmist ja kurtis nii, nagu räägiks ta oma tervisest:

«Täna on mul hammasajami lõõgastamisel mingi kahtlane kahin tekkinud,» ütles ta ärevalt, nagu räägib mõni validooli tarvitav seltsimees oma vererõhust ja pulsist.

Kui Bukovi tuba ühiselamus andis tunnistust sellest, et siin elab poissmees, kes ei hooli mugavustest, siis tema ekskavaatori kabiin nägi üpris hubane välja. Istmel kena triibuline kate. Raudhoidjates lillepotid. Termos. Seinal peegel ja pistikupesa elektrihabemeajamisaparaadi jaoks. Jalge all vaibake.

Masina korrashoid ja määrimine kuulusid juhiabi kohustustesse. Ja kui Bukov võttis endale paarimeheks Nikolai Tšurkini, erekollaste juuste, pehme laia nina ning alati tigedalt kokkupigistatud huultega õlaka poisi, ütles ta lakooniliselt:

«Et kõik läigiks ja säraks nagu ministri personaalne «Tšaika». Selge?»

Ainult selles osas noris Bukov Tšurkini kallal väiklaselt. Kui ta aga oli veendunud, et poiss masinat teoreetiliselt tunneb, pani ta Tšurkini kõhklematult oma koha peale istuma ja julgustas karedalt:

«Sa rikud mul kindlasti midagi ära. Kuid muidu targaks ei saa. Ilma pahandusteta ei saa selgeks ei masinat ega õiget elujoont. Las käia! Riku pealegi mu masinat. Kuid tulgu sinust julge ja hakkaja ekskavaatorijuht, aga mitte mehaanilise labida käealune.»

Bukov läks ise masina juurest eemale, et mitte kuulda käiguosade krigisemist, kopa tumedaid mütsakuid vastu maad, millest Bukovil hakkas pea valutama, justkui oleks ta pealae vastu rauda ära löönud. Ja alles pärast seda, kui Kolja Tšurkin oskas juba ise hästi ekskavaatorit juhtida, otsustas Bukov talle oma salajasi teadmisi masinast edasi anda, justkui tõstes teda kõrgemale astmele, kus peab kõiki meisterlikkuse peensusi tundma. Ja samal ajal avaldas Bukov talle oma tõeks-

pidamisi elust, sest ta arvas, et tõeline meister — see on inimene, kellel on eesrindliku isikuna kindlad vaated mitte ainult masina, vaid ka kõige muu suhtes.

Kui Bukov oli koos Tšurkiniga mõnda sentimentaalset filmi näinud, siis arutas ta pärast temaga üldinimliku headuse küsimust.

«Sina, Kolja, pea meeles, et kommunistile ei tähenda sõna humanism midagi hooajalist. See on meie olemus ja ajalooline eesmärk. Me kõik soovime, et inimene muutuks igas suhtes paremaks. Kuid, oletame, et sul läks kopahammas katki. Millest see kõneleb? Kas hoolimatusest tehnika vastu? Mitte ainult sellest. Ei, küsimus on lugupidamises inimese vastu. Kas geoloogid otsisid maaki? Kas kaevurid kaevandasid seda? Kas martääntsehhi töölised sulatasid terast? Kas mehaanikatsehhis töödeldi seda? Iga töömees kulutas seejuures oma elu, ja mitte keegi ei saa seda oma eluosa enam tagasi. Ja kellele nad oma toote andsid? Sulle. Sina aga rikkusid selle ära. Noh, ma võin paluda laohoidjalt uue kopahamba, ja asi korras. Sinu vastutustunne aga, kui sul seda on, ei pea sulle andeks andma! Ja kui ta ei anna sulle andeks, siis oled sa humanist. Kui aga kannab su arvelt maha, siis ei ole sinus veel inimene välja kujunenud. Ja humanism on sulle justkui hinnaalandus, et sinult vähem nõutaks.

Võtame näiteks sõja ja humanismi — ei ole nagu mitte midagi ühist. Aga milles see meil avaldus? Sangarluses. Ja mida see tähendab? Seda, et sa tormad ise surma, kui see sinu seltsimeeste olukorda lahingus kergendab. See on kõige kõrgem eesmärk — see on inimlikkus.

Kuid samal ajal muidugi vaenlase vihkamine. Ja mis on meis selle vihkamise äratanud? Jällegi inimsõbralikkus. Fašism on ebainimlik pahe. Ja kogu meie viha on ilma armuta tema vastu sihitud. Viimaks lõime fašistid puruks. Ma pean sulle tunnistama, et meie sõduril oli Saksamaal hirmus raske ennast vaos hoida. Olla seal võõrale rahvale kasulik sellal, kui sind kodus nii kibedasti vajatakse.

Meie sõdurid abistasid igati saksa tööinimesi. Ja pean sulle ütlema, mis meie inimeses on surematut — see on kommunismi moraalne jõud.

Kõige tublimad inimesed on Saksamaal nii nagu igal

pool mujalgi kommunistid, antifašistid. Neist justkui hoovab valgust. Kuid ma jutustan sulle ühe loo.

Ma olin komandantuuris valves. Sinna tuli elatanud sakslane, kaasas pika kere, kõverate jalgade ja ruuge kräsus karvaga koer, kaelas rihm, mille peal märgid. Sakslane ütles: «Ma olen antifašist ja tahaksin teilt saada lisapajukit.» Me andsime neid endistele koonduslaagrite vangidele.

«Antifašist? Ja millega te seda tõestate?»

Palus tüki suhkrut ja viskas koerale. See napsas muidugi lennult kinni. Elatanud sakslane aga hüüdis:

«*Von*... Hitler!»

Koer sülitas suhkrutüki otsekohe välja. «*Von*» tähendab «käest». Tuli välja, et Hitleri käest. Noh, naljanumber muidugi.

Sakslane küsis:

«Kas te usute nüüd mind, näe, isegi looma kasvatasin antifašistlikus vaimus üles.»

Mis sa selle peale kostad? Ons ta jultunud tüüp või suli? Võmm kuklasse anda? Meie aga kirjutasime talle paberi välja, et ta selle numbriga rahva ees esineks. Haarasime tollal igast pisiasjast kinni, et ainult sakslased ise antifašistlikku propagandat teeksid. Kutsusime sakslasi üles saksa patriotismile, et nad aitaksid meid linnas oma kodumaa hüvanguks majandust taastada.

Me pidime erahambaarsti veenma, et ta hakkaks haigeid vastu võtma. Pöördusime tema poole äärmiselt aupaklikult. «Praegu, Saksamaale raskel tunnil, vaatab rahvas lootusega teie peale, ja teie kui oma kodumaa tõeline patrioot ei ignoreeri ometi tema vajadusi.» Heldis, hakkas nutma ja oli nõus. Ta võttis oma arstiriistad ja ravimid haiglasse kaasa ning hakkas rahvast ravima.

Me otsisime hoolikalt ja visalt niisuguseid sakslasi, kes töötaksid koos meiega sakslaste heaks. Ja kes oli meie sõdurit õpetanud inimestes usaldust äratama, nende tõekspidamisi mõjutama? Eks meie oma ajalugu. Pärast revolutsiooni tuli nii mõnelegi inimesele, kes ei tunnustanud nõukogude võimu, kuid polnud ka tema vihane vaenlane, selgeks teha, et ta võiks lihtsalt oma rahvast, oma kodumaad teenida. Ja paljudest, kes algul sellega nõus olid, said hiljem silmapaistvad Nõukogude kodanikud.»

Ja Bukov kordas taas:

«Sellest näeme, et humanism ei ole kommunistidele hooajaline üritus, vaid see kestab igavesti, ka tulevikus. Nii et sina, Nikolai, pea seda meeles. Sest ma olen märganud, et sinu arust ei tähenda see sõna mitte kõigi meie tegemiste ja toimetamiste olemust, vaid mingit lisandit...»

Niimoodi vestles Bukov oma abiga, pidades seda tähtsamaks tehnilistest nõuannetest; nende sõnade mõttest saab täielikult aru vaid inimtöö peaeesmärki, selle ajaloolist suunitlust mõistev inimene.

Ja nii nagu Bukov ise oli pärast kaevandusse saabumist püüdnud kõigi kaevandustööliste erialade iseärasustega tutvuda, sundis ta nüüd ka Kolja Tšurkinit süvenema kõigi kaevanduserialade iseärasustesse, kinnitades:

«Inimene suhtub iseendasse heasüdamlikult. Juhtub, et põrmugi piinlikkust tundmata andestab endale prohmaka, kannab selle maha. Kes siis ise endale liiga teeb? Kuid töö — see on kollektiivne, aususel põhinev tegevus. Oletame, et sa ajasid kallurvaguni külje peale kivimüraka, rikkusid tasakaalu. Mis sinult nõutakse? Anda kantmeetreid. Ja sa andsidki neid. Aga vagun on sõidu ajal kiivas. Selle teljekaelad hõõrduvad, kuluvad enneaegu ülekoormusest. Elektrivedurijuht märkab, et üks vagun on ohtlikult kallakil. Ta juhib rongi aeglaselt... Nii tekib ühe inimese hooletusest kõigis lülides kahjum.

Kõige tublimad on need, kes suudavad oma tööd tehes ühtlasi teraselt silmas pidada kogu maa huve. See ongi inimese kõige kõrgem kvalifikatsioon mis tahes elukutse juures.

Ühesõnaga, see tähendab kommunistlikult töötada. Niihästi enda kui ka kõikide teiste eest, siis on häid tulemusi. Ja siis oled sa isiksus!»

Bukov suhtus naistesse ujedalt, hardalt, ja mitte sellepärast, et rindel oli olnud palju mehi ja vähe naisi, vaid et see oli üks tema iseloomujooni.

Liikudes fašistide poolt laastatud maa vabastatud piirkondades, oli ta näinud naiste vaikset sangarlust, kes koos lastega elutsesid ahjumüüride juurde igasugusest kolist kokkuklopsitud onnides.

Bukov oli veendunud, et sõdides «täielikul ülalpidami-

sel», olid sõdurid oma emade ja naiste igavesed võlglased. Ta ei sallinud nilbeid jutte naistest. Ta rääkis Kolja Tšurkinile:

«Meeste ja naiste võrdsusest... Noh, kuidas seda nüüd võtta... Esialgu oli vaja ajaloolist alatust heaks teha. Ja tänapäeval oleks vaja naistele anda eesõigusi, nii nagu neile ongi ette nähtud selle eest, et nad kingivad elu uutele inimestele, neid oma üsas kannavad. Ja mida paremini naiste elu korraldatakse, seda tublimad inimesed sünnivad...

Vaat näiteks minu isa, ahjukütja, oli kõigest kolm aastat kirikukoolis käinud, aga missuguseid mõtteid ta avaldas. «Ekspluataatorid alahindasid naisi meelega, et võiks neile sama töö eest, mis mehed tegid, vähem palka maksta.» Enne minu ilmaletulekut kutsus isa mu ema Njurkaks või Porgandiks värske jume pärast. Aga kui mina ilmale tulin, teietas ta mu ema elulõpuni ja pöördus tema poole ees- ja isanimepidi. Tänutundest järglase eest.

Võta arvesse, meie, mehed, rabame ühe vahetuse tööd teha, kõik töötavad naised aga kaks vahetust. Üks vahetus tööl, teine aga koduses majapidamises. Ja on veel teadmata, mis on raskem.»

Ja kui elektrik Šumilov ekskavaatori kaablit remontides Tšurkinile silma pilgutas ja hakkas rõvedusi rääkima raudteetöölisest Marfa Ptšolkinast, astus Bukov Šumilovi juurde, võttis maast kamalutäie liiva ja käsutas:

«Noh, aja oma solgimulk lahti.»

Ja ütles raevunult:

«Lojus!»

Elektrik sülitas liiva suust välja, tõmbas käega üle näo, kuid ei söandanud enam midagi ütelda. Ta oli mitut puhku näinud, kuidas Bukov pärast tööd duši alla astus. Oli näinud tema paljast sihvakat keha, mis oli pingsa, tugevasti esiletungiva muskulatuuriga nagu toornahast rihmadega läbi põimitud, sinakaid kortsus mõlke rinnal ja külgedel — haavaarme. Niisuguse mehega õiendama hakata Šumilov ei julgenud.

... Kui Tšurkin teki pea pealt eemale lükkas ja Bukovit silmas, levis üle ta näo õndsalik lapsenaeratus.

Bukov krimpsutas meelega nägu ja küsis:

«Noh, kuda on?»

«Korras,» lausus Kolja. «Ja kuidas teil läks, hästi?» Ta tunnistas: «Aina mõtlesin, et äkki vajub laviin teile peale. Käisin raadiojaamas pärimas, kuda teiega lood on.»

«Teadlikud inimesed muretsesid tammi pärast, et seda minema ei pühiks,» tegi Bukov talle märkuse, «sina aga tüütasid inimesi tühiste asjadega.»

«Kui teiega kõik korras on, ju siis tammiga samuti,» seletas Kolja. «Sedasi arvasin ma.»

Bukov tõmbas peopesaga üle näo, et tõrjuda naeratust ja ütles asjalikult:

«Maagisordid on horisontidel ära märgitud. Sa hakka tööle, mina aga vaatan pealt.»

Ja kuigi Bukovil endal oli tuline tahtmine jalamaid tööeele asuda, ronis ta kabiinist välja ja istus suurele kivile. Ta jälgis kaua ja tähelepanelikult oma abilise tööd. Mõttes kordas iga ta liigutust, ja ta väsis niisama ära, otsekui oleks ise tööd teinud. Nüüd oli ta veel rohkemgi väsinud. Tal oli hea, kerge tunne, ja mitte ainult seetõttu, et ta Tšurkiniga rahule jäi, vaid ka sellepärast, et talle meenus äsjane õndsalik unine naeratus, millega Tšurkin teda vastu võttis.

Raske kuumus süvenes ja kõrvetas aina tugevamini. Nõlvadelt pudenes kõlinal kõvu aherainekamakaid. Kuid näis, et kõlisevad tulikuumad päikesekiired nagu hõõguv metall.

Stepan Zahharovitš Bukov jälgis Tšurkini kindlaid, aeglasi liigutusi, milles oli tunda tema enda vilumust, ja ta veendus üha rohkem, et noorest töölisest on saanud tõeline meister. Ta pidas seda väga tähtsaks sündmuseks, paraku ei märgita meil seda veel iga kord väärilisel ära, kuigi meistrikssaamine on võrdne uue inimese sünniga.

Isiksuse osast ajaloos on palju kirjutatud ja öeldud ning seda ka igakülgselt teaduslikult põhjendatud. Suures tootmiskollektiivis etendab isiksus samuti tähtsat osa, isegi sel juhul, kui teda pole kõrgele ametipjedestaalile tõstetud.

Inimestel, kellest peetakse lugu kui oma ala meistritest, on väga püsiv ja kindel positsioon. See on nende isiklik kõrgendik, kust nad kõike palju paremini näevad kui teised inimesed.

Kuigi Bukovi tööpõld oli üksnes tööesi, mis pole pindalalt teab kui suur, paistis ta oma tootmisalaste saavutustega silma kui tähtis isik. Ja noori poisse, insenere tõmbas Bukov ligi, sest nad teadsid, et eesrindlase tiitlit kandva mehena võis ta nii mõnegi tähtsa küsimuse ülemustega läbi arutada.

Kuid mitte ainult sellega ei tõmmanud Bukov neid ligi. Ta suhtus inimestesse erksa huviga, mis näitas, et ta hing on iginoor. Tihtilugu kutsus Bukov poisse enda poole külla «poissmeeste paleesse», kuhu ta oli saanud omaette toa. Ta tegi ise suupisteid, isegi pilafi valmistamise kunst oli tal niisama hästi käes kui kohalikel kuulsatel meisterkokkadel.

Bukov suhtus heatahtlikult ja samas mõnevõrra irooniliselt nende kombesse kõnelda igast asjast järsult ja lõõpivalt. Need noored inimesed justkui kelkisid sellega.

Tehnoloog Ljonja Kudrjašev rääkis pilkavalt naeratades:

«Astusin sisse tema kõrguse kabinetti. Olin hajameelne, unustasin oma näole manada piduliku, aupakliku ilme. Ja äkki noriv hääl nagu WC-potist: «Teie ettepanek on tagasi lükatud kui vastuvõetamatu . . .»

Kataklüsm, maailm hukkub.

Vahtisin unistavalt lakke nagu põhjatusse tähistaevasse, küsisin magusa häälega: «Kes lükkas tagasi?»

Tema mulle: «Ärge ärrituge.»

Mina talle: «Neurasteenikute konkursil mul šansse pole.»

Tema mulle etteheitvalt: «Te käitute liialt vabalt, seltsimees Kudrjašev.»

Mina talle: «Intellektuaalne tagasihoidlikkus ei ole kõige parem näitaja!»

Ta mälus justkui vatti: «On vaja veel viimistleda, nõu pidada.»

Mina talle: «Mul on pükste all juba veritsevad konnasilmad. Kuid ma pole harjunud võõrastest mõtetest toituma.»

Tema: «Kahju.»

Mina talle: «Ärge piinake oma pisaranäärmeid.»

Naeratasin hurmavalt, väljusin, hinges pimedus ja udu.

Heitsin pilgu Tosjale, ülemuse sekretärile. Ilma hingeta ese, kuid ümarad põlvekedrad äratasid tähelepanu. Pärisin: «Võin ma loota kas või naeratusele?»

Tosja mulle:

«Jälle, Ljonja, erutasite Kuzma Avdejevitši.»

Mina talle teaduslikult põhjendatult: «Ergutid stimuleerivad mõttetegevust.»

Tahtsin talle ennastsalgava heldusega annetada suveniiri — rästiku formaliinis. Harukordne eksemplar. Püüdsin ta kinni oma eluga riskides. Tosja ei võtnud vastu. Lahkusin sirgetel, uhketel jalgadel, morn ja meeleheites, kuid näol ajalooline optimism.»

Bukov kuulas tema juttu kordagi naeratamata ja ütles siis süngelt:

«Naljakas. Sul on annet! Võiksid isetegevusõhtutel esineda.»

«Tunnustamata geenius,» ohkas Kudrjašev. «Minust aiva purskab huumorit!»

«Kuid sinu projekt on tõsine asi, mitte estraadinumber.»

«Ma ju teadsin, et ütlevad ära! Ja mis siis nüüd? Kas ma pidin kalmisturaidkuju nukras poosis tagasilükkamise ära kuulama.»

«Kerglaselt käitusid Kuzma Avdejevitši juures,» tegi Bukov talle etteheiteid, «pidasid end ülal nagu harakas.»

«Käitugu ma kuidas tahes, tal on alati umbusklik, uuriv pilk. Et kes see niisugune on? Ise on kiilaspäine, külmakartlik, räägib sinuga ja vahib kogu aeg silmanurgast telefoni. Äkki helistab mõni kõrgem ülemus?! Ärahirmutatud tegelane . . .»

Bukov köhatas kurgu puhtaks ja lausus tasa:

«Kord oli niisugune lugu, et oli vaja raudteeharu õgvendada. Selleks tuli lõhe kinni ajada. Kolmkümmend seitse miljonit kantmeetrit pinnast. Kandsin ülemusele asjast ette. Moskva seltsimehed olid vastu. Kuzma Avdejevitš palus tuua koolitahvli ja hakkas sellele kriidiga arvusid kirjutama. Sõnakestki lausumata, tagasihoidlikult. Lõpuks tõmbas joone ja kirjutas summa alla. Pühkis käed taskurätiga puhtaks, heitis pilgu tahvlile ja naeratas.

Ja mis tahvlil välja tuli? Suur kasum. Mäelõhet kasutati nii aherainepuistanguks kui ka raudteeharu õgvendamiseks. Sinu projekti uurib ta juba kaks kuud pärast tööd öösiti kodus. Arvutab, lähtudes rentaablusest.

Mida teie armastate. Te armastate ideed. Talle on peale selle veel tähtis, mis see maksma läheb.»

«Ma ei teadnud seda,» kohmetus Kudrjašev.

«Olgu, seda sa ehk ei teadnud. Kuid Kuzma Avdejevitši kui inimest oled sa kohustatud tundma.» Bukov lausus pahaselt: «Kuradima palju loete igasugu raamatuid, ja mispärast? Oma mõnuks? Hea raamat kirjutatakse selleks, et isiklikult kokku puutumata õppida igasuguseid inimesi mõistma, nende elu tundma. Võtame näiteks Kuzma Avdejevitši. Praegu on ta tõesti vimmas, kiilaspäine, nina tumepunane, nägu laiguline. Tõmbab vilkat, kannab magnetkäevõru vererõhu vastu. Kuid esimesel viisaastakul, kui sind ennast veel projektiski polnud, töötas ta mullakärul. Ma saan ühe kopatäiega nii palju pinnast, kui tema kogu oma tööpäeva jooksul jõudis kaevata. Labida võttis ta barakki kaasa, pani koikule ja magas selle kaisus. Kartis, et tööriist sisse vehitakse. Tsementi hoiti tollal niisama nagu jahu, mida leivaks ei jätkunud. Ja tuleb tema juurde minutaoline tüüp ja kurdab: «Kallurvagun on väike, ainult sada tonni mahub!» Esitab nii nagu teiegi nõudmisi, ainult et viisakalt, väärikalt. Kogu Kuzma Avdejevitši elu on möödunud Kesk-Aasias. Ta uskus, et kunagi loovutab kõrb oma rikkused inimesele. Ta võitles julgelt ja karmilt oma usu eest. Ja ta on praegugi samasugune. Kuid igaühel on oma viis julge olla. Mõni tormas rünnakule tagasi vaatamata. Karjus, julgustas ennast ja oma kaaslasi, ja ka see on lahingus kasulik. Teine mees aga vaikides, et õhupuudust ei tuleks — ka see on õige.» Ta vaikis viivu mõtteisse vajunult. «Sina, Ljonja, käitusid Kuzma Avdejevitši juures ninakalt, õigemini jultunult, noh, ütleme, väljakutsuvalt. Ja mis mõttega? Et sina, näed sa, pole niisugune nagu tema. Tõsi, ei ole veel niisugune! Väärtuslikke manustusi on sinus veel vähevõitu. Sina solvusid tema peale, tema aga ei pannud sinu käitumist pahaks. Ta rääkis mulle: «Kudrjašev on perspektiivne poiss. Mõni teine oleks muutunud tujutuks, longu vajunud. Temal aga läks hari punaseks. Järelikult tema peale võib loota. Ta teeb oma projekti valmis!» Selle, mis sinus on halba, lükkas ta nagu pahna enesest eemale, positiivsele aga pööras tähelepanu.»

«Ja mis siis nüüd saab?» küsis Kudrjašev rusutult.

«Kui sul pole projektis kõik kalkulatsioonid tehtud, siis asjatundjad abistavad sind. Seda aga, et sa Kuzma Avdejevitši enda puhul nii jämeda arvutusvea tegid,

niisugust viga kummiga ära ei kustuta. Seda ma tean enda käest: tormad ägedushoos väärt inimesest mööda, algul pole sest justkui mitte midagi, aga mida rohkem aeg edasi läheb, seda enam tajud, et sus endas on midagi vajaka, sa ei saa aru, mis just, kuid ikkagi on midagi vajaka. Inimene elab inimeste seas ja inimeste heaks. Need inimesed on sellised, nagu nad on, aga mitte niisugused, nagu neid keegi välja mõtleb . . . Inimesi on igasuguseid, põhijoontes aga sihivad kõik ühte üldist peaeesmärki . . .»

Bukov armastas kaevanduse süvendi pervel üksinda lonkida ja jälgida, kuidas avaras taevalaotuses pikkamööda ja värvikalt kustub loojang ja kõik ümberringi on tulvil närbuva päikese õrna kuma. Kui päike oli kadunud, püsis taeva põhjatus sügavuses veel kaua läbipaistev helendus. Bukovi peas mõlkusid tasapisi, aeglaselt igasugused mõtted.

Talle tuli meelde, kuidas ja mispärast ta oli ellu jäänud, kui tema kõrval olid temast paremad mehed hukkunud, kelle elu oleks teistele inimestele võinud rohkem kasu tuua. Ta oli ise ka paremaks muutunud selle ajaga, mis ta nende seltsis oli olnud.

Talle tuli meelde, kuidas siin paljandustööde ajal tuli liivatuiskude möllus sisse hingata tolmu nagu tulist tuhka, päeval töötada vilisevas kollases liivavidevikus helgiheitjate valgusel. Masinaõli tõmbus sinna sattunud liivast kõvaks ja siis tuli presentkatte all umbkuumuses masinasõlmed lahti võtta ja kõrvaldada sealt kõlbmatu, liivasegune määre. Liivaterad hõõrusid silmi, tekitades põletikku, silmalaud tursusid. Nahk oli kuiv ja sügeles. Liivatorm tuiskas tööplatsi kinni. Ja peas tagus mõte, et selle tormi eest pole kuhugi pääsu. Bukov jutustas, suu muigel:

«Rindel, seal sai alles pärast suurtükiväe äkkrünnakut vaeva näha. Mattis mehed elusalt maha, kaevasime nad välja. Aga mis siin viga! Rapsid enese luuakontsuga puhtaks, ja kombes.»

Hiljem, kui oli alanud maagi kaevandamine, kuid dušše ei olnud veel ja ekskavaatorikabiinides puudusid konditsioneerimisseadmed, seletas Bukov uhkelt:

«Vaat need mehed, kes võtsid osa paljandustöödest, näitasid oma võimeid, nüüd aga töötame otsekui kuskil kinnises ruumis, ei mingit tuuleõhku.»

«Ja mis see tähendab?» mõtles Bukov. «Tuleb välja, et see on kogu eluaeg nõnda. Sa saad ergutust nendelt inimestelt, keda sa kunagi oled tundnud, ja ka nendelt, keda sa praegu tunned. Inimene ei vii midagi edasi üksinda, vaid koos üldise inimvooluga rahva enese poolt rajataval eluteel . . .»

Ääretuna laius põuane kõrbeala, kus kasvas kare võserik nagu metall-laastud. Sädelevate liustikega kaetud kõrgete mägede siluetis oli midagi kõrki.

Bukovi jalge ees lõppes järsku kõrbetasandik, ees oli tohutu kraater, mille inimesed ise oma kätega olid korralikult teinud, ammutades maapõuest rikkusi.

Iga kord, kui Bukov seisis süvendi pervel ja vaatas kaevanduse astanguid, valdasid teda umbusk ja hämmastus, nagu poleks neid rajanud tema ise koos oma seltsimeeste mäetöölistega, vaid mingid hulljulged, tugevad ja vägevad olendid.

Päike paistis veel, roosatades mäeharjade sädelevat jääemaili, kogu kõrb aga oli juba pimedusse mattunud. Kuid süvendi astangutel, selle põhjas särasid elektrituled — nõnda näevad inimesed lennukis sõites ööpimeduses suurlinna tulesid.

XXIII

Puhkepäevadel püüdis Bukov end korralikult välja puhata. Hommikul astus ta juuksuri juurde sisse. Ootas kannatlikult oma järjekorda.

Ta istus tugitooli ja ütles juuksurile:

«Lase käia, kogu kompleks.»

Sulges silmad ja küsis:

«Kas varsti valmis?»

Heitmata pilku peeglisse, läks ta kassa juurde tasuma.

Suurte aknaruutudega kohvikus «Sputnik» sõi ta hommikueinet. Tal oli seal veidi ebamugav, sest läbipaistvate seinte tõttu tundus talle, et ta einestab nagu näitleja laval ja kõik vahivad teda.

Ta käis kaubamaja «Mir» kõik neli korrust läbi, uuris kaupu, arutas nende kvaliteeti ostjatega. Kuid ise ta piirdus ainult sokipaari ostmisega. Sokke oli Bukovil märkimisväärne kollektsioon.

«Jalgade eest,» seletas Bukov tavaliselt, «peavad nii tööline kui ka sõdur esmajoones hoolitsema. Kui jalad on haudunud või hõõrdunud, siis sa ei lonka ainult, vaid oled ka muidu liimist lahti. Puuduvad reipus, korralik rüht.»

Bukov käis kinos päevasel seansil.

Ta lõunatas «Noorte Kohvikus», sest seal oli alati värsket õlut.

Ja pärast seda läks ta staadionile, kus kaotas kogu oma soliidsuse, elades mis tahes spordivõistlustele taltsutamatult ja kärarikkalt kaasa, nagu ta ise ütles, täie rinnaga. Sporditerminoloogias ei olnud Bukov piisavalt kodus. Kuid naabritega kõiki mängu peensusi arutades ilmutas ta psühholoogi ja asjatundja harukordselt terast pilku. Bukov jälgis kiindunult ja kirglikult võistlusi, mängijate käitumist. Ta tajus seda kõike kui ilusat, hasartset, omakasupüüdmatut tööd oma ja teiste inimeste rõõmuks, kes nautisid sportlaste nõtkeid liigutusi ja olid võistluses justkui kaastegevad, vaimustusid mängijate edust ja kurvastasid nende möödalaskmiste üle.

Peale kõigi nende tormiliste elamuste, mis puhastasid verd, nagu Bukov kinnitas, pakkus talle erilist heameelt tunda sportlastes ära oma tuttavaid töölisi. Ja see oli eriti kasulik, sest ta avastas nendes niisuguseid jooni, mis kinnitasid tema aimdusi nende iseloomu kohta.

Kui ekskavaatorijuht Kolesnikovi abi Aleksei Ptaškin tõkkejooksus jala tõkkepuu vastu ära lõi ja valu maha surudes ikkagi finiši jõudis, kuigi kolmandana, ja kui ta siis tugevasti longates end riietusruumi vedas, mõtles Bukov endamisi, et on aeg see suure tahtejõuga poiss iseseisvale tööle panna.

Ja kui viiesaja meetri jooksus kallurijuht Timohhin, püüdes finiši eel teisest poisist mööda joosta, teda õlaga tõukas ja staadionimurule surus, ohkas Bukov ja lausus kuuldavalt:

«Näe, ta on igas asjas niisuke. Masin laaditi maaki täis, tema aga pistis kihutama, nii et kogu tee oli hiljem maagitükke täis külvatud.»

Bukov kargas püsti, pistis kaks sõrme suhu ja vilistas vihaselt, kogu staadion ühines tema pahameelega, kuigi ei teadnud selle peamist põhjust.

Ja selles, et parim ekskavaatorijuht Serjožnikov sai kergesti võitu insener Bezuglovist niisugusel sulnil ja

peent arvestust nõudval spordialal nagu tennis, ei näinud Bukov midagi erilist. Ta seletas oma naabritele:

«Kuigi see Serjožnikov on ekskavaatorijuht ja meie töö on raske, puudub tal ainult pool aastat inseneri-kutsest. Ühiskondlikel alustel töötavas konstrueerimisbüroos on ta silmapaistev kuju. Nägite, kui täpsed löögid tal on. Ballistika. Ja millel see põhineb? Ainuüksi arvestusel. Meil patareis teenis üks endine tudeng, ta kirjutas suurtükikilbile kriidiga kõik eelkalkulatsioonid üles, ja alles siis, nendele aeg-ajalt pilku heites, andis tuld, iga kogupauk tabas. Panoraami vaatas lõbu pärast, et tulemusi imetleda.»

Bukov rääkis unistavalt:

«Meie tööinimesed on spordiriietuses ilusad. Noh, lihtsalt elusad monumendid. Järelikult nüüd, kus mehhanisme kasutatakse, ei riku töö figuuri. Ja edasise automatiseerimise korral ei saa ilma kehakultuurita läbi.»

Kuid Bukov ise ei hoolinud sportimisest. Ta seletas:

«Ma olen juba vana.»

Asula tänavatel olid igal pool piki kõnniteid roosid istutatud. Jalutades arutles Bukov:

«Igal ajal on omad võimalused. Siin kõndijatele on need roosid nüüd kohaliku taimestiku enesestmõistetavad esindajad, meie aga külisime rindel vahel kaevikute rinnatisele kaera maskeeringuks ja ka ilu mõttes. Meil oli väga kahju, kui mürsud muru rikkusid. Siin aga kastetakse päeval kuumaga põõsaid niisutusmasinast. Pärast niisugust kastmist koondavad lehtedele jäänud veepiisad päikesekiiri nagu tillukesed suurendusklaasid ja kõrvetavad taime ära. Rumal lugu.

Meie allüksuses teenis üks sõdur, endine metsavaht. Ja kui blindaaži laepalkideks hakati puid langetama, tormas ta meeste kallale, silmis pisarad, hoidis käes laskevalmis püssi, kui nad metsakuiva maha ei võtnud, vaid niisuguse puu, mis oleks pidanud veel kaua, kaua elama. Ja rooduülem, selle asemel et teha sellele sõdurile korralik peapesu, määras ta hoopis vanemaks laepalkide varumisel. Vaat mis tähendab loodust igas olukorras austada, koguni siis, kui pole teada, kui palju elupäevi, aga võib-olla ka ainult -tunde sulle endale on veel antud.»

Õhtuti käis Bukov klubis ja mängis seal õlle peale malet vaimse võimlemise mõttes.

Tema alaliseks partneriks oli Kudrjašev.

Bukov rääkis, malelauda mõtlikult silmitsedes:

«Ära kiirusta mind käima. Ma olen harjunud kõike põhjalikult järele kaaluma, mitte nii nagu sina! Millele peaksid sa kurssi hoidma? Mäekaevandamise tehnika võimsust on vaja tõsta ja seejuures inimeste arvu vähendada. See oleks kasulik. Sina aga vaatad asjale ainult ühest vaatevinklist. Sul on küll õigus, aga mitte päriselt.

Sa tõesta raali abil, et võimas tehnika on tootlikum, kõige tulusam. Kui sa aga oma küberneetika suunad vanale tehnikale, siis on see niisama hea, kui kärule spidomeeter peale panna. Sa võitled ainult oma instituudi profiili ulatuses. Sa mõtled, et inimesed on halvad, tõrguvad, ei võta sinu asjalikke ettepanekuid vastu. Sugugi mitte. Vana tehnika osutab vastupanu. See on sinu kõige suurem vaenlane. Teda peksagi. Tõesta, et sul on õigus.»

«Kas te olete siis vastu?»

«Miks? Poolt! Kuid küsimus on vaja kompleksselt üles tõsta. Teie projekteerimisbüroole üksi ei ole see jõukohane. Asuge koos kõigi meie tootmisüksustega keskinstituuti ründama. Siis olete jõud.

Ja nõnda ka males, sa mõtled kaks käiku ette. Tahad vankrit ratsuga lüüa. Mina aga võin muide etturitega sinu ratsu ära võtta, kuid ei hooli, arvestades strateegilise üleoleku saavutamist.»

Ta ohkas, rüüpas õlut ja ütles:

«Parteikomitee istungil võeti eile vastu otsus toetada matemaatiliste meetodite ja arvutustehnika rakendamist transpordi- ja mäetööde optimaalseks planeerimiseks eri maagisortide kaevandamisel. Kuid ühe minu kriitilise märkusega: et kaevandamistehnika ja transpordivahendite võimsus oleks samuti optimaalne.»

Ja käratas karmilt:

«Närviline tüüp oled sa, vaat mis sa oled! Istu tagasi. Kannata. Viie käiguga jätan su jänni.» Ta tähendas tigedalt: «Ära sa oma higiste kätega mu kätt kraapa ühtigi. Selle ettepaneku tegi Kuzma Avdejevitš. Ja mis mina, ma istusin eemal akna all, suitsetasin vargsi õhuaknasse. Kuulasin ainult.»

Enne magamaheitmist triikis Stepan Zahharovitš väljaskäimise ülikonna pükse, puhastas saapaid, pesi sokid puhtaks, keeras äratuskella üles, riputas toolikor-

jule tunked, nende kõrvale pani presentsäärikud, kustutas tule ja istus veidi aega lahtise akna all, näol nukker, raskemeelne ilme, nagu see on inimesel, kes on üksi jäänud.

Ühel heal päeval märkasid mäemehed, et Bukov on hakanud vabal ajal käima elektriveduril sõitmas. Algul arvati, et selle põhjus on puhttootmisalane huvi kaevanduse raudteetranspordi vastu, mille korralikust tööst sõltusid kõik ekskavaatorijuhid.

Kuid siis selgus: peaaegu kogu niiske vihmase talve oli Bukov elektrivedurijuhist näitsikut koju saatnud, hoidudes mõnevõrra aupaklikus kauguses. Suvel kõndis ta juba neiu kõrval. Sügise poole aga hakkas ta neiut ujedalt käe alt kinni hoidma.

Tööle ei tulnud ta enam tunkedes, vaid ülikonnas, riietus tööeel ümber, ülikonna pani korralikult istme alla kasti.

Ükskord ilmusid kaevanduse direktor ja peamehaanik tööeele, kutsusid Bukovi masinast välja ja surusid ta kätt:

«Soovime teile, seltsimees Bukov, kogu kombinaadi kollektiivi nimel südamest õnne!»

Bukov kohmetus, punastas, tammus jalalt jalale, sõnas erutusest käheda häälega:

«Me pole veel ametlikult kirja pannud, kuid päeva oleme juba kindlaks määranud. Nii et palun teid külla enda ja ka Musja nimel.»

«Millest sa räägid?» pahandas karjääri mehaanik. «Me soovime sulle õnne seadluse, kõrge autasu puhul! Kas sa abiellud või? Noh, ole hea, tervitame samuti. Kompleksselt tähendab . . .»

Teadlased kinnitavad, et inimese psüühika on tahte, meeleolude, aistingute, emotsioonide, harjumuste, iseloomujoonte ja maailmavaate kogusumma.

Mina isiklikult olen veendunud, et Stepan Zahharovitš Bukovit võib kahtlemata arvata, arvestades tema käitumist paljudel kriitilistel elumomentidel, psüühiliselt vastupidavate, kindlameelsete inimeste hulka.

Kuid nüüd, kuigi lõõskav kuumus oli isegi varjus väljakannatamatu, värises ta nagu külma käes, pani kiiresti tunkede kraenööbid kinni, ajas enese äkki sirgu,

ning hoides käsi püksiõmblustel, ajas lõua ette, pilk kiindunud koduse karjääri kolmesaja meetri kõrguse järsaku nõlvale, ta liigutas tummalt huuli. Kõhrjas, terav kõrisõlm tõmbles kramplikult, kuid seda, mis ta ütelda tahtis, ei saanudki keegi kuulda. Kolja Tšurkin tõi kruusiga vett. Bukov jõi seda nagu rohtu nägu krimpsutades ja rinna peale valades. Pühkis siis suud ja lausus erutusest kokutades:

«Nagu oleks mind järsku kolmandale kiirusele ümber lülitatud, nojah, eks siis seda et . . .» Hõõrus kaela, köhis kurgu puhtaks. «Andke andeks.»

Surus kõigil järgemööda rõõmsalt kätt, hakkas kiirustama, ronis ekskavaatorisse, seletades:

«Tühjad vagunid on kohale jõudnud, vabandage.»

Ja seni kuni Bukov vaguneid laadis, vaatas elektrivedurijuht aknast välja ja naeratas Bukovi ekskavaatorile. Lõpetanud viimase vaguni laadimise, andis Bukov signaali, vedurilt vastati samuti signaaliga. Rong läks liikvele nagu alati hoolikalt ja korralikult täis laadituna. Ja alles nüüd avanes Bukovil võimalus oma tulevasele abikaasale vaba kätt lehvitada . . . Ta lausus nukralt:

«Ma ei jõudnudki talle teatada.»

«Kohe teatavad valjuhääldid kogu kaevanduses ja kombinaadis. Kas kuuled?»

Bukov langetas pea ja kuulas, kui pidulikult helisevad seadluse sõnad. All karjääris kajasid need kuidagi eriti võimsalt. Siis tõstis ta pea ja libistas pilgu üle astangute, mis sarnanesid suurejoonelisse hoonesse viivate hiiglaastmetega. Vahest meenus Bukovile praegu koos seltsimeestega ärakäidud sõjatee, täis lahingutuld, või mõtles ta sellele, mis nimelt on temas seltsimeeste mõjul võrsunud ning elab praegu ja ka tulevikus edasi, kuigi neid pole enam olemas? Ei tea. Väga tõenäoline, et ta mõtles sellele . . .

Meie maal on tema pika ja raske ajaloo vältel olnud palju häid inimesi nagu tähti taevas. Ja need annavad meile valgust meie elu igas olukorras — nii heas kui ka halvas, nii-öelda igasuguse ilmaga. Nad on valguseks, mis ei kustu iialgi.

PJOTR RJABINKIN

I

Pjotr Rjabinkin abiellus märkija Njura Ohhotnikovaga just sõja eel. Ta oli tol ajal pikk ja kõhetu noormees. Ülahuulel tal karvakasvu polnud ja ta kasvatas endale põskhabeme. Oma noorust häbenedes püüdis Rjabinkin rääkida kähiseval bassihäälel.

Ent tarvitses heita pilk tema mehelikult jõulistele, otsekui klaverimängija tugevate sõrmedega ja kõvade lühikeseks lõigatud kirurgiküüntega kämmaldele, ning sedamaid oli selge, et need on töömehekäed.

Ta saapanumber oli nelikümmend viis, kategooria seitsmes — kõrge kvalifikatsiooniga treiali oma.

Võõras inimene nägi Njura Ohhotnikovas tavalist, veidi täidlast blondiini. Rjabinkini meelest oli tema Njura kiirevoolulise sädeleva jõe sarnane, millele ei leidu väärilisi kaldaid.

Soovides varjata teiste inimeste eest, et ta on neist kõigist kõige õnnelikum, tahtes salajas hoida, et ta on oma õnne pärast sootuks aru kaotanud, püüdis Rjabinkin näida argipäevamuredest vaevatud mehena. Ta pidas eakate, kogenud töölistega tähtsalt nõu, kust ja kuidas muretseda soodsalt perekonnaeluks tarvilikku kraami. Kuulanud nõuanded ära, esitas ta oma asjalikud kaalutlused. Siis aga ostis äkki pähe turgatanud mõtte ajel komisjonipoest kogu palga eest vanaaegse kulunud vaiba, mis hämmastas teda oma toredusega, rullikeeratult näis see nagu raske mahakukkunud sammas.

Rjabinkinite abielupaari kümneruutmeetrisse tuppa, mis tehase perekonnaühiselamus neile kasutada oli antud, ei võinud vaip muidugi ära mahtuda, isegi siis mitte, kui peale põranda ja seinte oleks sellega kaetud veel lagigi.

See lugu näitas, et Pjotr Rjabinkin, eksimatu silmamõõduga masinatööline, võis oma isikliku elu edust joovastuses olles teha jämedaid vigu, kui tegu oli igapäevaste tarbeesemetega.

Pjotr ütles Njurale, et vaiba küljest võiks lõigata nii suure tüki, kui elamispind võimaldab, ja ülejäänu naabritele anda.

Njura ei lubanud vaipa ära rikkuda.

Komisjonipoes vahetas ta selle võrkkülgedega nikeldatud lapsevoodi vastu ja sai pealekauba veel suure emaileeritud pesukausi.

Neid asju nähes läks Rjabinkin ähmi täis ja jäi heameelest lausa rammetuks. Ta vaikis ja naeratas paljutähendavalt.

Njura pidi kindla sõnaga kinnitama, et esialgu pole lapsest juttugi. Kui aga lapsele kunagi midagi tarvis läheb, siis olgu kõik aegsasti varutud, mida ta nüüd tegigi — nagu ise ütles — igaks juhuks.

Võõraste kuuldes rääkis Rjabinkin naisega vaikselt, soosiva ja leebe tooniga, nii nagu oli tema endaga kõnelnud freesija Trušin, kelle õpilane Pjotr pärast vabrikukooli lõpetamist oli olnud.

Ka Njura, samuti endine vabrikukooli õpilane, oli läbi teinud õpilaspõlve Trušini käe all. Kuigi ta kerge vaevaga ära aimas, kelle käitumisviisi mees matkib, pidas ta oma aimuse enda teada, sest arvas, et inimeste silma all on tal sündsam mehe ees vagurat teeselda. Aga kui nad oma elamispinna kümnele ruutmeetrile kahekesi jäid, siis seal oli ta alati võimukas valitsejanna . . .

Juba ammu enne abiellumist olid Pjotr Rjabinkini ja Njura Ohhotnikova vahel kujunenud puhtseltsimehelikud suhted.

Kuid noormees oli häbelik ja kohtles neiut veidi jämedalt ning rohkem nagu sõbramehe moodi, oma uhke iseloomu tõttu oli Njura tema vastu kõrk ja nipsakas. Säärased asjaolud ei lasknud neis tärganud tunnet kaua avalduda. Mida heasüdamlikumalt ja hea sõbrana lihtsalt Pjotr Njurat kohtles, seda võimatum oli neil oma tundeid avaldada.

Nad piinlesid selle endi seatud tõkke pärast ja läksid närviliseks, haavusid kergesti ning võib-olla olekski neil kõik sinnapaika jäänud, kui asjasse poleks sekkunud tehase perekonnaühiselamu komandant, lärmakas, raseeritud kulmudega elatanud naine.

Ükskord oli komandant kinos nende kõrvale istuma sattunud. Ta pöördus Pjotri poole ja sõnas:

«Sa oled stahhaanovlane, Rjabinkin! Nii et pea silmas, mul saab ühiselamus tuba vabaks.» Ta osutas hooletult Njura poole ning tähendas: «Ja kui, ütleme, kas või tollesamaga sel nädalal ära registreerid, võid

saada minu käest võtme ja komplekti voodipesu, nagu see ette nähtud.»

Rjabinkinil hakkas kõhe ja ta ei vastanud midagi, siis aga tundis ta veel, kuidas Njura oma õla eemale nihutas.

Kaks päeva hiljem jõudis Njura talle tehase väravas järele ja päris närviliselt muiates:

«Noh, kuidas on, kas aitan sind hädast välja või ei?»

«Mis asjast sa räägid?»

«Eks elamispinnast ikka.» Neiu surus käe jaki taskule ja sõnas: «Näe, võtsin isegi passi kaasa. Sõbra heaks pole mul kahju lasta seda perekonnaseisuaktide büroos nurgatempliga ära määrida.»

«Olgu peale,» sõnas Rjabinkin, pigistades kokku värisema kippuvaid huuli. «Aitäh,» lisas ta suure vaevaga. «Ega ilma formaalsuseta hakkama saa. Eks pea selle läbi tegema, kui säärane juhus kord juba ette tuli . . .»

Ja nad läksid kõrvuti, vältides teineteisele otsa vaatamast. Nende näod olid tõsised, ainult silmad sädelesid, ja kumbki neist tajus oma silmade kiirgust ning mõlemad tundsid ühesugust ärevust, et säravad ainult tema silmad.

Kord tuli freesija Trušin toitlustustsehhis lauakese juurde, kus istus Rjabinkinite abielupaar.

Vasakut kätt oli kummalgi taldrikutäis suppi, paremal kummalgi kaks portsjonit praadi, keskel mõlemale kaks klaasi kompotti ja veel mõlemale pudel sitrood.

«Ah et vitsutate süüa,» sõnas Trušin heakskiitvalt. «Peate pidu.» Ta pidi äärepealt naeratama oma kareda põsega, kuid tema terav pilk märkas Njura kaelas metalliläikelist keed. Trušini kulm tõmbus kortsu, nägu võttis põlgliku ilme ja ta lausus torisevalt: «Nii nagu kõik tänapäeva noored elate teiegi justkui priileivasöö-jad nõukogude võimu kukil. Ilma rahata teid õpetatakse, antakse ühiselamud ja tööriided, palk ikka nagu kõigil inimestel, teab mis erilist väärtust teis aga ei ole.»

«Kuidas siis ei ole?» küsis Njura tasa. «Me teeme ju tööd. Petja näiteks on koguni stahhaanovlane.»

Trušin aga heitis vaid põlglikult käega ja läks minema, luugates veidi Kodusõja ajal läbilastud jalga.

Rjabinkinid ei pidanud Trušini etteheidet päris õiglaseks, kuid siiski võimalikuks, sest ka Trušini ütlemiseta

tundsid nad mõnevõrra piinlikkust, et on kahekesi väga õnnelikud ja et kõik on neil olemas.

Tehas, kus Rjabinkinid töötasid, läks ähvardava sõjaohu tõttu üle pikendatud tööpäevale, peale selle tuli jääda ületunnitööle, normid muudkui kasvasid, kuid nad ei tundnud, et raske töö oleks neid eriti väsitanud, sest pingeline töö tõi tihti kaasa uhke rõõmu, kui neile aukirju ja preemiaid anti ning kui koosolekutel nende nimesid nimetati.

Rjabinkinid olid nii vaimustatud sellest, et neist kui tublidest tööinimestest lugu peeti, nad ei võtnud seda kui teenitud autasu, vaid see tundus neile kui pidupäevarõõm.

Rjabinkinid olid veendunud, et neile on osaks saanud kerge, harukordselt hea elu.

Riigilaenu tellisid nad säärase tundega, nagu annaksid nad riigile tagasi vaid selle osa, mis neile õigupoolest ei kuulunud. Tuleb muidugi arvestada, et Rjabinkinid olid endised lastekodukasvandikud, lastekodu jätkuks sai vabrikukooli internaat, kus harjumus end paljulapselise perekonna liikmeks pidada üksnes süvenes, kommuunielu aga pani mammonakummardamise vastu vastikust tundma.

Toosama kommuunielu oli kujundanud neid niisuguseks, et nad ei suutnud üksi olla ja kohtlesid inimesi koduselt ning lihtsalt. Tsehhi kollektiivis arvati esialgu, nagu oleksid nad veel pisut lapseohtu.

Kui nad tehases teineteist märkasid, tundsid mõlemad loomusunnilist poolehoidu otsekui kauged sugulased või ühe kandi inimesed.

Ehk abiellusidki nad sellepärast, et ei suutnud üksindusega harjuda, vaid soovisid viibida kauem koos, sest nad mõistsid teineteist. Ja sellest võis olla abiellumiseks küllalt.

Tollel esimesel päeval, kui nad astusid oma tuppa tehase perekonnaühiselamus, istus Njura jakki seljast võtmata alistunult veel ülestegemata voodile. Ta istus, põlved tihedalt kokku surutud, ja tema näol oli murelik, haleda valmisoleku ilme. Pjotr astus ta juurde, neiu sulges silmad, ta ripsmed värelesid. Pjotr kummardus ja suudles teda lõua peale, tabamata suud. Neiu tõmbus eemale ja pühkis käeseljaga masinlikult üle lõua.

Pärast oli neil vaid ebamugav, piinlik ja häbi ning see ei läinud kaua üle.

Kord kui Pjotr naaskliga saapatalda urgitses, torkas ta endale sõrme ja hakkas nägu krimpsutades sõrme raputama nagu balalaikamängija. Njura karjatas seda nähes valuliselt, otse meeleheitlikult. Alles see karjatus otsekui avas äkitselt nende silmad, nad mõistsid, kes nad nüüd teineteisele on, alles nüüd said nad oma õnnest täiesti teadlikuks ja see hämmastas neid ning pani särama.

Sellest silmapilgust peale ei olnud Njura Pjotrile üksnes sõbratar, neiu, kellega tuli abielluda, kui muul viisil ei saanud alati koos olla, vaid oli ainulaadne kõrgem olend, kes on suuteline endas mahutama sinu valu ja rõõmu, kes on ühtaegu just nagu sina ja ka ta ise. Nende veel kindlaks kujunemata armastus muutus nüüd hingeliseks sõltuvuseks teineteisest, see valitses nende üle nagu mingi pühalik-salapärane võim. Nad arvasid, et nende õnn on midagi harukordset, teistele tundmatu ja isegi neile endile liialt suur ning et selle eest tuleb aega viitmata ja sõnagi lausumata tasuda, nad tundsid end võlgu olevat kõigi inimeste ees, kes niisugusest õnnest ilma olid jäänud.

Trušin pani tähele, et Pjotr Rjabinkin poetab järjekindlalt oma valmisdetaile tööpinginaaber Tšišihhinile, kes seniajani normi täis ei venitanud, ja kui kassapidaja palka maksis, kattis Tšišihhin selle häbelikult ning rutakalt pihuga kinni, et teised ei näeks, kui kehvake see on. Trušinil oli ka teada, et Njura Rjabinkina jäi teiseks vahetuseks tööle, töökäske selle vahetuse peale ei täitnud aga enda, vaid Jegorkina nimele, kelle mees oli maha jätnud ja kes ilmus nüüd tööle äranutetuna, värisevate kätega, mis on märkijale hukatus.

Kuigi Njura hakkas peale ketisarnase metallkee kandma veel landitaolisi kõrvarõngaid ja Trušin temalt enam kui kord õela pilkega päris, kas nendega näkkab haug või satuvad otsa ainult sihukesed ründid nagu Petka, tundis Trušin end oma endiste õpilaste käekäigu eest vastutavana ja suhtus neisse tähelepanelikult. Ta pidas end õigusega sirgjooneliseks inimeseks, kes pole suuteline igasuguseid kavalaid nõkse kasutama, ja ta tegutses oma iseloomu kohaselt: läks valukotta, kus töö-

tas Siina Jegorkina mees Vladimir Jegorkin, kutsus ta kõrvale ja küsis:

«Kas sa tunned mind, Jegorkin?»

«Tunnen,» vastas Jegorkin.

«Niisiis,» sõnas Trušin, «sinu perekonnatülidesse ei hakka ma oma nina toppima. Aga hoiatan tehasekomitee liikmena: kui sinu Siinal käed töö juures jälle värisema hakkavad, kupatan sulle sihukese seltsimeeste kohtu kaela, nii et sa seal juba enne otsuse kuulutamist küps oled.»

«Mina pole tema käte peremees ja sina ei ole mulle mingi instants,» vastas Jegorkin.

Trušin läks näost punaseks, võttis aga sedamaid tarvitusele päästeabinõu nagu piduri. Pani suitsu ette ja lausus siis ootamatult leebelt:

«Volodja, mul on sinu perekonnaelustaažile vastu panna veel ka revolutsioonieelne kogemus, ja ma ütlen, kui naisel käed värisevad, siis tähendab see, et teda on sügavalt, otse hingepõhjani solvatud.»

«Aga kuidas tema mind solvas? Seda sina ei tea!» hüüatas Jegorkin kibestunult.

«Pea,» sõnas Trušin ja käskis: «Pane nüüd silmad kinni. Ja siruta käed ette. Kõik!» kuulutas Trušin.

«Mis kõik?» küsis Jegorkin.

«Puhta selge, et pole sul see asi südamesse läinud. Kui nii oleks, siis su sõrmed võdiseksid. Katse on täpipealt õige, arstiteaduse alusel. Arstipunktis proovitakse niimoodi närve. Nagu kord ette näeb. Nii et konstateerin fakti. Vastupunnimine ei aita.»

«Püüdsid, jah!» ütles Jegorkin põlglikult.

«Ma ei tulnud sind püüdma, vaid nõu andma, et sa hoolimatu ei oleks.»

«Mis hoolimatu?»

«Et sa ei oleks hoolimatu inimese vastu, kes ei saa ilma sinuta . . .»

Mõne aja pärast Trušinit kohates ütles Jegorkin:

«Pean sulle välja tegema, Aleksei Grigorjevitš. Selge?»

«Selge!» sõnas Trušin.

Tšišihhiniga ei hakanud Trušin isegi juttu tegema, vaid jändas pool vahetust tema tööpingi seadistamisega, teise vahetusepoole seisis vaikides ta selja taga ja näitas aeg-ajalt žestidega, mida tuleb teha lõpliku viimistluse

korral. Pärast luges Tšišihhini töödeldud tooted üle ja lisas:

«Norm täis ja natuke üle ka. Ongi kõik.»

Pjotr Rjabinkinile ütles aga järsult:

«Inimese vaesuse pärast viskavad talle tüki ainult härrased. Tööinimene peab jagama tööinimesega oma kogemusi nagu leiba.» Ja ta tõmbas käega serviti, otsekui lõikaks nähtamatut pätsi.

Njura Rjabinkina peatas Trušin riistakambri lähedal. Ta silmitses teraselt Njura veidi kõhnunud kuju ja päris solvunud toonil:

«Mis sa siis mõtled, Rjabinkina, et rasedaks ei jää? Noh?»

«Mis te nüüd, Aleksei Grigorjevitš,» ütles Njura häbenedes.

«Kuidas mis?» sai Trušin pahaseks. «Kui küsin, järelikult on tarvis.» Ja selgitas: «Olen arvamisel, et teilt peaksid paslikud inimesed tulema. Mis elu ilma järeltuleva põlveta saab olla!» Ja hoiatas karmilt: «Vaata et sa kõrvale ei hoia. Too lapsi ilmale. Tehasekomitee liinis varustame sind kõigega.» Ta paitas kareda käega Njura põske ja küsis südamlikult: «Või ehk lubate ainult tööpingiasjanduses õpetust anda?»

Tehase autahvlile pandud portreedega võrreldes olid Rjabinkinid pingsa töö tõttu tehases näost veidi kõhnemaks jäänud. Aga kui Pjotr Njura kodus kätele võttis, tundis ta vaid pilguks imestust tema kerguse üle, nagu oleksid naise luud seest õõnsad otsekui linnul. Kuid Pjotr ei jõudnud küsida, miks ta nüüd seesugune kaalutu on, sest nüüd leidis ta juba eksimatult, ühe pealiigutusega sedamaid naise otsivad ja pakatavad huuled, mis panid tal hinge kinni, otsekui haarasid ta tervenisti.

Pühapäeval, 22. juunil 1941. aastal teatas raadio fašistliku Saksamaa kallaletungist Nõukogude Liidule. Nagu miljonid teisedki nõukogude naised, hakkas Njuragi sõnatult ja säärase toimekusega kokku panema mehe asju, otsekui valmistunuks ta selleks läbimõeldult juba ammu, ja oli vaid kurbtõsine, nagu oleks midagi niisugust tema elus juba juhtunud. See oli püha mehisus, sarnane naiste hoolitsusega meeste eest, kes nõutult ja erutunult koju jäid, kui naised sünnitusmajja

minnes uhkelt varjasid eelseisvat piina ja andsid neile energiliselt igapäevaseid korraldusi.

Njura nõudis Pjotrilt rangelt, et too peaks kindlasti meeles, kuhu ja mida naine tema seljakotti paneb, justkui oleks see meelespidamine mehele kõige tähtsam ja olulisem.

Tema hingejõule alistudes püüdis Pjotr näida elutargana ja toimekana. Ta võttis kotist välja portselankruusi. Heitis Njurale ette, et oleks tulnud panna alumiiniumkruus, mis ei lähe katki.

Kogunemispunktis jätsid Rjabinkinid kiirustades hüvasti. Nende arust oli piinlik, sest neil polnud ju veel lapsigi, inimeste silme all teineteisest kaua kramplikult kinni hoida, samal ajal kui isegi lasterikkad kutsealused ütlevad naistele ja lastele hüvasti nii, nagu ei lähekski nad sõtta, jätavad jumalaga asjalikult, justkui raudteejaamas.

Väeosa, kuhu Pjotr Rjabinkin määrati, jäi veel reservi ja kutsealustega tehti kiires korras läbi õppus. Endised tehasetöölised õppisid kerge vaevaga käsitsema relvi, mille mehaanika on igale lukksepale esimesest pilgust klaar. Siin olid ju masinatöölised, mudelilukksepad, monteerijad, keevitajad — ühesõnaga, kategooriaga metallimeistrid, kes harjunud metalli kultuurselt ja võimukalt kohtlema. Tööliskollektivism on tõsise sõjaväedistsipliiniga suguluses. Seepärast näitasid töölised end ka riviõppustel parimast küljest. Inimesed püüdsid kõik sõjameheametid kiiresti selgeks saada, ja mitte et oleksid arvestanud — seda kõike võib lahingus ilmtingimata vaja minna —, vaid säärase usinusega tahtsid nad lühendada reservis olemise aega, mis rõhus neid kui häbistav venitamine.

Ja siin avastas Rjabinkin oma hingelise jõuetuse. Ta tundis naise järele igatsust ja sellele andudes piinas ta ennast meelega Njurast mõeldes, tuletas temast iga pisiasja meelde. Ta tundis end olevat väeosas üksnes kehaliselt, muutus hajameelseks ega saanud käsklusest korrapealt aru, mispärast teda Švejkiks hakati hüüdma.

Midagi vahvat ega rõõmsameelset Pjotris aga polnud, kuigi suurevõitu, kõrvadele kippuv pilotka, kottis tagumikuga sõduripüksid ja saabastest väljapaistvad, hooletult sääremähistega kinniseotud jalarättide otsad andsid tunnistust, et alust selleks hüüdnimeks on.

Roodu poliitjuhiks määratud Aleksei Grigorjevitš Trušinit kurvastas see, et Rjabinkin on nii loiuks läinud, ja ta vestles temaga mõnigi kord nelja silma all. Kui ta aga käskis Rjabinkinil korrata äsja lausutud sõnu, siis ei suutnud too seda teha, sest Trušinit kuulates heietas ta visalt edasi omi mõtteid. Trušin vaatas põlglikult tema tuhmidesse silmadesse ja nentis:

«Allapoole libised, Rjabinkin, libised allamäge.» Ja hoiatas sosinal: «Võta arvesse, Pjotr, kui sa lahingus samamoodi loiuks lähed, siis ma sulle . . .» Ja pani käe kabuurile, kus püstolit veel polnudki.

Rjabinkin vaatas kabuuri tähelepanelikult ja küsis, otsekui virgudes:

«Aleksei Grigorjevitš, kas Njura nahkkäekotti mäletate?»

«Mis asja?» päris Trušin rabatult. «Mis käekotti?»

«Kollast, nagu teie kabuur, mina kinkisin selle talle, aga miskipärast hiljem ta sellega enam ei käinud. Ei tea miks, mis teie arvate?»

«Nii,» sõnas Trušin venitamisi. «Tähendab, kõik?» Ja naeratas esmakordselt lahkelt. Pani suitsu ette, pakkus Rjabinkinile, pajatas siis nagu häbenedes: «Tead, sõitsin kord Gorkisse montaaži asjus, töötasin seal kuu aega. Tulin siis koju tagasi, vaatan, uks on dermatiiniga hästi korralikult üle löödud. Selle peale on Kononõkin suur meister. Oleksin nagu keeva vett kaela saanud. Mis siis välja tuleb: mees on kodunt ära, tema korteris aga polsterdab Kononõkin ust. Ei hakanudki ma pehmele polstrile koputama. Läksin minema. Hulkusin hommikuni tänaval, valutasin südant. Ja mille pärast? Kui naine on su lähedal, siis ei mõtle sa üldse tema peale, nii nagu inimene oma hingamise peale ei mõtle; aga kui naist ei ole, siis sa mõtled ega saa nagu normaalselt hingata ning sellest tuleb igasugune jaburdus pähe.»

«Aga kas te praegu sageli naise peale mõtlete?»

Trušin tõusis püsti, kohendas sõduripluusi ja lausus kuivalt:

«Ainult auastmelt vanemal on lubatud alluvatelt isiklikke asju küsida. Selge?»

. . . Pärast esimest lahingut virgus Rjabinkin oma poolunest. Ta nägi, kui lihtsalt surid tema seltsimehed, kui suurte jõupingutustega roomasid eemale haavatud,

et lahingukaaslasi oma piinadega mitte häirida. Ta sai aru, et elus on midagi niisugust, mis on tähtsam kui elu. Ja kui langesid pommid, õppis Rjabinkin rahulikult mõtlema: «Võib-olla juba seesama pomm võtab mu elu.» Kui pomm lähedale kukkus ja selle lõhkemise järel saabus sügav vaikus ning terve keha muutus tuimaks, toibus ta aegamööda, tundes heameelt, et on elus. Rjabinkin tulistas agaralt vintpüssist, soovides võimalikult paremini ära kasutada seda, et ta veel elus on.

Ajapikku sai Rjabinkinist tõsiselt juurdlev sõdur, kellele sõda muutus hoopis tähtsamaks kui omaenese elu, mida võis pikendada ainult karm keskendatus ja osav tegutsemine lahingus.

Jaoülem lausus:

«Rjabinkin on korralik sõdur, kellel on kõigest selge pilt.»

Rjabinkin määrati esiotsa raskekuulipilduja teiseks numbriks, hiljem esimeseks.

See tugev relv oli tema meelest nagu masin. Ta õppis seda käsitsema oskustöölise peene asjatundlikkusega. Ta pruukis seda relva, mille oli ise laitmatult korda seadnud, nii ennastunustavalt ja oskuslikult, et teenis ülijulge mehe kuulsuse.

Tema hooleks oli täpselt juhtida tuld. Kui oled kas või ainus hetk ebatäpne, võib vaenlane maha niita sinu seltsimehe. Ja järelikult tuleb välja nii, et sina oled tema surmas süüdi. Mitte üks hing ei saa teada, et ta langes sinu hooletuse, kaotatud sekundi pärast, ainult sina üksi tead seda. Sellest siis sugenebki sõduri sõnulseletamatu südamepiin, mis hiljem saadab teda kogu eluaja.

Niisuguse sõjameheliku vastutuse omaksvõtmine ongi sõdurivapruse alus.

II

Üldpealetungi hoog haaras ja viis endaga läände kaasa ka tehasetöölistest formeeritud polgu. Kuigi polgu isikkoosseis tugevasti muutus ja ka tema allüksuste numbrid ei jäänud enam endiseks, säilis ometi tema eriline tähis — tehaste nimede järgi, kust töölised olid kunagi tema pataljonidesse tulnud.

Isikkoosseisu uhke kiindumus oma polku avaldus ka selles, et medsanpatis oli tervenejaid alati ligi paar korda rohkem, kui koosseisunormid ette nägid.

Aga ega sanpatt ole miski puhkekodu. Ajuti ei jätkunud isegi õlgi kõigile allapanemiseks, koikudest rääkimata. Meditsiinipersonal, kes andis äsjahaavatuile rindekiirabi, ei suutnud paranejaid ravida niisuguse hoolega, nagu seda tehti näiteks hospidalis. Hospidal — see on alles väärt värk! Kultuurne ölemine, tugevam toit, tagalatöötajate ja kogu üldsuse kõrgeim tähelepanu. Ent kõigile ahvatlustele vaatamata hoidusid sõjamehed hospidalist eemale. Hospidalielu luksus läks maksma seda, et tervenenud määrati hiljem võõrastesse väeosadesse.

Ja selle nimel, et jääda oma polku, simuleerisid raskesti haavatud kerget traumat ja pidasid end ülal nii, nagu sel puhul kohane. Nad ergutasid ennast, kujutades optimiste, lõid kraadiklaasid alla, «vähendades» niiviisi palavikku. Et kergendada medpersonali tööd, kellele ülemäärased inimesed on koormaks kaelas, teenindasid haavatud üksteist ise. Tugevate lukksepasõrmedega medsanpati kirurg pidi võitlejate kehast Saksa metalli välja võttes tegema julgeid ja kauakestvaid operatsioone. Ta ei saanud lootma jääda, et suured meistrid armee- ja rindehospidalides teevad seda, mis polnud tema kohus teha, sest küllap haavatud leiavad ikkagi kavala nõu, kuidas medsanpatti toppama jääda.

Inimesed ilmutasid imepärast võimet taluda mehiselt piinu ega pidanud seda hoopiski kõrgeks sõjameheliku vaimu avaldamiseks, vaid teatavaks sõdurikavaluseks. Nad kannatasid selle nimel, et ei tahtnud kaotada juba väljakujunenud vennalikku sõjamehesõprust, üksteise seltsi, mis moodustabki igasuguse allüksuse tõelise tugevuse.

Lahing on kollektiivne töö, siin peab igaüks teises kindel olema. Allüksusel ei tule pidada ainult üks lahing, neid on möödas ja ees arvutu hulk. Igal lahingul on oma kiirus ja tingimused, oma arvestus ja plaan. Lahingut hinnatakse lõppkokkuvõttes selle järgi, mis hinnaga saavutati võit. Seda aritmeetikat sõdurid teadsid, sellega mõõdeti oma lahingutegevust ja komandöri oskust planeerida lahingut targalt, peremehe moodi.

Pjotr Rjabinkin oli lahingus ettevaatlik ja kaalutlev,

Kaevus laitmatult, pidades instruktsioonist täpselt kinni nagu varem tehases tööohutuse eeskirjadest. Vihkamine ei pannud teda vaenlast alahindama. Peale vihkamise ja viha tundis Rjabinkin uudishimu, ta püüdis mõista, milles on vaenlase jõu saladus ja kuidas võiks aimamisi leida tema nõrku kohti.

Olles reamees, sai Rjabinkin järelikult käsutada ainult ennast. Ta hakkas terasemalt jälgima vaenlase võtteid ning tõstis sellega oma sõdurikvalifikatsiooni. Oma tegevusvälja piires uuris vaenlast ja omandas olulisi kogemusi.

Rünnakule minnes õppis Rjabinkin oma hirmu maha suruma. Enam ei tulistanud ta vintpüssist kohe, jooksu pealt, käelt. Ootas ära ja tulistas ainult sihtides, teades kindlalt, kui palju tal magasinis veel padruneid järel on, mitte nii, nagu juhtus esimestel päevadel, et sikutab lukku, aga magasin on tühi, sest tulistas kõik kuulid ilma arvestamata välja sel ajal, kui vaenlasele lähenes.

Väljapeetud üksiklask vintpüssist on kõige kindlam. Selle heaks tuleb aga hoolitseda, et sa pärast hüppejooksu ei hingeldaks kõvasti, et su südamelöögid ei paneks sind kõikuma nagu tuul haavapuu. Enne säärast lasku peab varuma kas või kolm sekundit rahunemiseks ja järelemõtlemiseks, et mitte maha kõmmutada esimest sihikule sattunut, vaid vähemalt gefreiteri, kes kamandab sõdureid, olles nende taga. See lask on lõpptulemusena lahingus kõige väärtuslikum, kõige tulukam.

Kui Rjabinkin lamas tulejoonel raskekuulipilduja taga, kasutas ta esialgu üksnes vintpüssi. Esiteks eellaskmiseks, teiseks, et juhul kui sakslane on tema positsiooni avastanud, veenda teda, et siin pole kuulipildujapunkt, vaid üksik laskuripesa, ja järelikult pole mõtet miinipildujate ja kahurväe tuld selle peale raisata. Rahustanud niimoodi vaenlase maha ja lasknud ta kõige soodsamasse kaugusse tulla, hakkas Rjabinkin tikkima valusa külgtulega, mis on vaenlase elavjõule kõige hukatuslikum. Noil hetkil armastas ta õrnalt ja tänulikult oma sõjariista, mis vappus nagu mootor kõrgetel tuuridel.

Pärast lahingut oli kombeks nii enda kui ka seltsimeeste suhtes torisevalt ja norivalt arutada seda, kus,

kes ja kuidas oli möödunud lahingus hooletu olnud või vea teinud, et midagi niisugust järgmises lahingus ei korduks.

Neist arupidamistest võttis Pjotr Rjabinkin osa ja mehed jäid tema juttu kuulama.

«Kui sul on sõber-paarimees, ei sa siis lahingus sedasi mõtle, nagu oleksid terves ilmas ihuüksi ja sakslane tulistab ainult sinu pihta,» rääkis Rjabinkin. Sattunud segadusse lugupidavast tähelepanust, millega teda kuulati, hakkas ta ilma vajaduseta jalatseid vahetama ja jätkas: «Sa mõtled sellele, et ta sinu sõpra ei kopsaks. Järelikult sead endale sihukese ülesande. Arutad sedamoodi: ma ei kaitse midagi üldises mõttes, vaid justkui ainult sõpra, kellele sakslased kallale tikuvad, mina aga niidan neid. Kui sõber mõtleb sinu peale samamoodi, siis tulebki välja mõlemapoolne kaitse.»

Ta saputas jalarätti ja silmitses murelikult paljast jalga, liigutades veidi varbaid, mis puhkasid peale pitsitust, ning selgitas:

«Olen tähele pannud, sakslasel niimoodi ei ole, see vahib ainult tagasi oma gefreiterile, sestap on meie sõduril paariti lahingus kindlam ja kergem. Kui enne lahingut paarimehega kõik ära plaanitsed, siis laabub üsna kenasti. Kui sina lähed hüppejooksuga, kaitseb teine sind taganttulega, kui jookseb tema, kaitsed sina teda. Kui teine täies pikkuses püsti tõuseb, et granaati kaugemale visata, tõused sina samuti, et sakslasel oleks ühe märgi asemel kaks. Seni kui see kaalutleb, kumb on talle ohtlikum, on sekund võidetud, jõuame mõlemad pikali heita.»

«Tööjaotus, kas sedasi või?»

«Sedamoodi jah,» nõustus Rjabinkin. «Täpsemalt, sõdurikohustuste jaotamine sõbraliku kokkuleppe põhjal.»

Kui naise kohta päriti, vastas Rjabinkin alati sõnakehvalt:

«Märkija, saab oma normikaardi.»

«Kas kirjutab?»

«Kuidas siis muidu, informeerib!»

«Järelikult on kõik korras?»

«Normaalne!»

Rjabinkin tahtis Njurat säästa, et naine liiga rängalt ei kannataks, kui midagi peaks juhtuma, ning kirjutas

talle üksnes ettevaatlikke ja viisakaid kirju. Njural oli Pjotrist samuti kahju ja ta ei kirjutanud sellest, mis kogu ta olemust täitis, ning nende kirjade toon oli häbelik ja vaoshoitud ning ajas mõlemad ainult ärevile. Kuid sellest viisakast toonist ei söandanud kumbki loobuda. Kumbki arvas, et sel moel sisendab ta teisesse reipust ja kannatlikkust ning otsekui ohverdab oma igatsuse õrnade ja liigutavate sõnade järele lahusoleku nimel.

Rindel ei peetud tugevaiks mitte neid inimesi, kellel oli erakordne tervis ja kes suutsid tirida kahureid uuele tulejoonele nagu hobused, tassida õlal palke blindaaži lae tarvis või tuua laskemoonapunktist eesliinile korraga kaks kasti padruneid, ilma et nad oma koorma all küüru oleksid vajunud. Tugevaiks peeti rindel neid, kes oskasid ennast valitseda, olid rahulikud ja ettenägelikud tänu sõduriharidusele, lahingukogemusele ja kainele kaalutlusele.

Rood, kus teenis Rjabinkin, võttis sisse kaitse avaral soostunud luhal. Kaevikutesse imbus musta haisvat vett ja need olid nagu kraavid. Sumbunud udu varjas nähtavuse. Toore kidura hundipaju oksad vindusid lõkketules nagu märjad köied ja isegi jalarätid ei kuivanud ära niisuguste lõkete paistel, üksnes haudusid. Muud kütust polnud kuskilt võtta. Ühenduskäigud olid üle ujutatud ja roodu asupaika tuli hiilida ülaltpoolt, tule all, ning optiliste vaateriistadega varustatud saksa snaiperid, nähes kaugele, jahtisid neid, kes püüdsid pataljonist roodu pääseda. Seepärast ei saanud rood sooja toitu sugugi mitte korrapäraselt, ja kui toidu laialikandjad roomasidki kohale tervetena, olid nad ikkagi märjad kuumast kapsaleemest, ehkki püüdsid teel auke termostes leivasisuga kinni mätsida.

Just selle luha kohal tibas päevad läbi peenikest vihma ja võitlejad sarnanesid uppunutega, olid ligemärjad, kuid kuivatamisvõimalusi ei olnud.

Ent nii imelik kui see ka ei ole, inimeste meeleolu püsis ühtlane ja üldiselt rahulik.

Selle põhjuseks oli sõduriharidus. Sõjamehed taipasid, et halvad pinnaseolud vähendavad tublisti sakslaste mürskude ja miinide kahjustavat toimet. Mürsud potsatasid körtpehmesse pinnasesse, tihti ei hakanud nende sütikud tööle ja nad ei lõhkenud.

Tol ajal oli sakslastel veel tankide ülekaal, siin aga oli neil oma ülekaalu raskevõitu ära kasutada. Kõike seda hindasid sõdurid kui endale kasulikke tegureid. Ja hakkasid arvama, et neile on loodud kõik tingimused puhkuseks ning elu pikendamiseks.

Sakslased olid positsiooni sisse võtnud soostunud, roiskunud ja mudase seisva veega jõekese teisel kaldal; loodusega ei olnud neil vedanud. Meie mehed tundsid kahjurõõmu ja neil oli põhjust arvata, et sakslased on külmakartlikumad ning nende kõhud roiskvee suhtes nõrgemad.

Üksteisele oma kavalaid kaalutlusi avaldades tegid võitlejad isekeskis õigupoolest agitatsioonitööd, mis aitas võitlusvaimu tõsta. Kuigi kõigile olid välja jagatud desinfitseerivad klooritabletid, hakkas üks kui teine sõdureist ebapuhta vee tõttu ikkagi kõhuvalu kannatama, mõni jäi veel grippigi. Roodukomandör ja poliitjuht püüdsid meeste elamistingimusi parandada. Pataljonist nõuti ahjusid, kütust ja telkmantleid, kuid seal oli isegi kõigest sellest puudu ja suurendati üksnes tubakanormi ning niinimetatud rahvakomissari normi.

Ja siis hakkas roodus kord-korralt maad võtma isevarustamine.

Selles isetegevuslikus liikumises sai peameheks Pjotr Rjabinkin.

Tema oli see, kes ütles kord tusaselt ja murelikult: «Mispärast me siis iseendilt materjalivarustust välja pressime, kui seda võib vabalt võtta neilt seal?» Ja viitas silmadega Saksa positsioonide poole.

Sõdurid hakkasid sooritama vaenlase positsioonidele äkkrünnakuid ametliku ja täiesti seaduspärase ettekäände all — hankida «keel». Nad tassisid sakslastelt ära isegi raudahjusid, konnavärvi telkmantleid ja ükskord panid pihta koguni bensiinimootoriga pumbale, millega sai tranšeedest vett välja pumbata. Märganud, et sakslased tarvitavad kütuseks turvast, hakkasid meie sõdurid samuti seda muretsema, pisut nagu häbenedes, et polnud ise selle peale tulnud — kasutada kütuseks turvast, mida siin leidus tont teab kui palju. Roodus hakati iga päev kontrollima relvade ja padrunite olu-

korda. Peale selle tegid võitlejad veel miinilaengute ja suurtükilaskemoona jaoks erilise kuivati.

Rjabinkin, kes äkkrünnakutest osa võttis, jõudis lahingumöllule vaatamata tähele panna Saksa tranšeede head seisukorda, hindas heakskiitvalt kaevikute põhja pandud puureste, drenaažikaevusid, käimlate konstruktsiooni. Ta tähendas kurjalt, et sakslased ehitavad peldikuid väga arukalt, kultuurselt ja selles asjas tuleb nende eesrindlikest kogemustest õppust võtta, vaikis siis pisut ning lisas vihast kivistunud näoga:

«Aga see, et neil on seal palju igasugust erainimestelt kokkuriisutud varandust, tähendab seda, et enam ei tohi lubada neil seda varandust kasutada . . . Liiatigi oleks sakslase pool nagu kuivem. Ja kui me nende positsioonid omade vastu vahetame, läheb meil igas mõttes kergemaks.»

Et roodu võitlejad olid vaenlase eesliini põhjalikult läbi tuhninud, kujunes pataljonis arvamine, et see lõik on teistest paremini uuritud, mis annab pealetungioperatsiooni korral eelise.

Algasid lumesajud, seejärel tuli külm, ja varem lahingumasinatele läbipääsmatu pinnas hakkas tarduma, kõvenema, kivistuma. Ja ainult turba mädanemisest soojade kallastega jõeke külmus kinni aegamööda.

Seoses juhtiva koosseisu suurte kaotustega esimesel sõja-aastal suunati silmapaistnud sõjamehi noorem-komandöride kursustele. Rjabinkin sattus kursustele juhuslikult. Sel päeval kui diviisikomandör eesliinil käis, oli Rjabinkin süüdanud põlema tanki, visates süütepudeli selle tagaossa siis, kui tank oli sööstnud üle kaeviku, kus Rjabinkin krampitõmbunult lamas. Kui taevas jälle nähtavale tuli, oli ta välja hüpanud, mitte selleks, et kavatses pudeli tankile järele visata, vaid pöörasest rõõmust, et on elus ning võib liigutada käsi ja jalgu nagu täiesti terve inimene.

Kui Rjabinkin diviisikomandöri juurde välja kutsuti, naeratas ta, suutmata seda närvilist naeratust maha suruda. Naeratas seepärast, et oli ellu jäänud, polnud puruks litsutud, ja sugugi mitte uhkusest, et oli põlema süüdanud tanki.

Diviisikomandör kiitis Rjabinkinit ja käskis pataljonikomandöril saata ta kursustele. Seda käsku kuuldes naeratas Rjabinkin ikka veel. Diviisikomandör mõtles: sõdur naeratab rõõmu pärast, et läheb ohvitseriks õppima. Üksnes pataljonikomandör süngestus: ta sai aru, et see naeratus pole midagi muud kui närviline tõmblus, ränga elamuse järelmõju.

Pärast kursusi tuli Rjabinkin väeossa tagasi nooremleitnandina. Samal ajal jäid sõdurid, kes polnud temast millegi poolest halvemad, reameesteks edasi. Nüüd pidi tema neid käsutama. Ja kõige raskem oli tal käsutada oma tehase inimesi, keda tehases oli peetud temast hoopis targemaks ja kvalifitseeritumaks. Võis arvata, nagu oleks ta kõrgemale tõusnud lausa õnnekombel.

Alguses Rjabinkin häbenes kangesti, iseäranis eakamate sõdurite ees. Käsklusi andis vaikse ja viisaka, puhuti isegi paluva tooniga. Et inimesed mõistaksid — ta ei kavatse oma autoriteeti hoida ainult aukraadi abiga —, hülgas ta lahinguolukorras ohutuse nõuded, käis püsti, asendas tihti esimest numbrit kuulipilduja taga, kuni pataljonikomandör kutsus ta enda juurde muldonni ja ütles nelja silma all:

«Vaat mis, Rjabinkin. Olen märganud, et mõtled lahingus ainult sellele, mis sinust mõeldakse, ei mõtle aga inimestele, kes on usaldanud sinu kätte oma elu ja usuvad, et sa neid iga minut lahingus organiseerid, nagu vaja. Sa ei õigusta nende usaldust. Iga kaotus on komandöri süü. Mitte küll alati ei vii see tribunali ette, kuid oma südametunnistuse peale jääb igaveseks. Ei ole suuremat vastutust kui vastutus inimeste elu eest. Halb komandör on oma sõdurite mõrtsukas. Ütlen sulle seda nii otse, et oleks täiesti selge . . .»

Komandörina meisterlikult lahingut pidada polnudki Rjabinkinil nii raske kui osata inimestega suheldes pidevalt silmas hoida oma ülemuslikku positsiooni. Selleks kohustas teda auaste, ja isegi mitte niivõrd auaste kui komandörikohus. Tekib ju usaldus komandöri vastu selle põhjal, missugused suhted tal on inimestega, kelle jaoks ta on kutsutud olema kõige ettenägelikum, kõige targem, kõige tähelepanelikum. Tuleb ergult ära tunda, millal võib sõduril avameelsust esile kutsuda ja millal võib temaga vestelda mitte kui ülem alamaga, vaid kui inimene inimesega, ilma et sõduri hinges tärkaks kaht-

lus, nagu võiks see kõnelus kunagi hiljem mõjutada ülema suhtumist alluvasse. Siin ei tohi teeselda, nagu ei peaks sa ennast sel silmapilgul ülemuseks, mis võib tõe otsimisele üksnes kahju tuua.

Mitte kuskil mujal kui rindel pole inimesed tõe suhtes nii tundlikud, nad nõuavad tõde rangelt sellelt, keda austavad; austavad aga tõe eest kõiges, olgu see siis informatsioon olukorrast või isegi komandöri naeratus, mis pole määratud juhuslikule võitlejale, vaid sellele, kes naeratuse tõepoolest ära on teeninud. Eksid, mühatad naeratusega märgist mööda, ja selgub, et sa ei tea, kes seda tõepoolest väärinuks. Tuleb välja nii, otsekui oleksid kõik inimesed sinu silmis ühte nägu. Seda andeks ei anta. Komandör peab oma inimestest rohkem teadma, kui nad endast ise teavad. Niisugune on sõdurite arvamus selle kohta, kes neid vääriliselt käsutab.

Tuli käsk hõivata tugiala jõe vastaskaldal.

Selleks ajaks oli Rjabinkinist saanud allüksuse komandör ja selle ülesande täitmine anti temale.

Kui eraelus ei seisnud Rjabinkin olmeküsimustes ülesannete kõrgusel, siis siin, rindel, paistis ta silma hea organisaatori ja julge strateegina. Lahingu planeerimisel ilmutas ta hulljulgust eelkõige selles, et ei valmistanud seda ette šabloonselt.

Esiteks nurus ta pataljonist lisaks kuus täiskomplekti talveriietust. Käskis siberlasel Jussupovil toimetada selle öösel teisele kaldale kititud kirstus, mis oli võetud matmiskomando varustusest ja mida kasutati veesõidukina, toimetada teisele kaldale ja ära peita.

Teiseks, vastaskaldale võssa kaevati peidikud, kuhu pandi laskemoon ja kotid trofeetooliga, mida Rjabinkin ei kavatsenud kasutada vastase kaitseehitiste õhkimiseks, vaid kütuseks, et soojendada võitlejaid, kellel jõge forsseerides külm hakkab. Seda tähtsam oli see haavatute soojendamiseks, kes külmetavad verekaotuse tagajärjel hullemini kui terved inimesed.

Iga peidiku vastas seadis Rjabinkin sisse snaiperivaritsuspaigad juhuks, kui sakslased peidiku avastavad ja sellele läheneda püüavad.

Allüksuse tulevase lahingu võttis Rjabinkin eelnevalt läbi pataljoni tagalas sobival maastikul, mis sarnanes sellega, kus tegutseda tuli.

Operatsioon algas ettenähtud öötunnil.

Koos viie võitlejaga ujus Rjabinkin üle jõe otse sinna, kuhu olid maa sisse maetud mundrikomplektid.

Seal pandi kuivad riided selga. Väiksel parvel toodi üle, samuti salaja, neljakümne viie millimeetrine neljasaja kilogrammi raskune suurtükk. Koolmekohas, kus meie omadel polnud plaanis jõge ületada, sest sakslased olid sinna koondanud võimsad tulevahendid, kostis umbes samal ajal meie poolelt tankimootorite mürina sarnast ägedat kärinat. Seda tegid kolm vana veoautot, millelt summutajad olid maha võetud. Need toodi siia Rjabinkini palvel ja tema plaani kohaselt.

Ükskõik kui täpselt ka ei ole lahinguülesanne ette planeeritud ja läbi mõeldud, ükskõik kui targalt kätte õpitud ja etappide kaupa välja arvestatud, ei ole siiski säärast lahingut, mis täiesti esialgse kavatsuse kohaselt kulgeks.

Sõda on kole asi. Võib õppida teesklema, et sa ei tunne hirmu, kuigi kõik sinus, ka hing, kisub krampi; sa võid lõdisedes teha näo, nagu oleks sul väga külm ja ainult seepärast ei tunne sa end hästi. Niisugusteks puhkudeks, et teisi petta ja nende tähelepanu kõrvale juhtida, on iga sõdur välja arendanud omad, talle sobivad nõksud, mis siiski näiksid kui tõde ja annaksid tunnistust mehisest ning külmaverelisest käitumisest. Need riukad aga ununesid kohe, kui kaalul polnud üksnes sinu, vaid ka seltsimeeste elu, ja see iseenda unustamine oli juba selge kangelaslikkus, ennastsalgavus.

Mis komandörisse puutub, siis tema ei tohi kriipsuvõrdki närvipinget nõrgendada kavaldamisega, vaid, otse vastupidi, ta peab tõstma närvipinge nii kõrgele, kui vähegi saab, et lahingus korraga tähele panna arvutut hulka tegureid, teha kiiresti ja targalt õiged järeldused ning tarvilikud ja arukad otsused.

Rjabinkini tugevdatud allüksus sööstis sakslaste tranšeesse, raadates granaatidega endale vajalikku eluruumi.

Ülesanne täideti edukalt. Aga kui Rjabinkin vallutatud tranšee läbi oli käinud, märkas ta, et sakslaste kaotused elavjõus polnud kuigi suured, järelikult oli sakslane pagenud ühenduskäikude kaudu, mis viisid kaitse sügavusse.

Rjabinkin teatas raketipüstoliga pataljoni, et tal on kõik korras. Ise ei olnud ta selles sugugi kindel. Ja nii nagu ta oli aimanudki, nägi ta, kuidas sõdurid lasksid end lõdvaks pärast edu ja seda rõõmu, et on ellu jäädud, mida inimene ikka lahingu järel tunneb. Nähtavasti olid nad kindlad, et kõik on juba tehtud ja kõige rängem möödas. Juba siis, kui Rjabinkin oli Saksa eesliinile luurele hiilinud, oli ta märganud, et esimese kaitsejoone tranšeedes on sakslastel kapitaalsed täisprofiiliga ühenduskäigud, ja see oli teda juba siis rahutuks teinud.

Kuigi Rjabinkini lahinguülesandeks oli esimese kaitsejoone hõivamine ja seal kindlustumine, otsustas ta — sest pidas sakslast targaks ja arukaks vaenlaseks — oma allüksuse vallutatud tranšeest välja viia ja selle teisele kaitsejoonele lähemale nihutada. Liiatigi teadis ta, et edu tagamiseks saadetakse talle abiväge . . .

Saatnud sidemehe teatega teele, käskis Rjabinkin võitlejail liikuma hakata.

Ootamatult alanud tuisk aitas salga edasiliikumist varjata, ajas aga sõduritele ka külma kallale, mis lõikas kehast läbi kibedamalt kui hambavalu. Sõdurid pidid selles valges möllus roomama aeglaselt, sest kiiresti liikuda oli keelatud. Nad olid külmast kanged ja tundsid säärases raskes olukorras üksnes pahameelt oma komandöri vastu. Nende lahinguind oli juba kustunud ja tuju nigel. Tõsi, see paranes sedamaid, kui sakslased avasid hõivatud tranšee pihta täpse tule. Ja nüüd ei olnud sõdureil enam nii külm, kui nad mõtlesid sellele, missuguse hävitava tule alt nad pääsenud olid. Rjabinkin mõistis seda, ta sai aru, et tema komandöriautoriteet on võitlejate silmis praegu erakordselt kõrge. Kuidas selle autoriteediga antud soodsal hetkel toimida, seda ei olnud ta veel otsustanud. Aga otsustus tuli.

Rjabinkin andis käsu kiiresti esimesele kaitsejoonele taanduda, et vastast jälitama provotseerida; ühenduskäikudesse käänakute taha jättis ta automaaturid — tulistama sakslasi läheda maa pealt. Kuid sakslased nähtavasti nägid selle manöövri läbi ja avasid vasturünnakule minnes uuesti tule oma endise esimese kaitsejoone pihta. Ent nüüd hakkasid tulistama ka meie suurtükid

ja enam polnud nii ääretult raske lamada varjekaevikuis, kui teadsid, et sinu elu kaitsmise on võtnud enda hooleks nii polgu kui ka diviisi suurtükiväg i.

Abiväega tuli poliitjuht Trušin, kuid temaga kõnelda polnud Rjabinkinil mahti, sest ta pidas oma esmaseks kohustuseks jälgida, kuidas evakueeritakse haavatuid, seada korda soojendamispunkt endises Saksa ohvitseriblindaažis, valvata, et rooduvanem ei koostaks kaotuste kohta teadet, kuni pole kätte saadud täiskoosseisule ettenähtud varustus. Säärasesse «tüssamisse» suhtusid intendandid eesliinil sallivalt, ja kui lahingud olid iseäranis rasked, varustati elavjõu kaotustele vaatamata mõnikord isegi paar päeva täiskoosseisu järgi.

Sõdurid seadsid end sakslaste tranšeedes koduselt sisse.

Sõjaväeinseneride vaatepunktist oli kindlustusvöönd ehitatud arukalt: blindaažil relsslaed, kuulipildujapesadel soomuskuplid peal, tranšeede seinad laudadega vooderdatud, põrand üleni puurestidega kaetud — kultuurne, pole midagi öelda.

Blindaaži sees aga püsis naridele kuhjatud kopitanud talviste erariiete, madratsite ja patjade veel lahtumata läppunud lehk. Seinad olid täis kleebitud vaheldumisi leinavate madonnade ja supelkostüümides ning ilma nendeta tütarlaste pilte. Naride all kohvrid omatehtud ja ostetud kattekottides, millele olid musta värviga suurelt maalitud nende endiste omanike nimed.

Ehkki määrustiku järgi tuli Saksa relvad trofeemeeskonnale ära anda, ei teinud rooduvanem väljagi, kui sõdurid toppisid oma seljakottidesse granaate ja ohvitseriparabellumeid. Ta pani ainult teraselt tähele, kes mida hankis, et siis luuresse minevaid mehi varustada selle relvastusega, mille kaotamise pärast keegi etteheiteid ei tee, kuna see pole kuskil arvel. Neistsamust kaalutlustest juhindudes kahmas vanem ise Saksa käsikuulipilduja ja selle juurde kuuluvad õhukesest oksüdeeritud terasest ümbristes tagavaratorud. Kuulipilduja lülilised metall-lindid olid asetatud korralikesse lamedatesse alumiiniumkastidesse, mis olid hästi mugavad ühest kohast teise kanda.

Kui aga üks võitleja leidis kord sakslaste mägrakarvadest habemeajamispintsli ja lausus: «Väärt asi!», kortsutas vanem kulmu ning soovitas põlglikult:

«Näe, siin vedelevad veel saksa fritsu silmkoes aluspüksid, topi need ka külma kaitseks jalga.»

Sõdur kohmetus, viskas pintsli minema ja pühkis käed sineli külge puhtaks. Fritsude sanitaarpaunast leiti ravimite hulgas pabersidemed. See sakslaste ersats äratas võitlejais põlastust ja kutsus esile vaidlusi.

«Nemad lähevad tema eest surma! Tema aga mätsib nende haavu paberiga!»

«Tunned kaasa või!»

«Need on ju samuti sõdurid . . .»

«Fašistid!»

«Ega siis igaüks, seal on ka inimesi.»

«Meel läks hellaks pärast lahingut! Tunned rõõmu, et surmateadet sinu kohta ei kirjutata. Kodus ei nuteta.»

«Minu kodu jäta rahule. Pole mul seda.»

«Siis peksa neid, ja asi tahe!»

«See on iseenesestki selge. Aga vaata, kuidas neil välja kukub! Sõduri, tema haavade pealt hoitakse kokku. Näe, mul sai peakolu natuke kriimustada, sanpatis raisati pool kilo vatti ja meetrit kümme sidet ära ega tahetud veelgi rivisse tagasi lasta.»

«Küll leidis, mida võrrelda — meie ja nende suhtumist.»

«Mees räägib õigust. Võtaks õige need ersatssidemed ja teeks fritsudele tegelikkuse põhjal selgeks.»

«Sa parem mõtle sellele, mis sinul seljas, jalas ja peas on — vildid, poolkasukas, läkiläki. Aga mis neil on?»

«Plaanitsesid teised meile juba suvel lõpu peale teha, eks sellepärast olegi kerge riidega.»

«Ju siis arvestasid valesti.»

«Justament.»

«Nende sõdur on aga külmast kange.»

«Riisub.»

«Aga igaüks mitte.»

«Kas oled kontrollinud?»

«Juhtus sedasi. Võtsime kaks fritsu vangi. Enne kui tagalasse viisin, käskisin neil oma kastid ette näidata. Näitasid. Ühe kohvris oli kõik oma kraam, teisel — meie oma.»

«Ja mis siis?»

«Kellel kõik oma oli, seda koheldi seaduse järgi, ise viisin teise staapi.»

«Kas sa, mees, kartsid, et järsku keegi teeb talle liiga?»

«Võiksid parem vait jääda. Inimesel oli sõjamehelikku arusaamist!» lausus rooduvanem karmilt ja viis jutu oma, tõsistele asjadele. «Kui te aga esmaabipakki relvade puhastamiseks hakkate kasutama — olen märganud, et mõni seda teeb —, siis see pühkigu «rahvakomissari normist» suu puhtaks. Ja ärgu lootkugi, et mul süda haledaks läheb!»

Astunud blindaaži, kükitas Rjabinkin küdeva ahju ette, sirutas käed tule paistele ja jäi kuulama sõdurite kõnelust, taipamata, millest nad räägivad. Ta oli väsimusest ja närvide ülepingutusest möödunud lahingus lausa oimetu, soovis puhata ega tahtnud sellele mõtelda, kuid võimatu oli mitte mõtelda. Ta teadis, et pärast lahingut, pärast säärast hingelist põlemist annab kõige enam tunda mõistuse väsimus ja andutakse meelsasti igasugusele kergele vestlusele, otsekui jahtudes pärast ülekuumenemist ja meeleheitlikku jõhkrust, mille ajal igaüks neist käsutas iseennast karmilt, keskendunult ja halastamatult nagu ülem alamat. Jah, ta mõtiskles möödunud lahingust . . . Tutõškin näiteks lähenes saksa kuulipildurile granaadiviske kaugusele, ei heitnud aga granaati kohe, vaid rebis sellelt esmalt kesta, mis annab kaks tuhat väikest kildu, sest need killud võisid riivata ka teda ennast. Ja kui lahinguvedru koos lööknõelaga tööle hakkas, hoidis ta granaati veel paar sekundit pärast plõksatust käes ning viskas alles siis ettevaatlikult, mitte otse sakslase kõrvale, vaid nii, et too ei jõuaks granaati endast eemale virutada. Seda kõike tegi ta ajal, mil sakslane oli kolmejalgse kuulipilduja kõrval põlvili ja liigutas kiirustades ribilist toru ning materdas lumekoorikut valangutega, tulles tulistamisega ikka lähemale paigale, kus lamas Tutõškin. Kainelt kaalutleda niisuguses surmaohus — see ongi sõdurimeisterlikkuse kõrgeim kunst, mida suudab mõista ja oskab hinnata üksnes sõdur. Tutõškin kohmitses veidi aega Saksa kuulipilduja kallal, ei saanud aga võitlustuhinas selle mehaanikast jagu, mis oli ka täiesti loomulik. Siis upitas ta Saksa relva selga, roomas sellega Koldobini juurde, sest tal tuli meelde, et Koldobin on endine mehaanikalukksepp, ja jättis Saksa kuulipilduja tema hooleks. Seejärel läks Tutõškin hüppejooksuga

kartmatult üle lageda välja, olles kindel, et Koldobin katab teda trofeekuulipilduja tulega.

Tutõškin ise ei mäletanud pärast lahingut kõiki neid oma käitumise üksikasju. Need tõrjus eemale miski muu: saksa kuulipilduri kahvatusinised tähelepanelikud silmad, tema tihedad punased ripsmed, mis kooldusid imelikult allapoole, midagi jootelambi hubiseva leegi taolist kuulipildujatoru otsas ja piinav ärevus, et nüüd kohe puurib kuul sinu kehasse augu.

Ta ei märganud, et Koldobin oli raskesti haavatud. Koldobin tuli teadvusele alles siis, kui Tutõškin oli Saksa relva tema juurde lohistanud. Ta sai endast võitu ja pigem kobamisi kui mõistusega tabas oma tarduvate sõrmedega kuulipilduja mehaanika, pani relva tööle ja tulistas, tundmata lahinguhasarti, tajus vaid ebamäärast rahuldust, et relv töötab korralikult ja tema on selle taga, leides endas veel jõudu edasi lükata uut minestushoogu.

Kui Rjabinkin jälgis Tutõškinit lahingu ajal, ärritus ta esmalt seepärast, et Tutõškin saksa kuulipilduri lähedal olles viivitab, siis aga, kui Tutõškin roomas kuulipildujaga lumel siruli lamava Koldobini juurde, andis Rjabinkin talle valju häälega käskluse: «Edasi!», sest arvas, et Tutõškin oli pärast granaadiplahvatust põrutuse saanud ja orienteerumisvõime kaotanud.

Inimeste juhtimine lahingus pole lihtne asi, sest lahingu ajal võib inimene olla suuteline tegema midagi säärast, mida varem on võimatu ette näha ja käitumisreeglina planeerida.

Vaenlase poole liikuvat gruppi pataljoni tulevahenditega kattes peab allüksuse komandör mõistma, missugusel hetkel missugust tuld paluda. Kas tabada vastase elavjõudu või sundida vaikima tema tulepesad või jaotada tuld nende märkide vahel võrdselt, pidades meeles, et lahingu peale lubatakse rangelt kindlaksmääratud hulk mürske ja miine, sina aga pead mõttes arvet pidama, kui palju neid on välja tulistatud, kui palju veel jäänud, talitsema tulistajate ägedust, kui tunned, et pole veel saabunud otsustav hetk, mil tuleb anda marutuld ja pärast seda — otsustav hoop.

Hoop võib korda minna või ka mitte. Kui ei, siis oli järelikult kõik ilmaaegu. Nii inimkaotused kui ka laskemoonakulu — ja tuleb vaid lamamisduell üksikvõitlejate ja sakslaste vahel. Fašistidel on kombeks tappa haavatuid järsu trajektooriga tulistavaist kergemiinipildujaist, külvates maa-ala üle väikeste kõhukate, plekist stabilisaatoritiibadega miinidega, mis purunevad kõmavalt nagu paukherned, kuid tabavad oma sakilise metalliga läheda maa pealt halastamatult.

Pärast niisugust tuld muutub lumine lahinguväli laiguliseks, olles otsekui üle puistatud tillukeste tahmunud taldrikutega, väikese kaliibriga miinide plahvatuste sulanud jälgedega.

Tol ajal jäime sakslastele miinipildujate poolest veel alla, eriti roodu-, väikese kaliibriga miinipildujate poolest, aga selle puudujäägi tegid meie sõjamehed tasa kiindumusega «taskukahurväesse». Varusid granaate igasugusel viisil — kas siis ausal või ebaausal teel — ja nende valdamisel ilmutasid erakordselt suurt oskust.

See granaatidekirg ja nende salakogumine muutsid allüksuse juhtimise lahingus keeruliseks. Kaks võitlejat roomavad sakslaste positsiooni poole. Nad lükkavad ees oma vintpüsse ega tulista. Mispärast? Ei tea. Arvad juba, et inimesed saavad ilmaasjata hukka, haarad telefonitoru, et nende päästmiseks nuruda välja suurtükiväetuld. Ja äkki hakkavad nad sakslaste pihta granaate loopima, pildudes neid kükakil: kükakil seepärast, et püsti juba ei tõuse, lamades aga ei heida kuigi kaugele, nii et kükakil on päris paras.

Ja on vaja teada, missuguse võitlusviisi poole keegi kaldub. On tasakaalukaid, snaiperivilumusega mehi, kes rajavad arvestused hästi sisselastud vintpüssile. Niisugused võitlejad liiguvad lahinguväljal edasi ettevaatlikult, peatustega. Kohaneb, otsib silmadega märgi välja, laksatab vältimatult tabav üksiklask, siis vahetab positsiooni, ja jälle lajatab lask, ning niimoodi pärast iga puhkepausi. Üks või mitu säärast meest jäävad ahelikust maha või kiirustavad ette, kui on leidnud endale väikese meelitava künka, kust on hea ülevaade. Nad tegutsevad nagu individualistid ega armasta, et neid lahingu ajal käsutatakse, sest harilikult kavandab igaüks neist endale kindla tabamuste hulga. Pärast selle täitmist hoiduvad nad asjatult riskimast.

On aga ka teistsuguse loomuga võitlejaid. Nende meelest on kõige raskem vaenlasele pikkamööda läheneda, sest nad tunnevad end siis üksnes märklauana. Neile

peab komandör lähemale hoidma, et neid julgustada ja suunata. Kuid pärast rünnakule sööstmist ei vaja need sõdurid enam üldse komandörieestkostet. Vaenlasega silmitsi tegutsevad nad kartmatult ja meeletult kiiresti, kaotavad arvestamis- ja kaalutlemisvõime ega mõtle sellele, mitu sakslast igaühe peale tuleb.

Niisugused inimesed pelgavad vigaseks jäämist rohkem kui surma ja selle mõtte käes piineldes jooksevad nad vaenlase poole hulljulgelt täies pikkuses ning ergutavad end raevuhõigetega. See oskamatu tegevus päästabki neid tihti, sest sakslane juhib oskuslikult pinnatule roomavale ahelikule, arvestamata, et võib leiduda sääraseid ettetükkijaid.

Ent needsamad lahingu rasketel silmapilkudel kannatamatult meeletud sõdurid võivad paremini kui ükski komandör tõsta jalule ja kiskuda endaga kaasa inimaheliku, mis näis olevat lõplikult maa külge klammerdunud.

Selline omadus oli näiteks uljal sõduril Kuprijanovil, endisel Moskva kesksauna veevärgilukksepal, kes nimetas end ise laevastiklaseks ja ütles, et seepärast olevatki ta sihuke kartmatu. Rjabinkin alguses ei sallinud Kuprijanovit. Ent kord, kui ta temaga kõrvuti ahelikus roomas ja nägi, kuidas nahk Kuprijanovi pügatud kuklal tõmbles ning erutusest ilmusid näole laiad punased plekid otsekui nõgesetõbisel, tärkas Rjabinkinis Kuprijanovi vastu lugupidamine, sest ta sai aru, et sel mehel oli võrratult raskem kui teistel oma hirmust võitu saada.

Nii need kui ka paljud muudki tähelepanekud kinnitasid Rjabinkini vaimustustunnet inimese üle, kes on võimeline end juhtima ja käsutama targemini ning karmimalt, kui võiks seda teha ükski komandör.

III

Ajapikku õppis Rjabinkin sõdima, harjus sõjaga.

Tuli kindel veendumus, et tema allüksuse tulevõimsus pole nüüd nõrgem kui sakslastel.

Nüüd polnud enam vaja söösta hulljulgelt fašistide tankile vastu süütepudelite või granaadikimbuga. Nüüd oli juba külluses suure purustusjõuga spetsiaalseid

tankitõrjerelvi. Kohmakuse poolest vanaaegsete arkebuuside sarnaste tankitõrjepüsside asemele olid tulnud kerged, kuid võimsad ja normaalse tagasipõrkega püssid.

Neljakümne viie millimeetriste kahurite asemele, mis üksnes viisakalt koputasid vastu tankisoomust, olid tulnud suure kaliibriga pikatorulised suurtükid.

Snaiperid said optilise sihikuga iselaadivad vintpüssid, millel olid mahukad magasinid kümne padruni jaoks. Rännakutel ei liikunud väeosa edasi enam jalgsi.

Vaatluspunkti oli tulnud kaugnägemisoptika. Nüüd ei uurinud patareikomandör vastase tulepunktide paigutust enam teatribinokliga, vaid käärpikksilma abil.

Taevaski muutus eesliini kohal hoopis teiseks.

Jalavägi sõdib maa peal, tema vastutab maa eest.

Aga ennemalt oli nii: oled kõhuli maas, surud näo ristamisi pandud kätele, sinu pea kohal üleval tiirleb vaenlane ja tambib sind sealt pommidega, nagu soovib. Sinul aga pole seal üleval sõnakestki kaasa rääkida.

Nüüd oli taevast saanud omaette lahinguväli.

«Junkersitel» polnud enam võimalik kiirustamata, toimekalt ja läbimõeldult heita oma lasti meie jalaväe pihta. «Messerid», kes olid senini kumalase lennukõrgusel tegutsenud kui sinna-tänna lendlevad tulepunktid, lakkasid sadrimast.

Lahingud taevas käisid niisama läbimõeldult kui maa pealgi. Kuid sellest jalaväelase silmale ja elule meeldivast vaatemängust oli veel vähe. Meie lennuvägi hakkas kindlamini oma jalaväge katma. Pommilennukid kündsid vaenlase eesliini olulistes kohtades ja sügavalt, ründelennukid valasid selle kuulipildujaist üle, põmmisid puruks kahuritest, põletasid raketimürskudega. Kui meie hävitajail juhtus jõudeaega olema, hoolitsesid nemadki vastutulelikult jalaväe eest: leidnud oma lennukõrguselt vaenlase kuulipildujapesa, laskusid nad madalal horisontaallennul selle kohale niitva kuulipildujatulega.

Ja ka maa peal tuli meie poolel iseliikuvat metalli juurde. Nüüd ei pidanud jalavägi kaevikupõhja varjule minema üksnes Saksa tankide eest. Nüüd kihutasid omad sõjamasinad täie hooga vaenlase kaevikute poole, varjates ragiseva katusena silmapilguks taeva sinu pea kohal.

Ja enne kui sellest erutusest toibuda oleks jõudnud,

tuli üles karata ja joosta tanki järel, varjudes julgelt tema soomuse taha, tundes, et oled temaga koos vaenlasele ohuks.

See kõik andis sõdurile mehisust juurde ja äratas ka uhke mõtte, et töölisklass omalt poolt on nagu juba sõjast jagu saanud ja nüüd, sõdur, oleneb kõik vaid sinust.

Sedamööda kuidas olukord rindel võimaldas, saadeti sõdureid, kes olid kvalifitseeritud töölised, tagala tehastesse, kus neid vajati. Aga suur hulk samasuguseid töölisi, kes olid kindlalt sõduriks ümber kvalifitseerunud, jäi veel rindele, ja nemad moodustasid iga allüksuse võitlustuumiku.

Rjabinkin lootis alati niisugustele haritud sõduritele esmajärjekorras ja eriti aupaklikult kohtles ta neid, kes olid enne sõda kõrge kategooriaga töölised olnud, kes olid tulnud kuulsatest tehastest ja kellel oli elukutse, millest Rjabinkin iseäranis lugu pidas.

Ja kui Rjabinkin andis endisele mehaanik-lukksepale Bobrovile käsu võtta tankitõrjepüssiga sisse positsioon tankiohtlikus suunas, tärkas tal seejuures kaksipidine tunne.

Bobrovile oli tankitõrjepüss muidugi lihtne riist. Saksa tanki soomus oli talle otsekui läbipaistev kuppel; oma sisepilguga näeb ta läbi kõik punktid, mida soomust läbistav kuul vigastada suudab. Saksa tank on Bobrovi meelest masin, mille ta peab osavalt rikki ajama. Bobrov on tuntud stahhaanovlane, harjunud rahuliku elu ja kogu tehase austusega. Ja seepärast, kuidas ta vaenlase tanki lähenemist ka ei kardaks, ei tohi ta tulejoonel oma arvestustes eksida. See poleks talle ainult sõduriau kaotamine, vaid ka ilmajäämine töölise heast nimest, mis teda allüksuses esile tõstis. Rjabinkin tundis südametunnistusepiina, kui saatis Bobrovi, kuulsa stahhaanovlase ja suure asjatundja metallilõikamise alal, üksinda tankitõrjepüssiga fašistide tanki vastu. Ise arvas ta, et niisugune inimene on hoopis vajalikum Nõukogude tankide tootmiseks kui Saksa omade hävitamiseks. Liiatigi leidus allüksuses külluses mehi, kel polnud küll töölise elukutset, mis võidu saavutamisel nii oluline on, ent kes olid valmis sakslaste tanke tankitõrjepüssist vapralt tulistama.

Kui Rjabinkin saatis staapi raporti lahingus silmapaistnud võitlejate kohta, märkis ta alati perekonnanimede juurde sulgudes meeste endise elukutse, sest ta tahtis staabitöötajate tähelepanu sellele juhtida, et neid inimesi võiks tootmistööle tagasi saata, ehkki tal enesel oli südamest kahju ilma jääda neist võitlejaist, kes igas lahingus olid peamised võidu sepistajad.

Sõdurite igapäevases elus ei saanud suure austuse osaliseks üksnes autoriteetsete tööliselukutsete omanikud, vaid ka originaalse elukutsega inimesed.

Allüksuse võitlejad näitasid üles erilist hoolt, et hoida elatanud sõdurit Artur Kapustinit, endist lõvitaltsutajat, kes oli saanud broneeringu ja siis jälle sellest ilma jäänud, kui ta tabati lõvidele määratud loomaliha müümas.

Võimalik, et Kapustin ilmutas oma kiskjate puuri minnes erakordset kartmatust. Ent rinde jaoks polnud jäänud selle tunde varjugi.

Kummaline küll, kuid seda, mida sõdurid poleks andestanud teistele, andsid nad andeks tollele kunagi tüsedale, nüüd lotendava nahaga mehele, kasimatule ja nukrale, äärmiselt närvilisele ja kergesti solvuvale inimesele.

Kui Kapustin lõi lahingus avalikult kartma, ei äratanud see põlgust, mis oleks olnud õiglane, vaid otsekui tõstis sõdureid nende endi silmis kõrgemale.

Kui isegi lõvitaltsutaja kaotab sakslaste ees pea, sõdurid aga mitte, siis tähendab see, et nad on omandanud midagi erilist, ainulaadset.

Kui allüksuses käisid staabi- või poliitosakonnatöötajad, esitlesid sõdurid neile alati rõhutatud pidulikkusega Kapustinit. Sõdurid arvasid, et kui möödunud lahingust kannab ette Kapustin, siis mõjub see autoriteetselt. Kes võiks kiskjate taltsutajast paremini mõista, mida tähendab vaprus?!

Pealegi jääb siis juhtkonnale meelde nende allüksus, kus on nii originaalse elukutsega sõdur; ülemustel meeles olla aga on kasulik.

Ent kõige rohkem ja ühel nõul hoidsid sõdurid lahingus sanitaarinstruktor Voroninit, samuti elatanud, väga tagasihoidlikku meest, ja seda austusest tema elukutse vastu, mis sobis ainult rahuajaks — ta oli olnud kurttummade koolis õpetaja.

See oli haruldaselt peenetundeline ja viisakas ini-

mene. Kui lahingu ajal tema peale karjuti: «Kuhu sa tükid, otse tule alla, oota väheke!», sõnas Voronin veendunult: «Palun ärge minu pärast muretsege!»

Haavatu juurde roomanud, ütles ta usalduslikult:

«Kahjuks ei ole mul meditsiinilist haridust. Kuid ma kinnitan teile, praegu on kirurgia niisugusel tasemel, et tema saavutusi tuleb üksnes imeks panna . . .»

Haava kinni sidunud, sõnas ta:

«Noh, vabandage, pean teile natuke tüli tegema.»

Ta võttis oma kõhnade kätega haavatud võitleja sinelikraest kinni ja lohistas teda tagurpidi mööda lumist välja. Kui jõud otsa lõppes, lausus ta hingeldades:

«Teie loal puhkan pool minutit.»

Ning kurtis:

«Ei saa endale andeks anda. Oli mul ju omal ajal võimalik korrapäraselt virgutusvõimlemist teha. Aga ei. Elasin nagu linnuke oksal.»

Ta liikus lahingu ajal tranšees ringi, peatus sõdurite selja taga ja palus sosinal:

«Palun olge ettevaatlikud! Mulle tundub, et täna on tuli eriti äge.»

Ja ta ütles seda niisugusel toonil, otsekui oleks hoiatanud halva ilma eest, mis ähvardab külmetushaigust tuua.

«Ütle, Voronin, kuidas sinu meelest on: võib arvata, et kurdile tundub lahingus kõik normaalselt vaikne, ja niikaua kui pihta ei saa, pole tal üldse põhjust närveerida?» küsis tankihävitaja valju häälega seepärast, et tal olid kõrvad vatti täis topitud.

«Just vastuoksa,» väitis Voronin. «Kui inimene on ühe meeleelundi kaotanud, arenevad teised, mis teevad kaotuse tasa. Õieti öelda on inimene juba niimoodi loodud, et teatava järjekindlusega on alati võimalik ühe meeleelundi koormus teisele üle viia.» Ja lausus harda aukartusega: «Inimene on mateeria kõrgeim, imepärane looming. Ei ole suuremat imet kui inimene.»

«See ime aga tehakse sandiks, aetakse hoolimatult hauda.» Sõdur tõmbas tankitõrjepüssi palgesse ja tõlistas doti ambrasuuri.

«Lubage, kuid antud ajaloolises situatsioonis on inimese mõiste meile lahutamatu sellest, mille nimel ta võttis kätte relvad,» ütles Voronin ja krimpsutas kõva paugu pärast nägu.

«Tõsi,» oli sõdur päri, «sa võiksid poliitjuht olla!»

«Kas teate, astusin parteisse siin rindel üksnes sügavalt isiklikel kaalutlustel, sest arvasin, et kui kommunistiks saan — noh, kuidas seda selgemini öelda —, sean endale kõige kõrgemad nõudmised. Ja see aitab mul siis paremini üle saada hirmust oma elu pärast.»

«Noh ja kas aitab?»

«Kujutage ette, aitab jah!»

«Oled tõearmastaja inimene, Voronin. Vaat mis!»

Voronin sõnas kohmetunult:

«Mul on muidugi meeldiv seda enda kohta kuulda. Kuid minu arvamine on, et meie praegune olukord on iseäranis soodus selleks, et igaüks meist püüaks paremaks saada, kui ta on, sest eks või ju juhtuda, et edaspidi selleks enam võimalust ei tule.»

«Kui maha tapetakse, kas nii või?»

«Jah, seda ma peangi silmas.» Voronin lisas naeratades juurde: «Tahaks kangesti järelejäänud aja selleks ära kasutada, et inimesest rõõmu tunda.»

Tankihävitaja vajus mõttesse ja ütles siis:

«Aitäh, et lootust andsite.»

«Lubage küsida, millega siis?»

«Eks ikka sellega, et olime inimesed ja oleme ka jäänud inimesteks. Sõda ei ole meid ära rikkunud.»

«Täiesti õige,» nõustus Voronin rõõmsalt. «Te saite minust õigesti aru.»

Kui Rjabinkin kord vaenlase kestva suurtükitule ajal koos Voroniniga ühes varjekaevikus istus, küsis ta:

«Pavel Andrejevitš, teie taipate juba huulte liikumise järgi, mida inimene ütleb, kuid kas käekirja järgi oskate aru saada, mis inimene keegi on?»

«Niisuguse võime arvavad endil olevat grafoloogid. Mulle aga tundub, et see on šarlataanlus.»

«Järelikult ei õnnestu ära arvata?»

«Aga mis teid õigupoolest huvitab?»

«Noh, üks sõdur siin muretseb, miks naine ükskõikseid kirju saadab.»

«Milles see ükskõiksus väljendub?»

«Kirjad on nagu kodused aruanded. Mitte ainsatki sõna armastusest.»

«Aga kas nad armastavad teineteist?»

«Nagu abielus ikka.»

«Aga mismoodi see ikka on? Mina näiteks olen ammu

abielus, aga siiamaani häbenen paberile panna oma tundeid naise vastu, praegu veel iseäranis.»

«Mispärast siis? Noh, olete kultuurne inimene, teate, kuidas sellest raamatutes kirjutatakse.»

«Peale selle, et ma pole võimeline leidma oma tunnetele vastavat kirjanduslikku vormi, on veel üks asjaolu.»

«Missugune?»

«Egoism. Inimene nõuab armusõnu teiselt, otsekui sõnatult sunnib neid välja ütlema, kasutades ära omaenda dramaatilist olukorda.»

«Kas seda, et me oleme rindel. Nii või?»

«Täiesti õige... Ent kui armastav inimene on tulvil ennastohverdavat armastust, näitab ta ka kirjades samasugust eneseohverdust.»

«Kuidas siis?»

«Üpris lihtsalt. Ta ei kirjuta oma armastusest.»

«Aga teie naine?»

«Meie leppisime omavahel kokku, et väldime seda teemat.»

«Miks siis?»

«Ütlesin naisele, et ma pole oma vastupidavuses kindel, ei suuda kannatada pikka lahusolekut.»

«Kuid mina omaga niimoodi kokku ei leppinud.»

«Naistel on eriline hingeline läbinägelikkus, ülitundlikkus, ütleksin. Nähtavasti just see tegur dikteeriski talle käesoleval juhul arukat tagasihoidlikkust.»

«Mis see neile teeks paar sooja sõna läkitada. Kahju hakkab neist või?»

«Üldiselt mulle tundub, et kui neid sõnu tihti tarvitada, kaotavad nad oma erilise tähenduse.»

«Minu oma kirjutas mulle näiteks pesupesemisest,» kaebas Rjabinkin. «Pesi kõik minu riided puhtaks peale tööriiete. Kodus paneb need nüüd pärast tööd endale selga ja isegi magab nendes, sest ühiselamut köetakse kehvasti. Miks need pesemata ürbid küll selga panna, liiatigi veel tööriided?»

«Kulla mees!» hüüatas Voronin ja vabandas samas. «Andestage, et ma kõnetasin teid vabalt, eraisiku kombel. Teie aga olete kõige õnnelikum puupea. Neis teie tööriietes ta ju tunneb teid, kas taipate.» Kõhnu, pundunud soontega käsi kokku lüües hüppas Voronin üles ja sõnas erutatult: «See ju ongi armuavaldus, ääretu, ja ma lisaksin, suure armastuse avaldamine!»

Tundes sahiseva õhu jäika liikumist, jõudis Rjabinkin tõugata Voroninit kõigest jõust, viskuda tema peale. Kui mürsk oli lõhkenud otse kaeviku ees, ajas Rjabinkin end vaevaliselt sirgu ja küsis:

«Kas tegin sulle haiget?»

Ja päris uuesti tõsiselt:

«Aga võib-olla pole see nii? Ehk on lihtsalt narrus? Või on tal seebiga raskusi?»

Voronin aga küsis silmi pilgutades:

«Millest te õigupoolest räägite?»

«Eks ikka neist tööriietest.»

«Teate, mis,» sõnas Voronin. «See on lihtsalt fantastika. Pääsesime mõlemad äsja surmasuust, teie aga... lausa imelik.» Ta tegi katset muljutud õlgu kehitada ja krimpsutas valu pärast nägu.

Sõdureid ei lähendanud rindel ainuüksi sõdurivõrdsus, üksteisest sõltumine lahingus, üldine kommuunielu, vaid ka see usalduslik, üksteist mõistev avameelsus, mis sai võitu isegi kõige kinnisemaist loomustest, keda üksindus pani teistest rohkem kannatama.

See üksindustunne, just nagu hingekramp, ei taba inimest ilmtingimata üksnes siis, kui ta kuuleb otsekui paratamatult läheneva mürsu sahisevat heli, mis justkui tõmbaks endasse kogu ta olemuse, või kui ta näeb kuulipildujavalangu punktiiri tolmuna enda poole hüplemas. Üksinduspiin võib tabada sõdurit näiteks blindaažis, mis on inimestest tulvil ja jutukära täis. See võib olla mingi tähelepanematuse, rumala hoolimatuse tagajärg. Oletame, et üks võitleja jagab naerdes laiali saksa trofeesigareid, mis on tehtud nikotiiniga immutatud pressitud kapsalehtedest ja mille suitsetamisest jääb suhu vaid mõru maik. Kõigile jaotab, aga üks jääb ilma. Ja see, kes ilma jäi, teeb näo, nagu põlgaks ta saksa tubakat, too aga, kes ta ilma jättis, teeskleb, nagu poleks ta seda ilmajäetut isegi märganud.

Ja ongi kõik. Kuid sellest on küllalt.

See, kes ilma jäeti, ei suuda enam üldisest vestlusest osa võtta. Tal väriseb solvumisest lõug, ja et oma läbielamusi sellega mitte reeta, astub ta soojast blindaažist välja ning seisab kaua ühenduskäigus, kuigi ühes paigas kaua seista pole mõtet: võib snaiperi kaela saada.

Too aga, kes teda solvas, hakkab piinlema. Sellepärast, et ei öelnud sõdurile avameelselt, et sigarid polnud loetud, ja nii kujuneski täbar olukord: mehi oli blindaažis rohkem kui sigareid... Ja haarasid neid jultunumad, mitte aga need, kellele mees ise oleks tahtnud oma käega pakkuda.

Eesliinil vajavad inimesed eriti sõbralikku tähelepanu, viisakust ja inimlikkust. Kõike seda, mida nad lahingu ajal üldse ei vaja, pärast lahingut aga vajavad nagu külmast väriseja sooja.

Ja kõikemõistev sõdurisüdamlikkus ongi see, mis kaitseb valvsalt inimeste hingi solvamise ja seega ka üksinduse eest. Alati leidub mõni kogenud rindemees, kes säärastel puhkudel, nagu näiteks see lugu nende trofeesigaritega, pöördub ilmajäänu poole ja lausub sõbralikult silma pilgutades:

«Nägid, missugused inimesed! Kuivatatud sõnnikut tõmbavad ega peagi halvaks. Sina teed õigesti — põlgad ära.»

Ütleb niimoodi ja litsub saksa sigari kontsa all laiaks, jättes ka ennast suitsust ilma, ning nüüd on tal põhjust ilmajäetult meelitavalt paluda: «Ega sul suitsu ei leidu?» Saanud tema käest näputäie mahorkat, seletab valjusti: «Vaat sihukeste kõrval rünnakul hätta ei jää, kas või viimse padruniga aitab välja.»

Sõduri nägu soojeneb ja tõmbub naerule, tema lõug ei värise enam, sest sõdurile on kõige talumatum tunda omasuguste võitlejate hoolimatust. Ja kõige olulisem on sõdurile sõduri kiitus, sest sõdur on sõduri silma all.

Kogenud rindemees teab, et kui lahingu ajal valdab sõdurit viha ja raev, siis pärast lahingut muutub ta lahkemaks, ja pole olemas heategu, millest ta keelduks, puhates headuses pärast ülemäära suurt vihkamispingutust. Ja need, kes on lahingus kõige vapramad ning kõige julmemad, on harilikult ka kõige hoolitsevamad, mõtlevad seltsimeestele rohkem kui teised.

Kuprijanov käitus lahingus nagu pöörane, jultunult ja raevukalt. Ja juba üksnes sellega suutis ta võita allüksuse kõigi sõdurite poolehoiu. Kui ta aga pärast lahingut kiitust oodates oma vägiteost jutustas, kuulati teda ükskõikselt. Ja mitte seepärast, et tema uljuses keegi kahelnud oleks.

Eksisteerisid erilised mõisted sõduri käitumise sündsusest ja sõduriväärikusest. Nende mõistete järgi peeti lugu neist, kes pärast lahingut ei räägi endast, vaid teisest; neid peeti hästikasvatatud ja peenetundelisteks sõduriteks.

Kõik inimlik igas asjas — nii halvas kui heas — tuli eesliini kaevikuelus üksikasjaliselt ilmsiks, kuni kõige varjatumate iseärasusteni iseloomus, mõistuses ja vaadetes; siin tulid ilmsiks isegi mõtted, mida keegi ei olnud välja öelnud, kuid mida võis tajuda inimese käitumises, tema meeleolus.

See, et siin üksteist põhjalikult tunti, igaühe iseärasusi peensusteni mõisteti, tõsine ja aupaklik huvi iga inimese vastu, loomulik tahtmine teda mõista ja kiirustamata ning järelemõeldult määrata kindlaks igaühe koht sõdurkonnas, mis koosneb nii erineva hingega inimestest, kuid on vankumatult ja kindlalt üksmeelne peamises, — see informeeritus avas täpselt ja peaaegu alati õigesti inimese tõelise olemuse, ükskõik kui kinnine ja iseeneses ta ka polnud.

Kõige rängem ja kõige pikaajalisem katsumus inimestele, nende hingede piinav ja lõputu kurnamine on see, kui vaenlane tundide ja ööpäevade kaupa töötleb metoodiliselt ja põhjalikult eesliini oma koondtulega. Vastu vappuvat kaevikuseina liibudes sooritas sõdur raskeima ja vastutusrikkaima kõigist sangaritegudest, mis seisnes sunnitud tegevusetuses.

Inimese mõtetele ja tunnetele võib helide kombinatsioon erisuguselt mõjuda. Helide mõjul inimene täiustub, hakkab paremini mõistma enda ja teiste sisemaailma, tundma kütkestavat rõõmu eksistentsist; see tekitab meeldiva ühtsustunde teiste inimestega, kogu inimkonnaga.

Suurtükid, mürsud ja pommid tekitavad ka helisid, enne kui tapavad. Need helid mõjutavad vastavalt inimese mõtteid ning tundeid senikaua, kui ta on elus, ja nende eest pole pääsu.

Ja kuna pole olemas seesugust inimest, kelle hinges muusika üldse mingit vastukaja ei leiaks, siis seda vähem võib kohata säärast inimest, keda ei mõjutaks purustamise muusika, lahingu helid.

Lahingu helides kehastub sõja reaalne halastamatus, need helid sulavad sünkroonselt ühte metalli hävitava löögiga, surmaga.

Kuid sõduril tuleb pikka aega ärevalt oodata rünnaku algust, ja seetõttu on ta õppinud nende piinavate helide käes mõtlema, mõtisklema, ja on loomulik, et tema teadvust mürgitab aegamööda väljakannatamatu üksindustunne, eraldatus kõigest elavast.

Kergem on taluda seda, kui sõdurid on mitu ööpäeva kiiruga kaitsevööndeid rajades või kindlustades jõudnud füüsilise väsimuse piirini, kus kaob võime üldse midagi tajuda, kergem on pärast pikka päevateekonda või isegi siis, kui kaevikutes valitseb pakane, mis segab mõtlemast sellele, kas mürsk tuleb pihta või mitte.

Komandöridel on kergem, nemad ei tohi endale mõelda, kui vastane tulistab kaitsevööndit, nemad peavad mõtlema allüksuse kõigile võitlejaile, sellele, kui palju võitlusvõimelisi jääb järele rünnaku otsustavaks silmapilguks pärast kestvat ettevalmistustuld.

Ükskõik kui vapper ja kui väärtuslike isiklike omadustega komandör ka ei oleks, sõdur teab, et enesevalitsemisele kohustavad komandöri teenistus ja auaste, sest tema poole vaatavad uurivalt kümnete sõdurite halastamatult terased silmad. Komandöri kohus on sisendada reipust, ja sõdur on sellest ülihästi teadlik.

Sel piinaval tegevusetuse ajal tule all olles on üks sõdur teisele oma tahte ja kannatusega toeks; ta näeb, et teine kannatab samamoodi kui temagi, ning see teadmine rebib sõduri välja üksindusest ja isoleeritusest. See liidab inimest teise inimesega ühte, tekitab jõutunde, vennaliku üksmeele ja kooskannatamise tunde; paneb ergult mõistma, et see, kes on surma ees harukordselt kartmatu, pole mingisugune eriline üliinimene, vaid samasugune võitleja nagu sina, ta on nõrkemas sellesama surmahirmu kätte, kuid saab sellest võitu. Ent mitte üksinduses, vaid koos sinuga, ja see vastastikune siirus äratab igatsuse nõrkusest jagu saada, kui raske see ka poleks.

IV

Rjabinkin oli oma kogemuste põhjal tunda saanud, missugust tervendavat mõju avaldab lahingus lohutav ja siiras sõduriusaldus . . .

Kogu öö oli sakslane tulistanud eesliini suurekaliibrilistest suurtükkidest. Mürsud lõhkesid heledalt praksatades, murdes välja laepalke, pekstes kuumade hiidpallitaoliste õhulainetega, mis oleksid justkui lõhkikäristatud taevast alla sööstnud.

Saksa patareid töötasid rütmiliselt, intervallidega, mida läks vaja mürskude laadimiseks kuumaks läinud torudesse ja distantsi korrigeerimiseks. Patareid töötasid nagu ilmatu suur katuse ja seinteta tsehh. Kauge hall pilvevari nende kohal lõi särama hetkelistest purpurpunastest peegeldustest, püssirohuvälkudest. Patareide hääl kostis kui mitmetonnise vasara tuhmid löögid, millega rammitakse kõvasse pinnasesse hiiglaslikku vaia, pannes järeleandliku maa iga löögi järel pehmelt, ent raskelt värisema. Pea kohal rigisesid smirglina õhujoad, kust sadas alla terasest elukaid, kes maaga kokku puutudes ise hävisid ja tõid enesega kaasa hävingut. Nad lõhkesid seletamatu helinaga, mis lõi kõrva trumminaha lõhki. Lõhestatud sisemise leegi survest, prahvatasid nad puruks nagu kõvasti suletud anum, pildusid raevukalt laiali küljed, mis lõhkesid tuhandeks surmavaks killuks — lõikavaks, lõhkikäristavaks, läbitorkavaks. Püssirohugaas sulatas lumise maa mustaks ja tulejugade sähvak andis õhule veeldatud klaasi raskuse ning tiheduse.

Blindaaži lae relsid tõmbusid otsetabamuse all keerdu, otsekui oleks neid valtsitud tööpingil, mis on rikki läinud.

Suurekaliibriliste suurtükkide rütmiline mürin vaheldus kõigist olemasolevaist torudest antavate lühikeste koondlöökidega ja siis sarnanes eesliin metsatulekahjuga. Tulepõõsastena lõkatasid miiniplahvatused, mürskude lõhkemised aga kasvatasid tohutu tulekausi, mis purskus maa seest üles ja kustus samal hetkel, langedes kõminal alla nagu kivilaviin. Nende koondlöökidega püüdis vaenlane halvata inimeste tahet, panna nad ängistust tundma.

Pärast niisugust tulelaviini proovis vaenlane meie

võitlejate hingelist vastupidavust oma tankide ja nende soomuse varjul jooksvate automaaturite rünnakuga. Varisenud varjumispaikades ja kaevikutes kohmitsevad sõdurid — poolkurdid, poolpimedad, vaevalt hing sees — rabelesid sellest poolsurnud inimese olekust välja samasuguse krampliku pingutusega nagu kaevurid kaevikuummistusest.

See poolsurnud inimese tunne tekitas väljakannatamatu, rõhuva üksindustunde, sulle näis, nagu oleksid sa ainult pooleldi olemas, — tekitas uue poolsurma või täieliku surma tunde. Inimene nägi surma rebestatud ja segipaisatud inimkehades enda kõrval.

Kõike seda elas tol ööl läbi ka Pjotr Rjabinkin kaevikus, mis vappus nagu muldküna, ja ta tundis end poolelus-poolsurnuna. Just siis roomas tema juurde sõdur Tšišihhin, kes oli töötanud treialina samas tehases kus Rjabinkin. Silmad ta hallis näos olid valged. Ülestõstetud sinelikrae vahel savikamakad, mida ta ise ei tundnud. Tšišihhin naeratas sunnitult ning lausus tardunud ja kangete, otsekui luiste huultega:

«Kuidas on, Rjabinkin, kas frits teeb meil elu kibedaks? Rohkem enam ei võigi!» Ja küsis: «Kas suitsupoolist leidub?»

Rjabinkin häbenes näidata, et tal käed värisevad, ning vastas ebasõbralikult, kähedal häälel:

«Ei ole.»

«Tõmbame siis minu oma.»

Otsekui krampis sõrmedega harutas Tšišihhin vaevaliselt tubakakoti paelu lahti ega suutnud kuidagimoodi kotti lahti teha, ise selgitas kibeda avameelsusega:

«Mina aga, näe, läksin närvi, saad aru. Kui kärgatas mu kõrval, siis mõtlesin, et noh, nüüd on kõik . . .»

«Aga sina ära mõtle,» sõnas Rjabinkin, ehkki ise mõtles endamisi sedasama, kui varingu alla jäi.

«Paistab, et sina ei ole endast väljas,» sõnas Tšišihhin kadedalt. «Saad endast jagu ega mõtle selle üle, mina aga mõtlen ikka aina enda peale nagu nõrguke.»

Siis hakkas Rjabinkinil teesklemise pärast häbi ja ta sõnas:

«On külm, aga näe, mina olen üleni higine, ja käed — need ka veel . . . Sa keera mulle parem ise, Tšišihhin.»

«Ah et närveerid,» läks Tšišihhin rõõmsaks ja hakkas ärevusega seletama: «Noh, aitäh, et lootust andsid, muidu

hakkasin juba mõtlema, et mina üksi olen teistest halvem, et ainult minul käib üle jõu, teised aga kannatavad kõik rahulikult välja, ja hakkasin täitsa pead kaotama. Nüüd on südamel kergem, et pole ma halvem ühti, vaid samasugune kui teisedki.» Ta tõmbas mahvi ja ütles seejärel usalduslikult: «Hoidun õige sulle lähemale. Tehases aitasid mind hädast välja, kui ma normiga hätta jäin. Nii et kui pihta saan, ega sa mind maha jäta, tassid välja!» Lausus siis häbelikult: «Ja et ma sulle võlgu olen, seda pean elulõpuni meeles. Nii et kõrvuti olla oleks meil parem.»

«Mis asjas sa siis tahad minuga kokku leppida?» päris Rjabinkin kahtlustavalt.

«Ega ma tahagi sinuga miskis asjas kokku leppida!» hüüatas Tšišihhin protesteerivalt, solvunud niisuguse küsimuse pärast, peamiselt aga tooni pärast, millega küsimus esitatud oli. «Mul pole miskit kokkulepet tarvis. Ma teen iseendale selgeks, kuidas mul tuleb mõista iseennast ja seda, mis ma sulle võlgu olen.»

«Sa pea parem oma sõdurivõlgnevust, sõdurikohust meeles!» lausus Rjabinkin komandörihäälel.

«See aga väikestest võlgadest koos seisabki, see sõdurivõlgnevus,» lausus Tšišihhin uhkelt. «Ja ega ma üksi sinu ees võlglane ole, kui ausalt öelda, siis olen kogu oma rahuajaelu vältel kõigile võlgu jäänud, nii nagu sinagi ja meie kõik.»

«Noh, õige küll,» nõustus Rjabinkin. «See oli meil päris tore, ja kui sõda poleks tulnud, mis siis veel oleks olnud!»

«Justament nii,» rõõmustas Tšišihhin. «Võta või Aleksei Grigorjevitš Trušin. Kes ta kõigile sõduritele on? Poliitjuht, ja kõik. Mulle aga on ta auastmelt veel kõrgem. Kui ma treipingi taga tööga hakkama ei saanud, jagas ta mulle oma kogemusi, justkui oleksid need talle endale ülearused, ei riivanud minu enesearmastust, vaid jagas neid tasapisi. Kuigi ma polnud isegi tema brigaadis. Ja ka rindel peab ta mind silmas. Kaotasin täägi püssi otsast ära. Tema märkas seda ja kukkus noomima.

Mina temale vastu: «Ega praegu ole sihuke sõda, nagu Kodusõda oli, täägirünnakule me ei lähe. Fašistid põrutavad meile automaatidest läheda maa pealt, teie aga näägutate mind täägi pärast. Hädakorral võin ka püssipäraga äiata.»

Tema aga vastab mulle: «Sina, Tšišihhin, ära mõtle selle peale, miks sa lahingus täägi ära kaotasid, vaid tuleta meelde, miks sa lahingus täägi kadumist tähele ei pannud. Eks ikka sellepärast, et sa vaenlasega energiliselt lähivõitlusse ei läinud. Ja seda sa ise ei märganud. Kui oleksid seda kõige tähtsamat tähele pannud, siis oleks ka tääk kõvasti kinni olnud ja sina poleks lahingus oma sõdurikohta esimeses ahelikus kaotanud.»

Mina küsisin: «Kas teie arust olin ma siis argpüks?» — «Ei, miks seda, sa lihtsalt pole veel eesmiseks sõduriks kõlblik. Nii et pea ennast selle kandi pealt silmas.»

Aga mina ju lõin selles lahingus kartma, pressisin ennast vastu maad. Ei vahtinud niivõrd fašiste kui maastikku, et leida paras paik, kus oleks kavalam maha heita, kus oleks ohutum pärast hüppejooksu, iga künkakese vaatasin välja ja kõiki padruneid kandsin kaasas, ühtegi ei kulutanud ära.»

Rjabinkin nõustus nukralt:

«Tõsi, juhtub ka sedasi, et otsid silmadega hoolsamini varjupaika kui fašisti, kes oma kaevikust pea välja pistab. Noh, ja kui komplekti pärast lahingut üle loed, siis tuleb välja, et oma nahka hoides tegid säästu; sõdurite ees on häbi, langenute ees aga tunned end hullusti süüdi.»

«Just-just,» kiitis Tšišihhin tagant. «Trušin sedamoodi seletaski. Ühest küljest peab võitleja maastikul taiplikult edasi liikuma, teisest küljest aga peab ta oskuslikult tulistama ja iseennast juhtima, südametunnistuse järgi. Pole ju olemas sihukest komandöri, kes suudaks lahingus kõiki võitlejaid jälgida, seepärast tuleb ennast ise käsutada ja pärast lahingut justkui iseendale aru anda — üle lugeda näiteks padrunid, kui neid järele on jäänud, selgeks teha, miks neid järele jäi, kui neid aga ei jäänud, kas siis ei juhtunud ehk sedasi, et tulistasid lihtsalt niisama, mitte lahingu huvides, vaid selleks, et äkki jaoülem pärast kontrollib. Oletame, et teda ehk saab tühja padrunitaskuga tüssata. Kuid oma südametunnistust ära ei peta. On ju nii?»

«Tõsi,» nõustus Rjabinkin.

«Järelikult tuleb endaga silm silma vastu jäädes osata õiglane olla. Siis tunnustab sind ka terve jagu ja rühm ning võib-olla ka terve rood.» Ja Tšišihhin andis samas seletust: «Just niimoodi soovitaski Trušin mul mõtelda.

Ütles, et tal on niisugune kogemus Kodusõjast saadik tagavaraks. Ja veel ütles ta: «Sõduriamet polegi nii keeruline, et tolku ei saaks. Kuid tubli sõdur tuleb ainult tublist inimesest.» Ja ta selgitas mulle avameelselt: poliitjuhi parteilise kohuse iseärasus selles seisabki, et ta peab inimlikkuse igas sõduris kommunisti tasemeni tõstma. Kodusõja ajal oli kasutusel parteilasest punakaartlase meelespea, mille Lenin isiklikult heaks oli kiitnud, ja selles öeldi nii: kommunist peab minema lahingusse esimesena ja tulema sealt viimasena. Järelikult, kui parteitu niimoodi talitab, siis ongi see talle kõige parem parteisse astumise soovitus.»

«Mis, kas agiteerid mind?» küsis Rjabinkin, vaadates heakskiitvalt Tšišihhinile otsa, kelle silmad särasid praegu elavast, hoopis teistsugusest erutusest kui enne.

«Oh ei,» kohmetus Tšišihhin. «Räägin seda nagu iseendale valjusti. Sa ise tunned ju Trušinit paremini. Ta kiitis sind juba tehases ja siin samuti . . .»

Kuigi selle jutuajamise ajal langesid kõmisevalt mürsud, mis pimestasid ereda oranži leegiga ja lõid kõrvad lukku, jätsid ilma õhust, mille plahvatuse leek ära põletas, ning külvasid üle kuivade kõrbenud savikamakatega, talusid mõlemad mehed kannatlikult neid surma mükse, tundes vaid pilguks valu hinges, mis kiskus kokku üksindustundest. Selle aga tõrjus silmapilkselt eemale teise inimese läheduse tajumine, teadmine, et nad mõlemad tunnevad üht ja sama. See vabastas sisemisest vangistusest, mis tabab inimest surma puudutuse hetkil. Vabastas tahte halvatusest, hingelisest rusutusest. Süütas südames soovi võidelda ja maksta kätte üleelatud hingelise alanduse eest. Aitas kannatlikult taluda praegust kangelaslikku tegevusetust ootuses, mil saabub päästev tegutsemisvabadus. Ning Rjabinkin ja Tšišihhin polnud ainukesed, kes leidsid lihtsa inimliku tee sellest rusutusest ülesaamiseks, otsekui lähendasid oma hingi. Neil hukutavatel pikkadel tundidel, mil tuli olla lakkamatu ja ägeda suurtükitule all, ajasid ka teised võitlejad hiljukesi vaiksel häälel juttu, hoidudes paaridesse või kogunedes määrustikuvastaselt summa. Nad rääkisid asjadest, mis olid väga kauged sõjast ja samal ajal väga vajalikud sõjale, vajalikud inimeste hingejõu võiduks sõja üle. Need vestlused katkesid üksnes siis, kui oli vaja ära viia haavatu või langenu.

Tranšeesid mööda käies ja kuuldes, et sõdurid ajavad juttu, ei seganud Trušin end neisse vestlustesse, sest arvas, et siin on «kõik korras». Kui ta aga silmas vaikijaid, seina ääres norutajaid, alustas ta tavalisest sõdurikombest — palus suitsu või pakkus ise — ning sõnas usalduslikult:

«Täna raiskavad fritsud meie peale nii palju laskemoona, nagu nad kunagi varem pole raisanud. Küllap taipasid, kui kõva pataljon meie oma on. Ööd-päevad läbi põrutavad kõigist kaliibritest. Kodusõja aegu ma nii valju mürinat ei kuulnud, alles nüüd on juhust. Süda sees kohe väriseb.»

«Kas teil või?»

«Mis sina siis arvasid? Närveerin!»

«Komandöriblindaažis on ohutum närveerida. Neljakordne lagi.»

«Tõsi küll, kaevikus on lahtine taevas pea kohal,» lausus Trušin rahulikult, nagu poleks märganudki, et sõdur on endast väljas. «Näed, missugused pirakad tähed ja kõik säravad nii, nagu poleks midagi juhtunud.»

«Kas teie tulite siis välja tule alla tähti vahtima?»

«Võib-olla et ka tähti. Ega nad üksi sulle ja mulle sära, vaid ka neile, kes kodus on.»

«Tähendab et on, kes surmateate vastu võtab?»

«Küllap leidub. Miks sina siis nii tige oled, kas kodus ei ole kedagi seda saamas?»

«Ei, miks ei ole, sugulasi jätkub.»

«Sa võiksid õige sinna nišši minna, on ohutum, rinnatiski selle kohal tervem!»

«Ükstas kurat kõik!»

«Noh, kuidas soovid. Ainult et seda ma sulle ütlen. Kui mitte enda jaoks, hoia siis võimalust mööda oma elu lähedaste inimeste pärast. Oletame, et sina koju tagasi ei jõua, aga kuidas nemad peavad seda üle elama?»

«Seltsimees poliitjuht, te kamandage mind, minu perekond ei lähe teile üldse korda.»

«Kuidas siis nii, et ei lähe korda?» laiutas Trušin imestunult käsi. «Misjaoks siis meie sinuga siin oleme kui mitte nende pärast.»

«Mis te mulle kärbseid pähe ajate? Kas siis igaüks seisab siin oma perekonna eest?»

«Ilmtingimata. Ja esmajärjekorras.»

«Te ei räägi minuga partei seisukohalt.»

«Kuidas nii?»

«Sellepärast, et mina ei kuulu sinna.»

«Noh, sina ei kuulu, mina aga kuulun. Kas sinu arvates pean siis parteilasele rääkima üht ja parteitule teist?»

«Teie amet on sihuke — meeleolu ülal hoida, igaühe jaoks oma võti.»

«Kas sina siis arvad, et inimesed hoiavad siin hinge luku taga?»

«Harilikult küll, igaühel oma.»

«Oma küll jah, aga lukk, eks see ole ainult raskus ja muud midagi.»

«Teie aga ütelge mulle, kas ma võisin selle luku endale ette riputada või ei võinud? Võtsin langenud sõdurilt tema padrunid ära, pärast lahingut luges jaoülem mul need üle ja pani kõigi sõdurite juuresolekul valvel seisma, justkui oleksin ma mürsulehtris lamanud ja oma sõdurikohuse ära unustanud. See oli solvav.»

«Miks sa siis ära ei seletanud?»

«Mismoodi sa seletad, kui seisad valvel, sirge nagu tikk. Tema aga sõimas näo täis ja läks minema.»

«Hüva, mul tuleb sellest jaoülemaga eri jutt.»

«Pole tarvis.»

«Miks?»

«Jaoülema perekond on okupeeritud territooriumil. Tal süda sellepärast valutab. Ise tormab tagasi vaatamata lahingusse, noh, ja teistelt nõuab sedasama.»

«Kas sa siis leiad, et tal on õigus?»

«Ei, miks nii. Tuleb lahing, küll ma tõestan talle.»

«Mis siis ikka, õige ta on, kui nii teha plaanitsed. Nii et tõestad jaoülemale?»

«Tõestangi!»

«Mina aga, mõistad sa, olin sinust eksiarvamisel. Näen, et sõdur on kangestunud, püss mullaga üle puistatud, ise samuti. Mõtlesin agiteerima hakata, aga paistab, et ilmaaegu.»

«Kuidas siis nii, et ilmaaegu?» solvus võitleja. «Kas ma siis teie poliitvestlusest aru ei saa? Sain küll.»

«Mis sa siis omandasid, missuguse juhtlause?»

«Noh, seda mõistsin, et jaoülemast tuleb ka inimese moodi aru saada, nii nagu ma aru sain sellest, mis teie

minuga rääkisite. Te ei teinud kohe püssist juttu, et miks sõdur sihuke hooletu on. Esialgu soovisite teda mõista parteilase kombel, inimese kombel. Alles siis tegite juttu hooletusest. Selle eest ma teile ütlengi, et miks ma nii hapus tujus olin. Mitte jaoülema pärast. Sakslane tulistab, vaatá et tapab hoopis maha. Mul aga ei ole isegi kellegagi koos suitsu teha. Mõtlen, et lähen mõne võitleja juurde, kas või oma tubakakotiga. See aga tubakat ei võta. Tal on mu ärakulutamata padrunite lugu meeles ega võta. Kui aga hakkan padrunite asja seletama, nii nagu see tegelikult oli, ta võib ka mitte uskuda.»

«Mina ju usun sind.»

«Miks ma siis teile ütlesin? Arvasin, et kukute ainult nõu andma, kuidas vaenlast peksta, teie aga hakkasite minuga kodust rääkima.»

«Kõige esmalt tähtedest,» tuletas Trušin meelde.

«Õige, tähtedest — nii see oli. Noh, ma arvasin huupi, et poliitjuht otsib lähenemisteed. Ajasin ennast turri. Pärast aga taipasin, et teid võib-olla muljub ka miski oma mure. Noh, ja teatasingi siis, et kuigi minu mure on ehk tühine, piinab see ometi.» Palus kohmetult: «Ärge te seda väga südamesse võtke, et teid poliitosakonnas kõvasti hurjutati selle eest, et sõduritelt fašistide lendlehti leiti, teie aga ei lubanud meie seljakotte kontrollida. Pärast viisime ise omal algatusel staabitöötajad peldikusse vaatama, poisid tarvitasid lendlehti seks otstarbeks, kõige sobivam paber. Ja muud midagi . . .»

Kogu see jutuajamine käis keset leeke ja plahvatuste mürinat, keset lõhkeaine põlemise kärsahaisu, mullasadu ja kilde, mis vingusid nagu piinlev loom, ning vestlus katkes ainult siis, kui Trušin võis end vaikuse hetkel sirgu ajada ja vaadata, kas ei tule fašistide tanke.

Kui Trušinilt päriti, miks meie suurtükid vaikivad, vastas ta imestunult: «Milleks neil oma asupaika reeta? Fašistid on oma tulepositsioone tugevasti paljastanud ja kõige järgi paistab, et reedavad ennast täna hoopis. Meie omad märkavad neid ja kustutavad sobival silmapilgul ära. Kus on praegu meie kahurväeluurajad? Meist ettepoole roomanud. Uurivad, kalkuleerivad. Pole neil miskit hõlpu lagedal maastikul, kus ei leidu varjumispaiku ega kaevikuid, oled nagu peo peal. Ja kelle

heaks nad rügavad? Meie heaks. Mis te siis mõtlete, kas meie kahurväelastel süda ei valuta meie pärast, kas nad ei näe oma positsioonidelt, kuidas sakslane siin mürskudega kogu maad ja ilma materdab nii et lase olla? Näevad. Teavad. Tunnevad muret. Kuid ega lahing ole kaklus: tema sulle, sina talle. Ja pole veel teada, mis on selles olulisem — mõistus või vaprus. Ehkki ilma julguseta mõistust lahingus ei säilita, mõistus oleneb julgusest. Julgus koos mõistusega ongi vaprus. Võtame või näiteks Hodžajevi. Ta roomas tankitõrjemiiniga tankiohtlikku paika, sidus miini pika juhtme otsa, heitis mürsulehtrisse maha, ja kui fašistide tankid tulid, tiris miini juhtmega otseteed roomiku alla, noh ja kõik, asi tahe. Kogu manöövri sooritas kõhuli lehtris lamades, killud ei puudutanud teda ja ka tank ei märganud üksikut eraldi võitlejat.»

«Automaaturid aga põrutasid talle valangu.»

«Riivasid. Kuid ellu jäi. Ja ordeni sai. Kindral ise kruvis haiglas selle talle suisa alussärgi külge. Riided oli hospidali majandusosakond hoiule võtnud. Ükspäinis alussärk oli jäetud. Mingeid muid oma asju tal seal ei olnud. Särk, orden ja sidemed. Aga oma kogemuse — tabada tanki, miin juhtme otsas — jättis ta meile. Tegi oma taibukusega meile heateo. Ja nüüd on palju neid, kes soovivad miinidega Hodžajevi moodi tegutseda. Leidub isegi selliseid, kes oma miiniväljal vargil käivad, tassivad nagu kõrvitsaid aiamaalt. See küll enam õige tegu pole. Võib ju sapööridega kokku leppida. Küsida laenuks. Kuigi nad ei tohi miine ära jaotada. Inimese moodi võib ju alati kokku leppida. Aga see on meil säherdune komme omavolitseda, küsimata võtta. Ka eraelus.

Mina näiteks tegin tööriistajaoskonnas endale vabal ajal lõiketerad oma maitse järgi. Panin need pärast tööd kappi. Ükskord kui tööle läksin, hakkan võtma, vaatan: mis see siis on? Ära nüristatud ja ülekuumendamisest hõõgutusvärvi. Kes tegi? Meie Rjabinkin proovis oma oskusi kiirtreimisel minu tööriistadega ilma küsimata. Hakkasin temalt pärima:

«Kuidas sa ometi võisid sihukese häbematusega hakkama saada?»

Tema vaikib. Ise justkui lõdiseb, aga kõrvad punetavad.

Ütlesin siis:

«Missuguse kiiruse sa tööpingile andsid?»

Vastab.

«Luiskad. Lõiketera peab tugevast ülekuumenemisest korrapealt purunema, see aga on ainult ära nüristatud.»

Rjabinkin pudrutab midagi omaenese uue retsepti järgi tehtud emulsioonist.

Ütlen siis: «Noh, anna siia, las mina proovin.»

Proovisin. Läheb. Tuli ainult lõiketera mõnevõrra suurema nurga all teritada, ja oligi kõik.

Küsin: «Miks sa siis omavolitsesid?»

Vastab: «Ma ei uskunud, et lubate. Mitte ei uskunud!»

Vaat kõik halb tuleb sellest, et me ei usu iseendisse. Aga kellesse siis veel uskuda kui mitte inimestesse? Usu lahingus seltsimehesse, ja hirm ei pitsita sind nii kõvasti. Kui ei usu, on sul halvem iseendaga toime tulla, kuigi ehk oledki vapper.»

Sõduritele otsa vaadates küsis Trušin trotslikult:

«Mispärast näiteks parteilasest võitleja end lahingus kindlamini tunneb? Mitte seepärast, et ta oleks iseenesest ilmtingimata teab kui hea, vaid seepärast, et parteipilet — see on nagu mingi sinu isiklik number peale seltsimees Leninit, ja iga parteinumber on parteil, kogu rahval arvele võetud. Ja selle arve järgi nõutakse kommunistilt rohkem, kuivõrd ta on parteis, kes pole iial, kuskil ega milleski vankuma löönud.»

Äkki sõnas Trušin kavalalt:

«Kuid on ju meiegi keskel varjatud, vormistamata kommuniste. Ma arvan, nad tuleb ära vormistada. Võtame kas või Hodžajevi. Kas talle võib soovitajaks hakata? Võib. Küsisin temalt hospidalis, miks ta varem soovitust ei palunud. Ütles: «Sihtisin juba ammu fašistide tanki, ikka ei õnnestunud, kuigi proovisin ka tankitõrjepüssiga. Nüüd läks korda. Järelikult võin paluda end parteisse võtta.» Nägite, mismoodi! Hankis endale Saksa tankiga soovituse parteisse. Kes siis kommunistidest-võitlejatest pärast seda talle oma parteilasesoovitust keelab?»

Ja tõsinenud, lausus Trušin karmilt ning rangelt:

«Meil, seltsimehed võitlejad, on kommunistide hulgas suured kaotused. Tuleb täiendada. Mõelgu igaüks enda üle järele. See on niisugune asi — kogu eluks.» Ja selgitas: «On muidugi sääraseid, kes häbenevad, miks nad

ei astunud parteisse varem, rahuajal, kollektiivis, kus neid kõik tundsid. Ja mis siis sellest, mina arvan, et rindel on inimene kõigile nagu peo peal. Ja ka iseendale on ta nähtavam, nagu näiteks täna. Igaüks oleks just nagu korda kümme, võib-olla ka enam, otsekui hukkunud ja uuesti ellu ärganud. Sakslane materdab kõvasti. Aga pole häda midagi, näete, meie jutleme. Täiesti normaalne, nagu ikka tähelepanelikud, arukad inimesed . . .»

V

Suurt hingekosutust pakkus Trušin võitlejaile neil päevil, kui sakslased panid eesliini vappuma mürsulaviinidega, paiskasid alla väga erineva kaaluga pomme, piklikke plekkvutlareid — teatud kõrguses iseavanevaid kassette, kus oli väikeste granaatide ja miinide segu, mis sadas alla surmava räguna. Sakslased kasutasid ka viitsütikuga pomme. Poole- või veerandtonnine raske konteiner tungis tuhmilt potsatades pehmesse maasse ning end seal peites luges oma salaminuteid ja -sekundeid. Pikeerijad sööstsid kaldu maa poole otsekui allatulistatud, möirgasid sisselülitatud sireenidega meeletult ning poetasid musti sajakilogrammiseid õhus kukerpallitavaid ja vinguvaid pomme, mis kukkusid nagu puuhalud. «Messerid» toksisid suurekaliibrilistest kuulipildujatest — tibatillukeste fosfortäidisega mürskudega, mis süütasid põlema turbase pinnase ja panid hõõguma matmata sõdurite sinelid.

Ja just neil päevil, teades, et mitte üksnes polgu staabis, vaid ka diviisis hinnatakse kõrgelt tema allüksuse sangarlikku vastupidavust, mangus Trušin välja juuksuri ja tõi ta eesliinile.

Juuksur, auväärse, paksu ja pundunud näoga elatanud mees, käitus poliitjuhi ees enesekindlalt ja soliidselt, ehkki oli ainult reamees. Kaasas vintpüss, gaasitorbik ja padrunitasku, nagu sõduril peab olema, hoidis ta veel ettevaatlikult käes ruudulist naistekohvrikest, ja kui kuskil kaugel lõhkes mürsk, heitis ta kärmesti maha ning kattis kohvri oma vetruva vatsaga.

Trušin tundis juuksurile tema hingeldamise ja va-

nuse pärast kaasa, ta tahtis teda kitsas ühenduskäigus aidata ja pakkus ennast kohvrit kandma. Juuksur aga sõnas:

«Vabastage mind pigem kõigest sellest,» võttis püssi ja gaasitorbiku õlalt ning ulatas need Trušinile, kes jäi niisugusest jultunud, ja veel ohvitseri silme all toimepandud määrustikurikkumisest nõutuks.

Juba pataljoni staabis oli juuksur Trušinit oma kõrkusega imestama pannud; heitnud Trušinile hooletu kõõrpilgu, oli ta nagu läbi hammaste lausunud:

«Vaadake ennast, seltsimees poliitjuht! Üks oimukoht on teil kaldu lõigatud, teine sirgelt. See on suur lohakus.»

Juuksurilt vintpüssi ja gaasitorbikut võttes otsustas Trušin talle õpetust anda. Ta arvas, et kui juuksur ilmub koos temaga niimoodi kaevikusse, põhjustab see sõdurite hulgas kahtlemata lõikavaid pilkeid habemeajaja pihta.

«Mis amet teil eraelus oli?» päris Trušin viisakalt, arvates, et niisuguse auväärse ja tähtsa näoga mees on nähtavasti mingi endine tsiviilülemus, kes pole leidnud rindel oma võimetele rakendust.

«Juhataja,» vastas juuksur.

See vastus kinnitas Trušini läbinägelikkust. Ja kui järgmine miin oli lõhkenud lausa ühenduskäigu kõrval, tahtis ta juba teatava pilkega pärida: «Kuidas on, kas ei häiri?», kuid tema kaaslane lisas samas nukralt ja unistavalt:

«Äri kesklinnas, kahe salongiga. Daamide omas kuus tooli, meeste osakonnas kaheksa . . .» Lisas siis üleolevalt: «Minu juurde isiklikult võis saada ainult eelneva sissekirjutamisega. Kolmekümnendal aastal töötasin juba Petrovka tänaval esimese tooli juures.»

«Vabandage, kui vana te siis olete?»

«Sel pole olulist tähtsust,» lausus juuksur. Ja otsekui leebudes pajatas: «Ega ma sõjakomissariaadi kaudu tulnud. Ma tulin partei rajoonikomitee kaudu, sest minu aastakäik mobilisatsiooni alla ei kuulunud.»

«Olete siis parteilane?»

«Kahekümne neljandast aastast!» Juuksur heitis Trušinile üle õla pilgu ja sõnas õpetavalt: «Nepi ajal pidasid kõik paremad meistrid oma ärisid, importparfümeeria, teenindamisel kõrge klass. Kuid oli olemas

partei määrus erakapital välja tõrjuda. Kutsuti rajooni täitevkomiteesse, määrati juhataja kohale. Riikliikus juuksuriäris number üks. Noh, õigustasin usaldust. Püsiv klientuur. Ma ei jäänud juhuslikule komandeeritute kontingendile ega möödaminejatele lootma. Plaani nendega ju täita voib. Kuidas aga kvaliteeti saada? Kvaliteet paistab välja ainult alalise klientuuri juures.»

«Eks oleks teie kvalifikatsiooniga ju korpuse staabis etem olla,» soovitas Trušin.

«Meie diviisi komandör on minu endine klient,» lausus juuksur.

«Noh, siis kas või diviisi staabis. Teie eale oleks rahulikum. Ja juhtkond tuttav.»

«Ehk soovitate mul ka pojale diviisikomandörilt eestkostet paluda vastutasuks selle eest, et ma teda alati lugupidamisest raseerisin ja pügasin, nagu oleks ta ette sisse kirjutatud olnud?»

«Kas poeg sõdib?»

«Aga teie oma?» küsis juuksur tigedalt ja sõnas vastust ootamata uhkelt: «Säärane puhas, hea poiss! Oli daamide salongis meistriks. Kuid kas teie taipate, mis tähendab töö daamide salongis? Väga suur ahvatlus kergemeelseks eluks.»

«Kas tema on rindel samuti oma erialal?»

«Mis te sellega mõtlete?»

«Noh, et ainult kvalifitseerus ümber meeste pügamise peale?»

«Jah,» lausus juuksur kurvalt ja irooniliselt, «kvalifitseerus ümber. Ja sel põhjusel on ta vasakule käisele isegi märk õmmeldud. Mustast kalevist romb ja sellel risti kahuritorud nagu lahtised käärid.»

«Kas suurtükiväelane?»

«Ära arvasite!»

«Tõsine eriala.»

«Aga ta on mul alati tõsine poiss olnud . . .»

«Lubage, kuidas on teie ees- ja isanimi?»

«Sergei Ossipovitš.»

«Mind hüütakse Aleksei Grigorjevitš.»

«Väga rõõmustav,» lausus juuksur, ilma et oleks naeratanud.

Ent kui nad ühenduskäigust välja jõudsid, soovitas Trušin Sergei Ossipovitšil võtta gaasitorbik ja vint-

püss ikkagi enda kätte, sest ta kartis, et sõdurid võivad seda inimest igasuguste naljadega solvata.

Roodu blindaažis anti juuksurile kasutada tööruum.

Trušin võttis allüksuse isikkoosseisu nimekirja, ja nii nagu kunagi rahuajal oli ta oma brigaadi tööliste nimekirja kohal preemiate jaotamise eel mõttesse jäänud, vajus ta siingi mõttesse: keda kutsuda juuksuri juurde esimesena, vastavalt lahingulistele teenetele ja distsiplineeritusele väeteenistuses. Märkinud nimekirjale järjekorranumbrid, saatis ta virgatsi sellega minema. Ta pidas siiski vajalikuks Sergei Ossipovitši hoiatada, sest tranšeed olid siin varem vaenlase käes olnud ja fritsudel nähtavasti polnud kombeks kontrollida, kas sõdurid on täitanud, ja ehk on nende sõdureil sellest isegi soojem, sest sügamine ja kratsimine soodustab vereringet . . .

«Lühemalt,» palus juuksur.

«Noh, ühesõnaga, olge peenetundeline, kui midagi leiate,» lausus Trušin nukralt.

«Viisakus on meie töös esimene seadus,» sõnas juuksur jahedalt.

Sõdur astus blindaaži kohmetult, naerunäol, oli hämmeldunud ja ühtlasi õnnelik selle tavatu austuse üle eesliinil säärases olukorras, kus iga tääk on arvel ja vastane surub peale.

«Palun,» ütles Sergei Ossipovitš ja lõi lina laksatades laiali. «Missugust lõiget eelistate? Kas madalat, kõrget, keskmist, siilisoengut või nulliga?»

«Mis kiiremini läheb, seda teegi.»

«Teil on nii kiire?»

«Mis siin ikka vassongi taga ajada?»

«Sõjamehe juures peab kõik olema ažuuris, välimus samuti,» lausus Sergei Ossipovitš rangelt. «Seda arvamist, et meie oleme ebakultuursed, sisendab endale sakslane.»

«Mis te siis rassistidelt ikka nõuate?»

«Teil, vabandage, on ülahuul viga saanud, habemenoaga ei julge teid tülitada. Tasandan veidi ettevaatlikult kääridega, kujundan habeme *à la* Douglas Fairbanks. Kas «Zorro märki» olete kinos näinud? Teile sobib. Medalite järgi saan aru, et ka teie olete erakordselt julge.»

Ilmus sünge pikka kasvu sõdur, põsed sügaval aukus,

nägu mullakarva, võttis läkiläki ära, pea ümber oli tal määrdunud ja korbatanud side. Istus peegli ette kastile ja nõudis:

«Tasanda väheke . . .» Taipas äkki ja hakkas pea ümbert sidet maha rullima, krimpsutades valu pärast nägu.

«Sul tuleb sanpatti minna, Jegorõtšev,» ütles Trušin kähku. «Ma ju andsin sulle käsu, mine sanpatti.»

Sõdur tõusis püsti ja sõnas solvunult:

«Tähendab, ei saa?» Ja lausus vihaselt: «Aga sanpatti ma ei lähe! Pole mul mõtet seal tolgendada.»

«Üks hetk,» ütles Sergei Ossipovitš ja lisas julgustavalt: «Pole sihukesi raskusi, millest bolševikud jagu ei saaks.» Ütles siis Trušinile: «Kutsuge sanitaarinstruktor seltsimehele sidet uuendama ja koos temaga teenindan klienti ka mina.»

Senikaua kui sanitaarinstruktor sidet vahetas, töötas Sergei Ossipovitš masina ja kääridega, ise kaastundlikult nägu krimpsutades. Lõpetanud töö, andis nõu:

«Odekolonni ei soovita. Teil on ümberringi lisakriimustused, tekitab ebameeldiva tunde.»

«Kas hakkas kahju?» küsis sõdur.

«Valu teha pole mul õigust.»

«Kas odekolonnist hakkas kahju?»

«Tõuske püsti,» palus juuksur.

Sõdur tõusis. Sergei Ossipovitš pritsis pihustist tema mundrile. Juuksur käis ringi ümber sõduri ja muudkui pritsis. Siis astus ligi, ohkas ja lausus:

«Garanteerin, et ööpäeva hoovab teilt odekolonni lõhna nagu peigmehel pulmas.»

Sõdur päris:

«Kas olete alati niisugune?»

«Missugune?»

«Noh, lõbus.»

«Meeldivate inimestega on ka meeldiv pisut lõbutseda,» lausus juuksur reipalt kiirkõnes. Ja hüüdis: «Palun järgmine!»

Kui Sergei Ossipovitš masinaga uue sõduri pead puudutas, küsis ta järsku erutunult:

«Kas on valus?»

«Ei.»

«Andke andeks, kuid te tõmblete. Arvasin, et ehk on masin ummistunud, tirib.»

«Oh ei, ma teen nüüd kogu aeg nii.»
«Kas põrutus?»
Sõdur kõõritas kartlikult Trušini poole ja selgitas:
«Kuid ma olen sellega juba harjunud. Taban hetke otsekohe kahe tõmblemise vahel ja vajutan siis päästikule. Pole muidugi seda täpsust, kuid siiski. Granaadi viskamisel ei ole sest aga üldse lugu.»
Sergei Ossipovitš hakkas järsku ennast teenindama, pritsis pihustist endale näkku, kuivatas siis salvrätikuga silmi ja põski ning küsis uuesti:
«Teie siis väidate, et pole viga, normaalne?»
«Korras,» nõustus sõdur.
Sergei Ossipovitš nööpis aegamööda ja hoolikalt sõduri kraenööbid kinni, nii aegamööda, otsekui poleks tahtnud seda klienti ära lasta, ja kui sõdur oli lahkunud, pöördus Trušini poole ning lausus mõtlikult:
«Kas panite tähele, tal on juuksed otsmikul isemoodi turris. Meistril tuleb seda asjaolu eriti silmas pidada. Pojal näiteks oskasin mina üksi ilusasti lõigata, sest ka temal ei kasvanud juuksed nii nagu teistel, vaid salguti.»
Kui sõdurid olid teenindatud, valmistas Trušin juuksurile kosti. See aga lausus:
«Ande andeks, kuid ma heidan parem natukeseks pikali.»
Võtnud jalad lahti, heitis juuksur laudkoikule, tõstis jalad kokkurullitud poolkasukale, mis oli peaalusest kõrgem. Sergei Ossipovitši paljad labajalad olid paistes, mustjaslillat värvi. Tabanud Trušini pilgu, selgitas juuksur:
«Puhtprofessionaalne nähtus, verepais alajäsemetes pikaajalisest vertikaalses asendis viibimisest.» Lisas siis põlastavalt: «Võib-olla kuskil välismaal teenindatakse klienti istudes, kuid see pole ju töö, vaid labastamine.»
Niisugune pisiasi nagu see, et juuksur külastas allüksust eesliinil, avaldas sõduritele suuremat muljet kui polgukomandöri või isegi diviisikomandöri tulek nende asupaika.
Kui säärased kõrged komandörid ilmuvad eesliinile, siis tähendab see kõigepealt muidugi seda, et allüksuse hõivatud positsioonid on kogu väeosa edukusele lahingus eriti tähtsad.
Ühest küljest sisendab see sõdureisse uhkust, teisest

küljest aga — ka ärevust: kõik mõistavad, et ees seisab üpris ränk lahing.
Ja kui hea, lugupeetav ning isegi armastatud kõrge komandör võitlejate seas ka poleks, kui targalt, taktitundega ja usalduslikult ta ka ei vestleks, kui ulatuslikult ta ka ei ilmutaks hoolitsust inimeste eest, kõik see on ette nähtud sõjaväe argielus.
Nüüd aga tuli äkki eesliinile sõduriseisuses elatanud mees, teenindas võitlejaid asjalikult, nagu poleks sõda tema jaoks olemaski, küsis igaühelt viisakalt ja rangelt: missuguseid oimukohti eelistate: kaldu või sirgeid?, justkui oleks see nii temale kui ka sõdurile erakordselt tähtis . . .
See põhjalikkus, tõsine suhtumine oma töösse, oma elukutsesse, isegi nagu pöörane vaimustatus põhjustasid sõdurite seas vestlusi, mis ei puutunud otseselt selle oma ala meistri külastusse, kuid miskipoolest olid need temaga seotud.
Tankihävitaja Matešin, punapäine ja suure ninaga sõdur, rääkis oma paarimehele Kulikovile, kes oli tulnud hiljuti täienduseks:
«Ma olen viisakas ja kannatlik inimene. Minu vahetusemees aga ei kõlvanud kuhugi. Läheb minema, tööpink üleni emulsiooni, õliga koos, laastupuru täis. Mina tegin tema jaoks korda, tema mulle mitte. Pärast vahetust lendas tsehhist välja nagu kuul. Leidub ju säärase idki! Puhtast südamest ütlemine ei mõjunud. Otsustasin talle tsipake õpetust anda. Tollesamaga. See oli muidugi näotu tegu, aga mis parata, kuidas sa teisiti saad kasvatada. Möödub nädal, teine — saame kokku, ei sõima mind, kõik kannatab välja, nagu olekski tööliste vahel sedasi kombeks. Nii kui laenu tellimine tuli — tema kadunud. Ametiühinguorganisaator pidi teda individuaalselt veenma. Noh, puhta tagurlane. Siis aga valiti mind ametiühinguorganisaatoriks. Võtsin nõuks teda allkirjalehega kodus kinni püüda, et terve ta pere ees öelda, mis ma temast arvan. Lähen sinna, väike tuba, mööblit pole üldse. Naine tal kõhnuke, üksnes silmad suured peas, tunneb piinlikkust, räägib: «Vabandage, meil on koristamata.» Aga mis siin koristada, kui midagi peale tööpingi polegi, sellel igasugune rauakolu. Rauakolu keskel istub minu subjektike ja meisterdab midagi.

Noh, mulle oli kõik klaar. Teeb haltuurat. Ütlen talle ametlikult:

«Teie juurde tuldi tehasekomiteest.»

Tema vastab: «Olen kinni.» Isegi pead ei kergitanud.

Noh, mul kargas hing täis. Tunnen, et kukun sõimama. Naine aga viipab mulle käega, kutsub ära. Lähen siis temaga koridori. Ütleb mulle:

«Palun tulge mõni teine kord. Serjoža töötas öö läbi ja paistab, et tal hakkab välja tulema.»

«Mis ta teil teeb? Naabrite priimuseid, supipotte tinutab? Nii. Ja sellepärast ei saa teda ühiskondlikes asjus tülitada?»

Naine põrkas minust eemale, justkui oleksin mina mürgine madu, aga mitte see tema Sergei. Ja prahvatas:

«Serjoža on leiutaja, paneme mõlemad kogu palga tema ideesse. Ja sellepärast polegi meil midagi ülearust. Inimeste ees on isegi piinlik. Kuid te taipate ise, on vaja . . .»

Kõrvetas mind sellega nagu keeva veega kastrulist otse vastu larhvi. Läksin uuesti sisse, võtsin mütsi maha, istusin tema kõrvale. Vaikin, tema aga nagu ei peagi mind inimeseks. Lükkas õlaga valge eest ära ja pusis edasi.

Vaatan hoolega ja mul hakkab koitma, mida ta meisterdab. Meisterdab teine lõiketerakomplekti padrunit, tähendab selleks, et poleks tarvis instrumenti vahetada, vaid padruni ühe pöördega, nagu töö nõuab, lõiketera tööasendisse seada. Väärt asi. Kuid mida ta ei jaganud? Meie tööpink oli ära logistatud, tööriista järgi oleks pidanud ka töökiirust reguleerima. Mina olin selles juba vilunud, oma tööpingiga harjunud. Tuleb välja, et mõistsin tööpinki paremini kui toda veidrikku.

Oma vahetuses kutsusin välja seadistaja ja plaani andmise asemel sättisin tööpingi korda, vahetasin ühtteist. Administratsioon pidas minust lugu kui ametlikust lööktöölisest, kirjutas kõik välja, mis nõudsin.

Serjoža tuli tsehhi. Ütlesin talle:

«Noh, pane nüüd oma kombinatsioon hakkama.»

Noh, ja oligi kombes. Asi läks korda.

Kandsin tehasekomitees kõik ette, nagu sulle, ainult et ametlike sõnadega. Serjoga rabas tsehhikomitee preemia endale ja pärast ületehaseliselt ratsionaliseeri-

mis- ja leiutusbüroolt samuti. Kuigi ta polnud mulle kohane, jäin tema vahetusemeheks edasi. Nüüd aga oli asi arusaadav — mõjuv põhjus. Näed, ei ole lihtne inimest mõista!

Enne sinu tulekut olin näiteks teiseks numbriks, midagi nagu abitöölise moodi Petuhhovi juures. Too siis jättis mind varjekaevikusse, justkui peaksin ma üksnes oma elavjõudu hoidma, ise roomas üksi lahtisele positsioonile ja tulistas sealt tiivalt tanki külje pihta. Mulle usaldas ainult toru puhastamise ja tankitõrjepüssi kandmise, justkui oleksin talle Sancho Panza, relvakandja «Don Quijotest».

Esiotsa solvusin. Pärast hakkasin aru saama. Väljapaistev võitleja, aga lugupidamise peale maias. Noh, ja ma osutasingi talle seda, sest ta oli selle minult kui sõdurilt täiesti ära teeninud, ehkki ma olin temast aastate poolest vanem.»

«Lugupidamine, see on kasulik asi,» sõnas Kulikov, «kas või õige vähe, aga rõõmu teeb.»

Matešin võttis läkiläki peast, painutas pea alla ja päris:

«Ega ta mind liiga ära nudinud? Viimaks hakkab veel külm?»

«Normaalne,» sõnas Kulikov ja lisas siis asjatundja toonil: «Soliidne lõige, siilisoeng, vanemale inimesele passib hästi.»

Tankihävitaja noogutas nõusolevalt — ta oli kolmekümne kahe aastane, Kulikov polnud veel üheksateistkümnenegi . . .

VI

Kui riidevarustust saadi, nõudsid eakamad ikka üks number suurema, et soojem oleks, selleks, et tunda end lahedamalt. Kõigist esemeist peeti kõige tähtsamaks jalanõusid. Neid silmitseti enne proovimist mõtlikult, umbusklikult ja kahtlustavalt, ning kui sõdur lõpuks ühe paari juurde kindlaks jäi, võttis ta nägu meeletult julge ja otsustava ilme. Noored võitlejad valisid mundrit niisamuti aeglaselt ja visalt nagu eakamadki, kuid juhindusid soovist saada riided keha järgi: liibuvad

sõduripluusid, kalifeede moodi püksid. Neid kurvastas tublisti see, et nahkrihmade asemel anti presentvööd, säärikute asemel saapad ja sõduripüksid olid puusal ilma puhvideta — täitsa nagu erariided, ainult et khakivärvi. Ja sinelid, õmmeldud avarad, olid liiga pikkade käistega ning neid häbeneti, otsekui oleksid need isa seljast tulnud.

Oma mundri näotuse pärast olid sõja esimestel kuudel puudutatud ka selle väeosa sõdurid, kus teenis Rjabinkin; iseäranis läksid nad tujust ära, kui neil oli juhust näha kaadriväeosade võitlejaid sõjaeelsetes hästiistuvates ja hea kvaliteediga mundrites ning, mis peaasi, neil olid säärikud, mitte saapad.

Ka Pjotr Rjabinkin tundis end oma mundris kaadrisõdurite ees nii nagu pärast vabrikukooli lõpetamist, kui talle olid tehases välja antud uued tööriided ja iga kaadritööline sai selle uue, halvastiistuva riietuse järgi kohe aru, et ta on uustulnuk. Ja kuigi Rjabinkin tuli iseseisvalt toime tööpingi taga, sest ta oli selle peale vabrikukoolis välja õpetatud, püüdsid isegi tehase koristajad talle heatahtlikult nõu anda, arvates, et ta vajab seda.

Kunagi pärast sakslaste läbimurret Läänerindel neljakümne esimese aasta oktoobris taganes Rjabinkini väeosa lahingutega käreda pakase käes suvemundris ja asus hiljem iseseisvalt kaitsele Možaikal. Rjabinkin, kes oli siis veel reamees, ei mäletanud, kas niisugune ametlik käsk «Pidada vastu viimse veretilgani» oli siis antud või ei, kuid iga sõdur andis niisuguse käsu endale ise. Mehed kannatasid kaevikutes külma käes. Keegi aga ei kurtnud, et külmub ära, sest on suvemundris, kuigi oli õigus saada talvemunder. Mehed arvasid, et endisi kaitsepositsioone maha jättes olid nad justkui ise takistanud normaalset varustamist, oma taganemisega olid ise süüdi, et koos diviisilaoga jäid talvemundritest ilma.

Sakslased murdsid läbi tankidega. Ja mehed läksid nende tankide vastu süütepudelite ja granaatidega. Heitsid lumme pikali, tulistasid automaaturite pihta üksiklaskudega, sundisid end vahetama positsiooni võimalikult tihti, mitte niivõrd selleks, et manöövriga tagada julgeolek kuulipildujavalangu eest, vaid pigem selleks, et paigal olles mitte ära külmuda.

Haavatud tassiti kõigepealt soojendamispunkti ja viidi

alles seejärel sidumisele. Isegi väike verekaotus pani mehed minestama. Ja võitlusväljal haavatuid ei seotud, veri tardus haaval kõvaks nagu ruske jää.

Vanem tegi kütusevaadist keedunõu, kuhu puistati tee asemel peaaegu mustaks kõrvetatud kuivikuid. See hallikaspruun keev vedelik valati katelokkidesse ning need toimetati kepile lükitult kaevikutesse ja varjumispaikadesse, et soojendada võitlejaid ööpäev läbi. Tranšeedesse tehti telkmantlitest soojendamispaigad, kuhu roomasid ärakülmunud sõdurid ja soojendasid end malmahjude paistel, milles põles tool.

Neil päevil oleks nagu inimese surmahirm külmavalusse hääbunud. Ja ei olnud säärast sangaritegu, mida mehed meeleheites ja raevus korda poleks saatnud. Ent kummaline oli see: nad arvasid, et fritsud kannatavad külma käes hullemini kui nemad. Ega sakslane ole ju külmaga nõnda harjunud, tema tunneb suuremat piina.

Meestele tundus, et juba ainuüksi vastupidavusega saavad nad siin sakslasest võitu, vaatamata tema tunduvale ülekaalule sõjatehnika ja laskemoona osas, vaatamata tema edukale läbimurdele ja õndsalik-meelitavale Moskva-lähedusele.

Isegi need sõdurid, kes olid kõige loiumad, masendatumad ja kõige suuremad torisejad, andusid siin, Moskva lähistel, ennastunustavalt kättemaksuihale. Moskva ei tähendanud üksnes linna mõistet. Moskva oli nagu kogu elu sümbol, elu suure mõtte sümbol.

Kõik sõdisid raevukalt, surma põlgavalt.

Ja kui värske ning tugev siberlaste diviis tuli välja vahetama võitlejaid, kes olid äärmiselt kurnatud, nõrkesid haavade käes, kuid olid kindlaks jäänud omaenese langetatud otsusele — pidada vastu viimse veretilgani —, loovutasid sõdurid-veteranid kaitsepositsioonid vastu tahtmist.

Soojalt riides — viltides, poolkasukas, läkiläki peas —, priskenäoline ja sitke Siberi diviisi pataljonikomandör, rinnal püstolkuulipilduja, ütles kõhetule, külmavõetud sinakasmusta näo ja lõhenenud veritsevate huultega Trušinile:

«Lahingukäsk, peate alluma.»

Trušin vahtis pataljonikomandörile kurjalt ja üksisilmi otsa, nagu poleks ta teda mõistnud, ei tahtnud mõista, ja kordas visalt:

«Allun ainult oma diviisi juhtkonna käsule. Määrustiku järgi . . .»

Allüksus läks puhkama norgus, nukralt, solvunult lonkides, pidamata rivi, ühes summas. Haavatud ei tahtnud «võõra diviisi» sanpatti jääda, komberdasid tuigerdades, toetudes seltsimeeste õlgadele.

Ja kui samal päeval vanem särasilmil ning rõõmsa häälega teatas talveriietuse jaotamisest, lonkisid sõdurid nõutult poolkasukate, vattkuubede ja -pükste ning pehmete läkiläkide kimpude, mahapuistatud vildikuhilate, kolme sõrmega käpikute, villasest riidest mundrite, parhist jalarättide ja samasuguse pesu kimpude ümber, katsusid kõiki neid asju vaikides ning mõtlikult ja keegi ei söandanud kaua aega endale komplekti välja valida.

Ka vanem ise, kes esialgu oma piduliku ilmega oleks justkui vihjanud, et kõiges selles on osake temagi heldust, jäi norgu ja lausus kaeblikult:

«Vaat, seltsimehed, mäherdune dialektika. Tulime Vjazma alt sakslase eest kerge riidega.» Ja laiutas käsi. «Nüüd aga varustatakse nagu kangelasi-papaaninlasi.»

Andis käsu:

«Võtke, mis ette nähtud, pole siin midagi pikalt venitada.»

Ja isegi need, kes kõige enam asju armastasid, ei sorinud ega valinud tüdimuseni, ei kontrollinud, kas kõik haagid ja nööbid on ees, ütlesid vaid vanemale oma numbri, ja riidevarustuse saamisel püsis vaikus.

Uues korralikus talvemundris said Rjabinkini sõdurid nendesamade armee kaadriväeosade ilme, kellest nad sõja esimestel kuudel nii märgatavalt erinenud olid. Nüüd said nad nendega võrdseks välimuse ja lahingukogemuste poolest. Ja see rikkalik varustus, mis neile sõja kõige otsustavamal hetkel välja oli antud, tundus kui kodumaa kehakate, milles püsib veel tema soojus.

. . . Uue täienduse sõduritel oli Rjabinkini allüksuses esimestel päevadel raske, neid rõhus vana koosseisu võitlejate karm kinnisus, kes tunnustasid nagu üksnes oma kaaslaskonda, keda olid ühte liitnud kogetu ja läbielatu, ja mis peamine — mälestus neist, kes olid langenud ja keda ainult nemad üksi olid tundnud ning keda peavad meeles elulõpuni.

Oli kuidagi juba nii kujunenud, et kõige paremaks

peeti neid, kes olid langenud, ehkki kaugeltki mitte kõik neist niisugused polnud olnud, kuid neist mäletati ainult head ning unustati halb.

Andrei Klepikovil olid teravad näojooned, kitsad huuled, läbipaistvad ja kõrgid silmad, rindemeestega suhtlemisel oli ta ennasttäis ja terava keelega. Kui oli vaja kaevikut või varjepaika kaevata, hoidus ta kõrvale, tulistamise aegu juhtus ta ikka olema seal, kus kaevik sügavam ja laekate tugevam. Kui aga olukord nõudis erilist kangelastegu, mille kordasaatmisest ei saanud kõik osa võtta, vaid ainult üksikvõitleja, oskas ta õiget momenti tabada ja muutus lühikeseks ajaks hoopis teiseks inimeseks.

Ta hiilis fašistide dzoti juurde, mis piitsutas meie ahelikku suurekaliibrilise paariskuulipilduja hävitava tiibtulega, ja juba vastase läheduses, niinimetatud surnud alal, väljaspool laskesektorit lamades võttis vattkuue seljast, laotas lumele, pani kuue peale süütepudeli ja lõi selle pihta püssipäraga. Kui fosforvedeliku kõikesüütav kustumatu leek lõõmatas, seadis ta põleva vattkuue püssiraua otsa, toetas õla vastu dzoti seina ja torkas vattkuue ambrasuuri. Väljahüppavad saksa kuulipildurid laskis Klepikov maha. Meie ahelik sööstis edasi peaaegu ilma kaotusteta ja alustas lahingut vaenlase tranšeedes. Ent pärast seda ei mõelnudki Klepikov allüksusega ühineda, vaid ootas ära rünnaku lõpu enda vallutatud dzoti juures.

Hooletult oma kangelasteost Rjabinkinile ette kandnud, nõudis Klepikov, et too annaks rooduvanemale käsu talle uus vattkuub muretseda.

«Sa pole ju haavatud ega põrutada saanud. Miks sa pärast seda lahingus ei olnud?»

Klepikov kehitas õlgu.

«Ei tea, mis mul seal teiste hulgas kõmmutada, mina oma ülesande täitsin, ja asi tahe.»

Trušinile tuletas Klepikov tseremoonitsemata meelde:

«Seltsimees poliitjuht! Mul on dzoti eest saada. Või pidin ma teie arvates ambrasuuri oma kerega kinni katma? Kas ainult siis on ette nähtud?»

Kui Klepikov luges diviisilehest ja lendlehtedest üksikvõitlejate ennastohverdavaist sangaritegudest, sõnas ta:

«Mistarvis neile nüüd veel autasud, kui enam kasu-

tada ei saa? Surnule pole ju midagi vaja,» ja lisas mõtlikult: «Olgu siis, et ainult tuttavatel ja sugulastel on meeldiv kuulda.»

Sakslased ehitasid jõejääle palkkatte, et jääd tankide läbiminekuks tugevamaks muuta.

«Kas soovite, «Tähekese» eest rikun neil selle asja ära,» pani Klepikov pataljonikomandörile ette.

Too ütles ebasõbralikult:

«Vaprusega ei kaubelda, seltsimees võitleja.»

Klepikov lõhkus ülepääsu ära. Tegi suuskadest kelgu, pani sellele lõhkemata jäänud Saksa pommi ja seadis ümberringi toolipakid. Öösel lohistas kelgu jõekaldale, süütas lühikese jupi Bickfordi nööri ja laskis kelgu kaldanõlvakust alla.

Klepikov hukkus uusaastaööl, saates tagalast tulevat pühadekingituste voori.

Lumetormis kaotas ta suuna ja sattus sakslaste lahingujulgestusele. Käskinud kutsaril ümber pöörata ja kõigest väest vastassuunas kihutada, hüppas Klepikov reelt maha, heitis lumele ja tulistas, kaitstes ennast, viimase padruni laskis ta endale südamesse. Ja isegi neil hirmsatel hetkedel oli tal kõik kaalutletud: ta läks kindlalt surma, olles kõike arvestanud ja aru saanud, et kui ta püsti tõuseb, võivad sakslased teda ainult haavata, mitte aga surmata.

Ja alles siis, kui Klepikovi enam ei olnud, mõistis Pjotr Rjabinkin, ja mitte ainult tema, et see noormees oli mõistatuslik inimene olnud, kes peitis tõelise mehisuse hooplemise ja uljuse taha, otsekui häbenes näidata seltsimeeste ees oma tugevust ja hingepuhtust.

Samasugune oli Utehhin. Ta oli tuntud üksnes selle poolest, et ei harjunud kuidagimoodi sõduriiseseisvusega ega omandanud sõduritaibukust. Kui kõik teised sõdurid aimasid sõduri kombel ära, et ees on öine lahing, võttis Utehhin end soojaks köetud muldonnis täiesti rahulikult aluspesu väele ja heitis magama, tõmmanud poolkasuka üle pea. Pärast ei leidnud ta uneuimas kuidagi oma mundrit kätte. Ja kui teised tema peale karjusid, vastas ta solvunult:

«Aga kuidas siis, kas teie arvates pean alasti tänavale kargama?» Kuigi mingit tänavat ei olnud, ainult lumine avarus, mis kaetud tahmaga ja täis mürskude ning miinide plahvatuste auke.

Ta sõi aeglaselt, ahnelt ja isukalt, küünarnukke laiali sirutades.

Üldse oli tal kombeks tugeva tule ajal, kui kõik vankus ja varises, toetada selg vastu kaevikut ja süüa. Ta võttis kuiviku ja hakkas närima, vahtides nürimeelselt ja üksisilmi enese ette.

Ahelikus lamades küsis ta:

«Kas tulistada? Mitu korda? Ja mille pihta? Aga kui ma kedagi ei näe, kas siis ka pean tulistama?»

Kord roomas Utehhin ahelikust tagalasse, tuhnides kätega imelikult lumes. Rjabinkin roomas ta juurde:

«Kas lõid vedelaks, närakas?»

«Olen granaadi kuhugi ära kaotanud,» vastas Utehhin rahulikult. Ta vaatas usaldavalt oma suurte lehmasilmadega ja kinnitas: «Te oodake mind, leian ta kohe üles ja tulen tagasi.»

Ahelikus edasi liikudes tegi Utehhin lõpu Saksa gefreiterile. Püsti hüpates röökis ta:

«Sain talle pihta, seltsimehed, sain talle pihta!»

Rjabinkin lõi Utehhinile püssipäraga vastu jalgu, paiskas ta nõnda lumele ja ütles kurjalt:

«Mis sa keksid, tapavad maha!»

«Ma ju sain talle pihta, te nägite?» hüüdis Utehhin rõõmsalt.

«Noh, järelikult saad medali selle eest,» naljatas Rjabinkin.

«Mis te nüüd,» kohmetus Utehhin. «Mul tuli see kogemata. Ise ka ei usu siiamaani.»

Utehhin tundis ääretut usaldust eranditult kõigi vastu. Talle tundus, et inimestel on huvitav ja tähtis teada, mida tema mõtleb ja tunneb. Ta oli siiralt avameelne, pidamata seda häbistavaks või keelatuks.

«Teate, mis ma välja mõtlesin, seltsimees Rjabinkin?» sõnas Utehhin naeratades. «Kui saadate mind lahingujulgestusse, õpetan ma seal iseennast.»

«See tähendab, kuidas «õpetan»?»

«Üksi on halb olla. Näha pole midagi, ümberringi pimedus. Oled valvel ainult kuulmise järgi. Noh, tuletan õpikutest meelde, mis koolis enne arvestust pähe tuupisin. Ja kas teate, hästi juhib mõtted kõrvale.»

Ükskord kui sõdurid pärast raskeid kaotusi lahingu käiku arutasid, teatas Utehhin äkki, heites kõigile särava pilgu:

«Aga kas teate, ma olen kindel, et mina surma ei saa. Noh, kuidas siis sedasi, et mind enam üldse pole? Muidugi, haavata võib saada, sellega ma olen nõus. Kuid surnuna ei saa ma end kuidagi ette kujutada.»

«Kas sa oled peast soe või?»

Utehhin ei jätnud oma:

«On ju olemas inimesi, kellel on alati õnne. Miks mina ei või niisugune olla? Noh, miks?»

«Ärahellitatud oled sa, vaat mis!»

«Kuidas nii?»

«No kas siis surma üle võib niimoodi targutada!»

«Mis tema ees siis nii alandlik olla?»

«Seda sa siis lutsutad lahingus suhkrut nagu tita.»

«Suhkur mõjub närvisüsteemile rahustavalt. Ma pole ju suitsumees,» ja küsis innustunult: «Aga kas olete tähele pannud, seltsimehed, pärast kõva pommitamist on tahtmine ilmtingimata vett lasta? Mul on alati nii . . .»

Ükskord lahingu ajal oli allüksus kaevikud maha jätnud ja roomas ahelikus aeglaselt edasi mööda lagedat maastikku ning ootas kannatlikult, millal oma kahurvägi, mis tulistas praegu sakslaste tagalaosa, kannab tule üle vastase eesliinile, et siis saaks edasi liikuda hüpetega, kaitstes ennast vaid oma mürskude lennul nõrgenenud kildude eest. Ja siis ütles Utehhin Rjabinkinile:

«Palun laenake mulle üks pidemetäis padruneid, mul on oma tühjaks lastud.»

Juba see palve ise oli teatud määral jultunud. Iga võitleja teadis: võib juhtuda, et viimane alleshoitud padrun päästab su elu. Ja kui kellelegi padruneid «laenati» — tuli ette isegi seda, et püssi magasinist —, siis ainult sellele, kes oli võtnud nõuks üksipäini vaenlase kuulipildujapunkti juurde pääseda. Mõnikord hüüdsid nõrkenud haavatud võitlejad naabrit, et see võtaks neilt tulistamata jäänud padrunid, kuid jätaksid haavatule igaks juhuks mõne veel püssi magasini. Võeti ka langenuilt. See oli sõduritava — karm, arukas ja kaalutlev.

Tõsised, kogemustega sõdurid hoidsid padrunivöö eritaskus niisuguseid padrunipidemeid, kus iga padrun oli lapiga puhtaks hõõrutud, otse kõrva ääres raputades järele kuulatud, kas see on püssirohtu tihedalt täis topitud ja kas kuul ei loksu. Niisugustes eriti väärtuslikes padrunipidemetes olid padrunid soomust läbistavate, süüte- ja trasseerivate kuulidega.

Maailmas ei leidu nii tugeva tahtejõuga inimest, kes suudaks lahingu ajal osa võtta näiteks kirimaleturniirist, või mis siin malest rääkida — mängiks mõttes kas või ainult kabet, pidades meeles kõik enda ja vastase käigud, samal ajal kui sind tulistatakse kõikvõimalikest torudest. Kuid siiski, nagu teisedki kogenud sõjamehed, valitses ka Pjotr Rjabinkin end lahingus nii hästi, et ei pidanud meeles mitte ainult oma sõjalised kaalutletud lahingukäigud, vaid ka vastase omad.

Juba tehases oli ta selgeks saanud töölise peene vaatlusvõime, ja nagu teisedki võitlejad, oli ta harjunud tundma end osana tervikust, millest sina sõltud niisamuti nagu temagi, see tervik, sinust sõltub.

Ja nüüd, kui Rjabinkin liikus maastikul edasi koos Utehhiniga, oli ta ametis oma mõtetega: sakslased on hakanud kasutama kantavaid leegiheitjaid, mitte ainult pealetungil, et nende jugadega välja põletada dottide ja dzottide meeskondi, vaid ka kaitsel, lähidistantsidel, kui meie omad tungivad nende tranšeedesse. Järelikult tuleb erilise hoolega vaadata, kus on leegiheiturid, ja hävitada nemad kõigepealt.

Ja kui Utehhin palus Rjabinkinilt lihtsameelselt enesele üht padrunipidet, ütles too tigedalt:

«Omad paugutasid välja, ilma et oleksid vaadanud, kuhu. Kah sõjamees!» Kuid endast võitu saades andis ikkagi.

«Aitäh,» lausus Utehhin ja lubas: «Seltsimees Rjabinkin, nüüd tulistan iga teilt saadud padruni ainult nähtava märgi pihta.»

Ja tõepoolest, Utehhin tulistas harva, iga lasu järel tõstis pea, et veenduda, kas tabas või ei. Rjabinkin pidi tema peale isegi käratama:

«Mis, kas taod lasketiirul silmi? Ära pista peakolu välja.»

Kuid Utehhin pidas iga lasku kalliks ja kergitas ikkagi pead, viimase lasu ajal aga kukkus püssipärale, pea läbi lastud. Ja Rjabinkinil oli säärane tunne, nagu oleks tema ise Utehhini surmas süüdi, ja see süü jääb tema peale eluksajaks, sest ta ei arvestanud oma tegevuse kõrval lahingus seda, et kõiges inimesi usaldaval Utehhinil

hakkas tema solvavate sõnade pärast häbi, kui ta oli padrunipideme saanud. Seda oleks pidanud mõistma, Rjabinkin aga ei mõistnud.

VII

Sõda ei õpetanud Rjabinkinile üksnes lahingupidamist, vaid sundis teda ka aru saama, et tavaliste reameeste hulgas pole tavalisi inimesi. Igaüks on miskipoolest kordumatult eriline.

Üha enam süvenes Rjabinkinis arusaamine, et alati pole võimalik seltsimeest kaitsta teda ainult tulega kattes või isegi vaenlase kallale sööstes, kui märkad, et sinu seltsimees on kimpu jäänud.

Sõja kõige ebainimlikumas olukorras tuleb inimeseks jääda, tuleb mõista teise hingeseisundit. Toosama Volodja Jegorkin, kes sai naiselt ebameeldivaid kirju ning piinles oma kahtluste käes, hakkas uhkeldama meeletu hulljulguse ja ülemeelikute lahinguvempudega, püüdes võitu saada ärevusest ja hirmust alanduse ees. Ta oli seltsimeeste, eriti täienduseks tulnute vastu solvavalt jäme, uuele võitlejale Prohhorovile, kes oli mustast plastmassist sõdurimedaljonile kinnitanud tütarlapse pildi tsellofaanümbrises, ütles ta:

«Sina hoiad tema pilti rinnal, tema võib-olla aga sel ajal... Vaat mina ei kanna isegi sõdurimedaljoni. Pole mõtet. Kui otsetabamus su segi puistab, ei aita ka medaljon...»

Rjabinkin kuulas neid arutlusi vaikides, end vaevu talitsedes. Ta pani hoolega valmis kõik, mida läheb vaja luurekäigul vaenlase asupaigas, kuhu ta pidi koos Jegorkiniga minema. Lõpetanud ettevalmistused, sõnas ta Jegorkini poole vaatamata:

«Sinu kohta on mu otsus niisugune — jääd siia.» Ja lisas järsult: «Kõik.»

Täiendusemehi ei olnud muidugi kombeks kohe luuresse saata ja üldiselt valiti luurekäiguks kogenud mehed, kes tundsid üksteist lahingute põhjal. Vastastikuse usalduseta niisuguseid ülesandeid täitma ei minda, muidu oleks Rjabinkin läinud koos Prohhorovigа, keda ta kui võitlejat ei tundnud, kuid kes huvitas teda inimesena. Rjabinkinit liigutas see siiras avameelsus, kuidas too noormees kinnitas kõigi võitlejate silme all sõdurimedaljonile oma tütarlapse pildi, nägemata selles midagi piinlikku, vaid oli isegi nagu uhke, justkui oleks see eriline vanne, mis on antud kellelegi peale sõdurivande.

See Prohhorovi tõsine avameelsus — ta armastab ega püüagi seda varjata, vastupidi, peab oma kohuseks sellest kõigile teatada —, veendumus, et tema tunded on igaühele arusaadavad ja lähedased, ei äratanud Rjabinkinis noore sõduri vastu mitte ehk niivõrd sümpaatiat kui usalduslikku huvi.

Kas võib inimene ainult sellepärast, et ta on kellessegi armunud, ennast eriliselt austada ja niisuguse väärikusega käituda?

Prohhorov kuulas Jegorkini tähelepanelikult ära ja vastas siis:

«Teil on õigus, kui kahtlete, missuguseks sõduriks ma osutun. Oletame, et mul on nõrk iseloom, milleks siis sisendada mulle halbu mõtteid minule kõige lähedasema inimese kohta. Kergelt öeldes, see on rumal. Ja ma ütleksin isegi, see pole seltsimehelik.»

«Kas oled üliõpilane?» küsis Jegorkin ja konstateeris vastust ootamata: «Täielikult riigi ülalpidamisel. Ei tunne elu.»

«Ei, ma pole üliõpilane,» vastas Prohhorov.

«Kes siis?»

«Metsatehnik.»

«Sõja ajal üpris tarbetu elukutse.» Jegorkin viitas peaga laastatud metsasalu poole, kus kõrged lõhestatud tüükad püsti seisid, ja lausus: «Vaata, seal on sakslased, neid tulistades roogime ka oma metsa maha. Küllap on sul metsast kahju?»

«Aga teil?»

«Mina olen tehaseinimene.»

«Noh ja mis siis?»

«Järelikult süda ei valuta selle pärast. Kõigi asjade pärast südant valutada ei jõua. Kaotame seltsimehi, ja isegi siis jääb süda tuimaks.»

«Miks?»

«Ole väheke aega sõjas, küllap hakkad siis aru saama.»

«Kas teate mis, minu meelest olete lihtsalt tagasihoidlik inimene,» lausus Prohhorov. «Ja te ei räägi minuga hoopiski mitte sellest, millest mõtlete.»

«Kust sina tead, mida ma mõtlen?»

«Ega ma teagi. Kuid mulle tundub nii.»

«Nägite, mihuke nobe!» hüüdis Jegorkin. «Koori oma hing kohe tema ees lahti, ta vaatab selle läbi ja teeb kindlaks, on ta siin higist ja verest päris puhtaks pestud või ei ole.» Ja lausus jõhkralt: «Sa passi peale, et su oma hing ei laseks lahingus pükse märjaks teha . . .»

Sadas pehmet, kohevat ja oma kohevuses nagu sooja lund. Lumesaju sahin, tema pehme hubasus otsekui võttis inimeselt ohutunde, liiatigi ei erinenud vaenlase asupaik, koht, mille ta hõivanud oli, põrmugi meie kaitsevööndite asupaigast.

Öö hallis hämaruses lumikate helendas nõrgalt, ta krudises nagu kuiv nahk ja helkis jäise sõmerana.

Avastati sideliin. Rjabinkin lõikas läbi musta, paksus kummis juhtme, jättis Kuprijanovi varitsuspaika, ise roomas koos suurtükiväeluuraja sõdur Krutikoviga künka juurde, kust plaanitseti vastase eesliini jälgida.

Kuulates teraselt ühest sakslaste muldonnist kostvat muusikat, otsustas Rjabinkin:

«Grammofon on. Tuleb see muldonn ära tähistada.» Ja selgitas asjalikult: «Poistel on hea meel, kui grammofoni saavad.» Kuulatanud niisama pingsalt, ütles siis kurvalt: «Vististi niipea ei võta.» Küsis: «Kas kuuled, laadivad palke autodelt maha? Küllap ootavad uut täiendust. Ehitavad blindaaže. Aga näe, seal ripuks nagu lumehang õhus: lumi on sadanud maskeerimisvõrgule patarei kohal. Ei raputa teised võrku, ja nii ongi ennast paljastanud. Aga üldiselt teeb sakslane maskeerimist maastiku järgi kunstipäraselt. Püüab.»

Mõne aja pärast lausus Rjabinkin erutatult:

«Miskipärast pole Kuprijanovit kuulda. Sa ole siin, ma käin tema juures ära.»

Ent Kuprijanov ilmus ise, Saksa automaat kaelas ja Saksa juhtme rull lastekelgul, mille seljatuge ääristas topsukestega pael. Kuprijanov ütles kähedalt:

«Lähme!»

Kelk, mida Kuprijanov enda järel vedas, sahistas jalastega kõlavalt lumekoorikul.

«Jäta see ometi maha!» käskis Rjabinkin.

«Ei jäta,» ütles Kuprijanov, «viin pärale.» Lausus vihaselt: «Nii kui nägin, et ta oma rulli lastekelgul veab,

noh, siis oli kõik . . .» Näitas oma veristatud peopesa ja seletas: «Hammustas mul lihast läbi, niikaua kui ma tal lõugu kinni hoidsin ja teise käega kiiruga kägistasin.» Kaebas siis: «Läksin kõvasti raevu selle lastekelgu pärast. Muidu oleks võinud lihtsalt nagaaniga vagaseks teha.»

Allüksusesse tagasi minnes astusid luurajad hetkeks sisse suurtükiväelaste vaatluspunkti. Vaatluspunkt oli viidud kaugele kaitsevööndi piiride taha. Selle tarbeks oli purustatud tanki kõhu alla kaevatud varjekaevik, samas lähedal vedeles tankitorn, mille oli eemale paisanud lahingumürskude komplekti plahvatus.

Kuprijanov võttis kaelast Saksa automaadi, andis selle suurtükiväelasest nooremleitnandile ja ütles:

«See on teile meie laskurallüksuselt,» ning lisas: «Selle eest, et tulekest parajasse paika läkitate.» Küsis siis: «Noh, kuidas teie sõjajumal elab, kas ei köhi?»

«Tulid uued süsteemid,» kiitles suurtükiväelane.

«Aga kuidas teie ise hakkama saate?»

«Suurepäraselt,» elavnes nooremleitnant. «Nüüd teen kuulmise järgi veatult kindlaks, kas tulistab kahur või haubits ja mis kaliibriga see on, kas seisab suurtükk lahtisel positsioonil või blindaažis, dzotis või raudbetoondotis. Aga kujutage ette, omal ajal pidasin seda üle mõistuse käivaks saladuseks, kuidas küll dirigent võib orkestris ühtaegu iga erineva pilli heli korraga tabada.»

«Kas olete siis muusikamees?»

«Mul on lauluhäält,» sõnas suurtükiväelane häbelikult. «Kuid muusikakooli asemel astusin suurtükiväekooli.»

«Miks siis nii?»

«Niisama,» lausus suurtükiväelane, vaatas maha ja seletas: «Isa langes Hispaanias.»

«Selge,» ütles Kuprijanov, tõmbas vattkuue põuest «Walteri» ja sõnas kindlalt: «See on automaadile lisaks minu poolt.»

«Mis teie käel viga on?» küsis nooremleitnant.

«Töötrauma,» vastas Kuprijanov ja torkas haavatud käe hooletult taskusse.

Kui Rjabinkin oli ülesande täitmisest ette kandnud, tuli ta muldonni tagasi. Kuprijanov magas, paksult kinnimähitud käsi põse all, et pehmem oleks. Proh-

horov kirjutas, kummargil «tattnina» poole, mis oli tehtud lömmilöödud otsaga seniitmürsukestast ja kus tahi asemel hõõgus sinna topitud vikunjalõngast sokk.

«Kas temale kirjutate?» päris Rjabinkin.

«Jah,» vastas Prohhorov ja pani ette: «Kas tahate, loen teile?»

Rjabinkini meelest oli piinlik kuulata kirja, mis oli adresseeritud tütarlapsele, keda Prohhorov nii sügavalt armastas. Kuid salajane soov kuulata mingeid erilisi, jõulisi ja kuumi sõnu pani teda häbelikkusest võitu saama.

«Lase käia,» ütles Rjabinkin.

Prohhorov luges oma kirja nii, nagu vene keele õpetaja oli vabrikukoolis Rjabinkinilt nõudnud — «väljendusrikkalt». Kiri oli kirjutatud ladusalt ja isegi ilusasti, eriti seal, kus Prohhorov kirjeldas blindaaže, muldonne ja suurtükituld. Rjabinkin kuulas, noogutas heakskiitvalt pead ja märkas koguni, et sõjamehekohusest kirjutas Prohhorov niisama hästi kui diviisileheski trükitakse. Kõige olulisemast aga ei kirjutanud Prohhorov mitte oma, vaid värssidest võetud sõnadega, ja ehkki värssidel polnud vigagi, need olid head, jäi mulje, justkui oleks ta võtnud laenuks võõrast, nii nagu poisid olid laenanud pintsakuid või uusi saapaid, selleks et kohtamisele minna.

Prohhorov teatas oma neiule, et kui teda lahingujulgestusse saadeti, mõtles ta ainult temale. Kuid see pole ju tõsi, otsustas Rjabinkin endamisi. Kuigi see pole luure, ei või inimene niimoodi mõelda, ja pealegi veel esimest korda lahingujulgestusse minnes. Rjabinkin oli arvutuid kordi luures olnud, kuid iga kord, kui ta andis Trušinile ära parteipileti, tundis ta südames külma. Kukkus nii välja, nagu kardaks ta, et tema taskutes tuhnides sakslased järsku avastavad, kes oli see langenud Nõukogude sõdur.

Silmi maha lüües ja oma vilte vahtides küsis Rjabinkin kõlatult:

«Kas sina, Prohhorov, lahingujulgestuses olles siis midagi muud ei tundnud, kas mõtlesid tõepoolest ainult temast ja muud ei midagi?»

«Mis te nüüd!» imestas Prohhorov ja ütles usaldavalt: «Olin kogu aeg mures, kas lükkasin padruni rauda või

ei. Oleks tahtnud järele vaadata. Lukuga klõpsutada aga ei tohi. Säärane kahtlus piinas hirmsasti.»

«Nii,» lausus Rjabinkin venitades. Ta vaatas Prohhorovile läbitungivalt otsa ja ütles rangelt: «Aga oleksid võinud püssist kirjutadagi. Esiti on kõigil niisugune kahtlus.»

«Kuid see ei paku talle ju huvi.»

«Nii,» ütles Rjabinkin veel kord ja küsis: «Noh, kuidas Kuprijanoviga on, kas käega on kõik korras?»

«Teate, ta on ikkagi julm inimene,» ütles Prohhorov. «Kägistas sakslase ära ja magab rahulikult.»

«Mitte julm, vaid hea südamega,» sõnas Rjabinkin kindlalt. «Ma ei tulnud kohe selle peale, kust frits lastekelgu sai, tema aga läks kohe enesest välja. On alatuse suhtes tundlik. Ja rahulikult ta küll ei maga. Kust sina tead, mis tal südamel on? Vaat tapa ise, ja ütle siis, kuidas sa pärast seda magada saad. Seda ma usun, et Kuprijanov mõtles lapsukesele, kellelt fašistid kelgu ära võtsid. Sind aga miskipärast ma ei mõista.»

«Miks siis? See on ju solvav.»

«Võib-olla ei saanud mina sinust aru, nii nagu sina ei saanud aru Kuprijanovist. Igal inimesel on oma hingeelu mehaanika. Ja kõik . . .»

Mitte just seda, et pärast neid sündmusi oleks Rjabinkin meelekibedust tundnud, kui ta kaotas lootuse leida Prohhorovis erilist ja huvitavat inimest, kellena see talle algul oli paistnud. Tal oli lihtsalt piinlik Vladimir Jegorkini ees, keda ta ei võtnud luurekäigule kaasa sellepärast, et too veenis noort sõdurit, nagu poleks inimesel rindel midagi kalliks pidada. Veenis oma hingevalu pärast.

Säärases seisundis sõdurit ei kõlba loomulikult luurekäigule kaasa võtta. Kuid Jegorkini jättis ta kaasa võtmata veel selgi põhjusel, et teda õpetada: enne luurele minekut pole kombeks surma üle arutleda, see on ebaviisakas ja ebaõige. Muidugi, nõukogude inimesed endeid ei usu. Kui aga Jegorkin poleks tagasi tulnud, ehk oleksid võitlejatele need tema sõnad siis meelde tulnud ja oleks nii välja kukkunud, otsekui aimanuks Jegorkin oma hukku ette. Komandör peab niisugust asja arvestama. Rindel on meestel närvid alati pingul. Igaüks mõtleb, et temaga võib midagi halba juhtuda. Tõeline rindemees aga hoidub sellest rääkimast. Isegi nal-

jatamisi. Ja mitte seepärast, et ta endeid usuks, vaid ta teab: see mõjub seltsimeestele halvasti, nende enesetundest aga sõltub tema enese elu. Seepärast siis püütaksegi olla reibas mitte iseenda, vaid kõigi enesetunde pärast, ja kõik teavad seda ning peavad niisugusest reipast meeleolust lugu, ehkki nii mõnigi kord on see teeseldud.

Aga Volodja Jegorkinil on põhjust pahas tujus olla. Kui ta oleks avameelsem, siis ütleks ta suisa välja, et piinleb naise pärast. Kuid tema on uhke, häbelik ja kinnine, teeb näo, nagu poleks lahingu eel miski asi talle tähtis. Ja kuna ta tikub kõige ohtlikumate ülesannete kallale, siis on naine alati ta kõrval ja tal on õigus naise üle põlglikult arutleda. Niisugused jutuajamised mõjuvad aga juuresolijaile halvasti ja Jegorkini vaprus kaotab meeste silmis kasuliku mõtte, sest pärast kõige meeleheitlikumate lahingutegude sooritamist ei seleta ta neid ise mitte oma oskusliku tegutsemisega lahingus, vaid üksnes sellega, et ei tunne surmahirmu. Ja seda inimest on vaja muuta. Kuid mitte nii, nagu tegi täna Rjabinkin, kõrvaldades ta luurest, vaid mõnel muul viisil. Ent kuidas?

Rjabinkin tundis Siina Jegorkinat juba tehasest: suurte silmadega, särtsakas noorik, isegi tööriided õmbles keha järgi ümber, nii et ta naiselik kuju veetlevalt esile tuli. Alalise isetegevuslasena esines ta kultuuripalees kõigis lavastustes. Eriti andekas oli Siina tantsude peale. Ta tantsis peaaegu nagu ehtne baleriin: varvastel, trikoos, napis seelikus, käsivarred paljad. Et ta oli tööline ega tantsinud teab mida, vaid klassikat, filmiti teda ringvaate jaoks ja temast kirjutati isegi ajalehtedes.

Kui Volodja Siinaga abiellus, seadis ta tuppa üles suure peegli ja tegi tisleritöötoas erilise käsipuu, et Siina saaks sellest kinni hoides peegli ees harjutada.

Et Volodja oli kuulus stahhaanovlane, sõitis ta tihti teistesse tehastesse oma kogemusi jagama.

Ühe niisuguse sõidu ajal läks Siina oblastiteatrisse näitlejaks. Ja kukkus halvasti välja — mitte seepärast, et ta teatrisse läks, vaid sellepärast, et hakkas seal elama näitejuhi abiga. Too oli aga naisemees ja tema naine pöördus teatri ametiühingu kohaliku komitee poole, pealegi oli neil kaks last.

Siinal tuli teatrist lahkuda «omal soovil».

Volodja andis talle andeks. Tema arvas nagu Siinagi, et kõik kunstiga tegelevad inimesed on erilised, ja pidas ka Siinat eriliseks.

Siina hakkas uuesti kultuuripalees esinema. Varem ta tehasepublikule meeldis, nüüd mitte eriti. Volodjat pidas kogu tehase rahvas väljapaistvaks inimeseks, Siinat aga pärast kõike seda — noh, käib kah. Volodja küll andestas talle, kuid piinles ikkagi. Nüüd hakkas Volodja ainult öövahetuses tööl käima.

Ja siis otsustas Siina iluuisutajaks hakata, väänas aga liuväljal jala välja. Selgus, et luu on mõranenud. Tuli haiglast koju tagasi. Kuid Volodja ei lubanud tal tööle minna, sest naine lonkas pisut. Ta teenis ise hästi ja muretses kaks korda aastas naisele tuusiku kuurorti. Kuurordis oli Siinal samuti mingi lugu juhtunud. Ka selle kannatas Volodja välja, pealegi läks Siina pärast kõike seda uuesti tehasesse märkijaks.

Kuid ka tehases tekkis Siinal eriline seltskond — õhtused koosviibimised — ja ta hilines tihtilugu viimasele öisele trammile.

Aga ega Siina enam nii väga noor olnudki — kahekümne nelja aastane.

Nende perekondlike sekelduste pärast muutus Jegorkin jõhkraks, soetas endale ka kamba, kuid mitte omataolistest kvalifitseeritud valajaist, käis varustajatega kalal, hakkas jooma. Kord oli põlev gaas teda tublisti kõrvetanud. Arst teatas, et on vaja inimese nahka. Peaaegu terve tsehh läks oma nahka pakkuma, sedavõrd austasid kõik Jegorkinit.

Aga Siina ei läinud. Tõsi küll, ta ütles Njurale, et on valmis Volodja jaoks kogu oma naha maha rebima, kui aga paljud selle nõuga haiglasse tikuvad, ei tahtvat ta niisugusel lihtsal viisil Volodjalt kõige eest andestust saada. Ja et ta oli endast väljas, kui Njura ühiselamu kommunaalköögist ära läks, siis haaras ta kastruli, milles komandant keetis kibedaks tõmbunud päevalilleõlist värnitsat, ja läigatas selle endale peale. Noh, ja ka tema viidi haiglasse, kuid teise, mis oli kiirabijaamale lähemal.

Volodja ei küsinud oma haiglas kelleltki Siina kohta midagi, üldse vaikis ta ega soovinud külastajaid näha.

Hiljem aga, kui ta välja kirjutati ja koju tuli, küsis Siinalt:

«Kus siis sind sedasi ära moonutati?»

«Mis see sinu asi on!»

Ja niipaljuke neil sellest juttu oligi.

Niimoodi oli Siina Njurale jutustanud ja võtnud vande, et too mitte kellelegi ei räägiks «tema lollusest kuuma värnitsaga». Njura oli võtnud Pjotrilt samasuguse vande. Rjabinkin oli tookord arvanud: see on Siina mood — huligaansus enda kallal ja muud ei midagi. Pealegi hakkas ta Siinat põlgama sellepärast, et too joob ja Njura teeb tema eest töö ära, töökäsud aga täidab Siina nimele. Ja tõenäoliselt ei joo ta üksi, vaid kellegagi koos. Nii et peale vastikuse ei tundnud Pjotr Siina vastu mitte kui midagi.

Ja nüüd rindel, teades, kuidas Volodja Jegorkin südant valutab, ei suutnud Rjabinkin kuidagi — ehkki teadis hästi, kui vajalik see on — usutavalt talle valetada, et naine ootab teda kodus nagu rindemehe naisele kohane. Ei suutnud seda valetada, kuid ei võinud ka, ei tundnud endal õigust olevat mitte mõelda sellele, et Volodjal on halb...

Rjabinkin oli seepärast segaduses ega teadnud, kuidas alustada Vladimir Jegorkiniga juttu sellest, millest Vladimir ise püüdis mitte mõelda, et oma hinges mitte sorida ja kuidagimoodi hakkama saada valuga, mis mürgistas tema elu nii siin, rindel, kui ka kodus.

Rjabinkin leidis Jegorkini laskemoonapunktis, kus too täitis kuulipildujalinte, ajades neid läbi regulaatori, ja asetas need siis plekk-karpidesse korraliku lameda spiraalina.

Pannud vaikides suitsu ette ja samuti vaikides pakkunud Jegorkinile, istus Rjabinkin padrunikastile ja lausus silmi tõstmata:

«Sakslane sai täiendust. Järelikult tuleb torusid meie vastu juurde.»

«Mis sa sellest mulle raporteerid?» lausus Jegorkin süngelt. «Sa kanna kõrgemalseisvale ette. Kui isikliku luure tulemus, millest te mind, seltsimees leitnant, kõrvaldasite kui ebaustava võitleja.»

«Aga sina ära minu käske kritiseeri,» sõnas Rjabinkin kuivalt.

«Palun vabandust, seltsimees komandör.»

Jegorkin ajas end usinalt sirgu ja nagu tsirkusekloun pungitas liikumatuid silmi.

«Jäta,» palus Rjabinkin. «Volodja, pole vaja sõjameest endas alandada. Milleks seda? Kas tahad, et panen sind valvel seisma? Seda ma võin. Kuid mistarvis? Näe, tulin juttu ajama, aga sellest ei tule midagi välja.»

«Sa põruta otse, ilma keerutamata,» andis Jegorkin nõu.

«Arvad, et otse? Noh, olgu pealegi. Tahtsin sinu Siina kohta midagi ütelda.»

«Nonoh,» lausus Jegorkin kahvatades ja küsis hambaid kokku pigistades: «Kas sinu Njurka informatsioon või? Lase käia, puista minu sõdurikatelokki mis tahes solki tema köögist.»

«Kas sa küsisid Siinalt, kuidas ta põletushaavad sai?»

«Eks tal oli kiiret asjaajamist ja kummutas keeva supi endale peale. Mis siin küsida... Paranes jälle ära nagu kärnad kassiroju seljas.»

«Võiksin sind niisuguste sõnade eest valvel seisma panna,» lausus Rjabinkin mõtlikult, «kuid mitte minu, vaid sinu Siina ees. Ja sa jääd seisma tema ees püsti, kui sõjast koju tagasi jõuad.»

«Jäta, Rjabinkin, mis sa mind siin perekonnaelu pärast agiteerid! Tõmbu ise oma tagala töökangelanna ees sirgu, mind aga ära parem puutu.» Jegorkin pigistas käed rusikasse ja ütles vilistava sosinaga: «Mis, kas tahad, et ma komandöri solvamise pärast trahvipataljoni satun. Heameelega virutaksin sulle vastu vahtimist!»

«Nii,» ütles Rjabinkin. «See on väga jäme distsipliini rikkumine sinu poolt, väga jäme. Kuid mida ma sulle teatada tahan? Meie sanitaarinstruktor Pavel Andrejevitš on psühholoog, kuna saab aru isegi kurttummadest, mitte ainult et normaalsetest inimestest. Mina pidasin temaga oma Njura üle nõu. Sinnamaani ei taibanud õigesti, miks ta nüüd minu endistes tööriietes magama läheb. Pavel Andrejevitš analüüsis läbi: «Et teid teie tööriiete kaudu enda juures tunda.» See inimene arvas asja õigesti ära, väga sügavamõtteliselt.»

Jegorkin muigas tigedalt:

«Kandku ta kas või sinu aluspükse, mis mul sellest? See paistab ehk mõnele teisele mehele imelik, kui avastab.»

«Torgi, torgi, isikliku elu asjus olen ma kannatlik,» lausus Rjabinkin, ehkki tal judinad üle selja käisid ja sellepärast ütles ta kalgilt: «Ühesõnaga, sinu Siina ei põletanud end mitte keeva supiga, vaid kui sa põletushaavadega haiglas lamasid, läigatas ta endale meelega kastrulist keeva värnitsat peale. Supist nii ränka põletust ei tule. Noh, oleks siis veel, et keeva supiga. Kuid tema valas endale värnitsat, et kannatada samasugust valu nagu sina, endalt nahk maha koorida, et sa ei arvaks, justkui oleks tal kahju tükikest enda küljest sulle anda, nagu näiteks mõni temast mõtles.» Rjabinkin ohkas: «Noh, tähendab, see ongi kõik, mis mul sulle teatada oli.»

«Petja,» lausus Jegorkin kaeblikult, «miks ta siis ise seda mulle ei öelnud? Miks?»

«Sul on oma enesearmastus ja uhkus ning temal samuti. Ei jätkunud julgust teisele järele anda.»

«Milleks siin julgust vaja!»

«Aga kuidas siis, te mõlemad kartsite ennast teineteise ees veel rohkem alandada. Ta oli ju niigi seda küllalt tunda saanud, sina samuti. Noh ja tegigi otsuse, et aitab. See nõuab aga suurt hingevaprust. Võta või mind. Oma esimest tanki ei pannud ma põlema vaprusest, vaid ennemini ähmist, sellepärast, et ellu jäin. Nüüd räägin sellest julgelt. Varem ei oleks aga kuidagi söandanud välja öelda. Miks? Hakkasin enda jõusse uskuma, aga mitte korrapealt. Eraeluski ei saa inimene inimeseks korrapealt, nii nagu sõdurgi rindel ei saa sõduriks ühe ropsuga . . .»

«Sa oota, oota nüüd, ära targuta,» palus Jegorkin. «Järelikult tuleb nii välja, et tema põletas ennast ise sellepärast, et mina olin põletada saanud, et kogu minu valu läbi elada?»

«Räägitakse, et õliga on valusam.»

«Ja et üldsus suhtus temasse kriitiliselt, siis näitas, et võib kogu oma naha minu eest ära anda? Ehkki haiglasse ei tulnud!»

«Iseendale tahtis tõestada, mitte üldsusele. Üldsusega pole siin midagi pistmist.»

«Endale, aga miks mitte mulle?»

«Mis sa nüüd, kas sa siis aru ei saa? Ta pidi endale selgeks tegema, kas ta suudab sind armastada nii, et on valmis ennast vigastama, või ei suuda.»

«Järelikult suutis?»

«Kindlasti.»

«Kuule, Pjotr, aitäh sulle.»

«Mitte minule. Pavel Andrejevitš tegi mulle niisuguse mõtlemissüsteemi selgeks. Ja see süsteem on õige.»

«Luba, veli, ma kaisutan sind,» palus Jegorkin liigutatult.

«Näed, see tuleb juba jätta,» lausus Rjabinkin ja tõusis püsti. Ta nägu võttis kindla ja karmi ilme. «Valvel!» kamandas Rjabinkin, vaatas süüdistavalt Jegorkini imestunud näkku ning ütles iga sõna rõhutades: «Neli toimkonda väljaspool järjekorda ähvardamise ja selle eest, et olite komandöri suhtes jäme nii sõnade kui ka käeliigutusega. Kõik. Täitke käsk. Ümberpöörd!»

Jegorkin täitis käsu täpselt.

Vaadates mõtlikult talle järele, hüüdis Rjabinkin äkki:

«Volodja!»

Jegorkin seisatas. Rjabinkin tuli lähemale ja sõnas paluvalt:

«Sa siis kirjuta talle nüüd, kuid mitte sellest, vaid nii, nagu poleks midagi juhtunud.»

Jegorkin neelatas, kuid ei vastanud midagi, ainult noogutas. Ta ootas, kas Rjabinkin ütleb veel midagi.

«Kas lubate minna?»

«Minge,» ütles Rjabinkin. «Minge.»

Ta ise jäi üksi laskemoonapunkti, istus uuesti padrunikastile, tegi suitsu, ja südamel oli kerge ning lahe, nii nagu rindel juba ammu enam polnud olnud, isegi mitte pärast rasket, kuid võidukat lahingut.

VIII

Pjotr Rjabinkinile oli tehaseelu jäänud ka rindel käitumisnormiks. Nagu ta tehases oli harjunud tundma imetlevat austust oma alasse süvenenud meistrite vastu, nii ka siin, eesliinil, austas ta eriti neid võitlejaid, kes suutsid omalt poolt karmi sõduriametisse midagi uut anda.

Rjabinkin ei mõelnud sellele, et tema ohvitseriautoriteet võiks langeda, kui ta pidas nõu tublimate võitlejatega, enne kui hakkas koostama enesele lahingukäsu.

täitmise plaani ja seda kõrgemale komandörile ette kandma.

Ta kutsus enda juurde laskur Tutõškini ja tankihävitaja Parussovi, ladus lauale ohvitseri lisapajuki, välipudeli lahjendatud piiritusega asetas ta kiivrisse, kuhu lund oli pandud, et jook külmem oleks, ja ütles:

«Istuge,» ning lisas siis: «Tundke ennast nagu omas kodus.»

Viisakusest keeldus Parussov esialgu suupistet võtmast. Ta rüüpas jooki seistes, nuusutas selle peale liigesest kõverdatud nimetissõrme. Tutõškin, kes nii hästikasvatatud polnud, ütles kannatamatult, julgemata samuti istet võtta:

«Kui on eriülesanne, siis ütelge ilma keerutamata. Minu poolt — teenin Nõukogude Liitu! Ja kõik!»

«Aga kui lihtsalt elu üle juttu ajada?» ütles Rjabinkin.

Esimesena istus laua taha Tutõškin ja tõmbas konserveeritud haugi tomatikastmes hoogsalt enda ette. Parussov lausus, nähtavasti jällegi viisakusest:

«Eile oli näiteks naistepäev, 8. märts. Eraelus tundus mulle, nagu oleks see väljamõeldud pidupäev. Aga nüüd? Kes hoiab kogu meie tagalat oma õlgadel? Naised. Autasusid linnade eest, mida vabastame, saame meie. Aga mida neile nende pidupäeval antakse? See pole õiglane.»

«Sa ju võiksid seadusliku abikaasa auks anda oma tankitõrjepüssist personaalse saluudi!» soovitas Tutõškin muheldes ja lisas uljalt: «Mina olen poissmees, mul on neist ainult üks unistus — kui aga ligi pääseks.»

«Aga kas sul ema on, õde on?» küsis Parussov karmilt ja ütles kahjurõõmsalt: «Mis, kas südametunnistus pani kõrvad lõkendama? Iseendale teed ju oma rumalate sõnadega haiget.» Parussov võttis Tutõškinilt konservikarbi, ammutas sealt lusikaga kala, maitses seda ja pajatas: «Haug on kõige kehvem kala, kiskja. Teda on vaja hävitada nagu hunte. Aga head kala, vastupidi, tuleb kultuurina kasvatada just nagu karilooma või kodulindu.»

«Kas olete kalur või?»

«Ei, mul pole sihukest harrastust olnud. Naine on praegu tehasega Siberisse evakueeritud. Klopsis seal

eitedest kalapüügibrigaadi kokku, püüavad tööliste varustamise osakonnale, et toit tugevam oleks, sest üksnes külmunud kartulist saab hoopis kehva menüü.»

Tutõškin lausus süüdlaslikult:

«See on tõsi! Oleme praegu nagu kogunisti nende ülalpidamisel: kõik on valmis — nii riie kui ka toit neilt.»

«Taipasid lõpuks ometi,» sõnas Parussov võidurõõmsalt ja tema nägu, kust paistsid kaks sügavat pikikortsu sisselangenud põskedel, oleks otsekui särama löönud. Ta tegi ettepaneku: «Joome nende kõigi terviseks püsti seistes!»

Nad jõid ja ei söandanud kaua istet võtta ega suupistet hammustada.

Pärast lausus Rjabinkin nagu muuseas, otsekui polekski see talle praegu kõige olulisem, ehkki just seda tahtis ta võitlejatega arutada:

«Mis teie arvate, kus on tule eest kindlam — kas tranšees või individuaalses varjekaevikus istuda?»

Parussov sõnas:

«Varjekaevikus on kindlam. Otsetabamuseks on vähem võimalusi, sest see on pindalalt väiksem.»

Tutõškin arvas:

«Kui paigal istuda, siis on varjekaevikus muidugi parem. Aga sõda pidada on hullem. Kui inimene on üksi, on ta hingelt nõrgem.»

«Meile, tankihävitajatele, on ette nähtud individuaalne kaevik,» ütles Parussov. «Ja pole viga, hingelt me nõrgemaks ei lähe.»

«Tankihävitajad on eliitvõitlejad,» ütles Tutõškin, «meie aga räägime kogu allüksusest.»

«Noh, oled sa kas või tranšeeski,» sõnas Parussov, «kui palju sa enda kõrval võitlejaid ikkagi tunned, noh, neli-viis, mitte rohkem.»

«Ükskõik, kambas on kergem. Muidu aga oled nagu koopaorav urus. Igavus tükib kallale.»

«Mina igavust ei tunne, ma passin tanke,» lausus Parussov vihaselt.

«Aga ikkagi hoiad, et üleliia nuppu välja ei pista. Neil on ju kiirus.»

«Aga kas teie seal, tranšees, ei hoia ennast?»

«Meie üle on komandör, tema hoolitseb selle eest, et kõik normaalselt käituksid.»

«Kõigi jaoks tal silmi ei jätku. Vaenlast ja mehi jälgida.»

«Kui aga keegi lahingus vedelaks lööb, paneme ta jälle trimmi, nagu sõduritel ikka viisiks.»

«Sõdur pole sõdurile ülemus. Tuleb ainult sõnelust.»

«Sõduri ja sõduri vahel on vahe,» ütles Tutõškin. «Näiteks sina, Parussov, oled isiksus. Sa oled seda väärt, et sulle nagu tankitõrjekahuri torule kolm tähekest maalida.»

«Neli,» parandas Parussov, «minu arvel on neli tanki kirjas.»

«Seda parem,» ütles Tutõškin. «Järelikult oled mõjukas inimene, järelikult võitlejad lähevad sinu järel.»

«Kuhu nad lähevad?»

«Kuhu aga käsid.»

«Mis ma siis neile olen, komandör või?»

«Ega tea, oma sõdurioperatiivsuse piires ehk ka komandör.»

«Kes mind nende ülemaks paneb?»

«Kui asulaid tagasi võtsime, moodustati meist ründegruppe, ja me näitasime end kõige paremast küljest. Sidet sellises olukorras komandöriga polnud. Meie aga rühkisime omapead. Üks võitleja oli teiste üle vanemaks määratud — teda siis ka kuulati. Kõik läks korralikult.»

«See oli tõepoolest nii.»

«Kuid miks niisuguseid ründegruppe edaspidiseks ei säilitata? Ühest küljest, mis siis välja tuleb? Neli-viis võitlejat tunnevad seltsimehe juuresolekut ja alati on nende üle oma vanem. Teisest küljest, tranšees ei hakka kõik üksteise ligi pugema — iga grupp hoiab distantsi ja vaenlase tule all on otsetabamuse korral vähem kaotusi. Ja peale tungides tuleks ahelikus samuti justkui lülidena minna. Igal lülil oma vanem. Jalgpallimeeskonnas näiteks on kõik võrdsed. Kuid kombinatsioonid — kes edurivis, kes poolkaitses või kaitses — luuakse mängu ajal.»

«Me räägime siin tõsiselt, sina aga tuled oma jalgpalliga, piinlik isegi kuulata,» heitis Parussov ette.

«Noh, arutame siis meie andmete põhjal,» ei andnud Tutõškin alla. «Kuidas me «keelt» toome? On haarangugrupp ja julgestusgrupp. Eks ju?»

«On, noh.»

«Kes tooma lähevad? Need, kes on hulljulged, kõige

tragimad. Mis neil kaasas on? Automaat, nagaan, granaat. Noh, ja nuga kah. Julgestajad, need on väärt rahvas — snaiperid, kergekuulipildurid, miinipildurid. Ja inimesed tegutsevad kooskõlas. Nii et nagu kurttummad, saavad üksteisest juba näoliigutuste järgi aru.»

«See on tõepoolest nii,» nõustus Parussov.

«Noh, ja ongi vaja, et igas laskurüksuses tegutseksid võitlejad kooskõlas.»

«Üks lahing pole teise sarnane.»

«Nii nagu sõduridki ja inimesed üldse. Igaüks isemoodi. Pane täienduse juhiks mõjuvõimas isik, vanale rindemehele on see meeldiv — ikkagi auasi, noorele aga kasulik.» Otsekui end õigustades pöördus Tutõškin Rjabinkini poole ja seletas: «Mina olen kategooriaga lihvija. Kuid kes mind inimeseks lihvis? Burõgin.» Lausus siis unistavalt: «Tuli ette, et paneb kaks töödeldud pinda kokku ja need jäävad tal teineteise külge kinni nagu magnetiseeritud. Ühesõnaga, virtuoos.» Ohkas siis: «Aga mina olin temast nii kaugel nagu taevas maast.»

«Miks siis?»

«Närvisüsteem ei olnud see, kannatust ei jätkunud.»

Rjabinkin tuletas Tutõškinile meelde, kuidas too oli kainelt arvestades tegutsenud granaadiga fašistide kuulipilduri vastu.

Tutõškin naeratas tänulikult ja sõnas:

«Kõik võib olla, kuid ma ise seda asja nii seletada ei saa. Olin lihtsalt niisuguses hingeseisundis.» Selgitas siis: «Mäletan oma nõrkust veel tehasest ja jalgpalli mängimisest. Seepärast sisendan endale juba varem igaks võimalikuks juhuks, kuidas ja mis teha, hiljem tegutsen juba ilma mõtlemata, kuid läheb korda.»

«Automaatselt,» ütles Parussov õpetaval toonil ette.

«Nagu unes,» parandas Tutõškin.

Oli jutuajamisi ka teiste võitlejatega, mille kaudu Rjabinkin tuli otsusele, et paljud neist olid saanud hulga mõtestatud sõdurikogemusi, nagu tehases parimad meistrid olid aegapidi oma osavust omandanud.

Pjotr Rjabinkin jagas neid mõtteid Trušiniga; too rõõmustas ja lausus:

«Milles siis asi on? Hakkame korraldama sõdurite nõupidamisi lahingukogemuste vahetamiseks. Märgime üles eesrindlased, las esinevad.»

Neile sõdurite nõupidamistele roodu muldonnis tulid võitlejad hoolitsetud välimusega. Nägudel värsked kriimustused habemeajamisest, puhtad aluskraed kaelas. Lisaks sõjalisele kasule viisid need nõupidamised nagu tagasi tollesse ammusesse harjunud eluviisiga maailma, kus igaühe töö oli tema väärikuse mõõdupuuks ja tundus sugulussidemena kõikide teistega.

Inimesed hakkasid sõja ebainimlikust koledusest võitu saama sel teel, et suhtusid lahingusse kui oma osavuse ja meisterlikkuse võistlusse, kui töösse, kui võitlusse elu eest ja surma vastu.

Meie peamiseks löögijõuks jäi suurtükivägi. Nüüd oli meie armee võimeline koondama läbimurde suunale 150—200 toru iga kilomeetri peale. Suurenesid suurtükkide laskeulatus ja nende kaliibrid, tihenes ettevalmistustuli, see kestis 30—40 minutit, langedes vaenlase peale kui võimas tulelaviin.

Meie rinnete pealetungiga kokku surutud, koondas vaenlane kõvasti rusikasse oma sõjatehnika, ja mida enam vähenes tema vallutatud ala, seda võimsamalt ja tugevamalt rajas ta mitmevööndilised kaitsejooned kümnete kilomeetrite sügavuses, kus varjas mobiilseid motoriseeritud jõude, mis võisid söösta vastupealetungile sel silmapilgul, mil meie väeosad kulutavad oma jõu ära tema kaitsevööndite läbimurdmiseks.

Pataljoni kaitseks oli tavaliselt määratud maa-ala kahe kilomeetri ulatuses, pealetungiks — viissada meetrit, roodule veidi rohkem kui sada meetrit.

Selle oma maa-ala uuris Rjabinkin läbi hoolikalt ja põhjalikult. Vaenlase iga tulepunkti kohta seadis ta vastava numbri all sisse erikaardi, kuhu kandis kõik selle punkti ja sama tulepunkti varupositsiooni vaatlusandmed.

Samuti võttis ta arvele vastase vaatluspunktid. Ühed käskis snaiperil kahjutuks teha, teisi aga keelas häirida, et need siis ühekorraga pealetungi alguseks hävitada.

Kuid ta ei mõelnud ainult sellele, kuidas tema võitlejad edasi tungima hakkavad, vaid ka sellele, kuidas vaenlane kavatseb oma tulevahendeid kasutada.

Kui pataljon oli mõneks päevaks tagalasse viidud, et viimistleda pealetungioperatsiooni, valis Rjabinkin õppuste paigaks koha, kust hiljuti oli läbi läinud vastase kaitsevöönd, et see justkui uuesti tormijooksuga vallutada. Kuid vastu tema ootusi kulgesid õppused selles paigas loiult.

Mitme kilomeetri pikkuste lahtikistud haudadega sarnanevad tranšeed, kus vedelesid hallikaspruunid sidemete räbalad ja auklikud kiivrid, kogu see puruks kistud maapind ja kõik, mis selle peal, mõjus võitlejaile rusuvalt, ehkki nad olid siin alles hiljuti võidukad olnud.

Selle asemel et asjatundlikult näidata sõduritele, kuidas ta maastikul taibukalt edasi oli tunginud, kuidas purustanud esimese granaadiga doti soomusukse, teise aga visanud selle sisse, vaatas praegu toosama Jegorkin, kes seda kõike teinud oli, doti sisemusse kui suitsunud kivikoopasse ja lausus hoopiski mitte reipalt ja kindlustatud positsioonide rünnakumeetodi mõistmise seisukohalt sugugi mitte kasulikult:

«Mis siin siis on — kindlustatud punkt, kuid ilma ühenduskäikudeta. Tuleb välja, et nad istusid siin nagu surmamõistetud.»

Paremini ei käitunud ka Parussov. Ta seisis tanki juures, mille ise oli vigastanud, ja andis niisuguse seletuse:

«Andis kõva tuld, nähtavasti jäid tankistid gaasivingu kätte, paotasid luugikaant, ilmselt selleks, et värsket õhku ahmida, aga mina olin siin lihtsa granaadiga. Viskasin selle kergelt lahtise luugikaane pihta, granaat põrkas tagasi ja kukkus otse tanki roniauku ning lõhkes seal. Noh, ja saidki teised värsket õhku.»

Üks võitleja, kes püüdis läbi suurekaliibrilise mürsu augu teise tanki sisemusse vaadata, kriimustas end puruks käristatud metalläärte vastu, mis olid teravad nagu žilett. Ja kuigi haavad olid üsna tühised, kahvatas ta, jäi jõuetuks, pigistas silmad kinni, et mitte verd näha. Aga mõni kuu tagasi, kui seesama sõdur oli lahingus käest haavata saanud ja verd kaotanud, oli ta vastanud reipalt, kui Rjabinkin oli käskinud teda sanpatti minna:

«Mis sest! Mul on teine tagavaraks.»

Viha vaenlase vastu ja lahinguhasart summutasid siis ta valu. Käe sõduririhmaga ülaltpoolt küünarnukki kõvasti kinni sidunud, oli ta rõõmsalt ütelnud:

«Näe, ei tulegi enam verd. Kõik on korras!»

Paistab, et Rjabinkin oli jätnud arvestamata mingid salalaekad oma meeste hinges. Tulevase lahingu nimel olid nad valmis oma sõduriharidusе taset tõstma. See endine lahinguväli aga tekitas neis rusutust ja jälestust.

Vaenlase eesliin näis lahingus kui soomusnahk hiigelsuure roomaja seljas, kes oli meie maale roninud ja justkui sellesse oma juured ajanud. Nüüd aga ei äratanud kogu see puruks rebitud ja koledaks moonutatud lagendik isegi mitte parastavat kahjurõõmu. Võitlejad oleksid nagu arvestama hakanud, mida vaenlasel tuli taluda, ja tranšeedes rohekaks tõmbuvate väljatulistatud padrunikestade hunnikuid nähes kaalutlesid nad, kui palju kannatlikku enesevalitsemist nõudis see, et säärase usinusega töötada marutule all.

Trušin aimas õigesti ära sõdurite meeleolu, kuid Rjabinkini imestuseks ise nagu alistus samale meeleolule, hakkas tõsiselt ja lugupidamisega rääkima saksa sõdurite võitlus- ja vastupidavusoskusest püsida niisuguses lahingus kaitsel. Ja sellega oleks Trušin nagu ühekorraga õiglaselt esile tõstnud kõiki meie võitlejaid, kes olid osa võtnud lahingust sellel tugialal.

Ta märkis ära endiste tulepunktide asetuse, kiitis vastase oskust mõista maastiku iseärasusi.

See Trušini ettenägelik asjale lähenemine äratas sõdureis soovi avaldada oma arvamusi selle kohta, kuidas oleks targem vaenlase eesliinist läbi murda.

Ja vastase kaitsejoone ründamise lahinguõppused omandasid mõtestatud ning hasartse iseloomu, iga võitleja püüdis neil õppustel tõestada, et tema sõdurikvalifikatsioon on kõrgem kui sakslasel.

Võitlejate hulgas, kelle sõjatee oli alanud polgus sõja esimestel päevadel, kujunesid erilised, otsekui roodusugulussuhted. Neid eraldasid teistest kindlad seisukohad ja sõjamehe enesevalitsus, nad hoidsid hoolsalt alal polgu traditsioone, mis tihti olid nende endi loodud.

Need vanade rindemeeste «kaaslaskonnad» olid allüksustes nagu «vanemate nõukoguks» ja pataljoni-, polgu- ning diviisikomandörid tundsid neid sõdureid nägupidi ning arvestasid nende seisukohti, mida nood väärikalt avaldasid. Mitte ükski neist ei kujutanud

endast õnnest uimast kohtlast sellepärast, et väekoondise komandör ise reamehelt nõu küsis.

Mida kauem sõdur on sõjas olnud, seda tugevamaks muutub temas oma tähtsuse tunnetamine.

Arvutu hulk kordi väärikalt läbi elanud surma lähedust, ei näe see inimene tulevikus oma elus midagi niisugust, mille nimel ta peaks oma väärikuse minetama.

Järelikult peab komandör neile sõdureile lähenema eriti lugupidavalt ja austavalt. Ja kui vanad rindemehed kiitsid pärast lahingut allüksuse tegevuse organiseerimise heaks, tundis Pjotr Rjabinkin end palju kõrgemini autasustatuna ja õnnelikumana, kui ta oleks olnud isegi siis, kui teda oleks selle lahingu eest kiitnud kas või diviisikomandör ise.

Niisugused sõdurid olid kartmatud lahingus ja paistsid silma oma otsusekindlusega ka igapäevases rindeelus.

«Kui meid poleks,» kõneles Parussov täiendusemeestele autoriteetselt, «oleks Hitler võinud vabalt kogu planeedi vallutada. Nüüd aga on meie ülesanne lihtne — olla fašismile matusekomandoks. Ja ongi kõik.»

Jalaväeallüksused polnud sõja ajal uue tehnikaga nii rikkalikult varustatud kui näiteks suurtüki-, tanki- ja lennuväe- ning muud mehhaniseeritud eriväeosad, kellele kogu maa saatis heldelt üha täiuslikumaid metalltooteid, kõige uuema konstruktsiooniga sõjatehnikat, mille valdamine nõudis kõige muu kõrval palju taiplikku tööd ja õpinguid lahingute vaheajal ning lausa lahinguväljal, justkui tootmispraktika korras. Kogu see võimas sõjatehnika teenis jalaväge kuulekalt ja usinalt, sest jalaväelaste usinusest omakorda sõltus lõppkokkuvõttes võit vaenlase üle.

IX

Pjotr Rjabinkinil polnud õnnestunud binoklit hankida ning selle asemel kasutas ta mõnikord optilise sihikuga snaiperipüssi. Ta lahkus oma alalisest asupaigast tranšeest, roomas piki vastase miinivälja serva ja silmitses sakslaste eesliini läbi optilise sihiku. Niisugusele ohtlikule uudishimule andus ta nüüd korrapäraselt, et oma-

silmaga veenduda, missugused muutused toimuvad vastase eesliini maastikul, sest iga muutus tähendas ju uut tulepunkti või uut varupositsiooni.

Mis sakslaste miiniväljasse puutub, mille nad olid rajanud ammu ja mis püsis muutmatuna, siis miinid ei ole ju taimedele väetis ja rohi nende kohal oli kidur. See abistas sapööre nende töös.

Piki vastase eesliini tõmmatud Bruno spiraalid olid nagu läbipaistvad torud. Nende kohale oli riputatud kurinateks tühje konservikarpe, mis pidid oma tärinaga reetma igaühe, kes proovib neist öösel nähtamatuist tunnelikujulistest juhtmesilmustest läbi tungida.

Bruno spiraali taga turritasid viltu maasse kaevatud relsijupid, tuhmvalged betoonpüramiidid — tankitõrjehambad. Meie poolt tõusev päike valgustas seda kõike, mida Rjabinkin ka arvesse võttis ning asus vastast jälgima päikesetõusu ajal, kui päike tegutses nagu allüksusele antud spetsiaalne valgustusaparatuur. Kui aga neil tundidel püüdis mõni sakslane meie eesliini pikksilmaga kontrollida, siis vilkusid selle klaasid ja valvesnaiper läkitas sinna kuuli õhinal ja akadeemilise täpsusega.

Kuigi Rjabinkini allüksuse võitlejad kinnitasid, et on eriline rahuldus lasta vaenlane maha tema enese relvast, oli vanem Kurotškin trofeerelvad kasutuselt siiski juba ammu kõrvaldanud. Ja mitte ainult seepärast, et kodumaiseid oli nüüd piisavalt. Peaasi, oli moest läinud kanda erilise uljuse tunnusena seljas fritsude automaati.

Tutõškin, kes roomas Rjabinkini kannul, hoidis laskevalmilt käes uut Sudajevi sarvmagasiniga püstolkuulipildujat, seljas oli tal gaasitorbik, pungil täis sidrungranaate F-1, mille sütikud paistsid välja tema vormipluusi rinnataskust; ühesõnaga, nagu täitesulepeade komplekt.

Mida kõrgemale tõusis päike, seda soojemaks läks maapind, seda rohkem oli tunda rohu lõhna. Kuid see avarus oli tumm. Polnud kuulda ei linnuhäält, isegi mitte mesilaste, herilaste ega kimalaste toimekat suminat, rohutirtsu saagivat siristamist. Lahingud olid nii linnud kui putukad ära heidutanud või ehk olid nad neist paigust hoopis lahkunud.

Rindevöönd lookles käärulisel sadade kilomeetrite ulatuses. Mõlemal pool seda vööndit olid vastamisi hoolikalt väljasihitud sajad, isegi tuhanded torud, et käskluse peale välja paisata tuhandeid tonne metalli. Rjabinkini allüksusele oli sellel tohutu suurel maa-alal määratud õige pisuke lõik, mida lahingu üldkäigus polnud operatiivkaardile koguni märgitudki. Sellest aga, kuidas tuhanded samasugused allüksused mõistsid oma väikese ülesande tähtsust, mis määral nad ilmutasid vaprust selle täitmisel, sellest sõltus kogu lahing, mille tugiala oli võrdne keskmise Euroopa riigi territooriumiga ja mis sai hiljem nime Kurski kaar.

Muidugi ei teadnud Pjotr Rjabinkin Saksa kõrgema ülemjuhatuse plaane, nii nagu ta ei teadnud ka oma armee ja isegi diviisi juhtkonna plaane.

Kuid meie ja Saksa kaitsevööndite vahel asuva eikellegimaa seisukorra üle mõtiskledes tuli Rjabinkin järeldusele: sakslased ise pole seniajani oma miiniväljadesse läbikäike teinud — järelikult ei kavatse nad peale tungida. Ja kui meie sapöörid ei raja läbikäike Saksa miiniväljades, siis tähendab see sama ka meie poolt. Nii see aga kaua kesta ei või.

Rjabinkin rääkis õpetavalt: «Milles väljendub sõduri armastus elu vastu? Kaevik peab olema tehtud täisprofiilis. Siis on sõdur puutumatu isik...»

Inseneriehitused selles kaitsevööndis olid erakordselt kapitaalsed, mis äratas võitlejais isegi ebatervet meeleolu. Sõdurid arvasid, et praegu, mil sakslane on purustanud määratul hulgal linnu ja külasid, ei tohiks kaitseehitiste peale nii palju materjali kulutada.

Vaenlase eesliini jälgimise põhjal sai selgeks, et ka tema on ehitanud oma kaitse kapitaalselt ja raisanud selle peale nii palju materjali, kui palju kuluks mitme linna ehitamiseks. Ja võitlejad läksid veel rohkem raevu, sest neil süda valutas selle pärast, et sakslane rüüstab seda ehitusmaterjali meie maalt, mille ta on vallutanud.

Muidugi ei esinenud keegi sõdureist Rjabinkini ees sooviga surra kodumaale niivõrd vajaliku ehitusmaterjali kokkuhoiu nimel. Kuid rahulolematuse kindlustuserajatistega oma eesliinil ütlesid nad välja, Rjabinkinilt mürgiselt pärides: «Kas diviisi komandopunkti pandi juba parkett või pole veel jõutud?» Ja tulevaikus püsis. Isegi kogenud rindemehed, kes suutsid une täis magada ka suurtükitule ajal, toetudes seljaga vastu kaeviku-

seina, kannatasid praegu harjumatu vaikuse tõttu närvilise unetuse all ka hästi sisseseatud blindaažides.

Samasuguse unetuse all kannatas ka Pjotr Rjabinkin. Ta läks südaööl blindaažist välja, lonkis mööda tranšeed ringi, silmitses teraselt vaenlase eesliini, kust käratult lendasid üles raketid, mis valgustasid valge, elutu keemilise leegiga tühja, kahe kaitsevööndi vahele surutud maa-ala.

Suuri kirkaid tähti täis riputatud juunitaevas, kus puudusid öised pommituslennukid, oli tavatult tühi; ja et ta oli tühi ning hääletu, tundus, nagu meelitaks ta ligi oma põhjatu võlviga, mis kummus vagusaks jäänud maa kohal.

Värsketest laudadest lõhnavad trepid toetusid kaevikuseina vastu. Neid mööda pidid üles ronima võitlejad, kui said käsu vaenlast rünnata. Praegu aga olid need trepiastmed puhtad, jalgadest hõõrumata. Puitehitised, mis mitte kuhugi ei viinud.

Milline enesevalitsemine peab inimesel olema, et tõusta seda treppi mööda üles lahingu alguse hetkel, viia ennast iga trepiastmega lähemale müürisevale marutulele, mis hakkab maad mööda talle vastu veerema, lõhkudes puruks nii maa kui ka kõik, mis selle peal! Neid trepiastmeid mööda ülesminemine on juba iseenesest kangelastegu.

«Näh, hea puusepatöö,» ütles Parussov kähedalt ja patsutas pihuga hooletult puhast trepiastet. «Aga seegi võib kiiresti lõhki kuivada, kui ei kasutata.» Küsis siis: «Mitte ei taipa, kas hoiame meie fritse või hoiavad nemad meid. Räägitakse, et sõjas ei ole igav. Aga näe, tuleb välja, et mõnikord on . . .»

«Järelikult on niisugune ülesanne — üle minna jäigale kaitsele,» ütles Rjabinkin kuivalt.

«Kuid kellele ta jäik on — meile või sakslastele?»

«Jõudu kogume, kas sa aru ei saa.»

«Aga kas sakslane ei kogu,» lausus Parussov vihaselt. «Kuulatan öösiti ja saan kõrvaga aru, et tal on seal kogu aeg mingi liikumine, pea aga ei võta, misasja me ootame.»

«Kas sa meie poolt kuulatades ka kõrvu teritad?»

«Tõsi küll, on vägev sahin,» nõustus Parussov.

«Noh, tähendab, kõik,» ütles Rjabinkin kindlalt.

«Teate, mispärast ma ilma lahinguta nukrutsen,»

sõnas Parussov murelikult. «Naine austab mind selle eest, et ma sõdin rindel. Ta töötab praegu kaluriartellis mehe eest. Toidab inimesi. Kogu meie perekonda peab üleval. Jalad on tal turses, see on reumast. Käib suvel viltides, kuid rahuajal kandis ainult kõrge kontsaga kingi, number kolmkümmend kuus, kumbki pöid oli minu peopesa suurune. Sellest tuleb ju aru saada.» Lausus raevukalt: «Sestap ma tahangi fašistidega kähku ära lõpetada, nendega eputamiseks mul enam kannatust ei jätku.» Vaikinud veidi, lausus ta vabandaval toonil: «Muidugi ei taha keegi meist kannatlikult oodata. Kuid siin, kaitsel, tükivad iseäranis pähe mõtted kodust ja nende eest ei pääse kuhugi.» Selgitas siis: «Mis lahingus viga? Naine pole leseks jäänud ega lapsed orvuks — järelikult on kõik korras.» Tunnistas siis: «Kui lahingut pole, ei ole ma miskit väärt sõdur, ükskes eraelu viirastub.»

«Sa oled ju ordenikandja,» tuletas Rjabinkin meelde, «sinu arvel on juba üheksa tanki.»

«Tankide hävitamine on minu kui tankihävitaja kohus, kuid praegu olen ma ikkagi justkui töötatööline.»

«Sa teed ju täiendusemeestega õppusi! Annad neile oma kogemusi edasi.»

«Õpetan relva käsitsema,» nõustus Parussov loiult. «Kuid peamiseni tuleb neil iseseisvalt jõuda.»

«Mis see nimelt on?»

«See, et kui lamad tanki vastas, jalad harkis, siis olgu küünarnukid toeks. Silm olgu sihikul ja sõrm päästikul; tema tuleb otse sinu peale, sina aga põrutad talle pihta, tema ei kõssagi, sina tulistad ikkagi, sest seni kui sind inimeste hulka arvatakse, jääd sa tema ees ikkagi inimeseks. Sinu selja taga on inimesed, kes loodavad sinu peale, nad austavad sind selle eest, et oled tankihävitaja. Noh ja hiljem imestad isegi, et sa kõrvale ei roomanud, kui kogu su loomus anus — rooma. Tuleb välja, et sa said oma loomusest võitu, seisid sellest kõrgemal. Ja seetõttu on sul hiljem endalgi mõnus tunne.»

«Järelikult võib ka lahingus rõõmu olla?»

«Kuidas siis muidu, tingimata! Niisuguse rõõmu pärast unustad koguni surmahirmu.» Ütles siis nukralt: «Vapper sõdur on alati rõõmus.»

«Miks siis sina niisugune ei ole?»

«Mina olen perekonnainimene, naisest kõvasti sisse

võetud. Kui lahingut pole — kisub tema juurde tagasi. Ta on mul kõikidest kõige parem. Nii kaaslane, sõber kui ka naine. Kõik koos.» Lausus veendunult: «Kui mind maha tapetakse, siis see, kes temaga hiljem abiellub, tunneb suurt rõõmu, ta isegi ei usu, et nii häid inimesi võib ilmas olemas olla.» Parussov jäi vait, kuulatas ja ütles taas tigedalt: «Vaikne nagu keldris. On teised meie maapõue peitu pugenud. Ja meie sallime neid . . .»

X

Ühel niisugusel tuhmil ja vaiksel ööl äratas Parussov blindaažis Pjotr Rjabinkini ning kandis äreva sosinaga ette, et olevat kuulnud eikellegimaal sakslaste mineeritud piirkonnas krabinat.

Rjabinkin võttis kaasa jefreitor Tutõškini, ronis tranšeest välja ja hakkas roomama Parussovi näidatud suunas.

Kohevates pilvedes taevas oli sinkjashall, madal ja niiske.

Kui Rjabinkin miinivälja servale oli jõudnud, kuulis ta juba selgesti saksa sapööride kaeveriista kõlinat.

Rjabinkin tegi endamisi otsuse, kuid ei saanud seda Tutõškinile öelda. Ta läks Tutõškinile lähemale, avas suu, ajas keele suust välja ja tegi käega haaramisliigutuse. Sellest piisas. Tutõškin noogutas pead.

Nad roomasid mööda miinivälja, kobasid väljasirutatud kätega enda ees, otsides ettevaatlikult taimestiku sees krõbiseva kuivanud rohuga kaetud kõrgemaid saarekesi, mille all võis olla miine. Tegelikult on niimoodi käsikaudu peaaegu võimatu miine leida, kuid mingi võimalusega võib siiski arvestada. Kui sa seda ei tee, siis jääb üle vaid mõelda, et roomad vastu oma paratamatule hukule, aga nii mõelda ei tohi, see pole lubatud ega ole sellest ka miskit kasu.

Vastast kinni võtma võib minna ainult see, kes on ohutuse peale oma miiniväljal kindel, kes on sügavalt veendunud enese surematuses.

Nad oleksid saksa sapöörile peaaegu otsa sattunud. See oli kükakil nagu konn, võttis labidaga välja murumätta, ning, pistnud mõlemad käed auku, keeras välja miinisütikut.

Rjabinkin hoidis kiivrit käes ja roomas sapööri juurde, tegi hüppe, pressis sapööri näo tugevasti kiivrisse, kuna Tutõškin, kes lamas küljeli, lõi sakslasele kõvasti ja täpselt jalaga vastu kõhtu, viskus seejärel talle peale ning põimis käed ja jalad sakslase keha ümber.

Nii lamasid nad natuke aega vaikides kõik kobaras koos, surusid sapööri vastu maad ja hingasid raskelt.

Siis torkas Rjabinkin käe kiivri alla ja tõukas rusika sapöörile suhu. Too muutus lõdvaks ja vajus lössi, ei teinud ühtki häält, olles kaotanud meelemärkuse kas lämbusest või Tutõškini hoobist. Tutõškin kobas sapööri asjalikult läbi, võttis temalt rihma ja sidus ta käed seljale. Laskis sakslase püksid maha saabastele. Jäi hetkeks mõttesse, tõmbas siis taskust nöörijupi — luurajad on ettenägelik rahvas —, toppis lõdvaks jäänud sapöörile rätiku suhu, ja et asi kindlam oleks, sidus selle nööriga kinni ning tegi kukla taha sõlme. Pärast kõike seda näitas Rjabinkinile põialt.

Rjabinkin raputas maa seest väljavõetud miinid telkmantlilt maha ja asetas sellele sakslase. Sapööri tuli telkmantlil mööda miinivälja lohistada, ilma et maad enda ees oleks eelnevalt läbi saanud kobada.

Kui nad olid mõnikümmend meetrit edasi roomanud, laskis Tutõškin telkmantli omapoolse nurga lahti. Näitas endale rinnale, seejärel kujutas kahe sõrmega nagu jalgade liikumist ja, jätnud Rjabinkini sakslasega kahekesi, roomas ette.

Rjabinkin lohistas sapööri Tutõškini järel ja väsis nii ära, et lakkas üldse mõtlemast sellele, et roomab miiniväljal.

Kui eespool järsku plahvatus kostis ja veripunane leek talle vastikut soojust vastu paiskas, ei taibanud ta järsku, mis on juhtunud, ning lohistas telkmantlit sellel lamava sapööriga visalt edasi. Ta lohistas sakslast plahvatuse põletusest kuuma maad mööda, pöördus kõrvale sellest, mis kunagi oli olnud Tutõškin ja mis nüüd lebas laialipaisatud tükkidena ümberringi maas.

Rjabinkin ei jõudnud enam telkmantlit lamades enda järel lohistada. Ta tõusis püsti, võttis telkmantli nurkadest mõlema käega kinni ning tiris, esialgu end nagu telkmantli ette rakendades, siis aga liikus tagurpidi. Kui jõud hoopis otsa sai, heitis ta sakslase kõrvale puhkama.

Ja nüüd nägi Rjabinkin, et sapöör lamab avasilmi, on pööranud pea viltu ja vahib ainiti teda ning näol pole hirmu, alandlikkuse ega orjameelsuse jälgegi.

Sakslane vaatas Rjabinkinit rahulikult ja äraootavalt, vahest isegi natuke irooniliselt, võib-olla sellepärast, et Vene ohvitser oli ära väsides tema kõrvale heitnud. vahest aga järeldas, et venelane lõi lihtsalt kartma, kui tema sõdur miini otsa lendas, ja pelgab nüüd edasi roomata.

Rjabinkin mõistis, et sakslane on toibunud ja suudaks iseseisvalt edasi liikuda ning teda tuleb sundida seda tegema. Ta kergitas sapööril püksid üles, pani kõik nööbid kinni. Müksas teda nagaaniga, näitas siis toruga nagu väljasirutatud nimetissõrmega suunda ja käskis: «Rooma!» Tuli meelde ja lisas: *«Schnell!»*

Aga sakslane ei liigutanud ennast. Tema nägu võttis põlgliku ja kõrgi ilme ning Rjabinkinil tekkis tahtmine sellesse näkku tulistada. Esialgu Rjabinkin arvas, et sakslane soovib vangipõlve asemel surma ja vaatab sellepärast nii väljakutsuvalt ning põlastavalt, otsekui tahaks kuuli saada. Kuid tärkas ka teine mõte, ja seda järgides ning selleks, et seda kontrollida, roomas Rjabinkin sakslase juurest eemale, siis aga viipas teda enda poole, ning too roomas talle kuulekalt järele. Selgus, et arvestus oli õige olnud. Nähtavasti arvas sakslane algul, et Nõukogude ohvitser ajab teda enda ees mööda miiniväljа selleks, et aga ise terveks jääda, ja teda selle eest põlates eelistas pigem kuuli kui miini otsa sattuda. Nüüd aga roomas ta alistunult ja äraootavalt Rjabinkini järel, nähtavasti arvates, et ka ohvitser lendab miini otsa nagu too vene sõdur.

Rjabinkin roomas sakslase ees, pidas teda silmas ja hoidis kirbul, ning oli rahul, et sakslane järgneb talle nüüd kuulekalt, sest saab aru, et Rjabinkinil pole hoopiski kavatsust teda miiniväljal elava miiniotsijana kasutada.

Sakslase mõtted ära aimanud, ja saanud kinnitust, et oli seda õigesti teinud, tundis Rjabinkin siiski teatud ebakindlust. Ta polnud veendunud, et talitab mõistlikult. Kui tema ise satub miini otsa, roomab sapöör omade juurde tagasi, tema pärast on aga juba oma elu andnud Tutõškin, ja nüüd on nii, et Rjabinkin ei riskeeri ükskõnes endaga, vaid ka sellega, mille eest hukkus Tutõškin.

Targem oleks sundida sakslast siiski ees roomama. Kuid samal ajal mõtles Rjabinkin, et ega seegi õige ole, sest kui tal ka läheks korda sakslast relva ähvardusel enda ees ajada ja õnnelikult ning vigastamata kohale toimetada, võib ta säärase vaevaga hangitud «keele» niimoodi ära rikkuda.

Sest kui Rjabinkin on sakslast mööda miiniväljа enda ees ajanud, saab too niisuguse elamuse, et ükskõik kui ränka vaeva luureosakonna ohvitserid temaga pärast seda ka näeksid, ei räägi ta neile midagi olulist. Ta hakkab neid ainult niisama väljakutsuvalt jõllitama, nagu jõllitas Rjabinkinit, kui too tahtis teda esiti enda ees ajada. Ja mitte keegi ei saa teada, miks Rjabinkini hangitud «keel» kõlblik ei ole. «Keele» võtmise eest saab Rjabinkin tõenäoliselt ordeni. Ja mitte väiksema kui Punatähe ordeni, sest juba kolm nädalat pole diviisilõigus kellelgi õnnestunud «keelt» hankida ning armeejuhataja lubas tollele, kes «keele» võtab, just nimelt selle ordeni.

Aga kui sakslane ei taha «keel» olla, milles on siis Rjabinkin süüdi? Tema asi on vang kohale toimetada. Juba seegi on kangelastegu. Ja kõik hakkavad arvama, et ta on sooritanud kangelasteo. Et ta otsustas miiniväljal ees roomata ja sisendada sakslasesse sellega austust enese vastu, see on pigem rumalus kui kangelastegu: satub miini otsa, sakslane läheb omade juurde tagasi, ja asi tahe.

Kuid Rjabinkin ju teab: diviisi staabis pole vaja lihtsalt elusat sakslast, vaid «keelt», kes annaks tähtsaid teateid, millest sõltub tuhandeid elusid, kui algab lahing. Nii et ükskõik kui raevukalt ta praegu vihkaks seda vangivõetut, kes ei varjanud oma heameelt, kui hukkus Tutõškin, tuleb sellest siiski võitu saada, ei tohi olla ainult lihtne konvoeerija, vaid nagu saatev esindaja, kes hoolitseb selle eest, et too sakslane poleks ainult vang, vaid täielikult võidetud vastane, kes pole suuteline ei füüsiliseks ega ka moraalseks vastupanuks.

Rjabinkin teadis: niipea kui sakslased sapööri kadumist märkavad, panevad nad «keele» hävitamiseks tule alla kogu eikellegimaa, välja arvatud ehk ainult miiniväli.

Nähtavasti taipas seda ka sakslasest sapöör. Ta roomas kärmesti Rjabinkini järel ja vahtis rahutult ringi.

Rjabinkin tahtis kiiremini suurtükiväelaste endise vaatluspunktini jõuda, kus nüüd ei olnud kedagi. Neil päevil püüdsid sakslased meie suurtükiväevaatlejaid ootamatu rünnakuga tabada. Vaatlejad kutsusid tule enda peale ja kui seegi ei aidanud, lasksid end granaatidega õhku, et mitte elusast peast vaenlase kätte sattuda.

Kumbki pool püüdis juba ammu ja hoolega «keelt» võtta.

Sapöörist «keele» võtmise mõte ei tärganud Rjabinkinil ootamatult. Ta oli end selleks tasapisi ette valmistanud ja avaldanud oma mõtte ainult Tutõškinile. Varem või hiljem, kuid sakslased peavad läbikäigud tingimata demineerima. Mida rohkem võitlejaid «keele» toomisest osa võtab, seda vähem on edu võimalusi. Sest igaüht võis oodata surm miini läbi ja oma mürarikka hukkumisega võidi operatsioon nurja ajada.

Vaenlasel on lihtsam avastada tervet rühma kui üksikvõitlejaid. Tutõškinile oma plaani seletades ütles Rjabinkin:

«Vahest mõtlesin selle välja nagu filmis — roomad üksinda mööda miinivälja. Kuid sakslased arvavad samuti, et see on normaalse inimese meelest lollus. Ja see on esimene trump.»

«Aga kelle sa ühes võtad?» küsis Tutõškin.

«Mitte tingimata sind, kui kahevahel oled. Minu poolt käsku pole, tulla võib ainult vabast tahtest,» sõnas Rjabinkin põiklevalt.

«Jõudu mul jätkub sakslast seljas tassida, vormipluusi krae number on nelikümmend kuus,» teatas Tutõškin.

«Välimuse järgi sa pole tüse.»

«Tüsedad — need on rasvased,» seletas Tutõškin. «Mul on puha musklid. Peeti tõstesportlaseks. Seepärast anti tehases alati kerget tööd, et enne võistlusi end liialt ära ei väsitaks.»

«Järelikult hoiti?»

«Kuidas siis muidu. Ega kollektiiv üksnes tootmistöö rekordite üle uhke ole, sportlikud saavutused ülendavad samuti.»

«Selgub, et oled tšempion?»

«Ei,» lausus Tutõškin nukralt. «Mul ei jätkunud kunagi sportlikku viha, et lasta raskust lisada.»

«Kuid nüüd?»

«Nagu kõik. Võimatuse kiuste üksnes närvipinge peal.»

«Noh kuidas siis?»

«Asi on selge,» teatas Tutõškin reipalt. «Miiniväljal ära käia. Tuua «keel» seljas kohale. Pärast seda puhastada saapad, kontrollida varustust. Seista valvel... Ja medal.»

«Ei, sa ikkagi mõtle veel.»

«Mida?» küsis Tutõškin.

«Ellujäämise võimalusi on vähevõitu. Lihtsalt pole isegi mingit garantiid.»

«Ei ole vaja minu teadlikkust virgutada.»

«Tahan, et sa kindlalt teaksid, mille peale välja läheme.»

«Aga see on tõsi, et me praegu fašistidega sõdime?»

«Kas tahad nalja heita?»

«Igaüks peab endast midagi. Mina ka. Otsustasin, et olen kõige vapram, ja hoian sellest kinni.»

«Sa ei ole tõsine inimene,» ütles Rjabinkin tusaselt.

«Mina pole lihtsalt inimene, mul on jefreitori aukraad. Nii et mitte reamees, vaid isiksus!»

Ehkki Rjabinkinit Tutõškini säärane kõnekus ärritas ja ta võis teda nagu kord ja kohus korrale kutsuda, tundis ta oma hingepõhjas — see kõik tuleb Tutõškinil rõõmsast erutusest, et Rjabinkini valik on temale langenud.

Tutõškin tunnistas:

«Olen ju iseenesest väike inimene, aga enesearmastust on mul ilmatu palju, jätkub neljale.»

Kui ta nägu lahingu ajal närvilise higiga kattus, hooples ta, ennast täielikult valitsedes:

«See-eest ei higista mul jalad kunagi.»

Kui ta haavata sai, ei lahkunud ta lahingust, vaid ütles naljatades:

«Minu tervisega on paras ainult veterinaararsti juurde minna.» Teinud tõsise näo pähe, tulistas ta saksa automaaturit ja pajatas samas: «Seda ma kõige rohkem ihaldasin. Pagana aktiivne frits oli, üleni medaleid täis, kehaehituselt aga pole eriti autoriteetne.»

Lahingu ajal lobises Tutõškin vahetpidamata. Viskas nalja:

«Poisid, mulle passiks kas või tilluke oreoolike. Selle eest, et ma inimese aukraadis pole teie ees upsakaks läi-

nud, kuigi mul on looduselt kingitus — ilus välimus. Ja sõdurina olen ma ka kõige korralikum. Õhtul puhastan saapaid, mitte hambaid, nagu mõni teeb. Pärast sõda nuputan endale selle eest personaalse ausamba. Oma maja hoovi. Ja hakkan seda korteri aknast jumaldavate silmadega vahtima.»

«Aga kas sul korter on olemas?»

«Tellin telefoni teel Berliinist.»

Tollest päevast peale, kui Rjabinkin hakkas Tutõškinit miiniväljalt «keele» võtmiseks ette valmistama, olles saanud selleks pataljonikomandöri loa, haaras Tutõškinit tagasihoidmatu, meeletu elurõõm.

Ta rääkis õhinal:

«Pärast sõda astun tingimata õigusteaduskonda.»

«Miks õigusteaduskonda?»

«Armastan õiglust. Siis aga lähen võib-olla madruseks kaugesõidulaevale. Tarvis kõik maad üle vaadata.» Küsis aralt: «Mis sa arvad, kas ma vaimuannete poolest kõlban? Ei. Vaata.» Ta tiris taskust võidunud nöörijupi, millel rippus kolmekohalise arvuga puulipats. Selgitas siis: «Puust lipats! Sakslased riputavad neid meie inimestele kaela nagu kariloomadele. Hakkan seda igale maale kaasa vedama ja näitama, et kõik teaksid: see oleks nende kõigi kaelas rippunud, kui meid poleks olnud.»

«Hüva,» nõustus Rjabinkin. «Näita.»

«Kes me siis praegu oleme?» arutles Tutõškin. «Snaiperid, automaaturid, kuulipildurid, granaadiheitjad, tankihävitajad, miinipildurid. Kui aga sõjale tuleb lõpp — käigupealt pöördume tagasi tuhandete tööliselukutsete juurde. Selleks et meie riik igas suhtes kogu maailmale näitaks, mis ta suudab. Ja et kõigil inimestel oleks kõike.»

«See on õige,» kiitis Rjabinkin hajameelselt, püüdes selgusele jõuda, mis on põhjustanud Tutõškini säärase sõnaohtruse. Kas mitte see, et Tutõškin püüab sügavamalt mõista, mille nimel ta nõustus minema ohtlikku ülesannet täitma, või ainult see, et ta tunneb heameelt ja on meelitatud, et Rjabinkin eelistas teda kõigile teistele võitlejatele.

Kõik need päevad oli Tutõškin muretult seltsiv, kuid kandis sõduriteenistust erilise, rõhutatud püüdlikkusega, nähtavasti kartes mingi eksimusega Rjabinkini

rahulolematust põhjustada, ja mis kõige hullem — et ülesande täitmisest kõrvaldatakse. Nii kindlalt valmistas Tutõškin ennast ette selleks, mille peale läks välja ka Rjabinkin, kes arvas, et komandörina on tal eriline õigus peaaegu kindlasse surma minna.

Kuid praegu oli Rjabinkin keskendunud ainult ühele: et sakslasest sapöör miiniväljalt elusana ära tuua.

Ja kui ta roomas koos sakslasega suurtükiväe endise vaatluspunkti kaitsekraavi, mullast varjekaevikusse, mille granaadiplahvatused olid puruks lõhkunud, kui suurtükiväelased end õhku lasksid, ja kus olid ümberringi selle jäljed, mis nende kehadest järele oli jäänud, tundis Rjabinkin ainult rahuldust, et oli jõudnud kaevikuni õigel ajal; siin vististi õnnestub tal vang alles hoida.

Peaaegu samal hetkel hakkasid sakslased tulistama eikellegimaad, valgustades seda rakettidega. Rjabinkin heitis pilgu sapöörile, kes mahavarisenud kaevikuseina vastu liibus, võttis siis kiivri peast ja kattis sellega hoolitsevalt sakslase pea, seejärel sidus tema jalad kinni juhtmetükiga, et sakslane ära ei saaks minna, kui Rjabinkinit ennast peaks riivama kild. Ta võttis sakslase suust tropi välja, otsekui hüvituseks jalgade kinniköitmise eest.

Kogu aeg vaatas sapöör Rjabinkinit tähelepanelikult, kuid juba tigeduseta. Rjabinkin tegi suitsu. Ta pani tähele, kuidas sakslane seepeale sügavalt ohkas, ja keeras siis talle ka plotski, pigem masinlikult, sõduriharjumusest jagada teistega suitsupoolist kui kaastundest; ta torkas plotski vangile suhu ja ulatas tulemasina.

Rjabinkin ei pidanud seda kuigi tähtsaks, et sakslased tulistasid eikellegimaad, kuigi tuli oli tihe. Kui ta aga kuulis kuulipildujatärinat oma poolelt, sattus ärevusse. Tähendab, sakslased on saatnud automaaturid otsingule, ja need võisid kergesti leida kaeviku, kus ta koos vangiga asus.

Rjabinkin pani sütiku granaati, tõmbas selle käepideme lahinguasendisse ja põialt kaitsevinnal hoides nihkus sapöörile lähemale.

Sakslane hakkas kiiresti ja erutatult midagi pudistama, raputas pead, otsekui oleks tal midagi kõrva läinud. Pigem põlastusest kui kaastundest nihkus Rjabinkin sakslasest eemale ja pani granaadi kõrvale.

Mürsud langesid kaevikule ikka lähemale ja lähemale, need lõhkesid kuiva raginaga eredas oranžis leegis.

Seejärel käis neist üle kõrvetav tuli, tugev õhulöök paiskas Rjabinkini kaeviku põhja ja peaaegu samal hetkel tabas teda järsust langemistrajektoorist selga neljakümne üheksa millimeetrine tilgakujuline miin. Kuid see ei lõhkenud, vaid kiilus tihedalt ribide vahele. Selle tuhm hoop tundus lõhkevate mürskude kõminas peaaegu hääletu.

Rjabinkin lamas lõdvalt, meelemärkusetult siruli, nagu maa külge kinni naelutatud, tema seljast aga ripnes miini erekollaseks värvitud nelja labaga stabilisaator.

Aegamööda ja pikaldaselt ujus Rjabinkin välja kleepuvast tihedast pimedusest, kuhu ta oli uppunud, kus kogu tema sisemust lõhestas lämmatav valu, ja mida lähemale jõudis ta pinnale, seda tugevamaks läks talumatu valu.

Kui Rjabinkin silmad avas, eraldas ta uduselt oma peaaegu mittenägevate, nagu pimeda silmadega ükskõikset ja mõttelagedat inimnägu peaaegu oma näo kõrval.

Siis see nägu võpatas, pilgutas silmi, liigutas huuli ja tõi kuuldavale mingeid häälitsusi.

Rjabinkin vahtis ükskõikselt enda ette, tundes, et ta on puruks muljutud, ja ootas uut, lõplikku minestushoogu, mille järel ei tule enam midagi, järelikult ei tule ka seda piina, lõpmata kaua kestvat valu.

Kuid teadvus püsis selge, keha ei lasknud sellel kaduda. Rjabinkin aga ei tahtnud vastu panna, ta tahtis nii nõrgaks muutuda, et poleks enam mitte midagi. Kuid see ei läinud korda. Elu jäi veel tema juurde. Ta ootas, millal see lõpeb. Aga see ei lõppenud. Rjabinkin vaatas juhmilt saksa sapööri nägu, kus liikusid huuled, mis ütlesid mingeid katkendlikke, võõraid sõnu, ja see hääl ärritas Rjabinkinit oma visadusega — sakslane püüdis talle midagi selgeks teha.

Mida rohkem need võõrad sõnad teda ärritasid, seda kõvemini piinas valu, ja koos valuga tugevnes peaaegu kustuv teadvus, mis tõi tagasi praegu talle täiesti kasutu võime taastada kaotatud enesetaju. Nagu iseendale kätte makstes pingutas Rjabinkin jõudu, lükkas

käega mulda suu juurest eemale, ja hinge kinni hoides ootas sellest liigutusest tapvat valu. Valu tuli, kuid ei tapnud. Ainult puretud huulest hakkas voolama sooja verd.

Rjabinkin limpsas vere ära ja tundis nüüd janu. Ta hakkas mõtlema veest.

Ta nägi seda — helkivat, pehmet —, ja sel polnud otsa. Kuid janu see ei kustutanud, vaid muutus ikka tihedamaks, tema ise klaasistus selles, tardus koos sellega. Vesi rõhus teda, pressides välja tema südant.

Rjabinkin tuli meelemärkusele. Tema kokkusurutud hambad valutasid ja see uus valu vaigistas mõnevõrra peamist valu.

Nagu Rjabinkinile näis, vaatas sapöör teda uudishimuliku kaastundega.

Rjabinkin sülitas huultelt vere ja pööras pingutusega pilgu esialgu sapööri kinniseotud kätele, siis jalgadele ning naeratas võidutsevalt. Sapöör sai aru, sulges silmad ja langetas pea.

Ka Rjabinkin sai sakslasest aru.

Siis tegi Rjabinkin koletu jõupingutuse ning vabastas kõverasse jäänud käe koos nagaaniga, mille päästikul konksutõmbunud sõrm oli tuimaks muutunud.

Ta sikutas kätt kaua, seades selle nagu võõra, justkui proteesi peaaegu oma näo ligi, toetas nagaani käepideme vastu maad ja hakkas kõõrdi vahtides sihtima. Sakslane ajas end kramplikult püstakile. Rjabinkin püüdis talle midagi seletada toru käskivate liigutuste abil. Sakslane taipas. Ta istus ja sirutas kederluudest kokkuseotud jalad Rjabinkinile lähemale.

Rjabinkin asetas revolvrisuudme juhtmele. Siis vaatas küsivalt sakslasele.

Too naeratas haledalt.

Rjabinkin kuulatas oma valu, et lõplikult otsustada, kui kauaks seda jätkub. Ta ei tahtnud oma surmaga sakslasele siin kaevikus surmaotsust mõista, teda sellesse nagu elusalt matta. Maha lasta? Kuid sakslane käitub ju kuulekalt nagu vang. Järelikult ei saa teda tulistada lihtsalt niisama, et ühe vaenlase võrra vähem oleks. Las läheb omade juurde seotud kätega. Ilmub kohale otsekui elav lendleht. Loobivad ju meie lenduridki mõnikord fritsudele lendlehti. Ja Rjabinkin viskab ka oma fritsu-lendlehe. Vahest aga on see lihtsalt

haledus, jäi nõrgaks surma eel, lõi vedelaks. Teha ots peale, ja kõik?

Sakslane vaatas Rjabinkinit vaikides, ootavalt.

Rjabinkin mõtles: oleks tema vangi asemel, heidaks ta vastase pea peale ja lämmataks ta, vajutades kobeda mulla sisse.

Miks sakslane seda ei tee? Võib-olla lihtsalt seepärast, et pärast Rjabinkini lämmatamist ei õnnestu tal kinniseotuna ikkagi varjekaevikust välja pääseda? Kuid kas ta Rjabinkiniga koos pääseb välja?

Säärasel juhul poleks Rjabinkin loomulikult endale mõelnud. Oleks üksnes rõõmustanud, et tappis sakslase, ja kõik.

Kuid sakslane pani ju vastu, kui arvas, et Rjabinkin sunnib teda mööda miinivälja minema. Järelikult pole ta argpüks. Järelikult on tal peakolus pärast kõike seda midagi liikuma hakanud . . .

Rjabinkin sihtis nagaani suudme uuesti juhtmele, millega sapööri jalad olid kinni seotud, ja vajutas päästikule. Kuul ei purustanud juhet. Ta vajutas uuesti, ja jälle ebaõnnestunult, neljas lask — ikka seesama.

Ta vihastas oma ebaõnne pärast ja tahtis juhtme hammastega lahti rebida. See liigutus läbistas teda kohutava valuga ja ta kaotas teadvuse.

Ta ei toibunud niipea.

Ega saanud kunagi teada, mis seejärel juhtus . . .

XI

Koidikul hakkas rasketest madalatest pilvedest vihma nirisema, lausa pladisema ja kõik imbus läbi niiskusest, mähkus sooja sinkjashalli udusse ja kollaste välgatustena laksusid selles udus tuhmilt mürsuplahvatused ning hääbusid silmapilk, otsekui oleks vihm need kustutanud.

Võitlejate grupp vanem Kurotškini juhtimisel lahkus tranšeedest ja läks Rjabinkinit ning Tutõškinit otsima. Selle järgi otsustades, kuidas sakslased paanikasse sattusid ja hakkasid rutakalt eikellegimaad tulistama, oli selge, et «keel» on võetud. Kuid mispärast ei andnud signaali Tutõškin, kellel oli raketipüstol, et

tähistada raketi trassiga suunda, mida mööda ta koos Rjabinkiniga tagasi kavatseb tulla, nagu oli kokku lepitud? Juhtkond ootas seda signaali, et katta taandumist tulistamisega.

Miiniplahvatust märgati kohe, ent kui Rjabinkin ja Tutõškin oleksid mõlemad miini otsa sattunud, poleks sakslased selle avastamise järel pärast plahvatust andnud tuld niisuguse visadusega. Järelikult oli «keel» siiski ära toodud. Kuid kes sel juhul miini otsa sattus? Vahest üks meie omadest? Võimalik ka, et mõni kohmakas saksa sapöör?

Aga kui sakslased saatsid eikellegimaale automaaturid, siis otsivad nad järelikult oma meest, vangivõetut. Ja oma kombe kohaselt põrutavad fritsud automaatidest, ilma et näeksid märki, otsekui puhastavad maaala oma julgeoleku huvides.

Meie võitlejate grupil seisab nüüd ees kahevõitlus nende automaaturitega pimeduses ja udus.

Kumbki pool, saatnud sõdurid eikellegimaale, katkestas suurtükitule, et mitte omade pihta lasta.

Nõos oli elutu sinkjashall udusomp eriti tihe ja läbipaistmatu; viie sammu kaugusel, mis üht võitlejat teisest eraldasid, paistsid mõlemad kui vertikaalsed varjud, aga veel mõni samm edasi hajusid nad juba nähtamatult hallis uduvines.

Iga heli mähkus silmapilk otsekui mingisse pehmesse vattkattesse. Vanem Kurotškin, kes suutis hädaohu korral olla visalt ja kõigutamatult rahulik, andis käsklusi kõlatu, kumeda ja käskiva häälega otsekui riviõppustel.

Ta paigutas võitlejad ühekaupa laiali ja käskis neil edasi liikuda vastu maad liibudes. Ise sammus Kurotškin püsti, et nähtavus oleks parem.

Kui pimeduses läks lahti kahevõitlus esialgu üksikute saksa automaaturitega ja kui neid duellheitlusi aeg-ajalt ikka enam lisaks tuli, tõmbas Kurotškin karusnahkse jopi põuest raketipüstoli ja hakkas saatma rakette sinna, kus vaenlase tuli oli tihedam.

Muidugi tõmbas ta sellega tule enda peale, kuid ainus, mis ta oma julgeoleku kindlustamiseks tegi, oli see, et surus sapöörilabida vastu kõhtu, sest pidas kõhuhaava organismile kõige ohtlikumaks. Ja kuigi raketid andsid udusele sombule vaid erineva värvuse, ei valgus-

tanud nad seda, kuid vanema tulistamine raketipüstolist veenis võitlejaid selles, et nende komandör tegutseb kindlalt nagu ülemus kunagi.

Pimedas udus liikudes ja teraselt kuulatades jagunesid võitlejad paaridesse ja püüdsid oma paarimeest pilkases pimeduses mitte kaotada. Need aga, kes paarimehe kaotasid ja said aru, et on üksi jäänud, tundsid mõni hetk rahutust ja olid kahevahel, kas otsida kaotatud paarimeest või jätkata edasiliikumist iseseisvalt, lootmata teise abile. Järelikult tuleb siis astuda teab kui paljude ootamatult avastatud vaenlastega kahevõitlusse üksi.

Selle operatsiooni ajal ei käsutanud keegi kedagi, iga sõdur käsutas end ise, ja keegi ei võinud teada, kuidas ta seda teeb; keegi ei saanud ei kiita ega etteheiteid teha teise tegevuse või tegevusetuse pärast; selles pimeduses teistest eraldatud, pidi igaüks kuuletuma ainult iseendale. Kui mõni poeb lohku nagu viimane argpüks ja jääb äraootavalt sinna lamama, ei saa sellest keegi teada. Kui mõni sööstab kangelaslikult automaaturite peale ja viskub omaenese granaadile, kui padrunid on ära kulutatud, siis ei saa ka tema kangelaslikkusest keegi teada.

Igaüks on jäänud üksi iseendaga, oma südametunnistusega.

Kurotškin ei näinud võitlejaid, kes olid udusesse hämarusse nagu uppunud. Ta seisis visalt paigal ja saatis rakette üles. Sellega reetis ta oma asupaiga, kuid ainult nii sai ta meestesse sisendada, et vanem on kohal ja võib-olla näeb kõiki, teab kõike.

Sõdureid ei juhtinud üksnes oma sõdurikohuse mõistmine, vaid ka neid ülendav tunne, et see pole lihtsalt lahing automaaturitega, vaid nad tulid appi, päästma leitnant Pjotr Rjabinkinit ja jefreitor Tutõškinit, kes olid mineeritud alal «keelt» võttes kangelasteo sooritanud. Ja asi pole ainult selles, et nad saavad selle kangelasteo osalisteks, vaid tähtis on ka see, et nad tulid kangelasi päästma ja järelikult peavad nad millegi poolest nendega sarnased olema. Igaühe hinges pesitses eriline inimlik tänulikkus leitnant Rjabinkini vastu. Ta oleks võinud ju lihtsalt ükskõik kellele võitlejaist anda käsu «keelt» minna võtma. Ja igaühe kohus oleks olnud käsk täita. Ja ükskõik kes ka poleks «keele» toonud, kellele

oleks siis kuulunud selle operatsiooni au? Allüksusele, keda käsutab leitnant Rjabinkin. Liiatigi koostas ju tema operatsiooni plaani. Kuid leitnant läks otsingule ise ja võttis kaasa ainult Tutõškini, sest arvas, et õnnestumisvõimalusi on üsna vähe, ebaõnne eest tuleb tal aga maksta vaid oma eluga. Vaat mäherdune mees on leitnant Pjotr Rjabinkin! Ta otsustas säästa oma sõdurite elu. Ja nüüd sõltub tema elu igaühest neist.

Seda lahingut pilkases pimeduses pidasid üksikvõitlejad, automaadivalangud tippisid punktiire otsekui morset ja selle järgi võis lahingu käiku jälgida. Tuhmide granaadisähvatustega püüdis igaüks tuld enda peale tõmmata, ja kui vaenlane tulistas, tulistas sõdur vastu, andes sellega vastasele mõista, et too on teda märganud, kuigi end hoida võis ainult ühteviisi — ennast relva tulega mitte reetes.

Teraselt sinkjashalli hämarusse vahtides nägi Kurotškin, kuidas ikka tihemini lõõmatasid siin ja seal valangute hajuvad tuled. Ta luges need ära ja veendus kergendustundega, et nende arv langeb kokku tema grupi sõdurite arvuga. Järelikult sõdivad kõik ja igaüks peab oma kahevõitlust iseseisvalt.

... Rjabinkin tuli meelemärkusele sellest, et valu enam ei olnud, keha oli kangestunud, otsekui oleks ta elusalt maa sisse maetud ja sealt ulatuks välja üksnes tema pea, mis miskipärast veel elus oli.

Ta pilgutas silmi, et selle liigutusega tagasi tuua elutunnetus, ehkki võib-olla ühes valuga. Kuid valu ei tulnud. Järelikult on ta juba osaliselt surnud, isegi nagaani päästiku ümber kõverdunud sõrme ei tundnud ta.

Ja taas nägi ta sapööri lihavat nägu, kõrvad kiivri all laiali surutud. See nägu oli pinevil, sapöör ei vaadanud Rjabinkini poole, vaid kuulatas teraselt, kael õieli.

Otsekui alistudes sellele, millele oli keskendunud sapöör, jäi ka Rjabinkin kuulatama. Ta kuulis lahingu hääli eikellegimaal ja mõistis, miks sakslase silmadesse on ilmunud lootusesäde.

Siis laskis Rjabinkin pea käele langeda, hammustas seda ja tundis rõõmuga, et käsi on elus, ja tema, toonud selle ellu tagasi valuga, võis kätt liigutada, seada ta jälle õigesse asendisse; tugevasti nagaani käepidemele toetudes suunas ta toru sakslasele ja tardus ootuses.

Kui sapöör Rjabinkini jõupingutusi märkas, tahtis ta eemale roomata, kuid teda hoiatades tõmbas Rjabinkin hambad irvi ja tõstis ähvardades nagaanitoru. Sapöör noogutas, andes selle liigutusega mõista, et sai kõigest aru, ega liigutanud ennast enam.

Rjabinkin tahtis millestki mõtelda, et oma surnud keha juures säilitada vähemalt kauem elu peas, mis otsekui iseseisvalt sisendas talle, milleks ta veel poolsurnuna võimeline on.

Talle tulid meelde sanitaarinstruktor Pavel Andrejevitš Voronini sõnad: «On rumal armukadetseda seda, kes sind armastab, kui aga ei armasta, on armukadedus mõttetu.» Järelikult on Njurale mõelda asjatu. Pole vaja endas meelekibedust hõõgvele ajada. Ja naist tugevasti haletseda ka ei maksa: kas tema siis see kõige parem mees on? Tuleb teine, temast etem. Ons vähe kas või isegi allüksuses väärilisemaid mehi kui tema! Kuid kas Njura armus temasse sellepärast, et ta on mingi eriline inimene, ta ju armastas teda sellepärast, et ta on niisugune, nagu ta on, ja teist niisugust pole olemas. Ja kui Njura niimoodi mõtles, järelikult mõtleb ta alati nii ja jääb üksi, või veel hullem, kohtab teist, kuid see ei ole niisugune . . . Ei, mis tähendab kohtab?

Rjabinkini nägu võttis selle mõtte juures nii meeleheitliku ilme, et sapöör rahutult nihelema hakkas ja paluvalt pead raputas, anudes Rjabinkinit mitte teha seda, mida ta sakslase arvamist mööda kavatseb praegu teha oma tõmbleva käega, milles hoiab nagaani.

Rjabinkinil hakkas piinlik, et sakslane võttis need tema ägedad ja praegu nii tühised elamused enda arvele. Ei maksa tema juuresolekul mõelda endast ega Njurast, see pole ilus, oleks nagu nõrkuse ilmutamine vaenlase ees.

Rjabinkini nägu süngestus, ta pilgutas sapöörile silma ja ta põsk tõmbles, otsekui tahtnuks ta põlastavalt naeratada: kas lõid kartma või mis? Nägid, olen veel elus, võin isegi sind kontrollida, kuidas sa ennast üleval pead. Oma üleoleku järsk tunnetamine ergutas Rjabinkinit niivõrd, et ta otsustas panna väsinud parema käe alla vasema käe pihu. Kuid see liigutus tõukas ta uuesti minestusse.

Parussov leidis Rjabinkini kaitsekraavist ja saatis Tšišihhini mööda ahelikku teatama, et leitnant on leitud. Kui ta tahtis Rjabinkinit Voronini abiga üles tõsta, ehmus vangivõetud sapöör ja pistis karjuma, viidates peaga Rjabinkini selja poole, kust tolknes välja lõhkemata miin. Kui miin oleks lõhkenud, oleksid muidugi hukkunud nii Rjabinkin kui ka Parussov ja Voronin. Võimalik, et sakslane oleks terveks jäänud, sest Parussov oli ta jalamaid toorelt ja kiiruga kaitsekraavist välja tassinud. Kuid sakslane oli karjatanud, et ohu eest hoiatada. Siis ei andnud keegi sellele karjele erilist tähtsust, polnud aegagi arutleda, mida mõtleb vangistatud frits.

Kohale jõudnud vanem Kurotškin, kes oli alati endas nii kindel ja võimukas, jäi seekord nõutuks ega teadnud, mis käsk sõdureile anda.

Ta laskus Rjabinkini kõrvale kükakile, silitas käega tema põske ja rahustas kaeblikult:

«Kõik on korras, seltsimees leitnant, täiesti korras. Kõik saab tehtud kõige kõrgemal tasemel.»

Voronin lükkas vanema kõrvale ja lausus otsustavalt:

«Palun kõiki kaevikust ära minna, ma proovin miini välja võtta,» ja hakkas sanitaarpauna lahti tegema. Kuid Kurotškin protesteeris:

«Mis tähendab, proovin? Oled sa minöör või?» Ja käskis kõmava häälega: «Evakueerida sellega koos. Kanda kikivarvul, astuda jalga nagu paraadrivis, ja mis ka ei juhtuks, mitte komistada ega kukkuda, isegi kui keegi kõvasti pihta saab, peab jõudma oiata, et teine üle võtaks. Selge?»

Neli võitlejat kandsid täies pikkuses püsti käies Rjabinkinit telkmantlil, samal ajal kui ülejäänud katsid nende minekut.

Rütmiliselt ja pidulikult astusid nad tule all. Pidulikult seepärast, et käisid jalga, toetudes varvastele, enne kui lasksid jala kindlalt täistallale.

Kui üks ägades oigas, jõudis teine telkmantli servast kinni haarata.

Ja mitte keegi ei pidanud seda kangelaslikkuseks — sammuda täies pikkuses tule all ettevaatlikult ja kiirustamata. Kangelaseks peeti ainult ühte meest — Rjabinkinit. Tšišihhin roomas kaugel eemal, saates roomavat sakslast, ja tal oli häbi roomata, kui seltsimehed lähevad püsti. Kuid vanem oli tal keelanud saata vangi püsti käies.

«Mõlemad kõhuli,» käskis Kurotškin ja lisas summutatud häälel: «Et sina temaga alles jääksid, kui miin lõhkeb. Ja jäta eluksajaks meelde: mis ka ei juhtuks, kuid «keel» peab olema staabis ilma ühegi kriimuta.»

Vanema signaali peale, mida see andis kahe punase raketiga, alustas meie suurtükivägi ägedat tõkketuld.

Hüplevate leekide värvusest läbiimbunud udune pimedus vankus.

Rjabinkin toodi sanpatti. Kogu tee hoiatasid võitlejad punaste lipukestega oma rongkäigu plahvatusohtlikkusest.

Operatsioonitelgist, kus Rjabinkin lauale pandi, viidi kõik haavatud eemale.

Kuivetu, väikest kasvu, kõvasti kokkusurutud huultega majori auastmes sõjaväearst ütles õele:

«Helistage ülemale, et siia saadetaks kirurg.»

«Kas teie ei opereeri?» küsis õde imestunult.

«Just sellepärast, et mina hakkan teda opereerima,» ütles sõjaväearst. «Teie aga minge siit minema,» käskis ta.

Rjabinkini allüksuse sõdurid kogusid kokku kõik teraskilbid raskekuulipildujatelt, mida oli võimalik võtta, ja tõid need sanpatti, et võimalust mööda kaitsta nii opereeritavat kui ka kirurgi ennast. Peale selle tõid nad kaasa sapööriallüksuse parima minööri.

Sõjaväearst loobus kõigist neist kaitsevahendeist, pidades neid läbimõtlematuiks.

Kuulsa minööri vanemseersant Agafonovi nõuanded kuulas ta tähelepanelikult ära ja lausus siis:

«Tänan konsultatsiooni eest. Sain miini konstruktsiooni selgeks.»

Agafonov soovitas arglikult:

«Kaevata ehk väike kaevik ja teie opereerite kaevikust. Oleks ikkagi ohutum.»

«Aga haavatule?» küsis sõjaväearst.

Agafonov laiutas käsi.

Pärast seda kui miin oli Rjabinkini kehast eemaldatud ja Agafonov viis selle kiivris liiva sees ära ning pani varjekaevikus lõhkema, läks veel palju aega, enne kui sõjaväearst telgist välja tuli. Ta nägu oli kahvatu ja higine, huuled lõdvad. Tibutas peent vihma, ilm oli sombune ja hall.

Kirurg tõstis pea, vaatas taevast, mis oli täis halle porikarva pilvi, ja pahvatas äkki, naeratades mõttetult:

«Suurepärane ilm, eks ole? Ei tolmu, ei kuumust. Missugune õhk, seenelõhna on tunda.» Ta laskus kännule ja hakkas hajameelselt taskutes tuhnima. Pani suitsu ette ja justkui toibus ning ütles kuivalt: «Jääb ellu.» Tõstis harevil sõrmed näo ette, liigutas neid, ja veendunud, et need liiguvad, käskis õde: «Kes seal veel on? Valmistage operatsiooniks ette.»

Mõne aja pärast evakueeriti Pjotr Rjabinkin sügavasse tagalasse sõjaväehospidali.

Ta oli väga nõrk, teadvus vaid vaevu hõõgus temas.

Muidugi ei võinud Pjotr Rjabinkin teada seda, kuidas tema kaasvõitlejad ja sanpati kirurg ta elu päästsid; ka mitte seda, et vangivõetud sapöör andis erakordselt tähtsaid teateid, millest aega viitmata armee staapi teatati; ja ka seda mitte, et sakslane enne tunnistuste andmist väärikalt teatas, et annab neid, ajendatud mõningaist kaalutlustest, mis tekkisid temas vangivõtmise ajal, ja juhindub ainult isiklikest motiividest, mis on seotud Nõukogude ohvitseri käitumisega, kes teda vangi võttis. Muidu ei murraks ta kunagi oma sõdurivannet. Sapöör teatas Saksa vägede pealetungi alguse kuupäeva ja joonestas temale teadaolevate Saksa kindlustuste skeemi ning seepärast ei hakanud keegi tundma tõsisemat huvi motiivide vastu, miks ta kõike nii põhjalikult seletas.

Luureosakonna ülem ütles, et teated on erakordselt väärtuslikud, ja lisas, et üldiselt on reamehed sapööriüksustes tavaliselt saksa elanikkonna töötavate kihtide hulgast pärit. Järelikult otsustas sakslane need teated anda klassiteadlikkusest ajendatuna.

Kuidas asi ka ei olnud, kuid sakslane, kes pärast antud tunnistuste kinnitamist üha kõrgemal tasemel oli juba sisse elanud väärtusliku sõjavangi osasse, sundis armeejuhataja ees tunnistusi andes teda ära kuulama oma jutustuse Nõukogude ohvitserist, kelle selja sisse oli jäänud pidama lõhkemata miin ja kes seejuures oli käitunud sõjamehele kohase väärikusega.

Armeejuhataja arvas esialgu, et sakslane luiskab, et niiviisi ennast nagu õigustada, miks ta end vangi laskis võtta ja andis veel pealegi kõik teated, mida oleks võinud ka andmata jätta.

Tehti järelepärimine. Väeosast kinnitati, et kõik on tõsi.

Armeejuhataja käskis Pjotr Rjabinkini autasustamislehel Punalipu ordeni Lenini ordeniga asendada.

Ja nagu nüüd kõigile teada, kasutades mitmesuguste luureviisidega hangitud andmeid ja lisaks sellele veel vangivõetud sapööri tunnistusi, suunas meie väejuhatus ootamatult nelikümmend minutit enne sakslaste üldpealetungi algust Kurski kaarel vaenlase peale tule tuhandetest väga erineva kaliibriga suurtükkidest ning ajas sellega kõik vastase arvestused ja plaanid nurja. Ja Kurski kaar õgvenes, andes Saksa vägedele ühe mõjukama löögi Teises maailmasõjas.

XII

Pjotr Rjabinkin viibis kaua mitmesugustes hospidalides, kus teda raviti pärast raske haava saamist ja kus ta luges läbi hulga raamatuid, kasutades selleks ära kõik võimalused. Et ta luges lamades, siis rikkus ta mõnevõrra silmi ja tuli haiglast välja, prillid ees.

Kui Njura Rjabinkina Pjotrit jaamas nägi, karjatas ta käsi kokku lüües meeleheitlikult:

«Petja! Miks sul prillid ees on? Sa kirjutasid, et said rinnast haavata. Oled ehk pime?» Ja tormas mehele nii õhinal vastu, et see häbelikult ringi vaadates palus:

«Inimesed ju ümberringi, ära torma nii.»

«Mis inimesed mulle loevad, kui sina oled minu ainus ja minu oma,» ütles Njura väljakutsuvalt.

«Ja sina samuti,» ütles Pjotr Rjabinkin käheda häälega.

Ta vaatas haledusega Njura niiskeid, rõõmust hämmastunud silmi, tema juubeldavat, kõrgete põsesarnadega kõhna nägu, tema helkivat juuksekuhilat, ja naist enda vastu surudes tundis ta, kuidas see üleni pingule tõmbub, otsekui lind enne lendutõusmist. Naise kahvatud huuled avanesid veidi abitus naeratuses.

Njura upitas Pjotri seljakoti endale selga, vilksas ta rinnale vaadata ja ütles veendunult:

«Kui palju sul neid on! Ja õige, teistmoodi ma sinust ei mõelnudki.»

«Aga kui ma oleksin moonavooris teeninud?»

«No ja mis siis?...» sõnas Njura muretult. «Sõjas pommitatakse igal pool. Oleksin ikkagi mures olnud.»

Taevas roomas pilvede pehme laviin, pilvelõhede vahelt hoovas valgusvoog.

Jõgi kandis kaugele räpaseid jääpanku nagu talverususid. Need krigisesid, murdusid, matsatasid mahlakalt ja purunesid klaasiselt helisedes.

Äkki pöördus Njura ümber ning ütles meelitlevalt ja mahedalt:

«Petjake, ära ole mulle kuri, kuid elada pole meil kuskil.»

«Kuidas siis nii?»

«Andsin meie toa ühele lastega naisele. Ise olen tüdrukutega ühes toas.» Ja lisas samas kohmetult: «Mehaanikatsehhi ülem Põžikov andis meile elamiseks esialgu kontoriruumi. Panin kardinad ette, sai mugav küll. Ainult kärarikas, muidu aga harilik elamispind. Ka laua katsin seal. Pole vajagi kedagi külla kutsuma minna, pärast vahetust tulevad tuttavad kojujõudmise puhul õnnitlema. Hästi mugav, kõik käe-jala juures.»

Nädala pärast asus Pjotr Rjabinkin tööpingi taha, mille Njura talle loovutas, teatades seejuures uhkelt:

«Vaata, kuidas ma ta ära seadistasin, mitte halvemini kui Trušin.» Hoiatas siis: «Võta arvesse, mina olen brigadir, nii et kui midagi vaja on, pöördu otse minu poole.»

«No seda me veel vaatame!» pomises Pjotr, tundes seejuures nagu midagi alanduse taolist.

Tehasesse oli vanu kaadritöölisi vähe alles jäänud. Tööpinkide taga seisid alaealised ja naised.

Kui valukojas terase valamise kopa pidur toppama jäi, kaotasid kõik pea. Ja mitte ainult sellepärast, et juhtus avarii, vaid sellepärast, et võis hävida mitu tonni terast.

Rjabinkin võttis gaasilõikuri ja hakkas kopa all seistes sellesse auku põletama, et metall välja lasta. Kõiki teisi käskis ta eemale minna, et metallijuga inimesi ei riivaks. Ja kui midagi juhtub, siis saab kannatada tema üksi.

Kui ta jõudis tulise joa alt eemale karata ja juga voolas valuvormi, rõõmustasid kõik, et teras ei hävinud, vaid voolab elava joana valuvormi, ja sellest saab nüüd mürske.

Rjabinkinit ei kiitnud tema julguse eest eriti keegi, sest kõik mõtlesid: töö on ju tehases kergem kui sõduri töö rindel ja mõnekümne mürsu nimel võib eluga riskeerida. Ja midagi erilist pole selles, et Rjabinkin taipas kopa sisse augu põletada, oleks keegi teine selle peale tulnud, poleks ta seda Rjabinkinist halvemini teinud.

Niisama rahulikult suhtus asjasse ka Njura. Ta ütles Pjotrile:

«Hea, et sina põletasid kopasse augu, muidu poleks passinud, rindemees — ja hoiab kõrvale.»

Kuu aega hiljem jäi Njura grippi. Haigusega kaasnesid rasked tüsistused. Ta tuli haiglast välja karkudel.

Rjabinkinile anti omaette tuba, et ta saaks kauemaks Njura lähedale jääda. Naine ei tundnud, et mees toob talle sellega ohvri. Rjabinkin astus masinaehitusinstituudi kaugõppeosakonda, istus kõik õhtud kodus raamatute ja vihikute taga voodi kõrval, kus lamas Njura.

Kuid veel enne diplomi saamist tuli tal hakata algul jaoskonna-, hiljem aga tsehhiülemaks. Ja mitte seepärast ei läinud Rjabinkin ülesmäge, et oleks tehnikas juba nii tugev olnud. Asi oli selles, et sõjas oli Rjabinkin õppinud kannatlikult ja lugupidavalt mõistma väga erinevate iseloomudega inimesi, ja seepärast töö tema jaoskonnas laabus.

Oma tsehhis ei tõstnud Rjabinkin kunagi häält, kuid töölisvarustuse osakonna ülemaga rääkides kõrgendas ta häält kuni kõige tugevamate toonideni.

Nagu Rjabinkinil oli allüksuses kombeks alati juures olla, kui sõduritele toitu jaotati, nii käis ta ka nüüd tingimata lõunaajal sööklas.

Tehase direktor, kes oli Rjabinkini peale pahane esinemise pärast nõupidamisel, ütles kord:

«Teie kalduvustega oleks parem kuskil kaebuste bürood juhatada, kui insener olla.»

«Õige,» nõustus Rjabinkin. «Pärast võitu vahetame loosungi «Kõik rinde heaks» loosungi vastu «Kõik inimeste heaks», ja palun väga, olen suurima heameelega nõus.»

Kaebuste büroo juhataja töökohta Pjotr Rjabinkin siiski ei saanud. Ta kutsuti välja partei linnakomiteesse ja linnakomitee sekretär ütles asjalikult:

«On niisugune arvamine, seltsimees Rjabinkin, soovitada teie kandidatuur tehase parteikomitee tööst vabastatud sekretäri kohale.»

Rjabinkin jäi mõttesse, lausus siis:

«Mul on vaja veel nõu pidada.»

«Lubage küsida, kellega?»

«Naisega,» vastas Pjotr väärikalt.

«Imelik,» lausus sekretär. «Meie aga pidasime teid iseseisvaks inimeseks.»

«Just nimelt seepärast olengi kohustatud temalt esialgu küsima,» ütles Rjabinkin kindlalt.

«Aga kui kõik kommunistid teie poolt on?»

«Siis on järelikult tema ka.»

«Noh, mis siis ikka, ehk ta tuleb meie juurde ja peame nõu . . .»

«Ta ei saa tulla,» vastas Rjabinkin kuivalt. «Ta on haige.»

«Vabandage,» lausus sekretär. Küsis siis: «Te rääkisite, et pärast loosungit «Kõik rinde heaks» läheb tarvis uut — «Kõik inimeste heaks». Oli nii?»

«Täpselt,» vastas Rjabinkin ja päris: «Või ehk arvate, et ma ei rääkinud nii, nagu parteilasele kohane?»

«Ei, miks seda. Kuigi tehase direktor teie sõnu mõnevõrra teisiti tõlgendas.»

«Järelikult ei saanud ta neist aru,» kortsutas Rjabinkin kulmu ja ütles ägedalt: «Aga Njura oli väga nõus . . .»

See olekski kõik, mida võime öelda Pjotr Rjabinkinist, töömehest nõukogude inimeste selle põlvkonna hulgast, kes hämmastas maailma oma vapruse ja tagasihoidliku lihtsusega, millega ta jõudis võidupühani — sajandi kangelasteoni, ülendades inimese nime ustavaks jäämisega inimsusele, kõigele sellele, mida me austame oma kodumaa rahvas.

SISUKORD

ERIÜKSUS. *Tõlkinud E. Lukats* 5

PJOTR RJABINKIN. *Tõlkinud M. Maksing* 233

Кожевников Вадим Михайлович. ОСОБОЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЕ. На эстонском языке. Оформление: В. Соловьев. Издательство «Ээсти раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja V. Tarnaste. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehniline toimetaja R. Lillema. Korrektorid M. Sepp ja A. Nurmoja. Laduda antud 29. VIII 1972. Trükkida antud 19. I 1973. Paber 54×84/16. Trükipoognaid 21,5. Tingtrükipoognaid 18,06. Arvestuspoognaid 19,06. Trükiarv 20 000. Tellimise nr. 1943. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn. Pikk tän. 40/42. Hind 69 kop.